

VARSTVO SPOMENIKOV XI

**VARSTVO
SPOMENIKOV**

**PROTECTION
DES MONUMENTS**

XI
1966

LJUBLJANA
1967

VARSTVO SPOMENIKOV, glasilo službe za varstvo kulturnih spomenikov v SR Sloveniji, s pomočjo Sklada SRS za pospeševanje založniške dejavnosti izdaja in zalaga Zavod za spomeniško varstvo SRS v Ljubljani, Prežihova 1, p. p. 176, tel. 22-039. Zanj odgovarja Mica Černigoj, ravnateljica Zavoda

Konservatorji so se odrekli honorarjem za »poročila«!
Od občinskih zavodov sta prispevala k izdaji te številke ZSV
Maribor 2000 N din, Zavod za ureditev stare Ljubljane pa
1000 N dinarjev

Uredniški odbor: Franci Kokalj, dr. Ivan Komelj, Helena
Menaše, dr. Peter Petru, dr. Ivan Sedej, konservatorji Zavoda
za spomeniško varstvo SRS

Prevodi v francoščino: prof. Sidonija Jeras in dr. Melita
Pivec-Stele

Za zanesljivost podatkov in strokovnih mnenj odgovarjajo
avtorji prispevkov

Slika na naslovni strani: Pogled v kostanjeviško samostansko
cerkev med restavracijskimi deli
L'intérieur de l'église cistercienne de Kostanjevica en cours
de reconstruction

Tisk: Tiskarna Jože Moškrič, Ljubljana

ČLANKI - ARTICLES

POSKUS REKONSTRUKCIJE RIMSKE STAVBE NA ZG. BREGU V PTUJU

IVA MIKL CURK

Arheološka izkopavanja so v desetletjih odkrila po Sloveniji vrsto ostalin rimskih stavb, njih temelje in tlake, kanalizacijo in hipokavste. Razmeroma največ teh ostalin so dali tereni štirih glavnih antičnih mest našega ozemlja, Emone, Neviodunuma, Celeje in Poetovija. A le malokje so mogla izkopavanja odkriti stavbni kompleks v celoti, saj so bila vedno omejena, zdaj zaradi denarja, ki je bil na voljo, zdaj zaradi prostora, kjer je bilo mogoče kopati. Toda šele jasen in dobro ohranjen tloris stavbe omogoča verno idejno in grafično rekonstrukcijo stavbe in interpretacijo njenih prostorov ter funkcije, rekonstrukcijo, ki je brez dvoma eden izmed ciljev sistematičnega izkopavanja. Tudi služba spomeniškega varstva mnogokrat potrebuje, ko želi prezentirati arheološki spomenik, ostaline rimske stavbe, idejno rekonstrukcijo objekta, razlago njegovih prostorov itd. kot tudi razlago gradbenih faz in njih datacijo.

Izdelava idejnih načrtov izkopanih arheoloških spomeniških območij pomeni konservatorju-arheologu metodološko izhodišče za prezentacijo nekega spomenika. Tudi ozko strokovno delo izkopavalca sicer teži v končni izvedbi k poizkusu obnove življenja na nekem prazgodovinskem naselju, vendar se bistveno loči od potreb spomeniškega varstva. Medtem ko hoče prvo podajati žitje in nehanje, potrebuje spomeniško varstvo otipljive predloge za ohranitev določenih sestavin ali vse spomeniške enote glede na vlogo teh sestavin oz. celote v nekem preteklem življenju. Arheološke spomeniške enote morejo nakazati nekdanje življenje samo posredno. Prav zato morajo biti jasne poglobitve sestavine, s katerimi je moč najbolj nazorno prikazati tok dogajanj v preteklosti. Zato morata sodelovati pri oblikovanju predloga za zavarovanje tako vodja izkopavanj kot konservator. Metodološko izhodišče njunih razglabljanj pa mora biti poizkus rekonstrukcije antičnega spomenika; metodološko je enakovreden anastilozni in anamarmarozni pri visokovrednih arhitektonskih spomenikih sredozemskih civilizacij. Iz želje, da bi pokazali del takih snovanj, je nastal ta članek, ki naj bi tudi spodbudil k razmišljanju o metodološki osnovi konservatorskega dela pri prezentaciji antičnih spomenikov.

Kot smo že omenili, je interpretacija tlorisa stavbe le malokdaj možna. V Sloveniji je bilo daleč največ moč razbrati iz ostalin Emone. Tu so ugodne okoliščine omogočile nekaj obsežnejših izkopavanj, ki so odkrila tlorise celih insul z mejnimi cestami in fasadnim zidovjem. Pri tem mislimo predvsem na izkopavanja W. Schmidta leta 1912 in izkopavanja L. Plesničarjeve na Trgu revolucije v letih 1961—1962. Schmid je mogel bolj ali manj pravilno rekon-

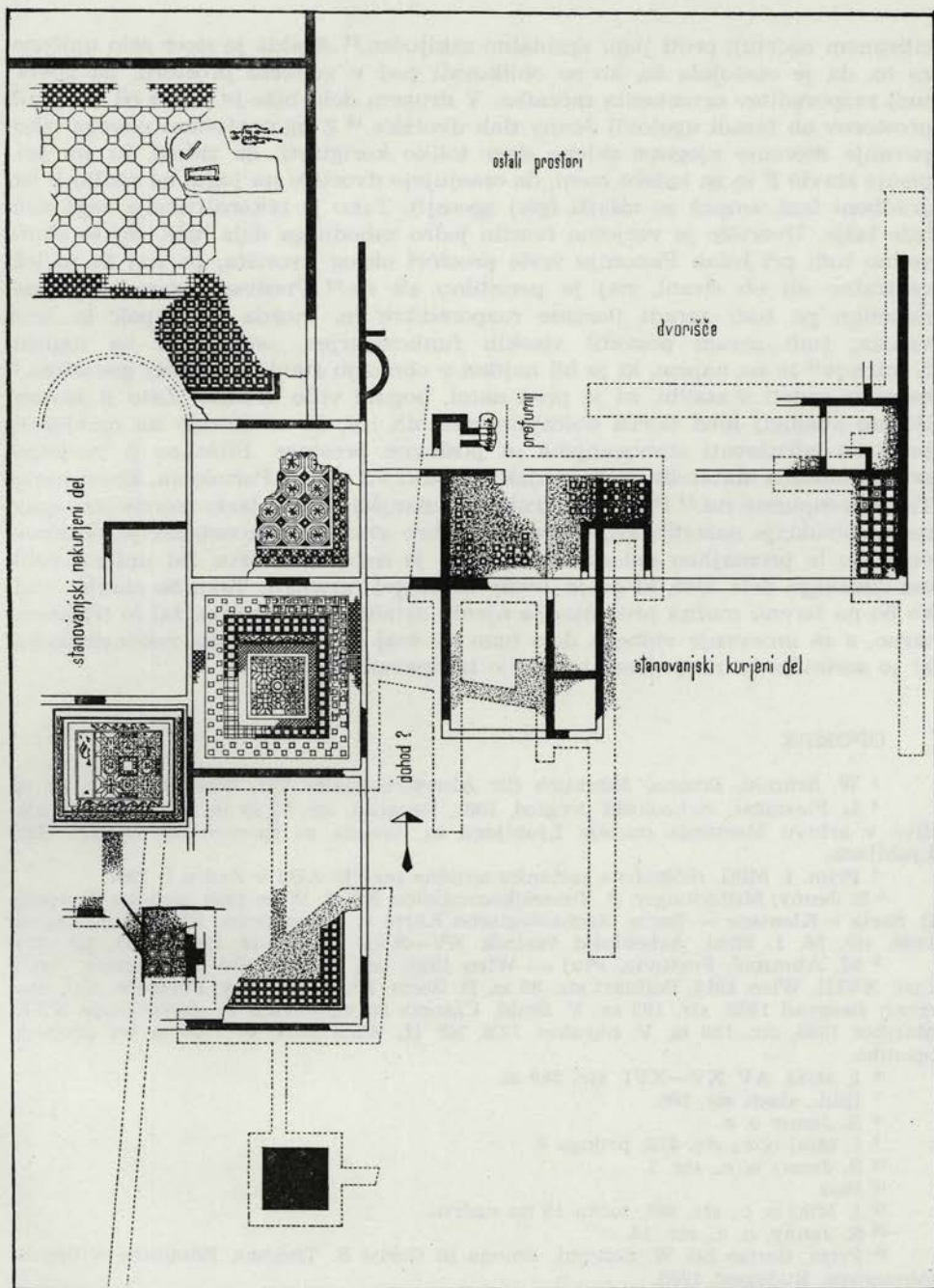
struirati in interpretirati prostore več insul ob južnem zidu Emone.¹ Dosti dobro je možno interpretirati tudi prostore insule na severu Emone in rekonstruirati njeno podobo skozi vse spremembe in prezidave. Pri tej interpretaciji in poskusu rekonstrukcije sta sodelovala tudi arheolog konservator in arhitekt in ravno rezultati takega preučevanja ostalin so omogočili jasno izdelane predloge za prezentacijo.² Namen pričujočega sestavka pa je prispevati tovrstnemu prizadevanju poskus z drugega terena in iz mesta z drugačnim urbanističnim konceptom.³ Tu gre za ostaline stavb v mlajši četrti Poetovija.⁴ V Ptujju so do sedaj odkopali večje stavbne komplekse na Sp. Hajdini, na Panorami in Zg. Bregu.⁵ A del odkopanih stavb ni bil namenjen stanovanjem, del stavb pa nam je znan v premajhnem izrezu, da bi bila možna kakršnakoli interpretacija ali rekonstrukcija. Teren osrednjega dela Zg. Brega med Mariborsko cesto in Studenčnico, kjer je kopal S. Jenny, je še sedaj delno nezazidan. Ker meji na zaščiteni in prezentirani 3. mitrej, je tendenca spomeniškega varstva ohraniti ostaline tega terena nepoškodovane in jih prej ali slej odkrite prezentirati za ogled (prim. tudi urbanistični načrt Ptujja). Izkopavanja l. 1963,⁶ ki so segla nekako do roba že l. 1893 prekopanega terena, so objekt precizneje datirala, ugotovila več gradbenih faz in s tem, da so dodala k vrsti pred 70 leti tlorisno fiksiiranih prostorov še nekatere, ki stavbo zaključujejo proti jugu, omogočila arheologu nekaj več interpretacije posameznih prostorov in arhitektu, da skuša grafično rekonstruirati videz stavbe v nekem določenem časovnem obdobju.

Ker je začetek velikega, z mozaikom tlakovanega prostora odkril že Jenny l. 1893, je mogoče združiti tlorisa starih in novih izkopavanj in uporabiti kronološko izsledke zadnjih izkopavanj pri rekonstrukciji oz. interpretaciji dela objekta, odkritega pri starih izkopavanjih. Najbolj je ohranjena gradbena faza, ki jo stratigrafija izkopišča v letu 1963 opredeljuje za gradbeno fazo zgodnjega 4. stol.⁷ Tako naj naša pozornost velja predvsem tej fazi.

Ko se lotimo dela, moramo najprej iz leta 1963 posnetega tlorisa izločiti objekte obravnavane gradbene faze in jih primerno stilizirati. To je za rekonstrukcijo nujno, ker nam na ta način odpadejo vse netočnosti, ki jih v tlorisu vnaša slaba ohranjenost objekta. Linije zidov so zelo neravne, kar je razumljivo, saj so pred nami samo temelji, grajeni iz oblic, medtem ko samega zidu, zgrajenega iz opeke ali lomljenecv, sploh ni.

Posedanje terena je povsem deformiralo tudi mozaik, nekoč ravne linije so se v danes fragmentiranem stanju močno ukrivile (glej ornament velikega mozaičnega poda). Tako stiliziran tloris ene gradbene faze smo potem prenesli v merilo Jennyjevega tlorisa⁸ in mu ga pridružili. Iz Jennyjevega tlorisa pa moramo izpustiti linije zidov objekta F, ker so usmerjene enako kot linije zidov, ki jih leta 1963 odkrite plasti datirajo v 4. stol.⁹

Tloris, ki smo ga dobili na ta način, nam kaže del stavbnega objekta, ki jasno razpada na kurjeni zimski in nekurjeni letni del stanovanjskih prostorov, kot je to ugotovil že Jenny.¹⁰ Med tema deloma teče v smeri od severa proti jugu vrsta hodnikov, verjetno ena izmed osi stavbe, saj Jenny upravičeno domneva fasado stavbe na severu.¹¹ Nekurjeni del stavbe sestavlja na severu vrsta obsežnih z mozaikom tlakovanih prostorov, ki jih na jugu, kot danes vidimo, zaključuje velik prostor, verjetno letni triklinij. Tako je pred nami prerez skozi reprezentančni nekurjeni del hiše z mozaiki in slikami ter z marmorom obloženimi stenami, ki ga moremo z novimi izkopavanji toliko dopolniti, da je eden od prostorov, ki ga je delno odkopal Jenny (prostor 25 na

Tloris leta 1893 in 1963 izkopenega dela rimske hiše. Po prejšnjih načrtih narisal Z. Juretin
 Plan d'une partie d'une maison romaine, excavée en 1893 et 1963; d'après de précédentes esquisses, dessin de Z. Juretin

citiranem načrtu), proti jugu apsidalno zaključen.¹² Apsida je sicer zelo uničena, za to, da je obstojala že, ko so oblikovali pod v velikem prostoru, pa govori tudi razporeditev ornamenta mozaika. V drugem delu hiše je južno od kurjenih prostorov ob fasadi ugotovil Jenny tlak dvorišča.¹³ Z ugotovitvami novega izkopavanja moremo njegove sklepe sicer toliko korigirati, da zidovi, ki jih pripisuje stavbi F in za katere meni, da omejujejo dvorišče na jugu, ne sodijo k isti gradbeni fazi, ampak so mlajši (glej zgoraj!). Tako je rekonstrukcija tega dela hiše lažja. Dvorišče je verjetno tvorilo jedro zahodnega dela hiše, saj se skoro vedno tudi pri hišah Panonije vrste prostori okrog dvorišča, pa naj že to leži centralno ali ob strani, naj je peristilno ali ne.¹⁴ Predvsem zaradi opreme, nekoliko pa tudi zaradi tlorisne razporeditve in, morda ne napak in brez vzroka, tudi zaradi posvetil visokih funkcionarjev, omenjenih na napisih 3. mitreja¹⁵ in na napisu, ki je bil najden v območju stavbe, o kateri govorimo,¹⁶ moramo videti v stavbi, ki je pred nami, bogato villo urbano. Zato ji zastonj iščemo analogij med tlorisi običajnih mestnih hiš, ki so morale na omejenem prostoru združevati stanovanjske in poslovne prostore. Bliže so ji verjetno, seveda mutatis mutandis, stanovanjski prostori vil npr. iz Parndorfa, Eisenstadta, Tac-Fövenpuszte itd.¹⁷ Pri rekonstrukciji zunanjščine nam bodo morda pomagale renkonstrukcije naštetih vil, čeprav za dobro grafično rekonstrukcijo poznamo verjetno le premajhen del stavbe in nam je sodobna zidava žal uničila velik del zimskega dela hiše, ki ga je Jenny še mogel raziskati. Tako bo stavba, tudi ko bo na terenu možna prezentacija njenih ostalin, prezentirana žal le fragmentarno, a za umevanje vidnega dela nam bo vsaj nekoliko rabila rekonstrukcija, ki jo sestavljamo na podlagi poročil o izkopavanjih.

OPOMBE

¹ W. Schmid, Emona, Jahrbuch für Altertumskunde VII, Wien 1913 str. 61 ss.

² L. Plesničar, Arheološki pregled, 1961, Beograd, str. 72 ss in neobjavljeno gradivo v arhivu Mestnega muzeja Ljubljana in Zavoda za spomeniško varstvo SRS Ljubljana.

³ Prim. I. Mikl, referat na sestanku antične sekcije ADJ v Zadru 1. 1964.

⁴ S. Jenny, Mitteilungen d. Zentralkommission XXII, Wien 1896, priloga Poetovio, B. Saria v Klemenc — Saria, Archäologische Karte v. Jugoslavien, Blatt Ptuj, Zagreb 1936, str. 56, I. Mikl, Arheološki vestnik XV—XVI, Ljubljana 1964—1965, str. 271.

⁵ M. Abramić, Poetovio, Ptuj — Wien 1925, isti, Jahreshefte des Oesterr. Arch. Inst. XVIII, Wien 1914, Beiblatt str. 89 ss, B. Saria, Blatt Ptuj s. v. Poetovio, isti, Starinar, Beograd 1923, str. 193 ss. V. Šmid, Časopis za zgodovino in narodopisje XXX, Maribor 1935, str. 129 ss, V. Skrabar JZK NF II, Wien 1904, str. 194 ss ter prejšnja opomba.

⁶ I. Mikl, AV XV—XVI, str. 259 ss.

⁷ Ibid., zlasti str. 266.

⁸ S. Jenny o. c.

⁹ I. Mikl o. c., str. 272, priloga 6.

¹⁰ S. Jenny o. c., str. 7.

¹¹ Ibid.

¹² I. Mikl o. c., str. 268, točka 10 na načrtu.

¹³ S. Jenny, o. c., str. 12.

¹⁴ Prim. tlorise hiš W. Schmid, Emona in tlorisi E. Thomas, Römische Villen in Pannonien, Budapest 1965.

¹⁵ M. Abramić, Poetovio, str. 172 ss, B. Saria v Hoffiller-Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien I, Zagreb 1938, str. 144.

¹⁶ I. Mikl, AV XI—XII, Ljubljana 1961—1962, str. 159 s.

¹⁷ E. Thomas o. c., str. 177 ss, 137 ss, 299 ss.

IVA MIKL CURK: L'ESSAI DE RECONSTRUCTION D'UN BÂTIMENT ROMAIN DE ZGORNJI BREG A PTUJ

L'article traite la méthode de la reconstruction graphique surtout du plan d'une maison antique dans l'un des centres antiques de la Slovénie actuelle, Poetovio.

Jusqu'à présent, nous connaissons en Slovénie le mieux les plans des insulae d'Emona, tandis que, à Poetovio, les fouilles embrassaient d'habitude seulement des parties de maisons. Des conditions favorables ont donné en 1963 avec fouilles à Zgornji Breg la possibilité de compléter le plan d'une maison découverte en partie déjà en 1893. Les nouvelles fouilles ont rendu possible une datation plus précise des phases de construction qui diffèrent aussi un peu dans l'orientation. Ainsi il était possible de dégager du vieux plan les restes des phases de construction plus anciennes et plus récentes et de choisir pour la reconstruction d'ensemble la phase de construction la mieux conservée, à peu près du temps de Constantin. Il fallait un peu styliser le plan des restes de cette phase, découverts en 1963, pour qu'il pût servir comme complément du plan de 1893. Le plan uni nous montre la partie centrale d'une riche villa urbana dont les chambres embrassent clairement une partie chauffée pour l'hiver et une partie non chauffée pour l'été. Les chambres embrassaient en partie aussi la cour intérieure. Le plan ainsi reconstruit peut aussi servir à la présentation éventuelle d'une partie des restes.

NOVO ARHEOLOŠKO SPOMENIŠKO OBMOČJE V LJUBLJANI

MARIJAN SLABE

Postavitev kopije spomenika emonskega meščana ob prezentiranih ostalinah antičnih stavb na Kongresnem trgu v Ljubljani pomeni tudi samosvoj konservatorski poseg. Spomeniška služba se je tu srečala z nenavadnim vprašanjem kako postaviti ob izviren arheološki spomenik v podhodu sicer še visokovredno umetnino, vendar v kopiji. Pri tem je bilo eno izmed vodil tudi dejstvo, da nam doslej ni uspelo najti ne načina vključevanja arheoloških likovnih spomenikov v sodobno živo mestno tkivo ne odgovoriti na vsa vprašanja metodološke narave o upravičenosti postavitve posnetka nekega antičnega spomenika. Vsem tem odprtim problemom se ta hip ne moremo posvetiti, vendar dajemo v tem strokovnem glasilu s tem možnost za nadaljnje razprave in razmišljanja.

Problem in skrb za prezentacijo ostalin antične Emone v središču mesta Ljubljane je že vrsto let v ospredju. Osrednjo točko teh prizadevanj pa je vsekakor predstavljala postavitev nagrobnika emonskega meščana, ki naj bi se mu kasneje pridružila še prezentacija severnih emonskih vrat. S tem bi končno vsaj delno izpopolnili vrzel in uresničili željo ljubiteljev antike.

Tudi priprave za postavitev spomenika so bile dolgotrajne. Vzroki so bili pač opravičljivi in jih ni bilo malo. Prvi poizkusi segajo več let nazaj, z intenzivnim delom pa smo pričeli leta 1965. Takrat je bilo dokončno določeno, da bo v in ob podhodu na Trgu revolucije manjši prikaz antičnega grobišča z lapidarijem, v katerem bi stal tudi spomenik emonskega meščana.

Vsa tehnična dokumentacija je bila prepuščena prof. Bitencu, ki je na temelju mnenja Komisije (Zavoda za spomeniško varstvo SRS) za Emono izdelal v zvezi z izvedbo novega podhoda in preureditvijo nekdanjega Kongresnega trga vse potrebne načrte.

Prvi načrt je bil kasneje spremenjen v tem, da je odpadel predvideni lapidarij, sam spomenik pa naj bi stal v neposredni bližini podhoda. Ker pa so se pri zemeljskih delih za podhod pojavili še ostanki antične hiše,¹ se je seveda takoj porodila misel, da poskušamo vsaj tu ohraniti stavbne ostanke in jih vključiti v sam prehod.

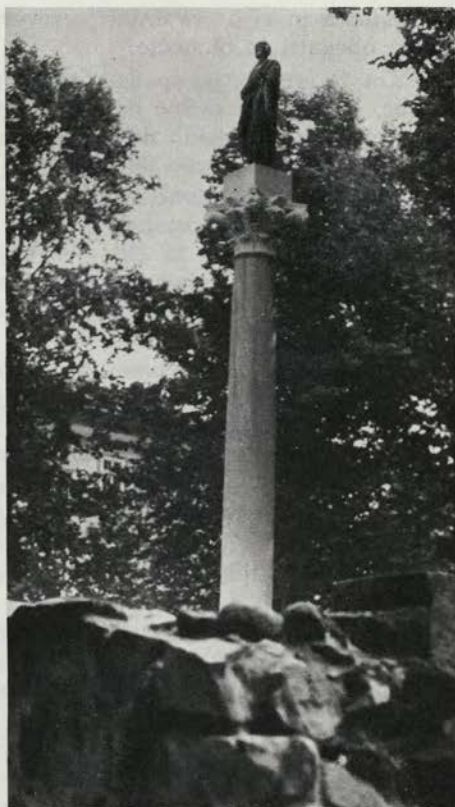
Novi, uresničeni načrt je predvideval naslednje: ostanke treh antičnih temeljev ohranimo in prezentiramo v višini nekdanjega antičnega nivoja (to je, do višine današnjega platoja), tla med omenjenimi zidovi pokrijemo z imitacijo antičnega estriha; spomenik naj stoji v bližini teh ostankov in na omenjenem nivoju, kasneje pa naj bi vkomponirali v to okolje še sarkofag.

Po sprejetju tega načrta je Zavod za ureditev stare Ljubljane, ki je vodil vse te priprave, jeseni tega leta dejansko pričel z deli. Veliko mu je pri tem pomagal Zavod za izgradnjo Trga revolucije, ki je v zvezi z ureditvijo podhoda izvedel vsa potrebna zemeljska in gradbena dela. Bronasti kip je po kopiji iz Mestnega muzeja² vžil akad. kipar France Rotar, pozlatilo pa ga je pasarstvo Žmuc. Izredno zahtevno kopijo kapitela sta izdelala konservatorja Zavoda za spomeniško varstvo SRS,³ druge kamnite dele pa kamnoseško podjetje Marmor, ki je spomenik tudi postavilo. Vsa dela so se izvajala pod stalnim strokovnim nadzorstvom. Odkritje spomenika je bilo 26. II. 1966 na Zavodu za ureditev stare Ljubljane združeno s skromno slovesnostjo.

Ob prezentaciji spomenika se vprašujemo, v kolikšni meri smo zadostili zahtevam konservatorskega kánona. Za osnovo rekonstrukcije smo uporabili

Pogled na antični zid in postavljeno kopijo emonskega meščana. — Foto J. Gorjup

Vue d'un mur antique et de la copie du citoyen d'Emona. — Photo J. Gorjup

študijo Sonje Petru.⁴ V primerjavi z njeno rekonstrukcijo lahko opazimo razliko. Pri izvedbi namreč med drugim nismo upoštevali grobne skrinje, čeprav nam najdeno gradivo jasno dokazuje ta konstrukcijski člen. Vzrok je bil predvsem nezadostno poznavanje grobne skrinje, od katere je ohranjen samo fragment.⁵ Vidike obnove so narekovale tudi druge okoliščine: videz spomenika v tem okolju, izredna višina itd. Skrinjo smo nadomestili s preprosto večjo kubično bazo oz. podstavkom.

V vsem drugem je spomenik dokaj verna kopija in se razlikuje od izvornika le v načinu izdelave, materialu in podobnem. Spodnji del in steber spomenika sta tako kot izvornik iz podpeškega apnenca, kapitel in zgornja kubična baza pa iz podobnega belega marmorja kot le-ta. Mere se ne razlikujejo od originala, za steber pa smo uporabili običajni klasični izračun. Pri postavitvi nismo uporabili ohranjenih delov spomenika. Danes so v Narodnem muzeju, vendar v takem stanju, da ne bi prenesli daljšega obstoja sub divo.

Končno omenjamo še problem lokacije. Za to območje smo se odločili zavoljo ugodnih okoliščin, predvsem pa zaradi neposredne bližine kraja, kjer je bil spomenik najden. Hkrati pa predstavlja ta prostor začetek antičnega grobišča, ki se je širilo proti Gospodarskemu razstavišču oz. v smeri današnje Titove ceste. Spomenik naj bi torej predstavljal tudi simbolični ostanek nekdanjega

pokopališča in bi s prezentacijo severnih emonskih vrat kulturno estetsko vse-
kakor obogatil to območje.

Kot že rečeno, pa spada v okvir teh del tudi prezentacija temeljev antične
stavbe, ki je stala nekoč na tem mestu. Celota zidov je bila sicer uničena že
pri prejšnjih zemeljskih delih na tem mestu, tako da smo ob odkritju zasledili
le še posamezne odcepe teh zidov.

Glede na objektivne možnosti so za prezentacijo prišli v poštev le naj-
zahodnejše ohranjeni ostanek zidu, ki poteka vzporedno s Titovo cesto, in dva
krajša priključka na ta zid. Vsi trije omejujejo prostor, katerega tla bi se,
kot že omenjeno, dopolnila z estrihom.⁶ Zid, ki poteka vzporedno s Titovo
cesto, je ves viden in sloni na betonskem temelju, ki je bil nujen zaradi nižje
ravni podhoda.

Sicer pa so zidovi danes restavrirani v nespremenjeni obliki. Konservirali
oz. utrdili smo jih namreč samo z injiciranjem posebnega cementnega mleka.⁷
Na zunanjih straneh smo zalili fuge le tam, kjer je bilo to potrebno, in sicer
s podobnim gradivom, kot je originalno.

Če strnemo našete ugotovitve, vidimo, da nas je pri prezentaciji vodila
ena sama misel: po izvirnem gradivu in v okviru možnosti smo poskušali izvesti
rekonstrukcijo in prezentacijo samo v dopustni oz. v upravičeni meri. Svobod-
neje smo ravnali le v zvezi z zahtevami sedanosti pa čim večjega estetskega
videza in sožitja z okolico.

Prva stopnja prezentacije antičnih ostalin na tem območju je s tem skoraj
dokončana. V bližnji prihodnosti se nam obeta še prezentacija severnih emonskih
vrat, za kar je že pripravljena vsa investicijsko tehnična dokumentacija.⁸

OPOMBE

¹ Izkopavanja vodila Ljudmila Plesničar — Mestni muzej Ljubljana.

² Kip je bil tedaj v preparacijskem in konservacijskem postopku.

³ Avtorja kapitela sta konservatorja Momo Vučković in Ivan Pavlinec.

⁴ Sonja Petru, Arheološki vestnik 13—14, 1962—1963, 513 ss. Primerjaj J. Šašel.
Kronika 6/1, 1958, str. 7, 8.

⁵ L. C. in opombe, ki jih navaja s tem v zvezi.

⁶ Namestitev sarkofaga, estriha in opozorilnih napisov je predvidena za leto
1967.

⁷ Injiciranje izvedel Zavod za raziskavo materiala, Ljubljana.

⁸ Gradivo je v Zavodu za ureditev stare Ljubljane.

Načrte objavljam z dovoljenjem prof. ing. Bitenca in se mu za uslugo iskreno
zahvaljujem.

MARIJAN SLABE: LE NOUVEAU TERRAIN DE MONUMENTS ARCHÉOLOGIQUES A LJUBLJANA

L'érection d'une copie de la statue du bourgeois d'Emona auprès des restes présentés de
batiments antiques sur la Place du Congrès à Ljubljana représente aussi une intervention auto-
ritaire du conservateur. La conservation des monuments rencontra ici la question peu ordi-
naire comment ériger au lieu d'un monument archéologique original dans le passage sou-
terrain une oeuvre d'art précieuse mais en copie. En ceci, on était conduit aussi par le fait
que, jusqu'à présent, nous n'avons pas réussi à trouver ni la manière de renfermer les monu-
ments archéologiques dans la vie actuelle de la ville, ni la réponse à toutes les questions
méthodologiques sur le droit d'ériger la copie d'un monument antique. Dans ce moment, nous
ne pouvons pas nous adonner à tous ces problèmes, mais nous donnons avec ceci dans cette
revue spéciale la possibilité de discussions et réflexions ultérieures.

PREZENTACIJA STAROSLOVANSKIH GROBOV NA MESTU ODKRITJA

ANDREJ VALIČ

Zanimivo konservatorsko vprašanje je odprla najdba staroslovanskih grobov v Mestni hiši v Kranju. Po arheološki plati je odkritje dragoceno, ker dokazuje ločene pokope severno od že znanega grobišča okoli farne cerkve. Konservatorsko pa pomeni ves postopek prezentacije teh grobov in situ prvi zavestni poizkus vključiti arheološke ostaline izredne izpovedne vrednosti v neposredno muzejsko razstavo. Ker pomeni prezentacija dela tukajšnjega grobišča tudi spomeniško-varstveno za Slovenijo nov prijem razstave najdb na mestu odkritja, podajamo v skopem obrisu osnovne podatke o konservatorskih prijemih.

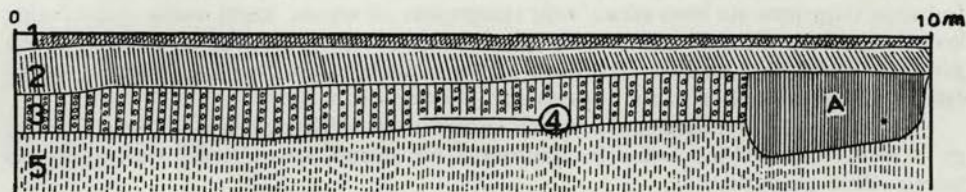
Ob obnavljanju Mestne hiše v Kranju (sedaj Gorenjski muzej) smo pritličje veže zaščitno sondirali in ga kasneje sistematično prekopali. Pri tem smo ugotovili, da ta del ni bil uničen s kasnejšimi pozidavami niti s spojitvijo dveh zgodovinsko različnih stavb.¹ Najdbe so bile v drugi polovici veže ter se razlikujejo časovno in kulturno. Ob južni steni veže so bili osredotočeni drobcji rjave lončenine z grobo strukturo, rebri, profili ustij in statvena utež iz halštatskega obdobja naselbinske narave.² Pred stopniščem v I. nadstropju smo odkrili del 1,30 m globoke odpadne jame (skica A), ki jo je uničil kasnejši nosilni kletni zid. Odkriti del odpadne jame je bil zatrpan s črnim humusom, v katerem so bile razmetane živalske kosti in lončena posoda iz časa preseljevanja.

Poleg prazgodovinske plasti smo odkrili 6 skeletnih grobov in obredno ognjišče na večji ploščati dolomitni skali, zid stavbe (vi. 0,80 do 0,90 m; db. vzdolžnega zidu do 0,60 in prečnega zidu do 1,10 m); (B). Odkriti del zidu sodi v čas med gotško stavbo s stebriščno dvorano in zgodnjeresrednjeveškim grobiščem ter se po našem mnenju funkcionalno ne vključuje niti v smeri delno ohranjenega tlorisa v gotski stavbni kompleks (datiran v l. 1530), ker sta debelina in sestav zidov različna (okrogli apnenci, vezani z malto). Osnova zidu na nedotaknjemem prdu je višja od kletnega nivoja tlaku v sedanji starejši stavbi. Ob zahodnem delu zidu smo našli ploščat rjav peščenec (0,50 × 0,48; db. 0,20 m), ki je verjetno pripadal stavbi in rabil za prag pred vhodom (E).

Delno ohranjenih staroslovanskih grobov (skeleta št. 5, 6), najdenih znotraj odkritega tlorisa hiše, ni poškodovala gradnja zidu, temveč šele gradnja jaškov.

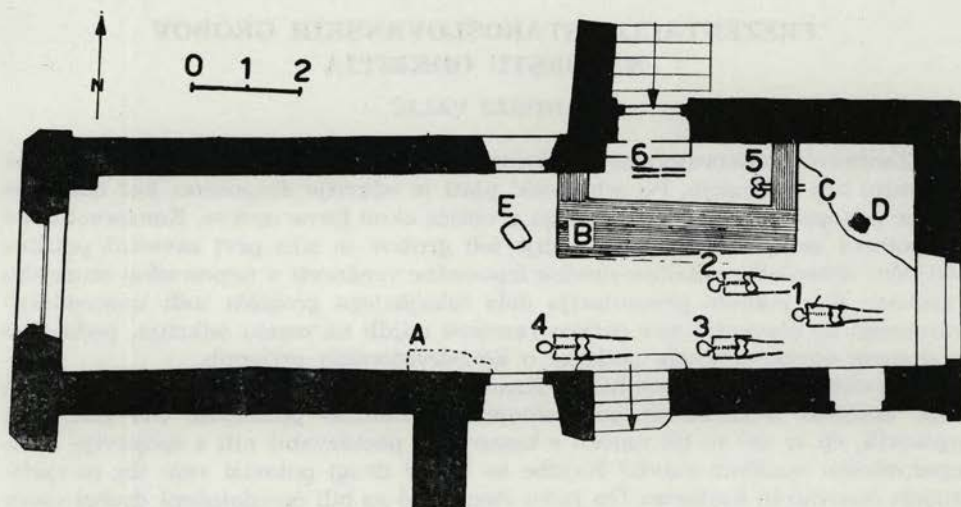
Opis najdb:

Delno ohranjena skleda iz sivo črne gline (vi. 8,6 cm, najv. pr. 20 cm, izdelana na lončarskem vretenu. Zunanja in notranja stran grafitirani. Ustje zavi-

Profil ob južni steni veže v Mestni hiši: 1. betonska podlaga; 2. nasutje; 3. humus s prodniki; 4. lega skeleta v grobu 4; 5. prod — sterilna plast; A — odpadna jama

Profil près de la muraille sud de l'Hôtel de Ville: 1. base de béton; 2. remplissage; 3. humus et gravier; 4. position du squelette dans la tombe 4; 5. gravier — couche stérile; A) — fosse de vidange

Floris renesančne veže v pritličju Mestne hiše: A — odpadna jama; B — zid iz okroglih apnencev; C — meja dolomitnega apnenca; D — ognjišče; E — ploščat peščenjak; 1, 2, 3, 4, 5, 6, — staroslovanski grobovi

Plan du vestibule renaissance au rez-de-chaussée de l'Hôtel de Ville: A — Fosse de vidange; B — mur de pierres calcaires rondes; C — limite du calcaire dolomitien; D — foyer; E — grès plat; 1, 2, 3, 4, 5, 6 — tombes vieux-slaves

hano navzven, ostenje v profilu bikonične oblike z ravnim dnom. Nad največjim obodom in nakazanim vratom z vodoravnim žlebom okrasna diagonalna mreža (vi. 2,3 cm), izvedena z vtisnjnim glajenjem.

Slovanski grobovi:

Grob 1. Dobro ohranjen moški skelet. Smer Z—V z odklonom 15° proti J, gl. 0,97 m, dl. 1,63 m. Lobanja nagnjena na desno stran, roki iztegnjeni ob telesu, desna podlaktica na kolku. Pridatki: na prstu l. roke ob notranji strani leve stegenice sklenjen bronast prstan z manjšo odebelitvijo okroglega preseka (pr. 2,6 cm; db. 0,3 cm). Med zapestjem in levim kolkom položen železen enorezen nož s trnom za ročaj. Na trnu sledovi lesenega ročaja. Hrbet in ostrina ravna, proti vrhu se povijata (dl. 13,9 cm; dl. rezila 10,0 cm; š. rezila do 2,5 cm). Ob zgornjem delu desne stegenice in ob dlani koščki oglja in sežgane živalske kosti.

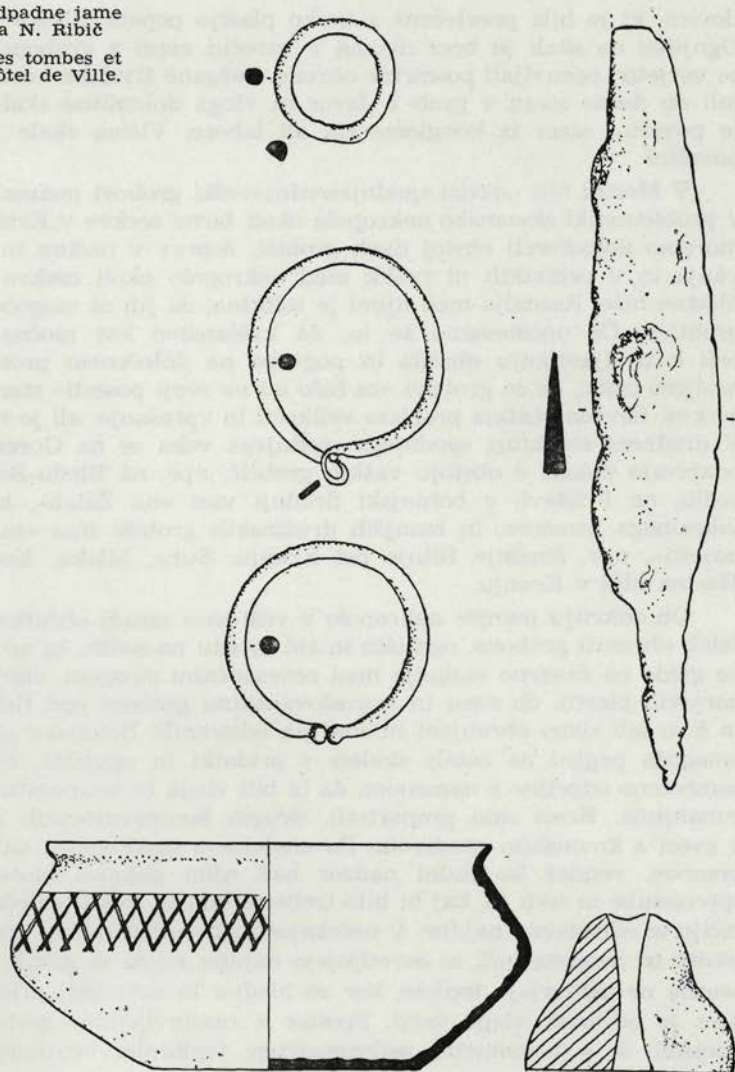
Grob 2. Slabo ohranjen otroški skelet. Smer Z—V, gl. 0,90 m; dl. 1,50 m. Lobanja nagnjena na levo stran, roki iztegnjeni ob telesu, kosti delno dislocirane, kot da je bil pokopan na levo bočno stran. Ob levi meji grobne jame večji prodniki. Pridatki: na levi strani ob ramenu nesklenjen bronast obsenčni obroček z enojno odebelitvijo na koncih (pr. 3,9 cm; db. 0,3 cm).

Grob 3. Slabo ohranjen odrasel skelet nedoločljivega spola. Smer Z—V, gl. 0,98 m, dl. 1,64 m. Lobanja nagnjena na desno stran, roki iztegnjeni ob telesu. Brez pridatkov.

Grob 4. Dobro ohranjen moški skelet. Smer Z—V, gl. 0,90 m; dl. 1,64 m. Lobanja nagnjena naprej, roki iztegnjeni ob telesu. Pridatki: ob levem sencu nesklenjen bronast obsenčni obroček s »S« zanko in kvačico. (Vel. 4,7 × 3,6 cm; db. 0,2 cm.)

Najdbe iz grobov in odpadne jame
v Mestni hiši. — Risba N. Ribič

Objets trouvés dans les tombes et
fosse de vidange à l'Hôtel de Ville.
Dessin N. Ribič

Grob 5. In situ ohranjen spodnji del nog. Zgodnji del skeleta uničen pri gradnji jaška. Smer Z—V, gl. 0,66 m. Brez pridakov.

Grob 6. Ohranjene goleni in stopala nog, vse drugo uničeno. Smer Z—V, gl. 0,76 m. Nad temi kostmi kasnejši zid. Grob 5 in 6 pokopana v temen humus; pod njima intakten prod. Meje grobnih jam neopazne.

Skeleti v grobovih 1, 2, 3, 4 so bili zakopani v prod in z njim zatrpani, le nekoliko pomešani s humusom.

Ognjišče: V severovzhodnem kotu veže na robu večje dolomitne skale odkrito ognjišče je okroglo s premerom ca. 0,50 m. Podlaga je rdeče pečena

ilovica, ki je bila prevlečena s tanko plastjo pepela. Sledov oglja nismo našli. Ognjišče na skali je brez dvoma v vzročni zvezi z grobom 1. Na tem mestu so verjetno opravljali posmrtno obrede. Sežgane živalske kosti in oglje so pridejali ob desno stran v grob 1. Izvor in vloga dolomitne skale sta neznana, saj je površina sicer iz konglomerata ali labore. Višina skale je bila na tedanji površini.

V Mestni hiši odkriti zgodnjesrednjeveški grobovi pomenijo novo okoliščino v problematiki slovanske nekropole okoli farne cerkve v Kranju. Dejstvo je, da moremo dokazovati obstoj dveh grobišč, čeprav v načinu in navadah pokopavanja in v pridatkih ni razlik med nekropolo okoli cerkve in pokopi v veži Mestne hiše. Razdalja med njimi je tolikšna, da jih ni mogoče povezovati v eno grobišče. Če upoštevamo še to, da krščanstvo kot močna družbena silnica teži k uveljavljanju obreda in pogreba na določenem prostoru, moremo zanesljivo trditi, da so grobovi »za hišo ali na svoji posesti« starejši od tistih okoli cerkve. Seveda obstaja problem velikosti in vprašanje, ali je to družinski pokop. V družbeni strukturi zgodnjega srednjega veka se na Gorenjskem postopoma odkrivajo dokazi o obstoju vaških grobišč, npr. na Bledu-Rečici, na Grajskem sedlu, na Pristavi, v bohinjski Srednji vasi »na Žalah«, kjer ni kasnejšega sakralnega prostora, in manjših družinskih grobišč tipa »za hišo ali na svoji posesti«, npr. Srednje Bitnje pri Kranju, Suha, Mlaka, Kokrica, Bled-Mlino, Mestna hiša v Kranju.

Ob odkritju manjše nekropole v veži smo zaradi občutka pristnosti najdbe želeli ohraniti grobove, ognjišče in zid in situ na način, ki ne bo motil razstave, ne glede na časovno razdaljo med renesančnim stropom, zbirko sodobnih Dolinarjevih plastik ob steni in staroslovanskimi grobovi pod tlakom. Grobovi 4, 5 in 6 so bili slabo ohranjeni in smo jih odstranili. Betonska plošča z odprtiniami omogoča pogled na ostale skelete s pridatki in ognjišče. Namestili smo tudi zamreženo odprtino z namenom, da bi bili vlaga in temperatura približno enaka zunanjsima. Kostni smo preparirali, drugih konservatorskih del ni bilo, razen v zvezi s kovinskim gradivom. Po enoletnem opazovanju na gradivu ni videti presnov, vendar bo stalni nadzor nad njim pokazal morebitne daljnosežne spremembe in tudi to, kaj bi bilo treba morda še storiti za ohranitev in prezentacijo te edinstvene najdbe. V notranjosti smo montirali na spodnji del betonske plošče tri neonske luči, ki osvetljujejo najdbe, ne da bi motile gledalca. Neonska svetila ne ustvarjajo toplote, ker so hladna in zato bolj primerna za prostore, kjer je odstotek vlage večji. Prostor z razstavljenimi grobovi in veži bomo opremili še s termometri, psihrometrom, toplotnim ventilatorjem in ultravioletnimi žarnicami.

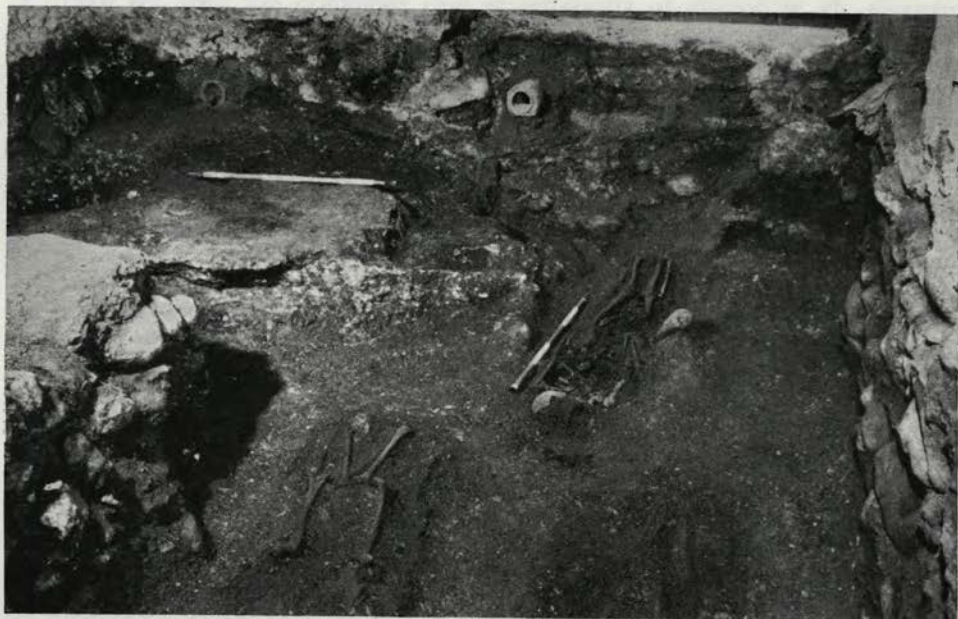
Odkritje grobov v veži Gorenjskega muzeja ni pomembno samo v kulturno-zgodovinskem pogledu, ampak tudi v muzeološkem in konservatorskem. Poleg pristnosti razstave sta važna še neposredna bližina kustosa in konservatorja, ki lahko vsak dan opazujeta spremembe na gradivu, odkar je po izkopu v spremenjenih razmerah, predvsem zaradi povečanja vlage in drugačnih temperaturnih razlik.

Izkušnje, ki jih bomo pridobili ob dolgotrajnem opazovanju našega *in situ* hranjenega arheološkega gradiva, nam bodo pomagale v primerih, ko bomo morali reševati podobna vprašanja ohranitve in prezentacije zgodovinskih spomenikov te vrste.

LITERATURA

¹ C. Avguštin, Varstvo spomenikov IX, 1962—1964, 61—66.

² To nam dokazujejo tudi najdbe na bližnjem staroslovanskem grobišču okoli farne cerkve (izkopavanja 1953 in 1965).

Pogled na odkrito ognjišče, staroslovanske grobove in zid. — Foto A. Ignaščenko

Vue du foyer découvert, des tombeaux vieux-slaves et mur. — Photo A. Ignaščenko

ANDREJ VALIČ: LA PRÉSENTATION DES TOMBEAUX VIEUX-SLOVÈNES IN SITU

La découverte de tombeaux vieux-slovènes dans l'Hôtel de ville de Kranj a fait naître un problème intéressant de la conservation des monuments. Du point de vue archéologique, la découverte est précieuse, parce qu'elle démontre des enterrements séparés au nord du lieu de sépulture déjà connu autour de l'église paroissiale. Du point de vue du conservateur, cependant, tout le procédé de présentation de ces tombeaux in situ représente le premier essai conscient de renfermer des restes archéologiques de grande valeur directement dans l'exposition du musée. Puisque la présentation d'une partie des tombeaux d'ici représente aussi pour la conservation des monuments en Slovénie une nouvelle manière d'exposer les découvertes in situ, nous donnons brièvement les dates élémentaires des travaux du conservateur.

O RETUŠAH

IZIDOR MOLE

Morda bi si kdo mislil, da geslo »konservirati, ne restavrirati!« rešuje tudi vprašanje retuš, kolikor te seveda sploh še pridejo v poštev. Praksa pa je pokazala, da je postalo to vprašanje še bolj zamotano kot prej. Po teoriji bi morale retuše, to nekdanje nujno zlo, sploh odpasti, razen v primerih, ko gre za integracijo razvalin, v praksi pa včasih opažamo, da praznina na sliki, kipu, arhitekturi ali kompleksu bolj moti kot poznejši dodatek, medtem ko v nekaterih primerih niti zelo poškodovan izvornik ne prenese dopolnil. Kdaj torej praznina ne moti, kdaj pa jo moramo zapolniti?

Iz prakse vemo, da je razmerje med poškodbami in izvornikom zelo različno. Včasih se popolnoma stapljajo z njim in mu dajejo nekaj samosvojega, v drugih primerih pa spet tako motijo, da smo prisiljeni kaj storiti. Da bomo bolje razumeli različno razmerje med poškodbami in izvornikom, si pomagajmo s teorijo ploskve:

Zamislimo si katerokoli umetnino, projicirano na namišljeno ploskev. Za čim bolj znano in staro umetnino gre, stalnejše mesto bo imela ta projekcija v naši predstavi. Tega mesta ne bo prepustila niti kakemu na novo odkritemu spomeniku, da ne govorimo o umetninah, ki nastajajo šele danes. Vse te si morajo šele priboriti svoje mesto poleg drugih. To vključevanje v svet naših predstav pravzaprav pomeni, da umetnini priznavamo spomeniške lastnosti. Dokler še nima trdnega mesta, težko govorimo o spomeniku. Povsem razumljiva je torej zahteva konservatorjev, da mora od nastanka umetnine preteči nekaj časa, preden jo lahko razglasimo za spomenik. Osnovni zakon perspektive pravi, da moramo biti oddaljeni od predmeta vsaj za poldruge njegovo velikost, da ga lahko zaznamo nepopačenega. To lahko uporabimo v prenesenem smislu: za čim pomembnejšo umetnino gre, več časa potrebujemo, da jo lahko pravilno ovrednotimo.

Prav vsak umetnostni spomenik si lahko zamislimo kot ploskovno celoto. Kar je del spomenika, je na ploskvi, vse drugo pa pred ali za njo. Čas ni vedno odločilen; lahko si predstavljamo na isti ploskvi baročni oltar v gotskem prezbitoriju, ne pa skrepenelega laka na sliki, čeprav je prvoten.

V kakšnem odnosu do ploskve so poškodbe na umetnini?

Če gre za normalno staranje tehnično pravilno grajene umetnine, ki je bila vedno v določenem okolju, potem vidimo, da so poškodbe z njo zlite, so torej na sami ploskvi. Včasih gre za raster poškodb, včasih so to odrgrnine, oksidirane barve, razpoke, pa tudi vrezi in sprana mesta. Vse te spremembe so se dogajale skladno z zakonitostmi materiala, iz katerega je sestavljena umetnina, obenem pa tako počasi, da niso izpremenile naše predstave o spomeniku. Isto velja za novo odkrite spomenike, pa naj gre za fresko, ki je bila skrita pod beležem, ali kip, ki je bil zakopan pod zemljo. Prva predstava je odločilna; vse poškodbe, tudi hujše, so del spomenika, saj smo jih zaznali hkrati z njim. Če je taka freska ali, recimo, torzo tehnično v tako dobrem stanju, da za nadaljnjo ohranitev ni potreben korenitejši poseg, lahko govorimo o pravem konserviranju umetnine. Če pa moramo pri sliki dotrajano prvotno vezivo nadomestiti z vezivom druge sestave, potem bo tudi nadaljnji ritem staranja in s tem zvezanih poškodb bistveno drugačen; tedaj se moramo radi ali neradi sprijazniti s tako imenovanim restavriranjem.

Na umetninah pa imamo tudi poškodbe, ki so nastale nasilno, bodisi zaradi napačnega ali neprevidnega ravnanja, bodisi zaradi katastrof, nestrokovnih posegov ali spremembe okolja. Vse take poškodbe izpadajo iz ploskve, in sicer tem bolj, čim bolj so sveže. V takih primerih je upravičena vsaka retuša, ki je ploskvi bližja od poškodbe. Od razpoložljive dokumentacije, pa tudi od spretosti in ustvarjalne moči restavratorja bo odvisno, koliko se bodo te retuše približale izvorniku. Seveda ne bodo mogle povsem nadomestiti manjkajočih delov, tako kot kopija ne more povsem nadomestiti izvornika, kajti idealne retuše ni! Torej je odveč strah, da bi retuša utegnila zavesti opazovalca, posebno še, ker imamo danes dovolj pripomočkov, ki odpravljajo pomanjkljivosti naših oči. Bolj nas motijo slabo izvedene retuše in rekonstrukcije. Zares dobre so tako redke, da bi jih morali posebej varovati kot spomenik!

Literatura navaja nešteto primerov ponesrečenih rekonstrukcij,¹ tako da nekateri teoretiki že vnaprej obsojajo vse take poskuse. Gotovo imajo prav, kadar naj bi ti nadomestili praznine, ki niso prav nič motile. Kadar pa moramo izbirati med večjim in manjšim zlom, se bomo seveda odločili za poslednje. Zato lahko razumemo in opravičimo obsežne rekonstrukcije umetnostnih spomenikov, ki so bili poškodovani ali uničeni v zadnji vojni, in prav gotovo bodo podobno ravnali tudi v Firencah, ko bodo skušali omiliti škodo, ki jo je povzročila nedavna katastrofa. Ne smemo spregledati bistvene značilnosti vseh takih prizadevanj: restavrator si ne podreja umetnine, kot se je to dogajalo v preteklosti, temveč prav nasprotno: čim manj je njegovo delo vidno, boljše je.

V restavratorski praksi naletimo na veliko primerov, ko gre za sicer normalno staranje umetnine, a je ta že tako uničena, da lahko govorimo samo še o razvalini. S povezavo izvornih in izpolnitvijo manjkajočih delov bi ji lahko vrnili vsaj nekaj kakovosti umetnine, a nam pomanjkanje dokumentacije, včasih pa tudi spremenjeno okolje onemogočata pristno rekonstrukcijo. V takih primerih je treba to delo prepustiti ustvarjalcu, kajti konservatorska služba je v bistvu sterilna in mora nasprotovati ustvarjalcem, ki skušajo vnašati v svet starin nove prvine. Ustvarjalec je kakor narava; ustvarja, pa tudi uničuje, kadar skuša ustvariti kaj novega ali boljšega, medtem ko konservator ohranja, kar je bilo ustvarjenega v preteklosti, pa četudi gre samo za ostanke, in ne dovoljuje novega v škodo starega. Kadar se vendarle zgodi kaj takega, je ustvarjalec tarča žolčnih kritik, ki se pa poležejo, seveda, če je delo uspelo. Nova umetnina si je priborila svoje mesto v naši predstavi. Ni mogoče oporekati trditvi, da je bil nastal čudoviti gotsko-baročno-klasicistični prezbiterij ž. c. v Vipavi proti vsem konservatorskim načelom. Obenem pa je prav ta tudi nauk za večino ustvarjalcev, ki skušajo pri svojem delu popolnoma prelomiti s starim, pa pri tem zaidejo v slepo ulico. Danes se v mnogih primerih prav restavrator uveljavlja kot vmesni člen med konservatorjem in ustvarjalcem, in sicer kot poustvarjalec. Skuša se vživeti v tehniko in slog nekdanjega umetnika in izpolniti najbolj boleče praznine le toliko, da poveže ostanke v celoto, ki bo kot umetnina spet zmožna samostojnega življenja (primer: kip sv. Trojice v Subotici, ki so ga naši restavratorji rekonstruirali).

Danes pojmujeemo celoto drugače, kot so jo še v polpretekli dobi. Včasih si je restavrator prizadeval samo za fabulativno celoto, kateri je bilo vse drugo podrejeno, zato se ni nihče razburjal zaradi preslikave ali predelave, če je ta pokazala kako podrobnost bolj jasno. Torej ni čudno, da je bilo tako malo uspelih restavracij. Danes nam lahko že fragment predstavlja celoto, če le vse-

buje osnovne likovne elemente, kot so barvna in kompozicijska skladnost ter stilne značilnosti. Narodna galerija ima že lepo zbirko kopij in originalov gotških fresk, od tega veliko fragmentov in čeprav so ti iztrgani iz prvotnega okolja, še vedno delujejo kot prave umetnine. To si lahko razlagamo ne le z veliko ustvarjalno močjo gotških slikarjev, temveč tudi tako, da so ti upodabljali na steno prizore in podrobnosti vsebinsko strogo ploskovno, to je, vse v prvem planu. Baročni freskanti so z iluzijo tretje dimenzije predrli steno, vendar se ta iluzija lahko zares uveljavi le v celotni kompoziciji. Zato fragment nima več polne veljave. Torej bo restavrator ravnal temu primerno in se v prvem primeru čimbolj omejeval na konservacijo, v drugem pa manjkajoče dopolnjeval. Vendar o tem, ali ohranimo izvornik čimbolj nedotaknjen, ali pa ga po estetskih merilih retuširamo, ne odloča samo zgodovinsko načelo. Pri zelo poškodovanih umetninah se estetsko in zgodovinsko načelo lahko ujemata.

Čista konservacija je doslej še najbolj uspela pri freskah. Kemično preprosta sestava podlage in veziva je tako enotno povezana z mineralnimi barvami, da velja po pravici za najtrpežnejšo slikarsko tehniko. Če odstranimo vzroke propadanja, kot so vlaga, erozija in kemični vplivi, in fresko utrdimo z osnovnim vezivom, tj. apnom, bodo retuše nepotrebne, kolikor gre samo za poškodbe barvne plasti. Kadar je pa podlaga že tako razrahljana, da jo je treba utrditi, bomo to skušali opraviti z apnenom malto enake strukture, ki se bo najbolje povezala z izvornikom, obenem pa bo v prazninah že lahko rabila za nevtralno retušo. Če se bomo odločili za lokalno retušo kot tudi pri poškodbah »zunaj ploskve«, bo spet najboljša apnena retuša. Barve je treba mešati z gostim apnenim mlekom, kot so to delali domala vsi naši freskanti, končne lazure pa nanašati šele na pastozne podlage. Tako je moč doseči zadovoljivo povezavo, ki postane sčasoma vse trdnejša. Občutek, koliko svetlejša bo barva postala po osušitvi, si restavrator pridobi z vajo. Presojal jo bo lahko sproti po kalnosti mešanice na paleti in mu ne bo treba čakati na osušitev. Na trajno vlažnih stenah pa mora računati s tem, da bodo barve ostale zagatene, tako kot če bi slikal al fresco.

Taki posegi v življenje freske so najmanj nasilni, saj živi še nadalje na steni, kot je bila vajena, v skladu z zračno vlago, svetlobo in letnimi časi. Kadar pa pri restavriranju freske uporabimo neapnena veziva ali če jo celo snamemo in prenesemo v drugo okolje, res lahko govorimo o teoriji zaključenega kroga. Naslednji, novi življenjski krog bo odvisen od obstojnosti novih veziv. V takem primeru bomo lahko svobodneje odločali o načinu in vrsti retuš. Medtem ko je freske moč restavrirati z materiali enakega sestava in so bili doseženi lepi uspehi, imamo pri oljnih slikah opravka z različnimi materiali. Če bi slike prišle potem v dobro oskrbo, bi bilo tveganje delno dopustno. Tako pa jih v zadnjem času zaradi varnosti mumificiramo z voščeno smolnato maso. Če moramo pri tehničnem konserviranju uporabljati tuje materiale, pa se jim skušamo ogniti vsaj pri retušah. Retuše na Jelovškovi Sv. družini ali na Sv. Uršuli iz Sp. Bitenja, ki jih je pred več desetletji napravil Sternens, so ostale nespremenjene, kar dokazuje, da so tudi oljnate retuše dobre, treba je le poskrbeti, da se čimprej posuše. Prav počasno sušenje namreč povzroča, da barve temnijo. Dobro prečiščeno, po možnosti na soncu zgoščeno laneno olje in pravilna izbira barv nam ne bodo delali nepremostljivih težav pri retuširanju.

Tudi restavrator-kipar bo trdil, da je najbolj logično restavriranje plastik z materialom enake sestave kot izvornik. Če je ta npr. iz lipovine, bo lahko

podobno rezal tudi na dodanem udu iz lipovine, težje pa, če bo iz kakega drugega lesa ali mase.

Odločili smo se torej, da bomo praznino na sliki ali kipu zapolnili z retušo enake sestave kot izvornik, vendar bomo po še tako skrbnem delu nezadovoljni, kajti ostal bo spor med novim in starim materialom. Nekatere šole so se s tem sprijaznile, ne računajo na pomiritev niti v prihodnosti in retuširajo kar v drugačni tehniki: olje z akvarelom, fresko s tempero itd. Seveda postaja nesoglasje tako le še večje. Vsak material ima svoj ritem in način propadanja. Tako postanejo akvarelne retuše na oljnih podobah bele, brž ko pridejo v stik z lakom, tempera na freski potemni, véže umazanijo in se lušči. Če pa uporabljamo enak material, kot ga ima izvornik, se bo ta zaradi enakih zakonitosti izenačeval z izvornikom, kajti razmerje sedanost-retuša-izvornik gre v prid retuši, ki se izvorniku približuje vsaj relativno. Primer je retuširanje rimskih nagrobnikov v Šempetru. Kosi novo vložene marmorja iste sestave se vedno bolj vraščajo v izvornik, pri tem pa gledalca ne motijo in ga ne zavajajo.

Poučna je izkušnja s sliko Zadnje večerje iz Pirana.² Precejšen manjkajoči del slike je bil nekoč nadomeščen s povsem drugim, le da je bil ta enake starosti in verjetno tudi delo istega slikarja. Tega dodatka sprva nismo niti zapazili, čeprav se v risbi sploh ni skladal z izvornikom. Enakost materiala, predvsem pa stilna enakost sta dodatek tako rekoč izravnali s ploskvijo. Ta izkušnja je navedla restavratorje na misel, da si delajo zalogo starih slikarskih razvalin, ki jih je moč prav lepo uporabiti za nevtralne retuše oz. za podlago lokalnih. Po tej poti bomo morda našli tudi rešitev za zazidano baročno okno v hrastoveljski cerkvi, edino večjo praznino v sicer skoraj neokrnjeni slikariji. Ker nimamo na voljo izvirnega fragmenta freske Johanna iz Kastva, bi kazalo tja namestiti kako kopijo, bodisi Poklona treh kraljev (lani odkritih fresk) iz Gradišča pri Divači ali kake druge freske.

Stenske slike so tesno povezane z arhitekturo, zato jih ne smemo obravnavati ločeno, kar je posebej važno pri retuširanju. V p. c. sv. Marka v Vrbi je bela črta, ki je bila napravljena okrog fragmentov restavriranih fresk, povzročila, da so ti sedaj optično ločeni od stene! Svobodnejši smo lahko, kadar smo zaradi okoliščin prisiljeni kako fresko sneti in jo prenesti v drugo okolje. Tedaj gre v bistvu za samostojno podobo in jo obravnavamo neodvisno od okolja.

V tesni odvisnosti od arhitekture obravnavamo tudi barve sten. Za razliko od fresk te barve niso samostojna umetnina; igrajo podobno vlogo kot okvir pri sliki. Lahko jo poudarijo ali pa zabrišejo. Višjo kvaliteto pa pomenijo, kadar ustvarjajo vzdušje celih ulic ali četrti. Od tod razumljiva skrb za dokumentarnost, ki jo kaže Zavod za ureditev stare Ljubljane. Prav iz njegovih dosedanjih rezultatov pa vidimo, da bi po uspešno opravljeni analizi konservatorjev bila potrebna sinteza ustvarjalca. Kopiranje prvotnih, a včasih časovno različnih tonov je namreč privedlo (npr. na Starem trgu) do barvnih in tonskih disonanc, ki jih bo omilil šele čas s svojo blago sivino.

Vsa ta razglabljanja seveda ne rešujejo, temveč le deloma osvetljujejo osnovni problem: težje je odločiti se za način in vrsto retuširanja kot pa izvesti jo! Medtem ko imamo za izvedbo objektivna merila, temelječa na izkustvu, pa ostaja odločitev subjektivna, odvisna od estetskega občutka in znanstvenega zaklada konservatorja in restavratorja.

Zgled neprimerne re-
tuše: bela črta ločuje
fresko od stene »Kri-
žanja« na južni ladijski
steni p. c. sv. Marka v
Vrbi je bil pri restavri-
ranju obrobjen z belo
črto. — Foto Gorjup
1965

Exemple de retouche
gauche: la ligne blanche
disjoint la fresque du
mur (la partie conservée
du Crucifiement sur le
mur sud de l'église de
St. Marc à Vrba. —
Photo J. Gorjup 1965

OPOMBE

¹ M. C. de Azedevo: Il gusto nel restauro delle opere d'Arte antiche, Olympus, Roma 1948; Bollettino dell'Istituto centrale del restauro, Istituto poligrafico dello Stato, Roma.

² T. Kvas: O rest. piranske Zadnje večerje, VS X/118.

IZIDOR MOLE: DES RETOUCHES

La devise »conserver, ne pas retoucher« n'est réalisée que dans le cas où le restaurateur emploie, pour prolonger la vie de quelque oeuvre d'art, un matériau dont la composition est identique à l'original. Tout matériau étranger modifie le rythme et le style du vieillissement. Malheureusement, la conservation, dans le vrai sens du terme n'est possible que lorsqu'il s'agit d'oeuvres d'art d'une technique parfaite et qui n'ont pas subi de grandes catastrophes. Pour la plupart des autres, nous devons nous contenter de restaurer.

Quand nous désirons intégrer des restes d'une oeuvre d'art et dans les cas de grande avarie, nous devons employer des matériaux aussi proches que possible des originaux; de cette façon, les retouches seront le mieux unies à l'original, tant par la technique que sur le plan esthétique.

SANACIJA OBRAMBNEGA STOLPA GRADU RIHEMBERKA

ALBERT PLEMELJ

V sklopu obnovitvenih gradbenih del na gradu Rihemberk pri Štanjelu je gotovo najzanimivejša sanacija obrambnega stolpa, tako zaradi velikosti stolpa in vrste poškodb kot zaradi obnavljanja statične funkcije, regeneracije materiala in sodobnega načina izvedbe gradbenih del. Hkrati smo morali paziti na sprejemljivo višino stroškov in ohraniti nespremenjen zunanji videz stolpa.

Rekonstrukcija in sanacija 27,0 m visokega stolpa z 1400 m³ kamnitega zidovja je bila rešljiva le z improvizacijo novega nosilnega sistema v starem zidovju stolpa in z vgrajevanjem novega veziva v zidovje pod pritiskom, tj. s tako imenovanim injekcijskim postopkom.

I. Poškodbe na stolpu

Stolp je zgrajen na trdnih kamnitih tleh (apnenec). Temelji so plitvo vdolbeni v skalo, zgrajeni prav tako iz kamna, vezanega z apneno malto; z zunanje strani ni bilo opaziti poškodb.

Sam stolp z izjemo razpok, o katerih bomo še govorili, za poglede od zunaj ali znotraj ni bil poškodovan, razen na kupolnem stropu, ki je bil mestoma razpokan, toda še nedeformiran. Kupolni svod je zgrajen iz ploščatega kamna in apnene malte, zgoraj zasut z drobirjem in prekrit s klesanimi pohodnimi ploščami. Debelo zidovje stolpa (3,00 do 1,70 m) je nehomogeno. Na vidnih površinah, zlasti na zunanji strani, so vgrajeni večji grobo obdelani kamni s pravilnimi ležišči in bočno vpetostjo. Notranjost zidu je iz nekvalitetnega kamenja različnih oblik in dimenzij brez prave vezave. Ves stolp je bil zgrajen z apneno malto, verjetno z negašenim apnom. Analiza stare malte je dokazala, da v vezivu ni primesi pucolanov, ki jih navadno najdemo pri starih objektih. Vertikalni položaj stolpnih zidov ni bil spremenjen. Horizontalnih vezi ni bilo niti v kupolskem stropu.

Vidne poškodbe in razpadanje zidovja:

1. tri vertikalne razpoke, približno v tretjini krožnega preseka stolpa, od 1. nadstropja do kupole; zid je razpokal, ker ni bilo vezi za prevzem horizontalnih sil;

2. malta v spojnicah je v globini popolnoma razpadla, spral jo je dež in uničila vegetacija, tako da kamni v zidovju niso imeli niti polnih ležišč;

3. v zidovju so bile velike praznine med nepravilnimi kamni; zaradi okvare pod (2) nista niti vidni sloj zidu iz pravilnega kamenja niti jedro zidu imela več predpisane trdnosti za kamnite konstrukcije;

4. pod vplivom po zidovju tekoče meteorne vode je nastopila na zidovju korozija; tako kemijsko (izpiranje apna in malte) kakor tudi mehansko razpadanje malte (zmrzal) v vse večjo globino zidovja;

5. kupola je bila razpokana, malta sprana iz ležišč in spojnic, oboje posledica vdirajoče meteorne vode.

Iz navedenega je razvidno, da so bile poškodbe pretežno posledica korozivnega delovanja deževnice. Pri tem je posebej omeniti, da je deževnica, tj. mehka voda, zelo agresivna in napada predvsem karbonate, ki jim izceja apno (apnenec, apnena malta).

II. Sanacijski ukrepi

Predlog za sanacijo je glede na vse povedano predvideval:

1. da vgradimo v strop novo konstrukcijo vezi in stebrov, ki bo v statičnem pogledu ustrezala obremenitvam (vertikalna obremenitev lastne teže in stropov, horizontalne vezi za prevzem horizontalnih sil, posebno pa za potresno varnost);

2. konserviramo vidne površine zunaj in znotraj stolpa z globokim fugiranjem vseh spojníc, ki jih je treba najprej temeljito očistiti.

Zaradi omejenih denarnih sredstev nismo mogli priporočiti obnove celotnega zidovja stolpa (1400 m^3), temveč vgraditev treh stebrov $150 \times 300 \text{ cm}$ na vsaki tretjini krožnega preseka, kot to kaže skica. Stebri so tam, kjer so tri vertikalne razpoke, segajo od pritličja do IV. nadstropja in so torej 20 m visoki.

Stolp smo okrepili tudi horizontalno, in sicer smo v zidovje vgradili vezi, v vsaki etaži pod nekdanjim stropom, zunaj in znotraj zidu (v profilu $2 \times 1,50 \times 50 \text{ cm}$), tako da sestavljajo nekakšen prstan, razviden iz skice.

Posebej smo obnovili in utrdili kamnite temelje in vse zidovje IV. nadstropja s kupolno konstrukcijo in cinami. To zidovje je bilo močno poškodovano, razmeroma tanko in najbolj izpostavljeno vetru in vodi z vsemi korozijskimi posledicami.

Predvidena sanacija naj bi tudi regenerirala razpadlo malto v spojnícah in prazninah med kamni zidne mase in s tem ustvarila homogeno maso kamnitega zidu. Trdnost zidovja je odvisna predvsem od povezave zidnih elementov — kamnov — z malto, ki se v našem primeru ponovno vgradi v zidovje stolpa pod pritiskom, po t. i. injekcijskem postopku. Od trdnosti, zlasti natezne trdnosti malte v zidovju je posredno odvisna stabilnost stolpa. Z vtiskovanjem novega veziva in plastične, tekoče cementne malte, ki zapolni rego in praznine v zidovju, regenerira staro malto in jo pod pritiskom prepoji, je kamniti zid postal spet homogen in povezan.

III. Injekcijsko vgrajevanje novega veziva

Gradnja nosilnega skeleta v starem, kamnitem zidovju stolpa (stebri in vezi) je imela naslednje delovne faze in operacije:

1. čiščenje vidnih površin zidovja na zunanji in notranji strani;
2. konserviranje vidnih površin kamnitega zidovja z novim fugiranjem spojníc med kamni;
3. injiciranje zidovja za gradnjo novega nosilnega skeleta — stebrov in vezi — v starem zidu;
4. obnovitev kupolne konstrukcije in krovne plošče.

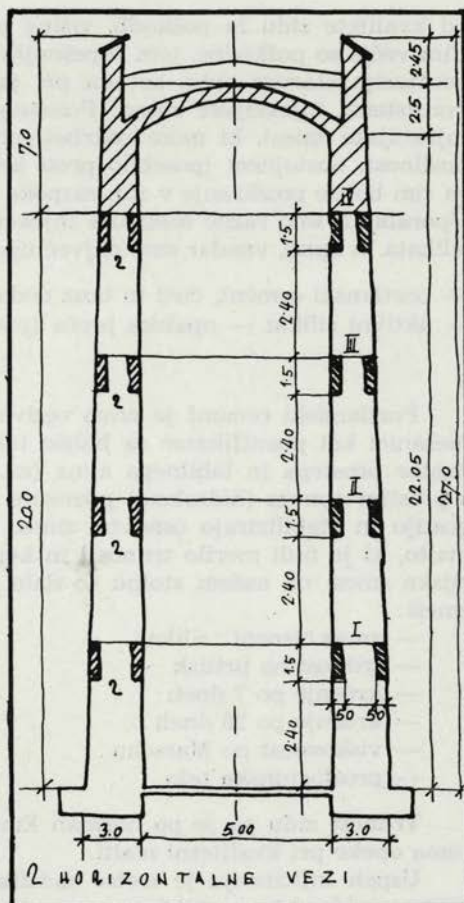
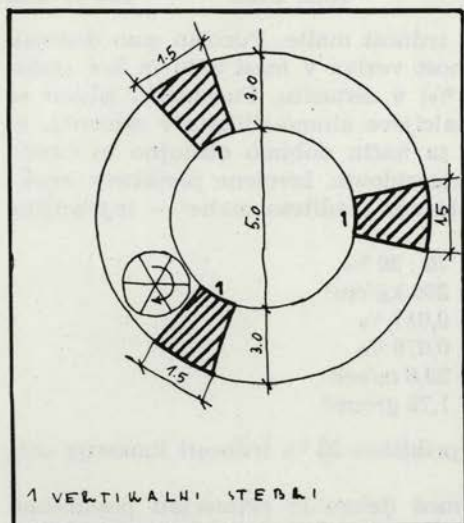
1. Čiščenje vidnih površin

S površine zidovja smo odstranili najprej vso biljno rast, mahovje, bilke in grmičevje, s koreninami vred. Čiščenje smo pospešili s premazom klornega apna, v težjih primerih pa s solno kislino.

Nato smo odstranili s površine in čim globlje iz reg med kamni vso razpadlo malto, in sicer na mehanski način, in zid končno sprali.

Stebri ob navpičnih razpokah rihemberskega stolpa; desno vodoravne vezi, vidna je tudi obnova kupolne konstrukcije in krovne plošče

Piliers près des fissures verticales au château de Rihemberk; à droite, liens horizontaux; on voit également la rénovation de la construction en coupole et la dalle de couverture

V tretji fazi čiščenja površine smo odstranili razpadlo kamenje ali posamezne kamne, ki niso imeli stabilnih ležišč. Take dele zidu ali posamezne kamne smo ponovno vzdali in obnovili.

2. Konserviranje vidnih površin

Konserviranje vidnih površin obravnavamo kasneje posebej. Na tem mestu bi poudarili, da je treba zidne površine, tako na zunaj kakor znotraj v spojnicah med kamni neprepustno zapreti (ponovno fugiranje s cementno malto). To je potrebno zaradi poznejšega vtiskavanja nove malte oz. veziva v zidovje, ker bi sicer malta pod pritiskom iztekala skozi spojnice med kamni.

3. Injiciranje zidovja

Injiciranje zidovja pomeni, da cementno mleko ali malto vtiskamo v zid pod zračnim pritiskom s tlačnim kotlom in gumijasto cevjo. Uspeh je odvisen

od kvalitete zidu in poškodb, višine pritiska in konsistence injekcijske zmesi. Čim večje so poškodbe, tem uspešnejša sta sprejemanje novega veziva in homogenizacija starega zidu, seveda pri primernem pritisku do 6 atm in pravilni konsistenci injekcijske zmesi. Posebno skrb smo posvečali kvaliteti in sestavi injekcijske zmesi, ki mora oskrbeti po 28 dneh zadostno (250 kg/cm^2) trdnost, nosilnost, obstojnost (posebno proti kemijski koroziji), plastičnost in fluiditeto za čim boljše prodiranje v zid, razpoke v zidu in staro porozno malto (filtracija). Uporabljali smo razne mešanice injekcijske zmesi na osnovi cementa, aktivnega silikata in apna, vendar smo največ uporabljali naslednjo zmes:

— portlanski cement, čisti in brez dodatkov PC-250 in 350	70 % teže
— aktivni silikat — opalska breča (pucolan)	30 % teže
	suha zmes 100 % teže

Portlanski cement je novo vezivo za trdnost malte. Pucolan smo dodajali mešanici kot plastifikator za boljšo tekočnost veziva v masi zidu in kot stabilizator prostega in labilnega apna (ca. 15 %) v cementu. Pucolanski silikat se s prostim apnom (hidroksid) povezuje v kalcijeve alumo-silikate v cementu, ki gostijo in stabilizirajo osnovno zmes. Na ta način dobimo obstojno in čvrsto malto, ki je tudi merilo trdnosti in kvalitete zidovja. Izvršene preiskave injekcijske zmesi na našem stolpu so dale naslednjo kvaliteto malte — injekcijske zmesi:

— zmes cement : silikat	= 70 : 30 %
— trdnost na pritisk	= 260 kg/cm^2
— krčenje po 7 dneh	= 0,017 %
— krčenje po 28 dneh	= 0,076 %
— viskoznost po Marschu	= 29,6 m/sek
— prostorninska teža	= $1,75 \text{ gr/cm}^3$

Trdnost zidu pa je po normah Empa približno 25 % trdnosti kamenja oziroma opeke pri kvalitetni malti.

Uspeh injiciranja je treba nadzirati med delom in primerjati posamezne vrtnice v zidu, kjer se vtiskuje novo vezivo.

Sicer pa je iz podobnih primerov injiciranja kamnitih zidov (JŽ—most Laško), ki so bili preiskani s pulzacijo tresljajev (ultra zvok), dokazano, da imajo injicirani kamniti zidovi 5-krat večjo trdnost kot prvotno, neinjicirano stanje.

Preiskava injiciranega zidu, izklesanega iz podpornega zidu, na progi Ljubljana—Borovnica ($100 \times 150 \times 50 \text{ cm}$) je pokazala pri centrični obtežbi z vmesnimi razbremenitvami, da so se prve razpoke pokazale pri napetosti:

$$\sigma = 18,7/\text{cm}^2 \text{ in porušitev zidu pri napetosti}$$

$$\sigma_p = 26,2 \text{ kg/cm}^2 \text{ z modulom elastičnosti}$$

$$E = 60\,000 \text{ kg/cm}^2$$

Dopustne napetosti za zidove iz kamna pa so:

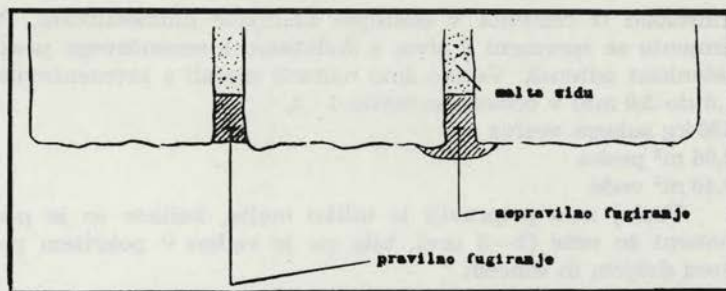
$$\sigma = 10,0 \text{ kg/cm}^2 \text{ in je potem faktor varnosti}$$

$$K = 26,2/10 \text{ [2,5-kratna varnost]}$$

Uspeh injiciranja obrambnega stolpa nadziramo še s količino sprejetega novega veziva v skeletni sistem starega zidovja pri stolpu, ki jo bomo primerjali s porabo veziva pri navadnem zidanju zidu iz kamna.

Pravilno in nepravilno zapolnjevanje spojníc z malto

Remplissage bien et mal fait des joints avec du mortier

4. Sanacija kupole

Podobno kot zidovje stolpa smo tudi kupolo najprej očistili, nato pa kupolni obok fugirali in injicirali. Pred tem smo s konstrukcije odstranili še kamnite krovne plošče, tako da je bila kupola dostopna na spodnji in zgornji površini. Ko je bila kupolna konstrukcija injicirana, oboka nismo spet zasuli z drobirjem, ampak smo na krožno obodno zidovje zabetonirali železobetonsko ploščo, ki nosi prej odstranjene kamnite, pohodne plošče. S tem smo kupolo razbremenili, saj nosi zdaj samo lastno težo. Razume se, da smo med železobetonsko ploščo in kamnite plošče položili ustrezno hidroizolacijo in uredili odtok vode s stolpne terase.

IV. Konserviranje fasade

Fasado smo konservirali tako, da smo na novo fugirali spojnice in rege med posameznimi kamni. Fugiranje reg z malto je hkrati omogočilo vtiskovanje malte oz. veziva v zid (III/2). Spojnice ali rege morajo biti neprepustne, da bi voda in vlaga ne prodirala v malto zidu. Malta v zidu je namreč porozna in higroskopna, voda se v njej kapilarno širi in dviga v zidu ter ga vlaži. Zato je treba spojnice globoko zapolniti z gosto cementno malto, ki jo je treba čvrsto vtisniti med robove kamna ali opeke z železnim ravnilom. Čep cementne malte mora biti vklenjen med robove kamna in vtisnjen pod pritiskom, da se zmanjša poroznost malte na najmanjšo mero. Pri nepravilni izvedbi malta ni stisnjena in na površini kamna (fasadno lice) zaradi slabega lepljenja, vpijanja vode in zmrzali odpada. Ta proces pa se nato še pomika v globino, čep polagoma povsem razpade in voda se potem prosto cedi v zid.

Poleg teh tehničnih pogojev je bilo treba na fasadi stolpa izpolniti še čisto konzervatorsko zahtevo, da ima malta v spojnica h videz in barvo stare malte. Površina zidu je zato hrapava in sivo zelene barve, tako da na pogled v malto ni opaziti cementa. To smo dosegli s posebno mešanico veziva in čistega drobnozrnatega rečnega kremenčevega peska. Vezivo sestavlja:

70 % utežnih delov belega cementa (Pula) in
30 % utežnih delov elektrofitrskega pepela (Šoštanj)
<hr/>
100 % utežni deli suhega veziva.

Taka sestava veziva je ustrezala barvno in tehnološko; beli cement vsebuje do 40 % CaO in je na vlagi neopstojen. Zato smo dodajali potrebno količino umetnega pucolana (pepel Šoštanj), ki z močno silikatno bazo veže kalcijev

hidroksid iz cementa v obstojne kalcijeve alumosilikate. Prvotna bela barva cementa se spremeni v sivo, z dodatkom kremenčevega peska pa dobi še rahel zelenkast odtenek. Vezivo smo namreč mešali s kremenčevim peskom zrnavosti 1,0 do 3,0 mm v cementno malto 1 : 2,

630 kg suhega veziva

0,96 m³ peska

0,40 m³ vode

Vselej smo pripravili le toliko malte, kolikor se je porabi v času, ko se cement še veže (2—3 ure), bila pa je vedno v pokritem prostoru, na varnem pred dežjem in soncem.

Pri konserviranju kamnitih fasad se priporoča (v Rihemberku to ni bilo izvršeno), da se vsa površina, tj. spojnice in kamen, prebrizga z brezbarvnimi silikoni (Sassol 5). Tak obrizg zapre površinske pore in prepreči vpijanje vlage in vode vanje.

V. Uspeh sanacije z injiciranjem

Uspeh sanacije z injiciranjem se kaže v regeneraciji kamnitega zidu in povečanju trdnosti ter posredno nosilnosti in stabilnosti stolpa. Zid stolpa je prav gotovo bolj trden, kot ko je bil nov, saj je bil prvotno zidan z apneno malto, medtem ko je novi nosilni skelet stolpa izdelan in rekonstruiran s cementnim vezivom. Da bi dosegli trdnost z varnostjo 2,5-kratne dopustne napetosti (III/3), smo pri vsakem injekcijskem mestu za vtiskavanje veziva v zidovje natančno nadzorovali injekcijske zmesi, vmes pa izvršili še kontrolne vrtine s sekundarnim injiciranjem. To drugo injiciranje ima nalogo, da morebitna prosta in neizpolnjena mesta v zidu homogeno zapre, kar dosežemo z visokim pritiskom pri vtiskavanju malte v zid.

V obrambni stolp gradu Rihemberk je bilo z injiciranjem vgrajeno skupaj 75 613 kg suhega veziva. Injekcijska kubatura zidovja praktično za računске namene ni dosegljiva, pač pa je bila analizirana poraba za IV. nadstropje, ki je vse injicirano. Za ta del stolpa je bilo porabljenega skupaj 49 450 kg suhega veziva pri kubaturi zidovja 528,0 m³.

Sprejemanje veziva na enoto kubature:

$$V = 49450 : 528 = 94,0 \text{ kg/m}^3 \text{ veziva}$$

V kamnitem zidu imamo 0,35 m³ malte. Če pustimo ob strani vrednost starega apna v malti in upoštevamo samo novo vezivo, potem ustreza gornja količina veziva cementni malti 1 : 4, kjer je:

$$375 \text{ kg cementa/m}^3 \text{ malte} \times 0,35 \times 94,0 \text{ kg/m}^3 \text{ cementa.}$$

Po tem pregledu porabe veziva na enoto prostornine zidu v starem stolpu in preiskavah ZRMK lahko z gotovostjo rečemo, da je sanacija stolpa uspela.

Za zaključek lahko iz prakse ugotovimo, da je injekcijski postopek sanacije starega zidovja najugodnejši način obnovitve starih objektov:

- stroški injekcijskih del znašajo približno 25 % stroškov za nov zid,
- z injiciranjem ohranimo pri vsaki konstrukciji nespremenjeno obliko in videz, kar je zlasti ugodno pri sanacijah spomeniških objektov.

Izvajanje injekcijskega postopka je sicer preprosto, treba pa je pri vsaki obnovitvi objektov in konstrukcij posebej določiti vzroke poškodb in vskladiti

injiciranje z zahtevami stabilnosti in trdnosti konstrukcij, stanjem poškodb in drugimi, zlasti konservatorskimi zahtevami. Samo na ta način bomo prišli do ustreznih ekonomsko-tehničnih rešitev, ki bodo upoštevale vse spomeniško-varstvene zahteve in zagotovile obstojnost in trajnost izvršenih sanacijskih del.

ALBERT PLEMELJ: CONSOLIDATION DU DONJON DU CHÂTEAU DE RIHEMBERK

L'auteur qui a dirigé les travaux de consolidation du donjon de Rihemberk constate que le réfection et la consolidation de cette tour de 23 mètres de haut et dont les murs de pierre comportent 1000 m³ de volume n'était possible que par l'improvisation d'un nouveau système de supports dans les murs du donjon et l'insertion d'un nouveau joint sous pression dans les murs. Outre des piliers verticaux on a introduit à tous les étages des liens horizontaux qui forment comme des anneaux. La consolidation par injections a régénéré le mur de pierre et augmenté sa solidité, sa force indirecte et la solidité de la tour tout entière.

ZIČKA KARTUZIJA

MARIJAN ZADNIKAR

V Varstvu spomenikov IX (str. 12—21) opisana zavarovalna dela smo na cerkvi tudi prihodnje leto nadaljevali. Pozidati je bilo treba delno porušeno severno steno, če naj bi nekoč cerkev prekrili s stalno streho po vzoru prvotne, ki bo v naših podnebnih razmerah edino lahko zagotovila spomeniku nadaljnji obstoj. Med pripravljalnimi deli je bilo treba ohranjeni del zrušenega zidu očistiti ruševin ter po nasvetu inž. A. Plemlja vzdolž celotne severne stene na zunanji strani, tj. v južnem kraku malega križnega hodnika, kjer se ta naslanja na cerkev, izkopati jarek do nivoja cerkvenega tlaka, da bi ugotovili stanje zidu zaradi dodatne obremenitve z nanovo pozidano steno in s streho. S tem smo prišli skozi gotsko nasutje v dvignjenem križnem hodniku tudi na zunanji strani do prvotnega, romanskega nivoja, ki je v cerkvi še ohranjen. To pa je privedlo do zanimivih odkritij nekaterih arhitekturnih podrobnosti iz časa nastanka cerkve ob koncu 12. stoletja. Vzdolž vsega odkopanega dela cerkvene stene, katerega je vse od 15. stoletja dalje zakrivalo nasutje v gotiki dvignjenega križnega hodnika, se je pokazala razmeroma dobro ohranjena prvotna površina stene, preprežena s pravcavo mrežo reliefno poudarjenih stikov med različno velikimi kamnitimi kvadri, ki so položeni v vodoravnih skladih. Te plastične fuge so, kakor tudi stiki med kamni, iz apnenega ometa, ki je na površini fino zglajen. V prerezu imajo obliko nizkega enakokrakega trapeza. Tako fugiranje je imelo zlasti estetsko funkcijo, saj zunanjščina stavbe ni bila v celoti ometana. V slovenskem spomeniškem gradivu je doslej osamljeno, kar spet potrjuje izjemnost našega spomenika, pojavlja pa se na mnogih romanskih objektih v Zahodni Evropi, kakor npr. v Münstereiflu pri Bonnu že v 11. stoletju in tudi v kölnskih cerkvah St. Pantaleon, St. Marien im Kapitol, St. Georg, pa v Utrechtu itd. Drugo pomembno spoznanje, ki so ga pogojila restavratorska dela, pa je bilo odkritje že od gotike sem zazidanega meniškega vhoda iz prvotnega križnega hodnika v cerkev. Ta vhod je razen nedvomno polkrožnega vrha v celoti ohranjen. Vse njegovo ostenje je zloženo iz velikih, deloma marmornih blokov, za prag pa je porabljen fragmentiran marmorni antični nagrobnik (glej VS X str. 204 pod »Stare Slemene« s sliko), ki skupaj z veliko množino marmornih kvadrov v tem portalnem ostenju in v zahodni fasadi cerkve odpira zanimivo vprašanje njihove proveniencie. Ta portal je služil za meniški vhod iz križnega hodnika v cerkev dobrih 200 let, potem pa so ga zazidali, ko so nivo tal v križnem hodniku dvignili in je bilo treba napraviti nov prehod iz gotskega povišanega križnega hodnika v cerkev. Ta prehod je bil skupaj s cerkveno steno porušen, ohranjene so bile le stopnice, ki so z notranje strani vodile vanj. Na podlagi le-teh je projektant (inž. N. Šumi) zasnoval rekonstrukcijo gotskega meniškega vhoda v cerkev v obliki zalomljenega hodnika, ki je skrit v debelini stene. Rekonstruirani prehod je sicer obokan, vendar je njegov obok statično popolnoma razbremenjen z močno železobetonsko preklado, ki prevzema nase in enakomerno porazdeljuje vso težo na novo pozidane stene nad seboj. Vrh romanskega portala so začasno rekonstruirali na zidarski način z neobdelanimi kamni, da ne bi kamnoseška rekonstrukcija zavlačevala in pretirano podražila obnovitvenih del. Tako obnovljeni vrh portala pa bo seveda mogoče vsak čas nadomestiti v ustrežnejši kamnoseški izvedbi. — Porušeni stik med cerkveno steno in staro zakristijo na severni strani je bil izvršen tako, da smo na novo

Izkopani jarek
vzdolž severne
cerkvene stene;
dobro se vidi
ohranjeno pla-
stično fugiranje.

— Foto J. Gorjup
Fossé creusé le
long du mur
nord de l'église;
on voit très bien
les joints plasti-
ques. — Photo J.
Gorjup

Armatura za razbremenilno preklado v sever-
ni cerkveni steni. — Foto J. Gorjup

Armature pour l'allègement de la maçonnerie
du mur nord de l'église. — Photo J. Gorjup

pozidali le cerkveno steno, k njej prislonjena stena zakristije pa bo stopničasto prehajala v obodno zidovje polžastih stopnic, ker za njeno zopetno pozidavo ni zadostnih podatkov in ker stare zakristije tudi ne bomo v celoti rekonstruirali. V tej fazi obnovitvenih del je bila severna cerkvena stena na novo pozidana nekaj nad polovico svoje celotne višine in sicer s kamenjem, ki smo ga prejšnje leto pridobili ob izkopavanju severozahodno od malega križnega hodnika. Zaradi občutno preskromnih sredstev, ki jih daje skupnost za reševanje tega evropsko pomembnega spomenika, v letu 1966 začelih del na pozidavi severne cerkvene stene ni bilo mogoče nadaljevati. Tako mora delno rekonstruirana stena že drugo zimo čakati, prekrita s strešno lepenko, na ugodnejše finančne možnosti za nadaljevanje njene rekonstrukcije, ki je prvi pogoj za predvideno prekritje objekta z definitivno streho, ki bi edina lahko zagotovila njegov nadaljnji obstoj.

Da pa bi se dela v letu 1966 kljub smešno nizkim finančnim sredstvom vendarle nadaljevala in bi se Žički kartuziji ne ponavljala več njena že stoletna žalostna usoda nenehnega propadanja, smo se odločili za nekatera manjša vzdrževalna dela, ki bi že naslednje leto terjala mnogo več denarja, da bi jih lahko opravili. Tako smo popolnoma na novo prekrili takoimenovani ribji stolp ob sedanjem nasilnem vhodu v samostan. Na tem stolpu, v katerem so menihi sušili in hranili ribe, ki so bile njihova edina mesna hrana, je bilo treba demontirati močno defektno strešno konstrukcijo, napraviti ob vrhu s kamenjem zakrito železobetonsko vez in popolnoma nov strešni stol ter ga zaradi ustrežnejšega videza prekriti s starim bobrovcem.

Kljub ohranitvenim prizadevanjem pa obsežni samostanski kompleks nezadržno propada; zdi se, da mnogo hitreje, kakor ga uspevamo z občutno preinajhnimi finančnimi možnostmi reševati. To velja tudi za doslej odkopane dele samostana severozahodno od malega križnega hodnika, kjer so bile kleti, ki so jih v 17. stoletju obokali, ko so nivo tal zaradi vlage dvignili. V teh zidovih, ki so še srednjeveški, je več gotskih elementov, oken in portalov, ki so svoj čas odpirali pritlične prostore, po baročnem obokanju pa so se znašli v kletih. Vlaga in zmrzal sta v dveh zimah to zidovje precej načela; nekoliko bolj se godi tistim odkopanim zidovom, ki smo jih pokrili s plastjo gline in z rušo, da so zavarovani vsaj pred meteorno vlago. Posebno zgovoren primer, kako začno propadati na zraku izkopani deli arhitekture, ki so bili več stoletij pod zemljo, je gotski portal, katerega ostenje se je, čeprav je bil zavarovan s strešico, dobesedno preklalo, ker je bil napojen z vlago in ga je razgnala zmrzal. — Vse te pojave opazujemo in dokumentiramo, preprečiti pa jih ne moremo, ker nimamo denarja. Tako bolnik pred našimi očmi počasi umira.

Za Žičko kartuzijo je zavod izdelal obsežen ter bogato z načrti in fotografijami opremljen elaborat, ki ga je razen občinski skupščini Slovenske Konjice predložil tudi najvišjim republiškim forumom, da bi z njim pokazal svoje namene s tem vrhunskim spomenikom ter na potrebo po njegovi brez-pogojni ohranitvi in spomeniški prezentaciji. Njegova usoda ni odvisna le od spomeniške službe in odgovornost zanj bo mnogo širša.

Stavbo takoimenovanega gastuža, ki je bila doslej v privatni lasti, je občinska skupščina Slovenske Konjice odkupila. S tem bo mogoče misliti na njeno restavriranje in bo hkrati dana možnost za revitalizacijo v smislu prvotne funkcije — gostišča. Ker gre za spomeniški objekt z dvojno pomembnostjo, arhitekturno in funkcionalno, saj je stavba gotško-renesančna in hkrati primer

Zmrzal je razgnala ostenje gotskega portala.
— Foto J. Gorjup

La gelée a fait éclater les murs du portail
gothique. — Photo J. Gorjup

enega naših najstarejših gostišč, ga je treba vsekakor spomeniško obravnavati in sicer v sklopu celotnega samostanskega kompleksa, v katerem je tudi nastal in živel. Vse načrte za njegovo oživitev in za vrnitev prvotne, vsaj podobne gostinske funkcije, izdeluje projektivni oddelek republiškega zavoda.

MARIJAN ZADNIKAR: LA CHARTREUSE DE ZIČE (SEITZ)

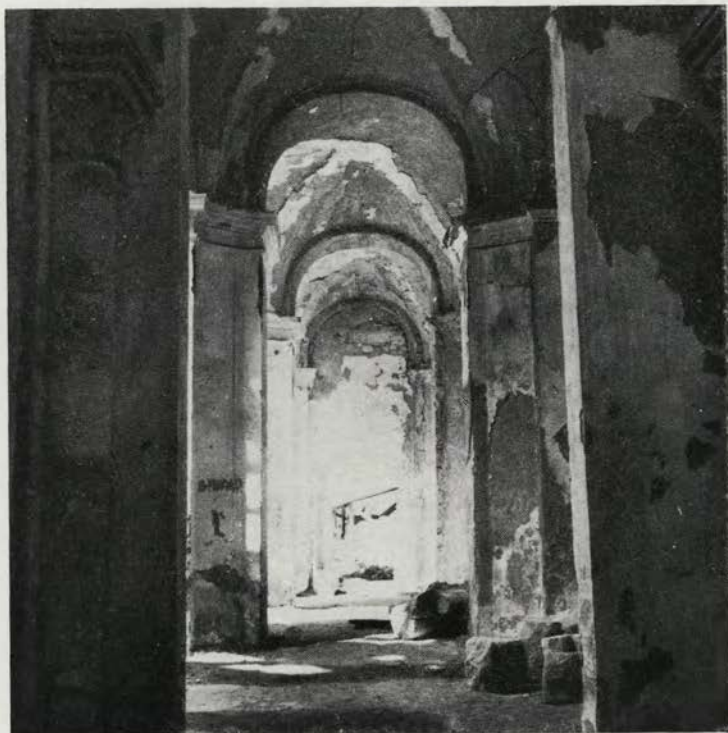
Pour continuer les travaux de conservation à la plus ancienne chartreuse de l'Europe centrale (Vallis Sti Johannis Baptistae-Seitz), il serait nécessaire de reconstruire le mur septentrional démolé de l'église pour avoir les conditions de sa couverture définitive. Dans ce but, il fallait sonder les fondements. Alors a apparu le niveau primaire du petit cloître roman, qui était beaucoup plus profond que le niveau du cloître gothique postérieur. Dans le fossé que nous avons creusé à l'extérieur le long du mur septentrional de l'église, la surface primaire de la construction romane a apparu, qui était cachée à partir du gothique et est caractérisée par les joints plastiques. Au cours de cette fouille, deux portails romans murés ont été découverts, où plusieurs dépouilles romaines sont employées, entre autres une pierre avec inscription. A cause des moyens financiers très restreints, une partie seulement du mur septentrional de l'église a été reconstruite, et avec moyens modestes une nouvelle toiture sur l'un des tours d l'enceinte a été construite.

K PREUČEVANJU CERKVE CISTERCIJANSKEGA SAMOSTANA V KOSTANJEVICI

MILKA ČANAK-MEDIĆ

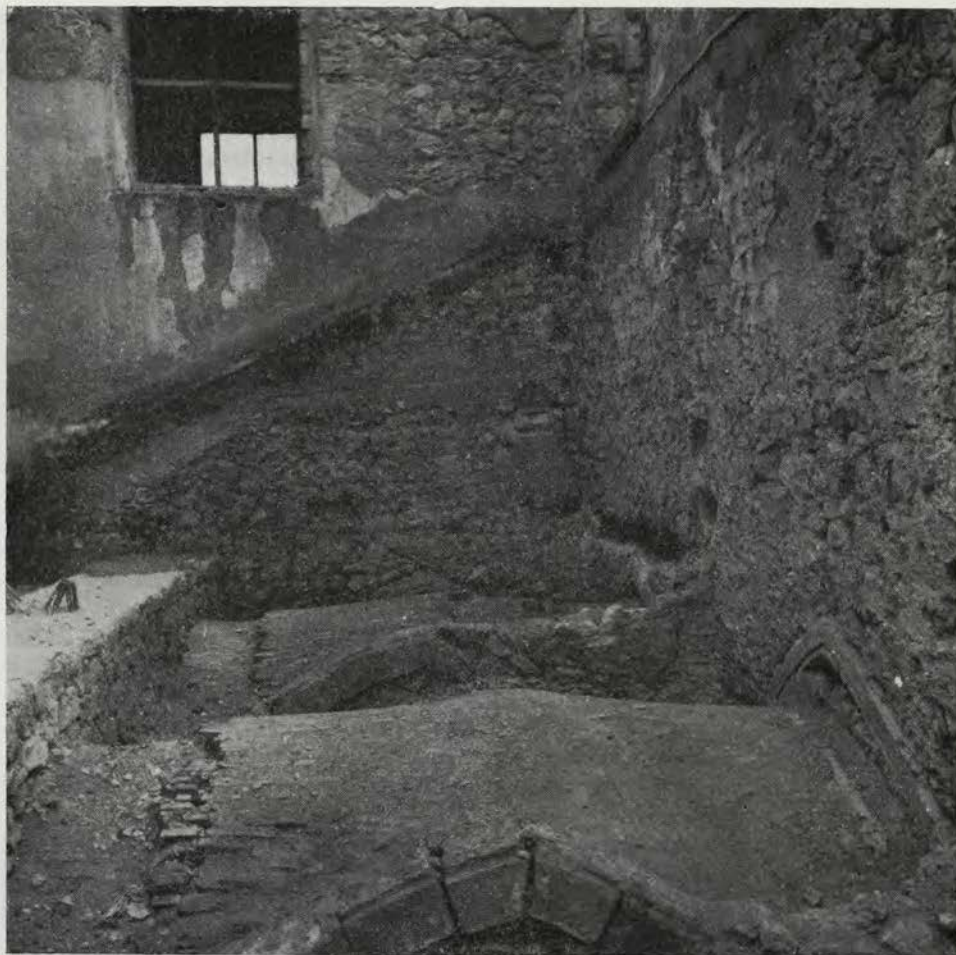
Preučevanje življenja in razvoja cistercijanskega samostana v Kostanjevici je pokazalo, da so cerkev kot tudi sam samostan večkrat rušili in prezidavali. Tako je bila npr. cerkev po prvotnem načrtu za dve obočni poli daljša in so jo skrajšali, bodisi zaradi spremenjenega gradbenega načrta ali zato, ker je zahodni del stavbe oslabil. V 18. stoletju pa so cerkev barokizirali in ji ob tem zamenjali vse oboke, ki so jih v stranskih ladjah in kapelah podprli z novimi oporniki — pilastri¹ (gl. sl.). Od najstarejšega samostansko stanovanjskega poslopja, ki je bilo dosti manj razsežno kot današnje, so vključeni v sedanje samo nekateri zidovi, pač pa lahko domnevamo, da so ohranjeni še temelji drugih delov samostana.

Še pred začetkom konservatorskih del opravljena raziskovanja so bila posvečena vprašanju, iz kakšnih razlogov so cerkev in samostan večkrat prezidavali, da bi tudi na ta način ugotovili trdnost cerkvene konstrukcije in vzroke vidnih deformacij na njenih zidovih. Ugotovljeno je bilo, da je nosilnost terena zelo majhna in da je stavba slabo podtemeljena. Poleg tega priča zgodovina o nekaterih tektonskih premikih na tem območju, ki so mogoče povzročili nekdanja rušenja posameznih delov stavbnega kompleksa in prezidave.² Kar zadeva

Severna stranska ladja cistercijanske cerkve z baročnimi svodi. — Foto M. Canak-Medić

Nef latérale nord de l'église cistercienne avec voûtes baroques. — Photo Canak-Medić

Vidni deli gotskih prečnih lokov nad ekstradosi baročnih svodov in ostanki zidov, zgrajenih nad njimi. — Foto M. Canak-Medić

Partie visible des arcs gothiques transversaux sur les extradossi des voûtes baroques et restes des murailles bâties au-dessus d'eux. — Photo M. Canak-Medić

sámo cerkev, pa je velika razlika med višinami obokov glavne in stranskih ladij, zaradi katere zunanji oporniki niso paralizirali obočnih pritiskov glavne ladje, učinkovala kot resna statična pomanjkljivost gradnje.

Prostorske rešitve, ki se pojavljajo od začetka 12. stoletja dalje, imajo namreč svode glavnih ladij dvignjene že precej nad svode stranskih ladij. To dviganje oboka glavne ladje je omogočil novi konstrukcijski sistem, značilen za obdobje gradbeništva gotike, ki je uvedel rebrne oboke. Ti prenašajo vse obtežitve na določene štiri točke: ležišča lokov in reber. Razvoj tega načina gradnje kaže čedalje močnejše dviganje stropa glavne ladje in vedno večje okenske odprtine, hkrati s tem pa izpopolnjevanje sistema zunanjih opornikov,

ki nevtralizirajo pritiske obokov glavne ladje. Ob tem lahko ugotavljamo, da so stebri in podporniki vse bolj razčlenjeni, rebra in loki pa izoblikovani in izpopolnjeni, in sicer ne le oblikovno, ampak tudi v načinu, kako so postavljeni na opore in temena.

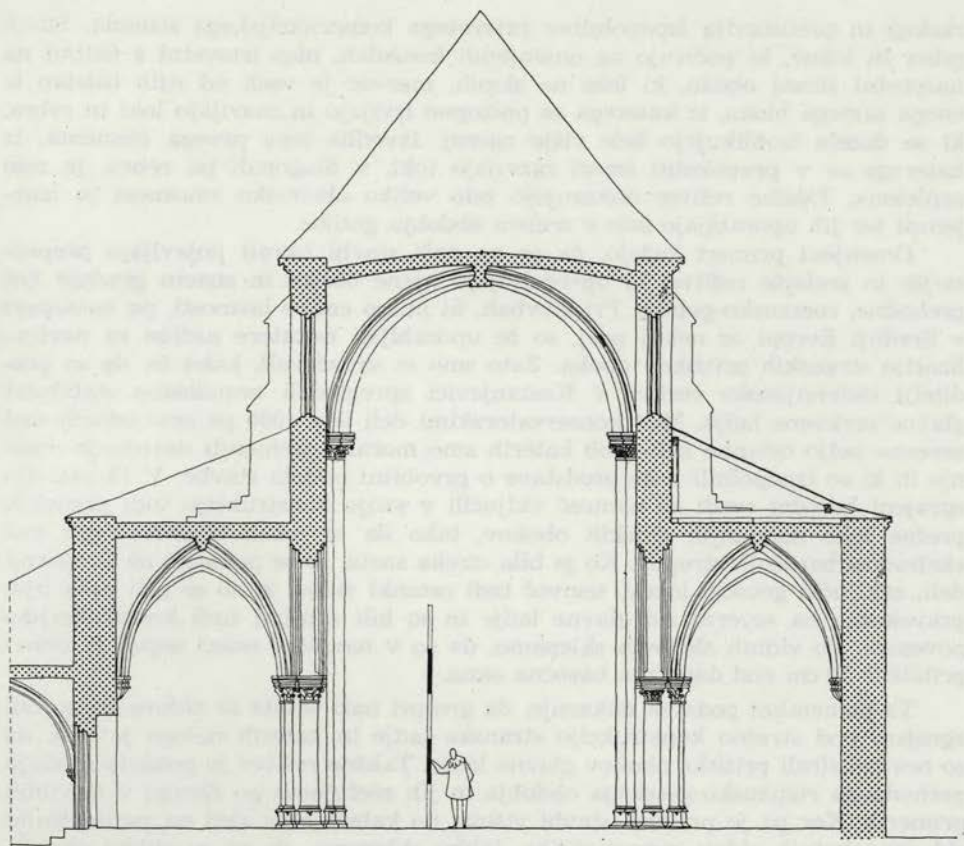
Konstruktivski sistem naše stavbe kaže ponekod rešitve, kakršne se pojavljajo med razvijanjem in izpopolnjevanjem temeljnih gradbenih načel, skratka, bolj ali manj zapletene rešitve, hkrati pa tudi nekatere arhaične oblike. O načinu, kako so nevtralizirali stranske pritiske obokov glavne ladje, bomo spregovorili šele potem, ko si bomo razjasnili, odkod te različne rešitve, ki smo jih spoznali po nekaterih novih najdbah, do katerih smo prišli med konservatorskimi deli na cerkvi.

Načrt cerkve nam kaže zelo krepke zidove, ob tem pa tudi odsotnost opornikov ob stranskih zidovih. (Oporniki ob severnem zidu stranske cerkvene ladje so veliko mlajši od le-te in so šele iz časa, ko so že obstajali baročni oboki in je nastala deformacija zidu.) Oporniki so stali samo ob visokih zidovih prečne ladje. Od tistih, ki so bili postavljeni hkrati s cerkvijo, sta ohranjena le dva: eden na zahodnem vogalu južne prečne ladje in eden na vzhodnem oglu severnega dela prečne ladje. Druga dva opornika ob severnem kraku prečne ladje sta nastala pozneje. Opornik ob sredini severnega zidu (postavljen pravokotno nanj) ima v vzhodju dva profila, katerih spodnji ustreza času, ko so postavili cerkev, kar kaže, da je bil opornik prezidan. Verjetno so ga povečali oz. izstopa danes močnejše kot prvobitni. Tudi opornik, ki stoji diagonalno ob severozahodnem oglu prečne ladje, je nadomestil nekdanjega, ki je tako kot tisti na južni strani stal bržda pravokotno na severni zid. Domnevo, da ta opornik ni iz časa, ko so postavljali cerkev, potrjuje dejstvo, da je profil cerkvenega podzidka prav na mestu postrani postavljenega opornika pretrgan. Poleg tega številne razpoke na zidovih ob oporniku, ki potekajo navpično po vsej višini, pričajo, da se ti deli zidu niso poglobili enakomerno, kar je utegnila povzročiti

Sledovi zgornjega dela podpornih zidov, sezidanih na zunanji strani glavne cerkvene ladje. — Foto M. Canak-Medić

Traces de la partie supérieure des murs de soutien, bâtis du côté extérieur de la nef principale. — Photo M. Canak-Medić

Prečni presek kostanjeviške cerkve. — Risba M. Čanak-Medić

Coupe transversale de l'église. — Dessin M. Čanak-Medić

prezidava. In končno moramo omeniti še dejstvo, da se diagonalno postavljene opornike ne pojavljajo pred začetkom 15. stoletja.³ Zaradi vsega povedanega je najbolj verjetno, da so vsa ta popravila izvršili v času, ko so cerkev skrajšali in zgradili trovogalno kapelo v zahodnem delu cerkve.⁴ Glede na vse te podatke smo mogli ugotoviti, da so zunanje opornike postavili samo ob tiste zidove, ki so nosili oboke srednje ladje, medtem ko so pri stranskih ladjah računali na krepke zidove, ki naj bi bili kos pritisku obokov. Načrt, ki smo ga ugotovili pri stranskih ladjah, predstavlja starejši način gradnje.

Poleg masivnih zidov govori za starejši način gradnje, se pravi, tisti, ki ustreza prehodnemu obdobju med romaniko in gotiko, tudi konstrukcija stebrov in obokov. Širina ležišč za loke in rebra na stebrih cerkve cistercijskega samostana v Kostanjevici, križasta oblika le-teh, kjer je vsakemu rebro namenjen po en tričetrtinski stebrič, vsakemu loku pa polovičen valj, kaže namreč način gradnje, ki so ga v Srednji Evropi opustili in nadomestili s sodobnejšim v prvi polovici 13. stoletja. Po drugi strani je rešitev v stranskih ladjah, kjer so ob perimetralnih zidovih namesto pilastrov konzole, pogojena s statičnimi

razlogi in predstavlja izpopolnitev privzetega konstrukcijskega sistema. Snopi reber in lokov, ki počivajo na omenjenih konzolah, niso istovetni s tistimi na nasprotni strani oboka, ki leže na slopih, marveč je vsak od njih izdelan iz enega samega bloka, iz katerega se postopno izvijajo in razvijajo loki in rebra, ki se docela izoblikujejo šele višje zgoraj. Izvedba tega prvega elementa, iz katerega se v pravokotni smeri razvijajo loki, v diagonalni pa rebra, je zelo zapletena. Takšne rešitve dokazujejo zelo veliko obrtniško zmožnost in izurnjenost ter jih uporabljajo šele v zrelem obdobju gotike.

Omenjeni primeri kažejo, da se na naši stavbi hkrati pojavljajo preprostejše in zrelejše rešitve, ki opredeljujejo njene oblike in sistem gradnje kot prehodne, romansko-gotske. Pri stavbah, ki imajo enake lastnosti, pa nastopajo v Srednji Evropi že nekaj prej, so že uporabljali nekatere načine za nevtralizacijo stranskih pritiskov oboka. Zato smo se vpraševali, kako to, da so graditelji cistercijske cerkve v Kostanjevici spregledali nezadostno stabilnost glavne cerkvene ladje. Med konservatorskimi deli leta 1960 pa smo odkrili nad severno ladjo ostanke zidov, ob katerih smo morali spremeniti dotedanje mnenje in ki so izpopolnili naše predstave o prvobitni podobi stavbe. V 18. stoletju zgrajeni baročni svodi so namreč vključili v svojo konstrukcijo tudi preostale prečne loke nekdanjih gotskih obokov, tako da so ostali deloma vidni nad ekstradosi baročnih stropov. Ko je bila streha sneta, so se pokazali ne le zgornji deli, zaključki gotskih lokov, temveč tudi ostanki zidov, ki so se peli prek njih pravokotno na severni zid glavne ladje in so bili z njimi tudi konstrukcijsko povezani. Po vidnih sledovih sklepamo, da so v navpični smeri segali ti zidovi približno 20 cm pod današnja baročna okna.

Ta pomembni podatek dokazuje, da gre pri naši stavbi za zidove, ki so bili zgrajeni pod strešno konstrukcijo stranske ladje in katerih naloga je bila, da so nevtralizirali pritiske obokov glavne ladje. Takšne rešitve je poznala gradnja prehodnega romansko-gotskega obdobja in jih srečujemo po Evropi v številnih primerih. Ker pa je pri naši stavbi višina, do katere sega sled na perimetralni zid pravokotnih zidov, precej velika, lahko sklepamo, da so se zidovi podaljševali nad streho v pilastre. Del opornega zidu pod streho stranske ladje je utegnil imeti, podobno kot v nekaterih primerih, triogelno obliko. V tem primeru bi moral biti prebit z odprtino, da bi se bilo moč gibati pod streho. Domnevali smo, da je bila oblika podpornega zidu podobna tisti, ki smo jo ugotovili pri cerkvi cistercijskega samostana v Ebrachu⁵, ker je bil Ebrach kot versko in umetniško središče zelo pomemben za nastajanje cistercijskih samostanov v jugovzhodnih predelih Srednje Evrope.

Z analizami, ki so bile opravljene še pred konservatorskimi deli, smo ugotovili, da bo za stabilnost stavbe nujno treba postaviti podpore pravokotno na zid glavne ladje, in sicer na mestih, kjer so stebri, oziroma v zgornjem delu pilastri, opore lokov in reber. Te podpore, izdelane iz armiranega betona, smo postavili pod streho stranske ladje in imajo enako vlogo, kot so jo imeli podporni zidovi v času, ko so cerkev gradili. Tisti, ki so cerkev pozneje prezidavali, niso dovolj poznali konstrukcijskih lastnosti stavb iz prejšnjih časov, zato so spregledali pomen in vlogo teh zidov in jih odstranili.

Te nove najdbe so nas pobljže seznanile s prvobitno podobo cistercijske cerkve v Kostanjevici, poleg tega pa razveljavile sum, da so graditelji iz 13. stoletja, ki so v vrsti nadrobnosti pokazali tako veliko obrtniško spretnost, slabo poznali statične lastnosti svoje konstrukcije.

¹ Kronološko analizo stavbe je izvršil višji konservator Zavoda za spomeniško varstvo SRS dr. Ivan Komelj.

² Glej: Milka Čanak-Medić, Konsolidacija samostanske cerkve v Kostanjevici na Krki, Varstvo spomenikov VII, 1958—59, str. 37—48.

³ A. Choisy, Histoire de l'Architecture II, Paris 1954, str. 234.

⁴ Po podatkih, ki sem jih dobila od dr. I. Komelja, je bila trovogalna kapela zgrajena v 15. stoletju.

⁵ Glej v knjigi H. P. Eydoux, L'Architecture des Eglises Cisterciennes d'Allemagne, Paris 1952, sliko 172, ki prikazuje prečni presek samostanske cerkve v Ebrachu.

MILKA ČANAK-MEDIĆ: SUR L'ÉTUDE DE L'ÉGLISE DU MONASTÈRE CISTERCIEN DE KOSTANJEVICA

Dans les analyses de l'église cistercienne de Kostanjevica, les conservateurs se sont demandé comment il se fait que les constructeurs n'aient pas vu l'insuffisante stabilité de la nef principale. Au-dessus de la nef du nord, ils ont découvert en haut des voûtes baroques, non seulement les arcs transversaux des anciennes voûtes gothiques, mais encore les restes de murs qui s'élevaient au-dessus d'eux, sur le mur septentrional de la nef principale et faisaient corps de construction avec elle. Ils avaient pour fonction de neutraliser la pression des voûtes de la nef principale. Lorsqu'on reconstruisit l'église en baroque, ce fut sans une connaissance suffisante des caractères de construction des édifices plus anciens: c'est pourquoi on négligea la portée et la valeur de ces murs et on les supprima.

SPOMENIŠKO PLETERJE

MARIJAN ZADNIKAR

Čeprav so stare Pleterje kot najmlajša med štirimi slovenskimi kartuzijami doživljale po prenehanju redovnega življenja v 16. stoletju toliko žalostnih usod in njihovim skromnim spomeniškim ostalinam tudi vrnitev kartuzijanov pred šestimi desetletji, ko so si ti pozidali popolnoma nov samostan, ni omogočila dostojnejšega življenja, se spomeniško Pleterje kljub temu uvršča med vrhove naše spomeniške posesti.

Ostanki starega samostana leže prav ob robu nove samostanske naselbine in mogoče je tudi to eden izmed vzrokov, da jih niso bolje vključili v novo življenje. V celoti sta ohranjena arhitektura stare cerkve in del trakta severno ob prezbiteriju, kjer je v pritličju nekdanja zakristija, na dvorišču severno od cerkve pa se še poznajo sledovi nekdanjega malega križnega hodnika z ostanki njegove rebraste obočne konstrukcije. To pa je tudi vse, kar se je od spomeniške substance srednjeveške kartuzije vidnega ohranilo. In vendar so te ostaline v spomeniškem pogledu neizmerno važne, saj se da z njimi pa z arhivskimi in še nekaterimi drugimi dokumenti precej dobro rekonstruirati srednjeveški samostan. Seveda je to predvsem znanstvena naloga, spomeniškovarstvena pa je ohranjevati in primerno prikazati preostanke stare kartuzije, zlasti še njene cerkve, ki je eden najpomembnejših objektov naše zrele gotske arhitekture, pa še s kartuzijanskimi posebnostmi povrh.

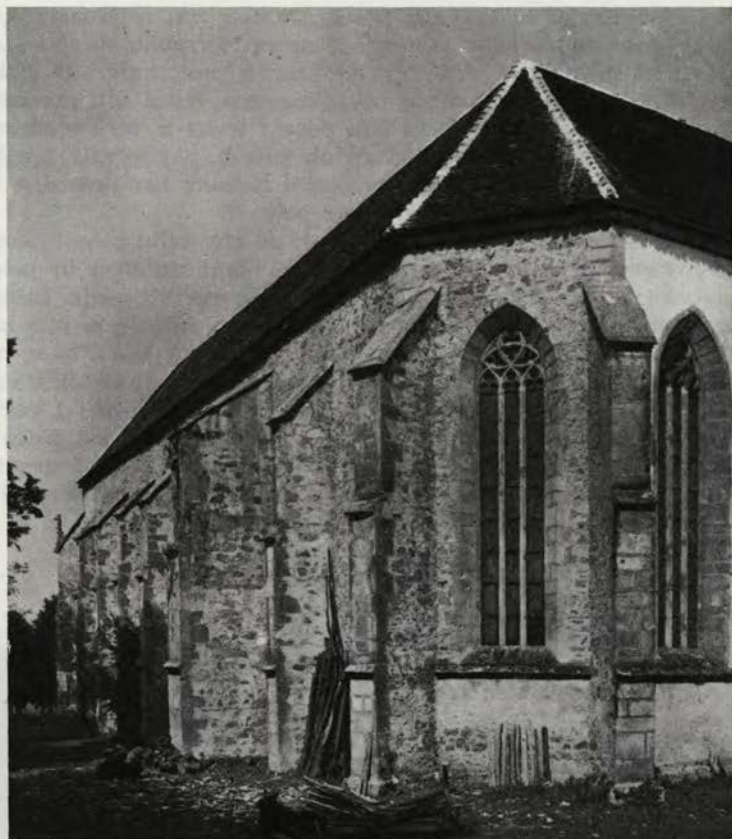
Po svoječasnem sporazumu med vodstvom kartuzije in spomeniško službo naj bi staro redovno cerkev izločili iz klavzure. S tem bi omogočili ogled tega pomembnega spomenika vsem obiskovalcem, ki posihmal tudi ne bi več v tolikšni meri z ogledi motili redovnega življenja v samem samostanu. V spomeniško urejeni in muzejsko opremljeni stari cerkvi bi namreč lahko prikazali ne le zgodovino in ustroj te kartuzije in njene srednjeveške prednice, temveč tudi vse posebnosti redovnega življenja, ki privabljajo v zatišje pod Gorjanci posebno v poletnem času številne obiskovalce. V ta namen bi bilo seveda treba pozidati dvoje novih zidov, med katerima bi od sedanjih vrat v obzidju kakor po hodniku sredi klavzure prišli skozi sadovnjak naravnost v staro cerkev. Prav bi bilo, če bi bila na podoben način izvzeta iz klavzure tudi neposredna okolica južno od cerkve, kjer prihaja njena čista gotska arhitektura z oporniki in z okni na zunanjsčini najbolj do izraza.

Da bi ta načrt, za katerega je vodstvo samostana živo zainteresirano, uresničili, pa je treba doslej skrajno zanemarjeno staro cerkev poprej temeljito restavrirati in jo tako usposobiti za novo uporabnost, saj je doslej rabila le za ropotarnico in je bil njen videz ne samo v nasprotju s plemenito gotsko arhitekturo, temveč tudi v posmeh načelom in prizadevanjem spomeniškega varstva.

Po odstranitvi vse navlake in dotrajanega lesenega poda še iz časov, ko je cerkev ob zidavi novega samostana rabila za delavnico, je bilo treba najprej misliti na popravilo strehe, kar se je izvršilo leta 1965. V ta namen je bila uporabljena že prejšnje leto nabavljena opeka. Vso strešno kritino so po delnem popravilu sicer na splošno še dobrega ostrešja z izmenjavo dotrajanih letev ter robnikov preložili in sicer tako, da so še uporaben stari bobrovec porabili na severni strani, ki je vidna z notranjega dvorišča, z novo opeko pa so prekrili celotno južno polovico strehe in vzhodni zaključek stavbe.

Pleterje — stara samostanska cerkev iz začetka 15. stol., južna fasada in vzhodni zaključek. — Foto J. Gorjup

Pleterje — vieille église du début du 15e siècle, façade sud et l'abside. — Photo J. Gorjup

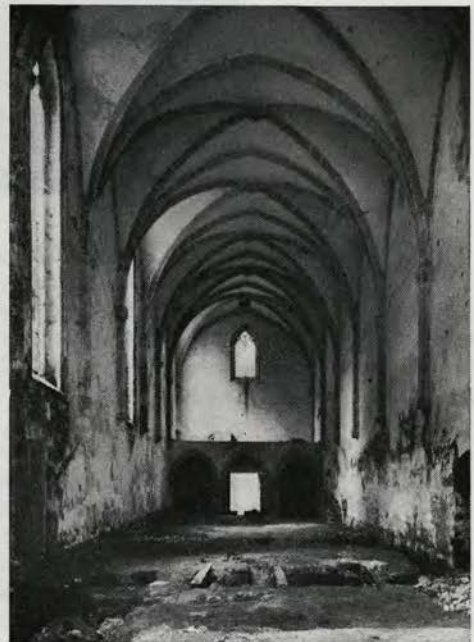

Ker povzročča vlaga, ki ima različne izvore, objektu največjo škodo, je bilo najprej treba misliti na osušitev stavbe. Prekritje strehe je bil komaj prvi ukrep v tej smeri. Da bi speljali čim več padavinske vlage stran od objekta, smo se odločili za ožlebitev, saj vse doslej cerkev ni imela žlebov in se je vsa meteorna voda zbirala ob temeljih. Kljub predčasno nabavljeni pločevini in dogovoru z obrtnikom že leta 1965, so bili žlebovi in odtočne cevi montirane komaj v jeseni 1966. —

Ko smo pred leti na novo zasteklili okna, da bi — po našem takratnem pričanju — preprečili vlaženje notranjščine zaradi vremenskih sprememb, smo takrat žal pozabili na prezračevanje prostora vsaj s prepihom, ki je preprost, a močno koristen način preprečevanja vlage in njenih posledic. Notranjščina cerkve je namreč vsako leto bolj vlažna in zelene ploskve na stenah in služnikih ter drugih kamnoseških izdelkih se večajo in lezejo vedno više od tal, pa čeprav so vhodna vrata stalno odprta. Zato bi bilo nujno potrebno dvoje nasproti ležečih oken, tisto v zaključni stranici prebiterija in ono v zahodni fasadi, vsaj deloma urediti tako, da se bosta dali odpirati in da bo mogoče v primernem vremenu s prepihom skrbeti za prezračevanje. Žal pa tudi tega v letu 1966 ni bilo mogoče izvesti.

Potreben pa bi bil še en poseg. Da bi v čim večji meri preprečili prehajanje talne vlage iz temeljev v stene, je nujno potrebno stavbo vsaj na najbolj izpostavljeni strani, t. j. vzdolž južne fasade, proti kateri se steka voda s pobočja, osušiti z drenažo. Če pa naj bo ta uspešna, mora biti drenažni jarek globlji od nivoja tal v cerkvi. Zato bi bilo poprej treba iz cerkve odstraniti vse kasnejše nasutje, ki zadržuje vlago zlasti ob stenah, saj je bila prejšnja višina nasutih tal poprečno pol metra nad prvotnim tlakom, kar dokazuje tudi stari omet, ki sega povsod pod odstranjeni leseni pod.

Ob očiščevalnih delih so se začeli po vsej talni ploskvi kazati kamniti zidovi, med katerimi potekajo med seboj povezani vzdolžni in prečni hodniki. Ti so globoki nekako 180 cm, pod njimi pa je že sterilna glina. Doslej je uspelo očistiti nasutja in jarke le v vzhodnem delu cerkve, zato še ni bilo mogoče dognati, kaj ti jarki in zidovi med njimi pomenijo. Poševni jaški, ki se na več mestih spuščajo v jarke, bi res utegnili biti v zvezi s stroji, ki so bili v času gradnje novega samostana nameščeni v stari cerkvi. Da bi lahko vsaj z večjo verjetnostjo kot doslej pojasnili nekatera še odprta vprašanja, pa bo treba poleg izkopov in odstranitve pozneje nasutega gradiva iz cerkve na več mestih odstraniti omet, ki je v spodnjem delu zaradi vlage že itak močno preperel. Pričakujemo lahko,

Notranjščina stare cerkve po odstranitvi starega poda — pogleda proti vzhodu in zahodu. — Foto J. Gorjup

Intérieur de la vieille église après enlèvement du vieux plancher — vue vers l'Est et l'Ouest. — Photo J. Gorjup

da se bodo ob tem pokazali sledovi nekdanje prečne pregrade, tako imenovanega »letnerja«, ki je ločil meniški del cerkve od bratovskega in ki je tako značilen za kartuzijanske stavbe, nakazuje pa ga z veliko verjetnostjo zazidani nadstropni vhod, viden od zunaj v severni steni, ki naj bi bil z nadstropja nad južnim krakom križnega hodnika vodil na ta značilni kartuzijanski doxale, ki pa ga doslej v Pleterjah še nismo poznali. Ugotovili bi bržčas tudi bratovski vhod v cerkev in še marsikakšno podrobnost. Po vseh teh delih in raziskavah, ki so neodložljive in nujne, če hočemo enega najpomembnejših spomenikov naše gotske arhitekture z njegovimi kartuzijanskimi posebnostmi do kraja spoznati, razumeti in pojasniti, pa bo morala takoj slediti njegova spomeniška restavracija z muzejsko ureditvijo. Sedanje stanje objekta pa seveda ne dela časti niti imetniku spomenika, kaj šele slovenski spomeniški službi.

MARIJAN ZADNIKAR: LA CHARTREUSE DE PLETERJE (PLETRIACH)

La chartreuse de Pleterje est la plus jeune des quatre chartreuses fondées au moyen-âge en Slovénie. Entre 1900 et 1905. elle fut complètement reconstruite. Des bâtiments médiévaux du couvent primaire, du début du 15e siècle, sont encore conservées l'église avec la sacristie et l'étage au-dessus d'elle et des traces du petit cloître et de sa construction voûtée gothique. L'ancienne église servait pendant plusieurs dizaines d'années comme pièce de décharge. Parce qu'elle représente un monument important de l'architecture gothique avec toutes les caractéristiques de l'église des chartreux (une nef, voûtée au total, sans séparation plus visible entre nef et chœur, traces du lectorium, doxale), la conservation des monuments s'intéressa à sa présentation plus convenable. Il fallait d'abord nettoyer l'intérieur, couvrir le toit et placer les gouttières et organiser le drainage pour le dessèchement. Ensuite seulement on pourra penser à la présentation du monument, le traitement des parois et des voûtes et la reconstruction du pavé, parce que dans l'état actuel ce grand monument ne fait pas d'honneur ni à son propriétaire ni à la conservation des monuments.

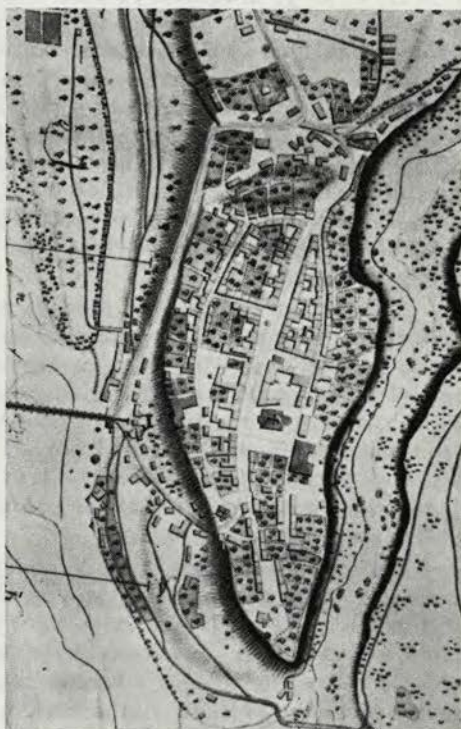
PREDVOJNI REGULACIJSKI POSEGI V URBANO STRUKTURO KRANJA

CENE AVGUŠTIN

Dominantno tlorisne zasnove Kranja in izhodišče njegovega urbanega razvoja predstavlja tržni prostor, ki se je ob nastanku mesta v prvi pol. 13. stol. izoblikoval ob glavni prometni žili, ki preči pomol. Na glavni trg vodi dvojce dohodnih cest, današnja Prešernova in Cankarjeva ulica, ki sta le nadaljevanje sredi pomola razširjene komunikacije. To magistralo sta na straneh že od nekdaj spremljali gospodarski cesti, ki sta ponavljali obrisno linijo pripadajoče stranice pomola in se kasneje razvili v pravi ulici — današnji Tavčarjevo in Tomšičevo. Južna vpadna cesta — Cankarjeva ulica — se v spodnjem delu pomola — na Pungertu — razširi v manjši trg pravokotne oblike — Trubarjev trg, severna vpadnica pa pred iztekom iz mesta oblikuje tržni prostor nepravilne oblike — današnji Maistrov trg. Majhen trg podolgovate oblike, ki je pravzaprav razširjen del Tomšičeve ulice, leži v neposredni bližini gradu Kieselsteina. Glavni trg oz. magistralo in vzporedni cesti povezujejo prečni prehodi oz. ulice, ki potekajo pravokotno na smer središčne komunikacije; to so današnja Jenkova in Reginčeva na zahodni in Poštna ulica na vzhodni strani, med prečne prehode pa spadajo tako imenovani uvozi, ki jih najdemo med današnjo Cankarjevo in spodnjim delom Tavčarjeve oz. Tomšičeve ulice ali prehod med župno cerkvijo in nekdanjim plemiškim dvorcem Egkhov, kasnejšo Kazino, ki povezuje glavni trg s Tavčarjevo ulico. Za zvezo med sedanjo Prešernovo in sedanjo Tavčarjevo ulico je nekdaj služil prehod, ki ga je kasneje zapolnila hiša št. 19 v Prešernovi ulici. V isto kategorijo spadajo, čeprav so ožji, tudi prehodi pod hišami. V nasprotju s prejšnjimi ne predstavljajo nobene cezure v enotni potekajoči črti hiš (Titov trg št. 18). Široki prehod med župno cerkvijo in Prešernovim gledališčem, ki vodi s trznega prostora k župnišču, je danes nekakšen trg. Nekdaj je segal do Kokre, vendar ga je kranjski župnik Koloman de Manswerd okrog leta 1426 zaprl z novo stavbo župnišča. Po požaru 1749 je zraslo na mestu tega novo župnišče v slogu reprezentativnih baročnih dvorcev in zapolnilo skoraj vse zahodno obrobje tega prostora. Po preselitvi pokopališča iz mesta (1798) sta župnišče tako kot tudi južna fasada cerkve izoblikovala nov trg. Leta 1808 so novi prostor uredili tako, da so odstranili ob južni steni cerkve stoječe stavbe (šolo, kaplanijo, mežnarijo itd.) in podrli pokopališki zid. Nastajajočemu trgu sta kasneje dopolnila ostenji tako imenovana »škofija« v 80. letih 19. stoletja, 1909 pa še Ljudski dom, današnje Prešernovo gledališče. Večji pomen je dala prostoru šele postavitvev Prešernovega spomenika, predvsem pa bogata arkadna fasada Prešernovega gledališča, delo arhitekta Jožeta Plečnika (1952). — Podobno tlorisno zasnovo kot omenjeni trg je imela pred zgraditvijo mostu čez Kokro tudi današnja Poštna ulica.

Obzidje je vklenilo mesto v trden okvir in preprečevalo, da bi se mesto širilo navzven. Notranjo stran mestnih zidov je spremljala pot, ki je skrbela za neoviran dostop do obrambnih naprav. V starejšem obdobju je bil vpliv obzidja na razvoj mestnega tlorisa skoraj neopazen. Stavbne parcele, ki so obkrožale tržni prostor in glavni vpadnici, so segale do roba pomola in puščale prazen le ozek pas zemljišča, namenjen obrambnim napravam. Gospodarski razvoj mesta je povečal dotok naseljencev in potrebne so postale nove stanovanjske površine. Obzidje, prilagojeno obsegu že obstoječega obzidja, in sama

lega mesta na pomolu nista dovoljevala, da bi se mesto širilo navzven. Arhitekturni razvoj se je moral omejiti na pozidavo še prostih površin, predvsem obrobja že imenovanih gospodarskih poti, ki sta povezovali dvoriščne predele prvotnih stavb s središčno prometno žilo. Tako sta nastali ulici nad Kokro in Savo — današnja Tomšičeva in Tavčarjeva ulica. Tudi ob večjih prečnih prehodih so začele rasti nove stavbe, ki so jih počasi spreminjale v ulice — Reginceva in Jenkova ulica. Današnji Maistrov, nekak kranjski »novi trg«, ki se je razvil vsaj v 14. stoletju, pomeni zadnjo večjo razširitev srednjeveškega mestnega tlorisa. Ta se bistveno ne spremeni vse do 18. stoletja, ko obzidje vedno bolj izgublja pomen in se mesto začenja širiti tudi navzven. Obliko in razvoj mestnega tlorisa nam v tej dobi lepo ilustrira talni načrt Kranja, ki ga hrani Državni arhiv Slovenije. Zdi se, da je bil izdelan v zvezi z nameravanimi regulacijskimi deli konec 18. stoletja — s popravilom lesenega mostu čez Savo, predvsem pa z napeljavo nove ceste prek Jelenovega klanca in z razširitvijo nekaterih cest v okolici mesta (prim. J. Žontar, ZMK str. 278), saj so v načrtu naznačena vsa večja nahajališča peska in gramoza na robu Kranja. Kot kaže načrt, je urbanizacija v tem času zajela skoraj vse razpoložljive gradbene

Tlorisna posnetka mesta Kranja (del) s konca 18. stol. (med 1770 in 1789) in iz časa francoske okupacije po l. 1811 (oba: Drž. arhiv Slovenije)

Copies de plans de la ville de Kranj (partie) de la fin du 18e siècle (entre 1770 et 1789) et de l'occupation française après 1811 (Archives d'Etat de Slovénie)

površine na pomolu. Nezazidan je le še del vzhodne stranice Tomšičeve ulice, nekdanje gospodarske poti, kar utegne biti tudi posledica požara leta 1749, saj urbar mesta iz 1758 omenja poleg številnih, zaradi takratne gospodarske krize zapuščenih hiš, kar 55 pogorišč, ki so jih spremenili v vrtove. Okolica župne cerkve je še vedno obdana z zidom in z nanj prislonjenimi poslopji — šolo, mežnarijo itd. Tudi kostniška kapela na severni strani cerkvene ladje, ki so jo podrli 1789, še stoji, prav tako je v načrtu vidno označen mestni špital, ki ga je država ukinila 1787. Zahodna stranica Maistrovega trga je še zatrpana s številnimi, v tržni prostor segajočimi stavbami, ki so jih obenem z zgornjimi in spodnjimi mestnimi vrati podrli kmalu po velikem požaru leta 1811. Na južnem robu nekdanjega Kokrškega predmestja že stoji 1770 zgrajena poštna postaja, stara pošta, ki predstavlja poleg prav v tem času ukinjenega kapucinskega samostana edino večjo zidano stavbo na tem področju. Načrt je vsekakor zanimiv dokument urbanskega in arhitekturnega razvoja mesta v obdobju med letom 1770, ko so zgradili v načrtu že označeno Staro pošto, in med 1789, ko so podrli prav tako v tlorisu še vrisano kostniško kapelo. Obe letnici obenem tudi omejujeta nastanek opisanega načrta.

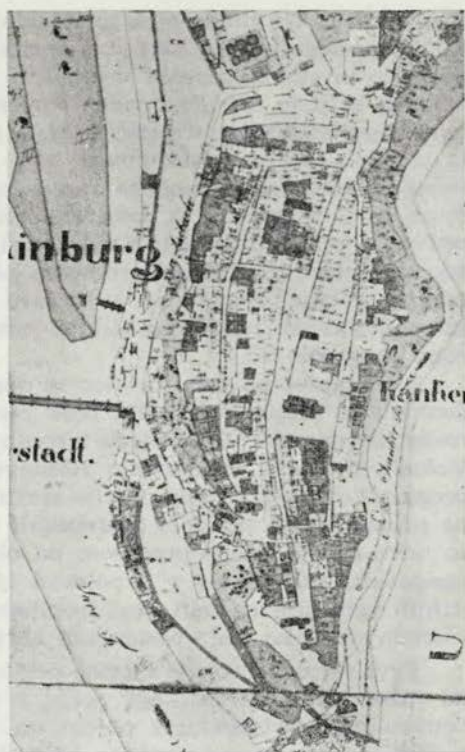
Nadaljnjo stopnjo urbanizacije mesta nam osvetljuje tlorisni načrt mesta (sign. Nep. Marquis Gozani, Strass Commissär), ki je nastal kmalu po požaru mesta l. 1811, ko se je urbana podoba starega mestnega jedra že močno ustalila ter se približala stanju, ki ga kaže Franciscejski kataster iz leta. 1826 in katerega oblika se bistveno ni spremenila do našega časa. Stranice središčne magistrale, stranskih in prečnih ulic so razen na nekaterih mestih že dosledno pozidane. Nekdanje pokopališče pri farni cerkvi se je že 1798 preselilo iz mesta k sv. Križu v nekdanjem Kokrškem predmestju. Ob zahodnem pobočju pomola je po t. i. Jelenovem klanecu speljana nova, neposredna zveza mesta z deželno cesto, nadomestilo nekdanje Stare ceste ob Savi, ki je v 1. polovici 18. stoletja s svojim neposrednim priključkom na osrednjo gorenjsko magistralo odtegnila mestu velik del prometa in tako pripomogla h gospodarskemu polomu meščanske nasebine v tej dobi.

Medtem, ko so bile razpoložljive stavbne površine na središčnem in severozahodnem delu pomola v tej dobi skoraj do kraja pozidane in je val urbanizacije že segel na rob kranjske ravnine, je ostal prvotno z drevjem zasajeni predel na Pungertu zaradi odmaknjenosti od prometa stavbno slabo izkoriščen, čeprav se posamezne meščanske hiše na tem področju omenjajo že v 1. polovici 16. stoletja. Pungert je začel dobivati uglednejše lice v 2. polovici 19. stoletja z zidavo nekaterih večjih obrtniških in drugih hiš, ki so dale skupaj z dominantno pungerške cerkve predelu in še posebej Trubarjevemu trgu prostorsko in plastično prepričljivejši izraz.

Razpoložljivo uglašenost Trubarjevega trga je konec stoletja (1895) močno pokvarila okolju neustrezna stavba današnje Glasbene šole. Podobno je 1835 sezidana stavba predvojne Hranilnice in posojilnice razdrla ravnotežje stavbnih gmot v Cankarjevi ulici in vplivala tudi na kompozicijo južnega dela glavnega trga in omenjene ulice v njunem razmerju do roženvenske dominante. Vplivnemu območju zvonika župne cerkve je bil že 1816 odtegnjen del Tomšičeve ulice, ko so v spodnjem delu le-te zgradili veliko šolsko poslopje, ki je nadomestilo nekdanjo šolo pri cerkvi, pa zakrilo tudi poglede proti bližnji roženvenski dominantni. Medtem ko pomeni Plečnikova arkadna fasada Prešernovega gledališča eno najvidnejših mojstrovih del, se mu je ureditev zgornjega dela

Izvirni osnutek franciscejske katastrske mape za stari del mesta Kranja iz l. 1826 (Gorenjski muzej, Kranj)

Esquisse originale de la carte cadastrale de la vieille partie de Kranj, de l'année 1826 (Musée de Gorenjska, Kranj)

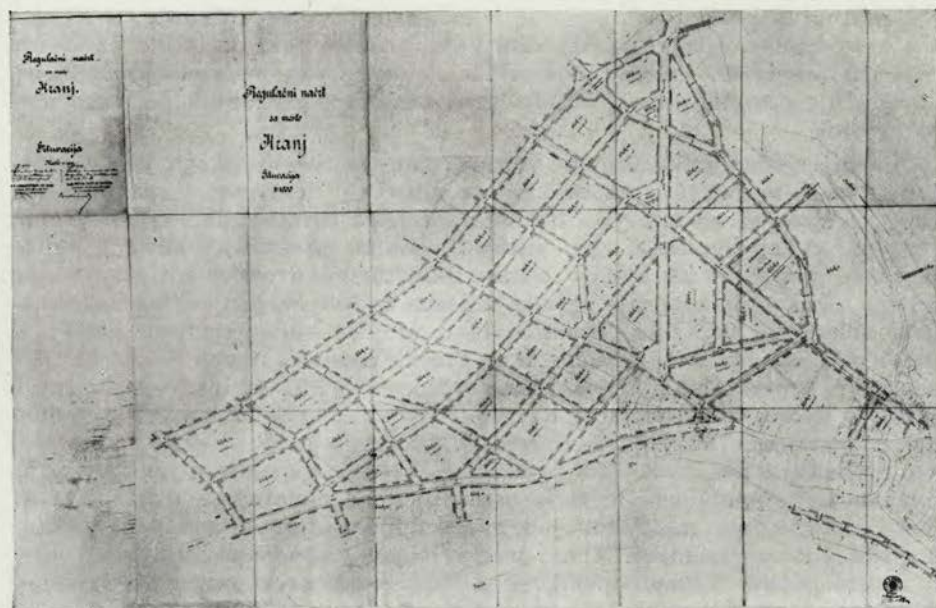
Vodopivčeve ulice manj posrečila. Postavitev monumentalnega vhoda v mesto je arhitekt reševal med drugim tudi z arkadami ob rožnenski cerkvi, s čimer je zakril ves njen vhodni del in tako okrnil njeno nekdanjo prevlado. Stavbno ubranost Maistrovega trga je 1928 porušila za mali trg prerazsežna Adamičeva hiša. Nasprotno je uspel poskus plombiranja vzhodne stranice trga na mestu porušene Golobove hiše. Moderna arhitektura nove Mestne mesarije (arh. M. Šorli) se je dobro prilagodila ulični in strešni črti sosednjih stavb in z razgibanima fasadama prepričljivo ujela značaj okolja na ulični in še bolj na kokrski strani. Hud poseg v staro urbanistično strukturo Tomšičeve ulice je pomenila Državna tekstilna šola (1926—1930), ki je s svojo težo in višino razbila enotnost vsega predela. Isto velja za razsežno Ogrizkovo hišo v Vodopivčevi ulici, ki je grobo izpodkopala moč in vpliv rožnenske cerkve. Prav tako so samovoljni dvigi fasad in strešnih slemen marsikje pokvarili enotno potekajočo višinsko črto ulic (Cankarjeva in Tomšičeva ulica, spodnji del Titovega trga itd.). Neuvidevno, neokusno in za vsa naša mesta od 2. polovice 19. stoletja značilno preurejanje in širjenje trgovskih lokalov in izložbenih odprtin je uničilo nekdanjo enotnost pročelij tudi kranjskemu tržnemu centru, pri čemer je mesto obenem izgubilo velik del nekdanjega bogastva arhitekturnih členov. Nepopravljivo škodo je utrpela silhueta mesta, če zremo nanjo od kokrške strani, s postavitvijo visoke stavbe hotela Evropa (1937) v Poštni ulici in Fockove hiše v njeni bližini. Uničevanje nekdanje stavbne uglašenosti tega predela se je nadaljevalo

tudi kasneje. Tik pred vojno so vzhodni steni Mestne hiše, na mestu nekdanjega t. i. Svinjskega trga in 1884 zasajenega kostanjevega drevoreda, prizidali poštno poslopje in stavbi združili v eni črti. Mestna hiša je tako izgubila osamljeni položaj, ki ji je ustvarjal videz pomembnosti, po drugi strani pa je porušitev baročnega arkadnega dvorišča močno oškodovala tudi njeno arhitekturo. Trgu, ki je kljub tem posegom ohranil vsaj prostorsko veljavo, so po drugi svetovni vojni zaradi zgraditve novega mostu čez Kokro porušili vzhodno stranico, zaradi česar se je spremenil v navaden prehod. — Nekdanjo, kar klasično mestno veduto je v zadnjih stoletjih močno osiromašila porušitev obzidja in špitalskega zvonika konec 18. stoletja, predvsem pa industrializacija mesta v dvajsetih letih našega stoletja, deloma pa že v času okrog leta 1900, ko so vznožje pomola zatrpali stavbno neugledni objekti nekdanje Pollakove usnjarne, mestne klavnice, pivovarne itd.

Navezanost na tržni prostor in obrambni razlogi so dolgo preprečevali pomembnejšo razširitev naselja prek meja, ki jih je mestu načrtal srednjeveški način življenja. Vendar se je že v srednjem veku ob vpadnicah v mesto, današnji Vodopivčevi ulici, nekdanjem Roženvenskem klancu, na Skali, na Kokrškem bregu ali ob Savi, razvilo naselje obrtnikov, predvsem tistih, ki so bili navezani na promet ali so pri delu potrebovali vodo. Ko so opustili obrambne naprave, so nove stavbe zrasle predvsem na območju mestnega jarka, ki so ga počasi zasipavali. Tako se je v 1. polovici 19. stoletja na severovzhodni strani nekdanjih zgornjih mestnih vrat izoblikoval današnji Jahačev prelaz, kjer so že v srednjem veku stale posamezne obrtniške hiše.

Prvi val urbanizacije mestne periferije je segel v okoliš meščanskih pristav na južnem robu kranjskega polja, v nekdanjem Kokrškem predmestju. Prvi pomembnejši arhitekturni objekt na tem področju je bil 1641—48 sezidani kapucinski samostan s cerkvijo, ki je do ukinitve (1786) predstavljal zaključeno naselbinsko celoto. Konec 18. stoletja so sezidali poslopje Stare pošte, ki pomeni obenem s samostanom in cerkvijo začetek načrtne urbanizacije obrobja današnje Koroške ceste. Vendar je zazidava napredovala počasi. Šele 2. polovica 19. stoletja je z zgraditvijo gimnazije (1896/97), nekdanje Janševe (1864) in Majdičeve hiše (1897) poživila gradbeno življenje v tem predelu. Prva svetovna vojna je za precej časa zavrla nadaljnji razvoj. Znova je oživel 1922, ko je arhitekt Ivan Vurnik zgradil Narodni dom ob vzhodnem zaključku že 1888 urejenega parka Zvezde. Z monumentalno zasnovano fasado Narodnega doma je park dobil dolgo pogrešano prostorsko dominantno, ki jo je na zahodni strani dopolnjevalo v osi parka stoječe poslopje gimnazije, na južni stavba današnjega Gorenjskega tiska (nekdanja Janševa hiša) in na severu poslopje okraja. Vzhodno stranico zgornjega dela Koroške ceste je utrdilo tik pred drugo svetovno vojno zgrajeno poslopje Pokojninskega doma, spodnji del ceste ob križišču z Ljubljansko pa prizidek Stare pošte. Oblikovanju tega dela mesta je prispeval svoje tudi arhitekt Jože Plečnik, ko je postavil Bežkovo hišo (1936) ob križišču Koroške in Golniške ceste.

Ko so 1876 zgradili nov most čez Kokro, izpeljali dovozno cesto in 1911 napeljali vodovod, je postal dostopen urbanizaciji tudi širši predel kranjskega polja, predvsem v območju današnje Jezerske ceste. Tako je ing. L. Štembov že 1911 izdelal regulacijski načrt, ki je upošteval obstoječe komunikacije, kar naj bi v prihodnje olajšalo zgraditev prometnega omrežja. Štembov je v urbanističnem načrtu, ki ga je 30. novembra 1. 1911 potrdila Deželna vlada za Kranjsko,

Ing. L. Štembov: »Regulirni načrt za mesto Kranj« iz 1911

Ing L. Štembov: »Plan d'aménagement régulier pour la ville de Kranj», de 1911

predvidel gradnjo novega dela mesta po načelih blokovne gradnje mest po vzorih večjih mest v tistem času. Arhitekt je razdelil prostor od križišča Koroške in Ljubljanske ceste do Vodovodnega stolpa na 45 velikih blokov (s povprečno dolžino 120 m in širino 80–90 m), ki bi jih bilo mogoče razdeliti po dolžini na 5–6 delov, po širini pa na 4 (pri strnjenem načinu gradnje) oz. na 2–4 dele (pri odprtem sistemu gradnje). Načrt je predvideval na posameznih križiščih parke in zelenitev posameznih skupin blokov, skratka, zelene otoke v strnjenem sistemu blokovne gradnje. Načrt ni bil realiziran, ker so ga že po predložitvi kritizirali in predlagali v takratnih predmestjih zidavo vil oz. stanovanjskih hiš sredi vrtov. Tako je Kranj še pred prvo svetovno vojno začel dobivati svojo vilsko četrt ob Jezerski cesti, Cesti Staneta Žagarja in nekdanji Vrtni ulici. Ko je po vojni minilo varstvo stanovanjskih najemnikov in so začeli stanovanjske prostore v starem delu mesta vedno bolj spreminjati v poslovne, je skušala občina pospeševati gradnjo malih stanovanjskih hiš na mestni periferiji.

Nastajanje urbanističnih enot brez pravega reda je poizkušal zavreti Osnutek regulacije starega Kranja, ki ga je v letih 1933–1937 izdelal arhitekt Ivan Vurnik. Vurnikov osnutek regulacije Kranja je primer oblikovno in funkcionalno jasnega urbanističnega koncepta. Na staro regulirano srednjeveško jedro na pomolu med Kokro in Savo navezuje Vurnik na severozahodu, na pragu kranjske ravnine, novi stanovanjski center, ki polagoma prehaja v predel individualnih stanovanjskih hišic in ima vse značilnosti vrtnih predmestnih naselij, ki se v tem času uveljavljajo tudi drugod po Sloveniji.

Čeprav je osnutek zrasel iz potreb in zahtev predvojnega Kranja, ni bil, podobno kot Štembovov, nikoli uresničen. Vojna in pomisleki občine in meščanov so izvedbo preprečili. Vendar je številne elemente tega načrta uresničila oz. jih uresničuje povojna doba. To velja predvsem za staro mestno jedro in njegovo obrobje.

Osnovna srednjeveška tlorisna zasnova starega naselbinskega jedra ostaja v Vurnikovem načrtu, kar zadeva razporeditev ulic in trgov, v glavnem neprizadet. Velike spremembe pa doživi meščanska arhitektura, ki jo Vurnik uravnava na enotno dvonadstropno višino in enotno globino ter strne v velike hišne bloke. V sistemu teh blokov se stara individualna dvorišča strnejo v velike dvoriščne ploskve, s čimer je seveda uničena njihova srednjeveška oz. renesančna oblikovna struktura. Središče tako urejene aglomeracijske gmote je cerkev z občinsko upravno zgradbo, ki jo Vurnik poveže s stavbo Kazine in tako iz nekdanjih samostojnih stavb — poznosrednjeveške Mestne hiše, renesančnega plemiškega dvorca in klasicistične Kazine — ustvari enoten blok s skupnim dvoriščnim prostorom. Drevored na mestu odstranjenih delov dvorišč naj bi dal stavbi monumentalni izraz. Tudi prostor za Prešernov spomenik na trgu južno od cerkve je že predviden, le malo odmaknjen od današnjega. Pomen, ki ga je hotel dati Vurnik mestnemu jedru kot upravno-trgovskemu centru, kaže tudi ureditev prometne mreže, ki naj prekrvi od pomembnejših komunikacij odrezani mestni pomol. Namesto nekdanjega rožnenskega klanca, stare srednjeveške vpadne ceste, predvidi Vurnik zložnejšo traso, ki poteka ob vznožju jugozahodnega dela Pungerta, objame Sejmišče in se pod najbolj strmim delom klanca, prek katerega je arhitekt kanil speljati stopnice, strne s staro potjo. Novo vpadnico poudarjajo strnjene, na enotno višinsko linijo uglašene gradnje ob njej, ki le sem in tja upoštevajo tlorise obstoječih stavb. Podoben gradbeni režim je predviden tudi za severozahodno obrobje Smedniške ceste. Vozlišče imenovanih poti in Ljubljanske ceste, ki prihaja z jugozahoda, poudarja zelenica na izteku mostu čez Savo. — Za povezavo s severovzhodnim in jugovzhodnim zaledjem mesta naj bi skrbel novi most čez Kokro na mestu po vojni zgrajenega mostu pri hotelu Evropa. Predrto ostenje Tavčarjeve ulice zapirata z desne in leve prav do Kokre segajoča kraka bločne gradnje na mestu nekdanje Podrtine oz. Štirnovne hiše, ki dajeta ulici prostorsko mnogo bolj dognan videz kot današnja ureditev.

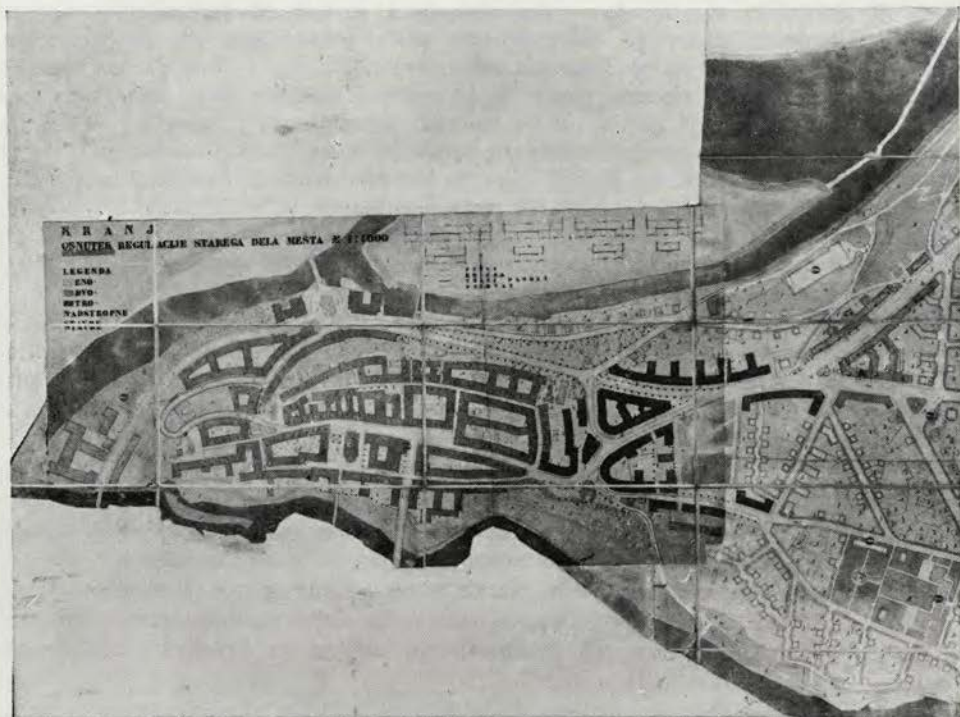
V predvideni poslovni center ob križišču Ljubljanske in Koroške ceste vključuje Vurnik tudi zahodno stranico Maistrovega trga, kjer je malo pred tem zrastle veliko poslopje današnje Delikatese. Tudi stavba Merkurja na Jahačevem prelazu je regulirana na podoben način, kot jo je po vojni uredil ing. Šorli. Staro obzidje za Merkurjem spremlja enotna trinadstropna blokovna gradnja, ki se na severovzhodu navezuje na zahodno obrobje Mestnega trga.

Novo mestno poslovno središče na robu starega in novega Kranja je locirano na istem mestu kot današnji predvideni trgovski center. Vurnik ga je zasnoval v obliki dveh podkvasto oblikovanih blokov, ki se prilagajata v mehkem loku izpeljani komunikaciji na križišču Koroške in Ljubljanske ceste.

Sanacija strmega Jelenovega klanca je že pred vojno predstavljala velik problem pri urejanju mestnega prometa. Da bi odvrnil tranzitni promet z območja novega poslovnega centra in obenem znižal vzpon Jelenovega klanca, je Vurnik načrtoval Ljubljanski cesti novo traso v ozadju kapucinskega samostana

in jo prostorsko izpolnil z dvema skupinama stanovanjskih blokov, ki spremljata njeni stranici.

Severno od parka Zvezda, ki mu je takrat še dominirala Vurnikova monumentalna fasada Narodnega doma, se začenja novi stanovanjski predel z individualnimi, na enonadstropnost uglašeni hišami. Le na križišču Koroške ceste in ceste JLA prekinja ta tipski način gradnje skupina dvonadstropnih in trinadstropnih blokov, ki oblikovno ponavljajo motiv urbane kompozicije ob križišču Koroške in Ljubljanske ceste. Površinsko obsega predel individualnih stanovanjskih hiš vse območje Zlatega polja, Vodovodnega stolpa in okolico nekdanjega pokopališča Sv. Križa. Pri načrtovanju se urbanist tako kot v drugih predelih v glavnem navezuje na dano prometno mrežo. Obrobje pomembnejših poti spremlja ozek zeleni pas, ki naj zavaruje stanovanjska poslopja pred neposrednim stikom s prometom in obenem pomaga zravnati ulično linijo posebno na mestih, kjer so jo ogrozile že stoječe stavbe. V zatišnih ulicah segajo ti t. i. predvrtni pasovi med dvema stanovanjskima hišama v samo komunikacijsko polje. Vurnikov načrt za ureditev periferije mesta ima vse značilnosti vrtnega mestnega naselja, kot so ga na začetku našega stoletja prvokrat uresničili v Hampsteadu v Angliji in se je posebno po prvi svetovni vojni razširilo po vsej Evropi. Pri nas je vplivalo predvsem na oblikovanje predmestnih naselij, npr. v Ljubljani, Mariboru, Radovljici in že pred Vurnikom tudi v Kranju (Jezerska

Ing. arh. Ivan Vurnik: Osnutek regulacije starega dela mesta Kranja (del) 1933—1937

Ing. arh. Ivan Vurnik: Plan de l'aménagement régulier de la vieille partie de Kranj (part) 1933—1937

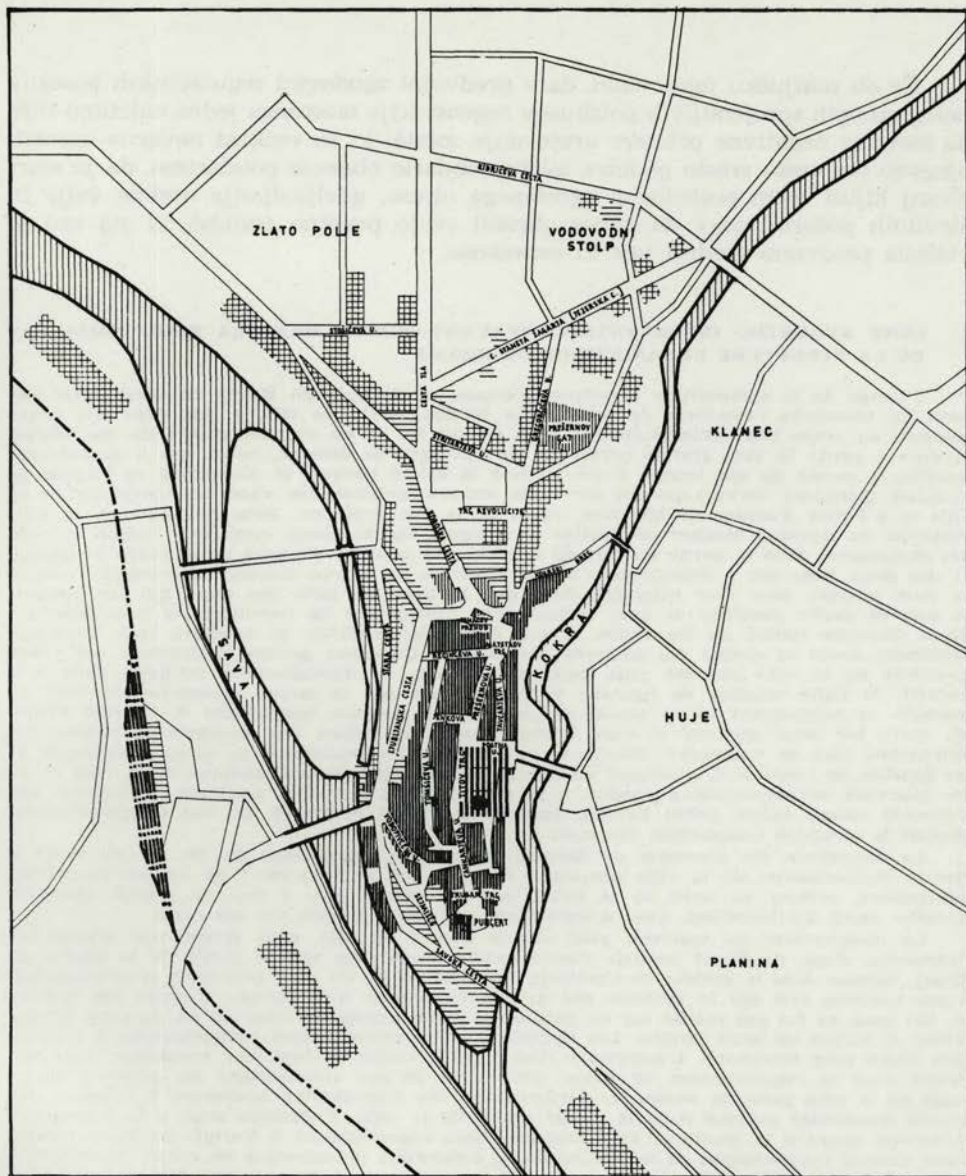
cesta). Že deloma udomačen urbanistični koncept je Vurnik izpopolnil in ga dosledno uveljavil. Namesto strnjene sistema gradnje, kot ga poznamo npr. iz Anglije, je v Kranju uveljavljal načelo dosledno individualizirane gradnje, eno ali dvostanovanjske vile s kvadratno oz. pravokotno zasnovanim tlorisom.

Poudarek na zelenih površinah je značilen tudi za urejanje okolice javnih zgradb, ki nastajajo na tem področju, kot so osnovna šola, športni stadion, kopališče itd. Regulacijski načrt dosledno predpisuje ureditev zelenih pasov ob Kokri, Savi in nasadov na vseh važnejših križiščih. Drevesni nasadi postanejo značilni tudi za obrobje nekaterih cest v starem delu mesta: Stara cesta, Maistrov trg, Ljubljanska cesta itd.

Vurnikov Osnutek regulacijskega načrta vsebuje, kot smo že opozorili, nekatere elemente, ki jih predlagajo in uresničujejo današnji urbanistični načrti: zgraditev mostu čez Kokro v starem delu mesta, zgraditev poslovnega centra ob vhodu v stari del mesta in sanacijo prometnega vozlišča vrh Jelenovega klanca. Pri urejanju perifernega območja mesta, predvsem na Zlatem polju in ob Jezerski cesti, se Vurnik prilagaja težnjam takratnega meščanskega naročnika, ki je že 1911 odklonil Štembovov načrt blokovne gradnje in se zavzel za zidavo vil sredi vrtov. Urbanizirana ploskev Vurnikovega načrta ima obliko pahljače in se dosledno prilagaja geomorfološkim danostim terena. Os novega naselja je današnja Cesta JLA s smerjo sever — jug. Na eni strani jo razbremenjuje gorenjska magistrala — Koroška cesta, ki teče ob jugozahodnem robu naselja, na drugi strani pa Gregorčičeva ulica. Povezujejo jih prečne ceste, katerih najpomembnejša je Jezerska cesta, zveza Kranja s Kamnikom. Naselje zaključuje na severu obodna cesta, ki je nekako stečiče vseh komunikacij s smerjo S—J. Naselje je razloženo po velikem prostoru, ki ni manjše od današnjega urbanskega prostora na severnem področju mesta in sega od parka Zvezda do gostilne Pri Kroni oz. od globeli Save do kanjona Kokre. Naselje sicer prepletajo parki, športni objekti itd., vendar nima dominante, ki bi poživila zleknjeno gmoto vrtnega naselja. Tudi v predelu starega jedra bi projektirana visoka blokovna gradnja razvrednotila obstoječe vertikale. Posebno to velja za cerkev na Pungertu, katere nekdanjo prostorsko izolacijo je Vurnik odpravil z gradnjo dveh velikih blokov, ki prekrivata skoraj ves predel. V nasprotju s periferijo je torej v starem mestnem jedru in na njegovem robu dosledno uveljavljen blokovni sistem gradnje, razen na vzhodni stranici Maistrovega trga, predelu Na Skali ali Kokrškem bregu. Edino tod se je obdržalo srednjeveško načelo individualne gradnje.

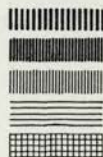
Čeprav moramo Vurniku priznati nekatere dobre rešitve, ki jih vsebuje regulacijski osnutek, kot so npr. ureditev mestnega prometa, urbanistični koncept novega poslovnega centra in končno za takratne razmere napredna oblika vrtnega naselja, moramo vendarle odkloniti njegovo nekonservatorsko obravnavo starega srednjeveškega jedra. Ti za takratno napredno spomeniškovarstveno politiko neustrezni posegi, izrazito dolgoročni načrt gradnje, prenos investicijskih stroškov pri blokovnih gradnjah na občino in končno bližajoča se vojna so zavrli realizacijo tega načrta.

Leta 1940 spet slišimo o pripravah za izdelavo novega urbanističnega načrta, ki naj bi v večji meri varoval staro podobo mesta. Pri pripravah sodeluje tudi takratni banovinski spomeniški referent konservator Franc Mesesnel. Nastop vojne prepreči nadaljevanje začetega dela.

LEGENDA :

PRVOTNO SREDNJEVEŠKO NASELBINSKO JEDRO
 SREDNJEVEŠKA MESTNA NASELBINA
 RAZŠIRITEV MESTNEGA Tlorisa v BAROČNI DOBI
 RAST MESTA OD XIX STOLETJA DO I. SVETOVNE VOJNE
 URBANIZACIJA MED OBEMA VOJNAMA

Légende: le noyau médiéval primordial; la ville médiévale; l'extension de la ville en baroque; la croissance de la ville du 19e siècle jusqu'à la 1ère guerre mondiale; l'urbanisation 1918—1941

Če ob zaključku ugotovimo, da v predvojni zgodovini regulacijskih posegov poleg mnogih sprejemljivih poizkusov regeneracije mestnega jedra naletimo tudi na številne negativne primere urejevanja mesta, ki so večkrat nevarno ogrozili njegovo organsko zraslo podobo, lahko vendarle obenem poudarimo, da je stari Kranj kljub vsem posledicam zgrešenega okusa, uveljavljanja osebne volje in številnih požarov prav do danes ohranil svojo prvotno podobo, ki sta mu jo vtisnila predvsem srednji vek in renesansa.

CENE AVGUŠTIN: INTERVENTIONS D'AVANT-GUERRE DANS LA REGULARISATION DE LA STRUCTURE URBANISTIQUE DE KRANJ

L'image de la composition plastique, d'espace et de plan du Kranj médiéval, telle que nous l'a conservée l'eau-forte du topographe Merian, datée de 1649, a subi bien des changements au cours des siècles suivants. A la fin du 18e et au commencement du 19e siècles, la ville a perdu la plus grande partie de ses ouvrages de défense, ce qui a grandement modifié la pureté de son image. A peu près à la même époque, la démolition de l'église de l'hôpital (Spitalska cerkev) portait tort à la communicabilité des vues des verticales de la ville et à l'effet d'espace de Maistrov trg et de la rue Prešeren. Mais, par ailleurs, la construction du nouveau clocher de l'église de Pungert au 18e siècle renforçait l'union visuelle des dominantes dans la partie sud-est de la ville. Les qualités d'espace de la Place principale et des deux rues qui y débouchent, la rue Prešeren et la rue Cankar sont restées jusqu'à ce jour intactes dans leur ensemble, bien que la ligne de faite des murs qui les bordent se soit en partie modifiée et que, surtout sous l'influence de l'architecture néo-historique de la deuxième moitié du 19e siècle, se soit également modifiée la structure jadis fonctionnellement claire et simple des surfaces des façades. Certaines parties en bordure des vieux quartiers de la ville ont été plus durement et plus irrémédiablement frappées dans leur gabarit: la ligne sensible de hauteur y était formée par la douce succession de toits de maisons ne comportant qu'un rez-de-chaussée et de maisons bourgeoises à un seul étage; or, entre les deux guerres, il s'est introduit dans ce milieu des éléments architecturaux étrangers, tels de nombreux bâtiments publics qui ont bouleversé la mesure existante et les qualités de l'espace. L'ignorance du développement historico-urbanistique de la ville et de ses quartiers en particulier a conduit à la formation de nouvelles positions dominantes qui n'avaient jamais existé (hôtel Evropa, annexe de l'hôtel Pošta) et qui ont dangereusement ébranlé la séculaire composition des vues.

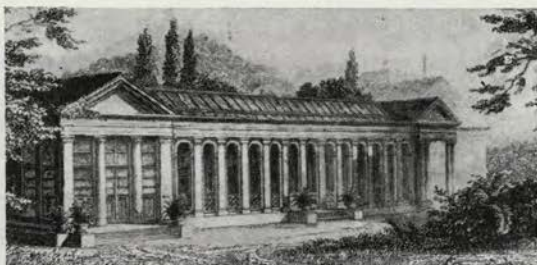
La démolition des ouvrages de défense de la ville, au passage du 18e au 19e siècle a étendu l'urbanisation de la ville jusqu'aux environs, où se trouvaient de vieilles propriétés bourgeoises, surtout au nord de la ville; la s'est formée, peu à peu, le grande chaussée Koroška cesta d'aujourd'hui, avec d'importants bâtiments publics sur ses côtés.

La construction du nouveau pont sur la Kokra en 1876, celle d'une voie d'accès et l'adduction d'eau rendirent possible l'urbanisation d'une plus grande partie de la plaine de Kranj, surtout dans le secteur de l'actuelle Jezerska cesta. Un plan prévoyait la construction d'une nouvelle cité sur le système des grands immeubles d'habitation; il avait été élaboré en 1911 mais ne fut pas réalisé car on proposa la construction de villas ou de maisons d'habitation au milieu de leurs jardins. Les nouvelles unités urbanistiques commencèrent à s'élever sans ordre bien déterminé. L'architecte Ivan Vurnik voulut arrêter leur croissance dans son Projet pour la regularisation de Kranj (1933—1937). Si son arrangement du pourtour nord-ouest de la ville présente toutes les particularités des cités-jardins modernes, le système des grands immeubles prévaut dans la vieille partie de la ville, s'opposant ainsi à la conception médiévale quant à la plastique et à l'espace. Nous reconnaissons à Vurnik quelques bonnes idées, comme l'organisation de la circulation, la conception urbanistique du centre commerçant et, pour l'époque, la forme progressiste de la cité-jardins, mais nous désapprouvons sa manière de traiter le noyau médiéval, manière incompatible avec le rôle du conservateur. Ces interventions ne répondant pas à la politique de conservation, et par ailleurs la construction à très longue échéance, la charge imposée à la commune des investissements pour les grands immeubles et l'approche de la guerre arrêtaient la réalisation de ce plan.

ROGAŠKA SLATINA V LUČI SPOMENIŠKEGA VARSTVA

IVAN STOPAR

Leta 1962 je na prostoru severno od zdraviliškega parka v Rogaški Slatini pričela rasti nova stolpnica — hidroterapija. Investitor je imel pred očmi samo svoje trenutne interese. Spomeniška služba je izvedela za to čisto naključno in, kar je za naše razmere značilno, po ovinkih. Intervenirala je zato lahko šele pozneje, takrat pa je morala hkrati tudi že ugotoviti, da je postavitve nove stolpnice samo eden od nameravanih posegov v okviru širše zasnovane preure-

Tempelj in Sprehajališče
sredi 19. stoletja (bakrorez P. Ahrensa iz l. 1855) — Spodaj: sedanji pogled na Tempelj in hidroterapijsko stolpnico za njim, desno Sprehajališče

Tempelj et Promenoir
au milieu du 19e siècle
(eau forte de P. Ahrens,
de 1885). Au premier
plan, vue actuelle de
Tempelj et bâtiment
pour l'hydrothérapie,
derrière, à droite le
Promenoir

ditve zdraviliškega kompleksa. Idejni načrti so med drugim predvidevali tudi porušitev dveh spomeniško izjemno dragocenih klasicističnih objektov, Tempelja in Sprehajališča, kar ne bi pomenilo le izgube dveh nenadomestljivih spomeniških objektov, ampak tudi uničenje edinega skoraj v celoti ohranjenega klasicističnega ambienta na slovenskih tleh.

Prvi del tega načrta je doslej investitor s postavitvijo nove stolpnice že uresničil. Drugi del se mu bo nemara posrečilo realizirati tako, da bo Tempelj in Sprehajališče prepustil propadu. Tako se ni čuditi, da se je lani zrušil del stropa s freskami v Sprehajališču, medtem ko so istočasno urejali betonske steze po parku.

Ker kljub navedenemu sodimo, da v Rogaški Slatini še ni vse izgubljeno (spomeniški službi se je medtem vsaj začasno posrečilo obvarovati Tempelj in Sprehajališče pred rušenjem), objavljamo kratek povzetek analize, ki jo je izdelal Zavod za spomeniško varstvo Celje in ki naj bi po svoje osvetlila akutno problematiko zavarovanja zgodovinskih mestnih jeder na Slovenskem.

I.

Nastanek Rogaške Slatine sega daleč v preteklost. Nekatera znamenja kažejo, da so bili tod naseljeni že Rimljani, nesporno pa je, da so že vsaj v srednjem veku poznali in cenili zdravilno moč rogaških vrecev. V 16. in zlasti v 17. st. so vrelci sloveli že tudi po Evropi, njih izkoriščanje pa je vse do začetka 19. st. prehajalo iz rok v roke. Od l. 1803 dalje, ko so štajerski deželni stanovi vzeli upravo vrecev v svoje roke, pa lahko govorimo tudi o organizirani skrbi za urbanistično podobo Rogaške Slatine.

Na pobudo deželnih stanov je l. 1801 nastal prvi doslej znani situacijski načrt zdraviliškega kompleksa. Pogled nanj je kaj zanimiv. Okoli glavnega vrelca — današnjega Tempelja — so na videz povsem neorganizirano razporejeni stavbni objekti tedanjih lastnikov Dietricha, Jemenška in Tambosco-Ogrizka. To je majhna vas s tremi gospodarji, katerih vsak se ukvarja s kmetijstvom in s prodajo slatinske vode in oskrbo gostov. Zato ima vsak poleg centralne stavbe, ki mu rabi za dom in gostišče, tudi še vse stranske objekte za domače gospodarstvo kot tudi za potrebe gostov. Ob kaščah, skednjih in hlevih za domačo živino se vrstijo vozarnice za kočije gostov, konjušnice, kegljišča, sanitarije, skladišča za slatinsko vodo in drugo. Takšna je Rogaška Slatina še tudi l. 1810, ko jo je za nadvojvodo Janeza naslikal njegov spremljevalec Karel Russ. Podoba kaže naselje v pogledu z juga proti severu in zbuja prej vtis idličnega podeželskega zaselka kot slovečega zdravilišča.

Po letu 1803 je pričela Rogaška Slatina izgubljati svojo starožitno podobo in se polagoma oblikovati v pretehtan in stilno enotno ubran organizem. Če so imeli prvi novi objekti le namen, zadostiti najnujnejšim potrebam zdravilišča, nastajajo stavbe od postavitve prvega zdraviliškega doma l. 1813 dalje po več ali manj zavestnem klasicističnem urbanističnem načrtu, ki je dal Rogaški Slatini prvo organizirano podobo in značaj.

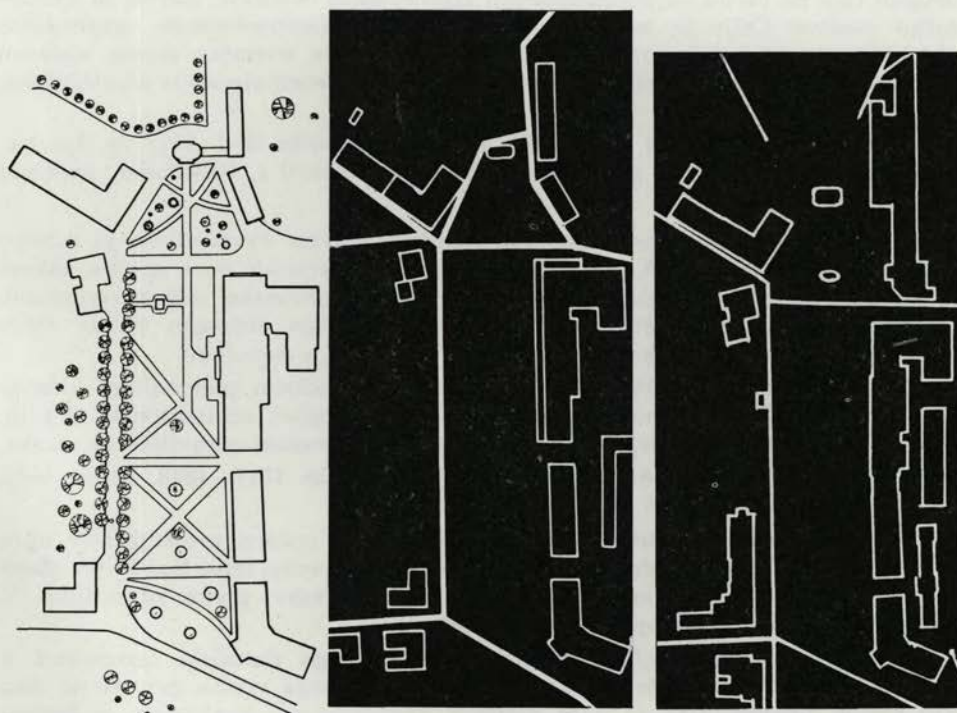
Poglejmo si veduto zdravilišča iz časa ok. l. 1818. V središču je prvi zdraviliški dom, njemu nasproti, bliže ospredju, je glavni vrelec, pokrit še s preprosto leseno streho. Desno od zdraviliškega doma stoji pravokotno nanj nova

gostilna, ki jo je enako kot Tempelj in Zdraviliški dom postavil tržaški arhitekt Pertsch. Naokrog so razporejene stavbe, ki so rabile za druge potrebe zdravilišča: stanovanjsko gostinski objekti, kopališče, godbeni dom itd.

Ta urbanistična podoba aglomeracije se ni bistveno spremenila po postavitvi Templja l. 1819 niti v naslednjem desetletju. Znana veduta iz pribl. 1828 nam kaže v glavnih črtah še vedno že znano stanje, kot se nam je ohranilo tudi v tlorisni zasnovi iz l. 1824. Vrelec, ki ga krona Tempelj, stoji v središču urbanistične aglomeracije; njen južni del zapirata levo in desno krilo zdraviliškega doma, na severu pa kompleks ni zaključen, marveč se prosto prelije v naravo.

Prvo obdobje organiziranega urbanističnega razvoja Rogaške Slatine je bilo s tem v glavnem končano. Ker pa so se potrebe zdravilišča neprestano večale, je postala dotedanja urbanistična zasnova kmalu pretesna. Nadaljnji razvoj po prvotni zamisli ni bil več mogoč.

Leta 1836 je prevzel upravo zdravilišča dr. Sock, izredno dejaven mož, ki je dal Rogaški Slatini njeno današnjo podobo, hoteč narediti iz nje tipično mondeno središče. Temu ustrežna je morala biti tudi nova arhitektura, ki naj bi že na zunaj učinkovala pretenciozno in dovršeno. Tako je pod Sockovo upravo nastala tudi nova urbanistična zasnova kompleksa, enkratna po jasnosti in organski zaključenosti ter obenem edina svoje vrste v Sloveniji.

Zasnova oz. situacijska skica klasicističnega središča v letih 1855, ok. l. 1860 in 1936
Esquisse de la base ou plutôt de la situation du centre classique en 1855, 1860 et 1936

Položaj je bil jasen. Zdravilišče se ni moglo širiti proti severu, ampak samo na jug, kjer je bil še precejšen kos zemljišča praktično neizrabljen. In prav v tej smeri zdaj z nenavadno naglico rastejo nove stavbe: 1836 — bolniška zgradba, 1836 — Tržaški dom, 1838 — Donatski dom, 1840 — hotel Pošta, 1841 — prha in pršna kopel, 1842 — hotel Styria, 1842 — Sprehajališče (Wandelbahn), 1845 — kavarna, 1846 — drugi Zdraviliški dom in 1847/48 — Strossmeyerjev dom.

V razdobju pičlih desetih let je bila torej nova urbanistična zasnova izvedena. Zdraviliški kompleks se je razširil prav do ceste Rogatec—Podplat. Južno od prvega Zdraviliškega doma je zrasla strnjena vrsta novih reprezentativnih objektov, ki so izoblikovali nov prostor — današnji park. Zdravilišče je zdaj na višku slave. Rastejo nove in nove stavbe, vendar vsi ti objekti v ničemer več ne spremenijo ustvarjene zasnove.

II.

S postavitvijo stolpnice kot nove dominante v prostoru je nastal položaj, v katerem je morala spomeniška služba rešiti vsaj Tempelj in Sprehajališče, saj je bila postavitev stolpniške hidroterapije samo prva stopnja širše zasnovega načrta, po katerem naj bi Rogaška Slatina postala »moderna«, med drugim tudi na račun najpomembnejših spomeniških objektov. Zavod za spomeniško varstvo Celje je zato najprej zavaroval najpomembnejše spomeniške objekte, nato pa izdelal predlog, ki sicer sankcionira trenutno stanje, obenem pa nakazuje nove možnosti sožitja med starimi in novimi elementi zdraviliškega kompleksa.

Med najpomembnejše spomenike so poleg Templja iz l. 1819 in Sprehajališča iz l. 1842, ki ga je po vzoru antične stoe postavil I. Hasslinger, uvrščeni še naslednji objekti:

1. Stara direkcija s prizidano stanovanjsko stavbo. Postavili so jo deželni stanovi v letih 1805—1806, leta 1830 pa so k njej prizidali novo stavbo, takrat imenovano »Grafenstöckel«. Oba objekta sta arhitektonsko zelo pretenciozno oblikovana. Zlasti lepa sta kamnito, heraldično čelo glavnega vhoda stare direkcije in fasada prizidka, ki je bogato razčlenjen z arkadami.

2. Kopališče Styria. Postavili so ga 1842 v izrednem plemenitem klasičističnem slogu. Tenkočutno oblikovani so zlasti njegovi arhitektonski detajli. To je bil prvi od objektov, ki sestavljajo vzhodno veduto zdraviliškega parka.

3. Strossmeyerjev dom. Postavljen je bil v letih 1847—1848. Zlasti veličasten je bogati stebrišni vhod.

4. Zdraviliški dom (tretji). Postavili so ga po požaru prejšnjega v letih 1910—1912 v neoklasicističnem slogu. Odlikuje ga izredno lepa fasada ter zlasti čudovita slavnostna dvorana, zaradi katere je še vedno ponos zdravilišča. V zasnovi je povsem prilagojen svojemu predniku.

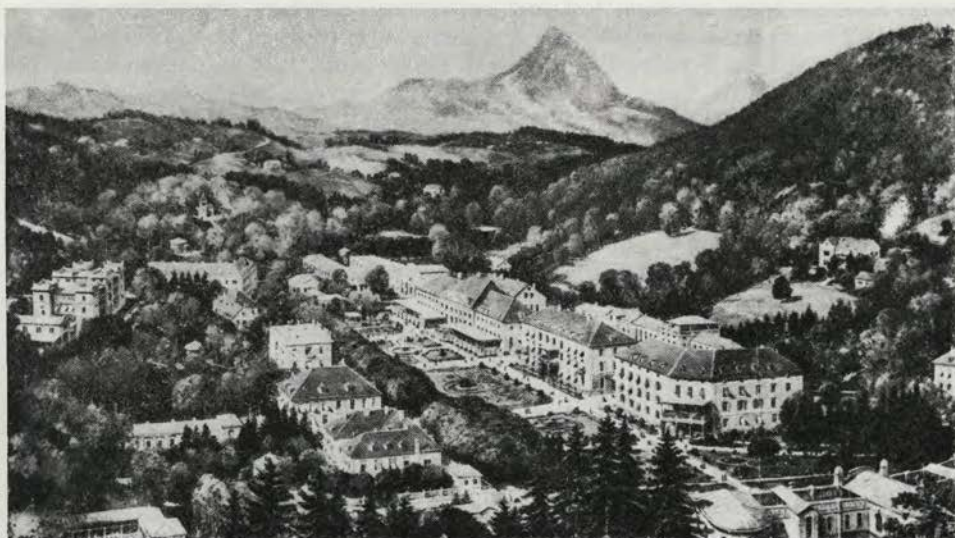
5. Spomenik Janeza Nepomuka. Postavili so ga dunajski farmacevti v spomin na dogodek, ko je poleg dotedanjega glavnega vrelca privrel na dan nov vrelec. Spomenik je za naše razmere nadpovprečno kvaliteten. Iz kronograma, skritega v napisu na njegovem podstavku, razberemo, da so spomenik postavili 1732.

6. Attemsov spomenik. Postavili so ga 1828 Štajerski deželni stanovi v spomin na deželnega glavarja Ferdinanda Marijo Attemsa, po čigar prizadevanju je prišlo zdravilišče v roke stanov in se pričelo sistematično dograjevati. Kip je izdelal Dunajčan Leopold Kisling in je redek primer profane klasicistične plastike na Slovenskem.

V II. in III. kategorijo zavarovanih spomenikov smo razporedili objekte, ki razen nekaj izjem niso več zgrajeni v klasicističnem slogu, a se iz tega ali onega vzroka lepo vključujejo v okolje in ga po svoje dopolnjujejo. To so: Zagrebški dom in Nova direkcija, Tržaški dom, Stritarjev dom, kapelica sv. Ane, hotel Sonce, hotel Pošta, Slatinski dom, hotel Soča, hotel Trst, Slovenski dom, stara hidroterapija, Ljubljanski dom in Beograjski dom. Določili smo tudi meje zavarovanega jedra.

Predlog Zavoda za spomeniško varstvo Celje za urbanistično in parkovno ureditev severnega dela zdravilišča Rogaška Slatina je v glavnem kompromisnega značaja. V načelu ohranja elemente, ki jih vsebuje načrt za ureditev tega dela, katerega je izdelal oddelek za urbanizem Zavoda za napredek gospodarstva v Celju, zlasti zategadelj, ker se ureditvena dela po tem načrtu že izvajajo.

Idejni votek našega predloga je v tem, da skuša pri ureditvi prostora ne le ohraniti dragoceno klasicistično spomeniško arhitekturo, ampak jo vanj tudi smotrno, funkcionalno in potrebam današnjega časa ustrezno vključiti. Naše izhodišče je dejstvo, da je Rogaška Slatina sredi 19. stol. izoblikovala značilno urbanistično zasnovo, ki se je v vseh bistvenih potezah ohranila prav do danes. Že ta klasicistični koncept je organiziral prostor med zdraviliškimi stavbami

Veduta Rogaške Slatine iz l. 1905

Vue sur Rogaška Slatina de l'année 1905

tako, da je izoblikoval dva parka, ki ju je spočetka ločeval prvi zdraviliški dom, pozneje, ko so tega podrli, pa je bila tu zelena zavesa. Medtem ko je bil dolnji, južni park zasnovan v jasnih, razvidnih linijah, je bil gornji, severni park okoli Templja organiziran zelo svobodno. Glavni poudarek so mu dajale skupine dreves, ki so zbujele vtis, da gre za nepokvarjeno naravo, katere se še ni dotaknila človekova roka.

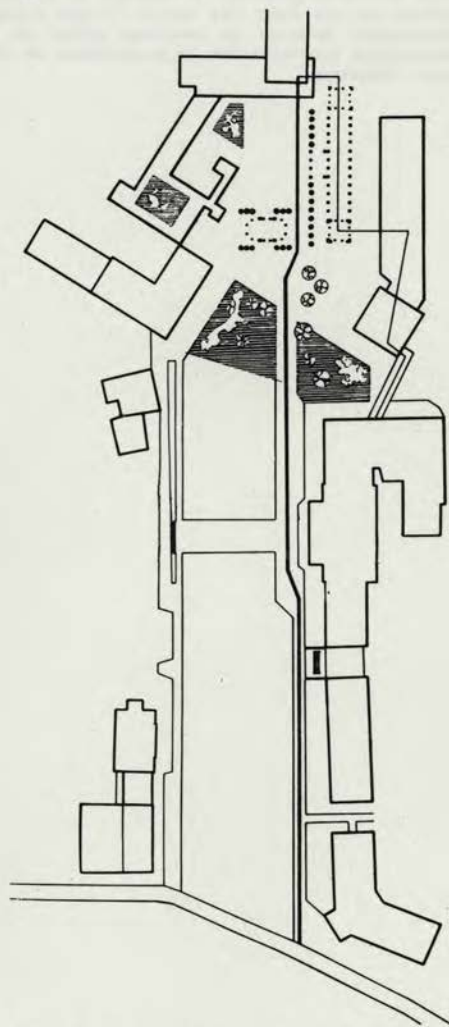
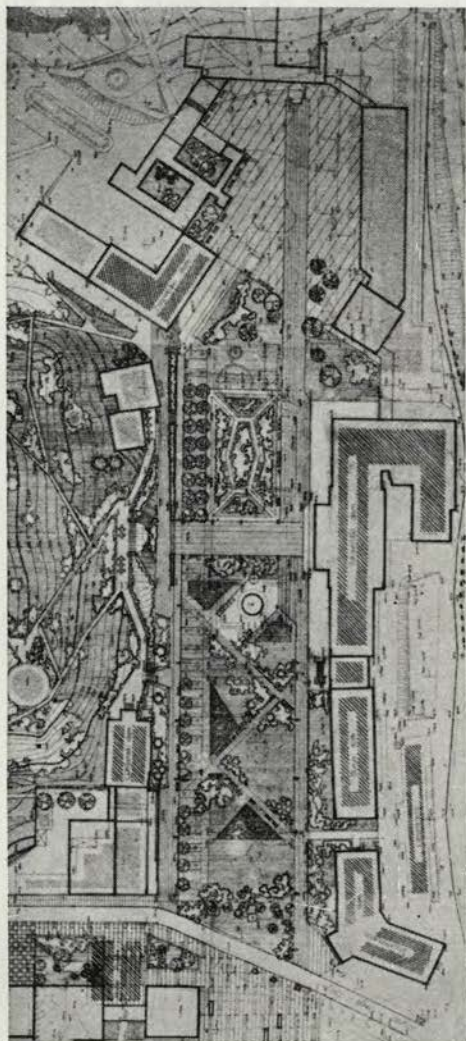
Mnenja smo, da bi kazalo načela tedanjih parkovnih zasnov ohraniti tudi danes. Zato ne soglašamo z načrtom Zavoda za napredek gospodarstva iz Celja, ki ruši sedanjo harmonijo gmot, spregleduje vrednost klasicističnih objektov ter svojo zasnovo zavestno podreja enemu samemu objektu — novi stolpnici na severnem delu zdraviliškega kompleksa! Zaradi te nove dominante naj bi po predloženem načrtu porušili tudi Tempelj in Sprehajališče.

Nova stolpnica je zdaj stvarnost, ki je ne kaže več spreminjati, zato jo upošteva tudi naš predlog. Drugače pa je seveda z novim hotelom, ki naj bi po načrtu stal v gradbeni črti zdraviliškega doma na mestu današnjega Sprehajališča in naj bi bil s svojo gmoto pendant novi stolpnici. Zdi se nam nujno, da se predvideni novi objekt pomakne za kakšnih 10 do 15 m nazaj, Tempelj in Sprehajališče pa naj postaneta funkcionalna arhitekturna sestavina novega aglomeracijskega koncepta. Tempelj naj bi ostal predvsem lepotni poudarek zelenega kompleksa, Sprehajališče pa bi lahko spet služilo temu, čemur je bilo že od kraja namenjeno: pokrit prostor, kjer bi se gostje ob deževnem vremenu nemoteno zbirali in sprehajali. Tako bi postalo tudi vezni člen med novo stolpnico in predvidenim novim hotelskim objektom na severovzhodu. Zdraviliški gost bi prišel v zdravilišče po glavni vpadnici, ki bi tekla skozi osrednji park do Templja in od tam naprej do nove stolpnice-hidroterapije, od koder bi nato lahko prišel do vseh objektov vzhodne vedute zdravilišča.

Seveda je to le ena izmed možnih inačic, ki skuša biti pravična izredno lepim klasicističnim stavbam kot tudi sodobnim potrebam zdravilišča. Sprehajališče bi bilo mogoče uporabiti tudi kot zimski vrt; treba bi ga bilo le zasteklit, kot je nekoč že bilo. V poletnih mesecih bi lahko rabilo tudi za odprto kavarnico ali pokrito teraso, na kateri bi stregli gostom iz novega hotela za njim. V tem primeru bi lahko uredili kot vrt tudi na novo nastali prostor med Sprehajališčem in novim hotelom, oba objekta pa bi po potrebi povezali z vmesnim členom oz. pokritim hodnikom, kakršen je nekoč povezoval tudi Tempelj in Sprehajališče.

V oblikovno zasnovo osrednjega zdraviliškega parka naš predlog iz že navedenih vzrokov ne posega. Severni del parka, ki naj bi se po našem predlogu ponovno izoblikoval okoli Templja, bi bil ločen od osrednjega parka z zeleno zaveso sedanjih drevesnih skupin, med njimi zlasti eksotov, kakršen je Ginkgo biloba. Zelena zavesa naj bi zrasla tudi vzporedno z zahodno fasado Sprehajališča, da bi novo formirani prostor postal enovit, zaključen in zaokrožen. Zahodna stran parka naj bi se čimbolj organsko povezala s pokritimi hodniki nad vrelci. Razumljivo je, da bi bila tudi na tej strani bolj smotrna ureditev, ki bi tu predvidela po sodobnih oblikovnih in arhitektonskih načelih zgrajen pendant Sprehajališču, kateremu bi se moral prilagoditi v sorazmerjih in ritmu. Spričo objektivnih težav tega bržčas ne bo mogoče uresničiti, zato tudi naš predlog upošteva že zasnovano novo arhitekturo nad vrelci kot danost, ki je ne kaže več spreminjati.

Sodimo, da bo v trenutnih razmerah samo tako mogoče ohraniti edinstveni klasicistični kompleks Rogaške Slatine, saj nimamo nobene pravice, da bi zaradi nekih trenutnih in navidezno neizogibnih potreb današnjega časa za vselej uničili vrednoté, ki so jih ustvarili prejšnji rodovi.

Idejni načrt Zavoda za napredek gospodarstva v Celju za ureditev zdraviliškega kompleksa in ureditev, kakršno je predlagal Zavod za spomeniško varstvo Celje

Conception du plan de l'Institut pour le progrès économique pour l'aménagement de l'ensemble de la station et l'arrangement, tel que l'a proposé l'Institut pour la conservation des monuments de Celje

IVAN STOPAR: ROGAŠKA SLATINA SOUS L'ANGLE DE LA CONSERVATION DES MONUMENTS

La station balnéaire de Rogaška Slatina a pris, au milieu du 19e siècle une base urbanistique classique caractéristique. Cette dernière s'est conservée jusqu'à ce jour, au moins dans ses traits essentiels. Mais en 1962 on a construit un gratte-ciel pour les besoins de l'hydrothérapie.

Les plans prévus pour l'avenir continuent à détruire l'harmonie que l'ensemble possédait jusqu'à présent, négligent la valeur des édifices classiques et se soumettent à la nouvelle construction en hauteur.

En conséquence, il faudrait démolir la construction Tempelj et supprimer le Promenoir, deux aspects classiques uniques. L'Institut pour la conservation des monuments à Celje fait une contre-proposition. Il accepte le gratte-ciel comme une réalité inévitable et essaie de sauver ce qui peut être sauvé. L'hôtel prévu serait construit plus en arrière, Tempelj et le Promenoir feraient de nouveau partie de l'ensemble dont ils sont une composante architectonique fonctionnelle; la proposition de Celje suggère en outre un arrangement logique du parc classique.

RAZKORAK MED SPOMENIŠKO TEORIJO IN PRAKSO

MARIJAN ZADNIKAR

V praktičnem spomeniškem varstvu ima spomeniška služba še vedno kopicu težav. Da ne bi šli preveč v širino in da ne bi bili spet samo načelni, bi rad to pot na dveh izbranih primerih iz lastne izkušnje in z delovnega področja, ki mi je po ožjem strokovnem zanimanju najbližje, pokazal, s kakšnimi težavami in razočaranji se na terenu vedno znova srečujemo, čeprav že dvajset let pridigamo, pišemo in razgllašamo povsod vedno isto in gredo vsa naša prizadevanja v isto smer. Gre za pravilno obravnavo zunanjščin srednjeveških arhitekturnih spomenikov, ki jih njihovi imetniki obnavljajo. Vse te težave bi želel prikazati na dveh spomenikih v sklopu urbanih celot, in sicer obravnavo župnijskih cerkva v Slovenjem Gradcu in v Murski Soboti.

Kdaj že smo obžalovali in ob vsaki priložnosti poudarjali in ponavljali, da je mestna župnijska cerkev v Slovenjem Gradcu znotraj in zunaj potrebna temeljitih spomeniško-varstvenih posegov, da bi bilo tudi spomeniško stanje skladno s pomembnostjo njene romansko-gotske arhitekture in z nenaavadno bogato baročno opremo, ki ustvarja eno naših najmikavnejših spomeniških notranjščin in ambientov, če bi bila primerno restavrirana.

Najprej je prišla na vrsto obnova zunanjščine. Sredstva so bila zagotovljena in domače gradbeno podjetje pripravljeno sodelovati. Stanje cerkvene zunanjščine res ni bilo v skladu s pomembnostjo spomenika, pa tudi ne s položajem, ki ga ima v urbanistični zasnovi slovenjegraškega mesta; proti glavni ulici se odpira s svojim zahodnim pročeljem, proti parku z novim spomenikom pa razkazuje svoj razgibani zaključek. Tudi v mestni veduti ima zlasti zvonik eno vidnejših mest. Domala z vse zunanjščine se je luščil neustrezno debeli omet iz časa zadnje obnove pred več desetletji, ki je zakrival seveda tudi vse kamnoseško obdelane dele, kakor so ogli na zvoniku, oporniki ob prezbiteriju in okvirji gotških oken, saj so takrat gotovo želeli z enotnim in gladkim ometom dati cerkvi »lepšo« podobo in enotnejši videz. Z leti pa se je to svoječasnno nasilje maščevalo, saj je začel novejši težak debeli omet kot tuje telo odstopati od srednjeveške površine in se luščiti v velikih ploskvah.

Zavod za spomeniško varstvo v Mariboru kot teritorialno neposredno pristojen spomeniški organ je izdelal podroben načrt za nameravano obnovo in je v njem izvajalca opozoril na specifičnost tega dela, ki se bistveno razlikuje od obnavljanja zunanjščin nespomeniških, zlasti še novejših stavb, pri katerih je dopustna uporaba vseh mogočih zidarskih tehnik. S temi navodili se je v celoti strinjal tudi republiški zavod, ki je pri delih sodeloval, saj gre za spomenik, ki močno presega lokalni pomen.

Obnova zunanjščine naj bi se bila po navodilih spomeniške službe izvršila na ta način, da bi odbili ves neustrezen in močno poškodovan novejši omet ter ohranili srednjeveško površino sten, ki je bila pod tem ometom domala v celoti ohranjena in na več mestih, kjer je novejši omet že odpadel, tudi dobro vidna. Ta način restavriranja ne bi bil le spomeniško najustreznejši in najpravilnejši, temveč tudi ekonomsko najugodnejši, saj bi bilo v glavnem treba le odbijati novejši omet, ki je že sam močno odstopal od podlage, s katero se ni nikoli dobro vezal, in le nekatere ploskve, kjer je bil prvotni omet tudi že uničen, prilagoditi ohranjeni okolici v smislu plombiranja in retuširanja, kakor to na podoben način delamo tudi na freskah in celo na oljnih slikah. Ta metoda je

bila prvič uporabljena in uspešno preizkušena, ko so pred leti obnavljali zunanjščino župnijske cerkve v Solčavi.

Že prvi ponovni obisk je prinesel razočaranje. Da bi svoje delo res temeljito opravili, so izvajalci odbili na zunanjščini prav ves omet, ne le tistega nepotrebnega, zadnjega ali pa spodnjega na tistih mestih, kjer bi bil ta preperel, in so vso cerkev dobesedno slekli in razgalili do kamnite zidave. Res so se s tem še bolj razodele njene gradbene faze in se je z vso gotovostjo potrdilo to, kar sem mogel ob raziskavanju njene stavbne zgodovine v zvezi z romanskim obdobjem pred leti le domnevati, da je namreč cerkvena ladja v vsem svojem tlorisnem obsegu in v okvirnih stenah še romanska. V njeni južni steni se je v bližini jugozahodnega ogla pokazalo v celoti ohranjeno okno, ki je močno podobno tistemu na severni strani na zdajšnjem podstrešju ob zvoniku, katerega smo že poprej poznali. Postavljeno je prav pod vrhom romanske stene, kar je značilno za romanska okenca. Pokazalo se je tudi, da je bila romanska ladja občutno nižja od sedanje in zidana iz rečnega kamnja, ki je ponekod, zlasti v severni steni zahodno od zvonika, zloženo še po načinu ribjega okostja. Ta gradnja se močno razlikuje od zidave gotsko povišanih sten, pri kateri so dosledno uporabljali rjavkast lomljeni skril, kakor je grajen tudi gotski zvonik. Tako gotsko povišana cerkev je v ladji spet dobila raven lesen strop in je imela v severni steni eno ter v južni dve gotski okni, katerih vrhovi segajo nad sedanji obok in je vrh enega južnega okna s krogovičjem viden tudi na zunanjščini. Ali so že ob tej prvi gotizaciji spremenili tudi romanski kvadratični prezbiterij v gotskega s tristranim zaključkom, bi potrdila le arheološka preiskava tal v sedanjem poznogotskem prezbiteriju, ki bi bil v tem primeru že tretji oltarni prostor slovenjegraške župnijske cerkve.

Do vseh teh novih znanstvenih ugotovitev pa bi bili prišli tudi, če bi objekt konservatorsko pravilneje obravnavali. Tako ne bi bilo treba odbijati niti romanskega ometa v ostenju romanskega okenca niti dobro ohranjenega prvotnega ometa na gotskem zvoniku in na drugih fasadah. Ker pa so vse te omete v nasprotju s pismenimi navodili in ustmenimi napotki že odbili, naj bi vsaj novi omet pravilno obravnavali. Ta naj bi bil v smislu navodil spomeniške službe apnen in popolnoma tenak ter naj bi se prilagajal strukturi kamnite stene tako, da bi skozenj prosevala struktura gradnje in ne bi bilo prav nič narobe, če bi vrhovi najbolj ven štrlečih kamnov sploh ne bili pokriti. V prav šolski primer tako obravnavane stene imamo v Slovenjem Gradcu na zahodni fasadi špitalske cerkve, s katere je pred leti nenadoma zgrmel ves novejši debeli omet in se je pod njim pokazala lepo ohranjena gotska površina, ki je tudi v tehničnem pogledu še tako trdna in brezhibna, da bo lahko še stoletja kljubovala času. In špitalska cerkev je le pet metrov v stran od župnijske, ki so jo tokrat obnavljali. Seveda je ta način obravnave ometov, kakor ga zahtevamo za historične spomenike, močno različen od tega, ki ga zidarji uporabljajo danes, ko imajo za vzor gladko izravnanе stene predmestnih vil v tako imenovanem plemenitem ometu. Historični objekt zahteva historično tehniko tudi, kar zadeva omete, saj tudi sedlo ne sodi na kravo. Kakor v posmeh vsem prizadevanjem in navodilom spomeniške službe so zunanjščino našega spomenika na novo oblekli z debelim dvojnimi ometom, ki je popolnoma zakril značilno strukturo gradnje in izravnal stenske ploskve tako, kakor srednji vek tega nikoli ni delal. Da bi pokazali dvojnost romanske in gotsko povišane stene, so njen zgornji del ometali s še debelejšim ometom, da je nastal med obema ome-

Fasada slovenjegraške cerkve sv. Duha — struktura prvotnega ometa, kakršno si želimo doseči tudi pri novih ometih. — Foto M. Zadnikar

Façade de l'église Sv. Duh de Slovenjgradec — structure du premier crépi, telle que nous souhaitons la réaliser dans les nouveaux crépis. — Photo M. Zadnikar

toma nekak stopničast rob, ki naj nakazuje mejo dveh gradbenih obdobj, romanskega in gotskega. Zaribani omet v zgornjem delu stene je kljub debelini površinsko še nekako sprejemljiv, spodaj pa je dvojni omet popolnoma prekril najstarejše dele cerkve. Že grobi omet je značilno grajeno steno popolnoma izravnal in zakril njeno strukturo, tako imenovani fini, zgornji omet z močno primesjo cementa, brez katerega danes očitno sploh več ne gre, pa je dal steni ne le prav kasarniško sivozeleno barvo in je površina zaradi dnevnic močno lisasta, temveč je zid popolnoma neprodušno zaprl, kar stavbi tudi v tehničnem pogledu ne bo koristilo. Stranske ploskve gotskih opornikov so ometane s predebelim ometom, ki spominja na testo, ki se ni moglo prilagoditi ploskvi obdelanih kamnitih blokov, namesto da bi tenak zariban omet neopazno prehajal v njihovo kamnito površino, ki je ostala neometana. Neposredno okolico novo odkritega romanskega okna na južni strani so pustili neometano in nad tem tudi manjši del gotsko povišane stene, oboje zato, da bi dokumentirali različne gradbene faze, ki se kažejo v različni tehniki gradnje in strukturi zidu, vendar je oboje le preveč muzejsko dokumentarno in moti celoto. Bolje bi bilo, če bi na tem mestu večji del stene od vrha do tal ostal z istim namenom neometan, če so že povsem slekli cerkveno steno.

V skladu z danimi navodili, ki so zahtevala ohranitev gotskega ometa, so na zvoniku sicer večinoma pustili prvotni omet, vendar so ga prevlekli z novim obrizgom, češ da tako bolj ustreza željam ljudi in da bo tako lepše.

Ker gre za spomenik, ki je v središču znanstvenega, spomeniškega in mnogovrstnega turističnega zanimanja, zaradi bližine meje in mednarodnih prireditev v mestu pa tudi na očeh tujcem, so vse te nepravilnosti še toliko hujše. Da bi v mejah tehničnih in finančnih možnosti popravili napake, ko se omet še ni povsem posušil in strdil, je spomeniška služba ponovila svoja prvotna navodila in zahteve po tankem ometu, skozi katerega naj bi prosevala kamnita struktura zidave in ki bi bil tehnično in spomeniško najprimernejši. Tudi investitor je bil s tem sporazumen.

Zdaj se je zgodilo najhujše. Da bi nekako le ustregli nadležnim konservatorjem, ki hočejo proti vsem načelom sodobnega zidarstva in za vsako ceno pokazati, da je cerkev grajena iz kamna, so se odločili, da vsaj nekaj teh nesrečnih kamnov pod debelim novim ometom naknadno poiščejo. Tako so na fasadi precej na gosto napikali omet, da bi prišli do kakšnega kamenčka in da bi zadovoljili sitne konservatorje. S tem smešnim posegom pa je nastal vtis, kot bi se nekje v bližini razpočila granata ali pa kot bi s puškami enakomerno streljali v steno. Spričo vsega tega spomeniški službi ni preostalo drugega kot odnehati, da ne bi prišlo še do drugih, morda še grozljivejših posegov.

Res je sicer, da je stavba po obnovi v tehničnem pogledu bolj v redu kakor prej, res je tudi, da je kljub vsem opisanim pomanjkljivostim in odklonom od načel spomeniškega varstva in od navodil, ki so bila dana z veliko mero prizadevnosti in včasih kar razburljivega prepričevanja neposrednih izvajalcev in njihovih vodij, le boljše prezentirana kakor poprej, ko je razkazovala trgu svojo zanemarjenost; res je tudi, da manj zahtevno in v tej smeri manj izostreno oko večine obiskovalcev vseh teh nepravilnosti ne bo boleče občutilo, a strokovnjakom se kljub vsemu vsiljuje boleče spoznanje, da v praksi nismo zmožni izvesti tega, kar bi radi, niti na v vsakem pogledu vidnejših objektih, katerih obnova ni šla mimo spomeniške službe. Slovenjegraški primer ni osamljen. Prav nič bolje se ni godilo v M u r s k i S o b o t i, ko so obnovljali zunanjščino tamkajšnje rimskokatoliške župnijske cerkve. Spomeniška služba se je tu omejila le na sodelovanje pri obravnavi starega, spomeniško pomembnega dela cerkve, to je gotskega prezbiterija iz 14. stoletja in z njim sočasnega spodnjega dela zvonika, ki je po načinu in v tradiciji romanskih kornih zvonikov postavljen nad njim. Pri teh delih je poleg mariborskega in na njegovo željo sodeloval tudi republiški zavod.

Naloga je bila spet enaka kakor povsod, kadar gre za spomeniško obravnavo zunanjščin srednjeveških arhitekturnih spomenikov. Odstraniti je bilo treba vse novejše omete in ugotoviti, če je pod njimi še prvotni omet ter tega s primernimi plombami in retušami ohraniti in pokazati, če pa tega ne bi bilo, novi omet čim bolj prilagoditi prvotnemu z uporabo stare tehnike. Izvajalcem smo torej spet odpeli staro pesem o tankem apnenem ometu, ki ne sme izravnati stene in njene kamnite strukture, češ da neravna stena, na kateri se začne počasi nabirati prah, ni prav nič grda, namesto ravnalnih in zglajevalnih desk, spahalnikov, naj zidarji z majhno deščico, plazno ali gladežem, zaribajo omet tako, da bo sledil neravni, razgibani površini stene in ji tako dajal podobno slikovitost in življenje, kakor se s prosto roko napravljena črta razlikuje od z ravnilom potegnjene in prava gotska stavba od hladnih posnemanj golih,

geometričnih gotskih oblik ob koncu 19. stoletja, ki jim čas ni mogel več vtisniti pristnega duha; ob stiku med ometanim delom stene in obdelanimi kamni, ki morajo ostati neometani, kar velja zlasti za okenska ostenja, za »šivane« ogle in opornike, mora tenak omet neopazno prehajati v očiščene ploskve obdelanih kamnov, ki jih ne smejo »štokati« ali kako drugače obdelovati; manjše poškodbe na njih ne motijo, saj ima več sto let star obdelan kamen pravico razkazovati svojo častljivo starost in vplive neusmiljenega časa, večje okvare pa naj pač popravijo v enakem materialu.

Neustrezen stik med obdelanimi kamni in ometano ploskvijo na opornikih; naknadno naključvani omet na zunanjsčini in zahodna fasada slovenjegraške župne cerkve po »obnovi«. — Foto M. Zadnikar

Lien incompatible entre les pierres taillées et la surface crépie sur les supports; crépi entamé à l'extérieur et façade ouest de l'église paroissiale de Slovenjgradec après »rénovations«. — Photo M. Zadnikar

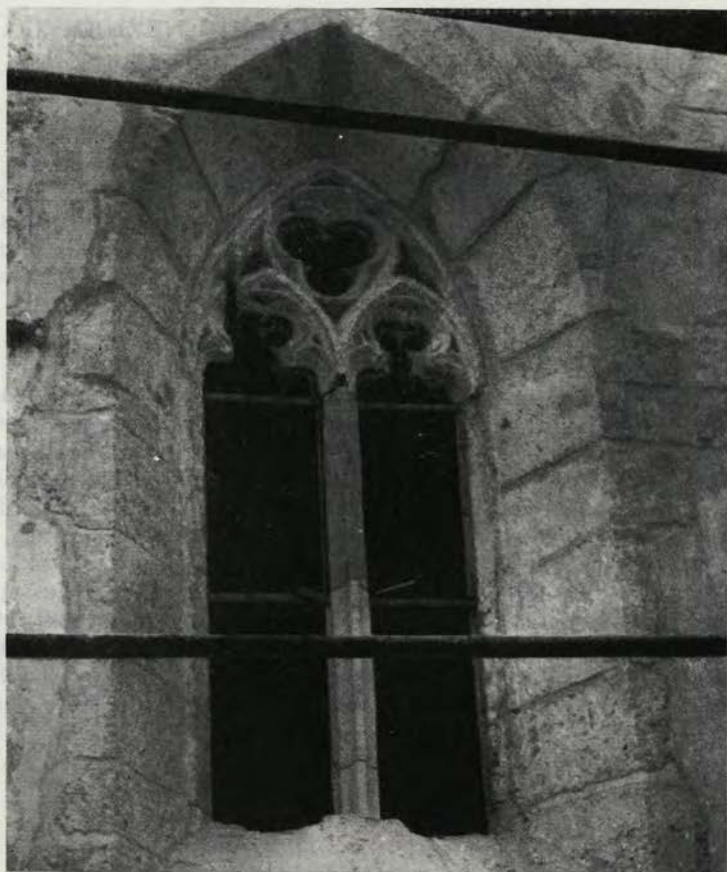
Kljub stiskom rok v znamenje popolne soglasnosti in polnega razumevanja pa uspeh spet ni bil tak, kakor smo si ga želeli in ga upravičeno pričakovali. Namesto tankega zaribanega ometa po vsej ploskvi stene, s katerim naj bi prekrili močno defektni in pomanjkljivi prvotni omet, so le na široko zapolnili stike med kamni, da je bila stena pravzaprav neometana, kakršna ni nikdar bila in zato tudi zdaj ni mogla taka ostati, obdelane kamne na oglih pa so ometali. Ponovno smo razložili svoja prvotna navodila in povedali, česa niso prav naredili. Očitno so zdaj bolje razumeli in so bili pripravljeni popraviti opravljeno delo po naših navodilih. Ob tretjem in zadnjem obisku pa smo lahko videli sadove tega razumevanja. Obdelane ogelne kamne so res očistili svežega ometa, vendar se je zdaj pojavilo vprašanje, kako izvršiti neopazen prehod med ometano steno in njenimi obdelanimi ogelnimi kamni, ker med seboj nista bila v isti ravnini. Prehod med obema so morali torej improvizirati in so že ometane stenske površine s strmim poševnim prehodom približali obdelanim kamnom.

Do vseh teh težav in neuspehov je prišlo kakor drugod, tudi tukaj zato, ker je bila zidarska ekipa za tako zahtevno in specializirano delo nesposobna in bi morali zidarji prvič v življenju po navodilih konservatorja delati drugače, kakor so jih bili učili njihovi mojstri, konservatorji pa jih zdaj učijo krive vere. Podobno kakor za Slovenj Gradec in še marsikje lahko tudi ob primeru Murske Sobotne ponovno ugotovimo, da bi to nevzdržno stanje in zapravljanje denarja lahko odpravili le na ta način, da bi spomeniška služba kot celota imela na voljo stalno in dobro vigrano delovno ekipo, ki bi kjer koli v Sloveniji lahko opravljala zahtevnejša spomeniška dela in ji ne bi bilo treba vedno znova prepevati pesmice o tankih zaribanih apnenih ometih, skozi katere naj proseva struktura iregularne kamnite gradnje itd. itd. Tako pa se vedno znova dogaja, da kljub prizadevanju konservatorjev in dobri volji investitorja — v Slovenjem Gradcu in v Murski Soboti je bilo tako — ostajamo na pol poti in je naše delo izpostavljeno kritičnemu očesu domačega in tujega strokovnjaka. Tega seveda ne bo zanimalo, zakaj je prišlo do slabih ali le delno uspešnih rešitev pri obnavljanju spomeniških arhitektur, saj so te otroške bolezni spomeniškega varstva v svetu že večinoma preboleli, videl bo le rezultate našega dela in se ob njih zamislil ali celo nasmehnil. In končno: s takim delom in z njegovimi rezultati mi sami ne moremo in ne smemo biti zadovoljni. Pri sedanjem načinu dela in pri sedanji organizaciji spomeniške službe pa se bomo z njim vedno znova srečavali, saj moramo za zahtevna spomeniška dela uporabljati navadna gradbena podjetja, ki za restavriranje spomeniških objektov niso usposobljena, saj so navajena uporabljati le sodobne materiale in sodobne tehnike po ustaljenih normah in načelih pridobitnega gospodarjenja. Vse to pa je v nasprotju s temeljnimi zahtevami spomeniške službe, ki zahteva obravnavanje spomenikov s stariimi materiali in v starih tehnikah ter zato svojih del ne more vskladiti s sodobnimi gradbenimi normami in gospodarsko »računico«.

Da bi se na tem področju v bodoče izognili razočaranjem, težavam in neuspehom, ki so pri sedanjem načinu dela neizogibni, bo morala spomeniška služba misliti na ustanovitev lastne, specializirane gradbene ekipe, ki ji ne bo treba vedno znova dopovedovati temeljnih načel in zahtev in ki bo lahko z enotno delovno metodo v okviru enotne slovenske spomeniške službe pokrivala ozemlje celotne Slovenije.

Gotska bifora v star-
rem prezbitერიu
med rekonstrukcijo.
— Foto M. Zadnikar

Double baie gothique
dans l'ancien
presbyterium
pendant la
reconstruction. —
Photo M. Zadnikar

MARIJAN ZADNIKAR: L'ÉCARTEMENT ENTRE THÉORIE ET PRATIQUE DANS LA CONSERVATION DES MONUMENTS

La restauration de l'extérieur de deux églises paroissiales médiévales, à Slovenj Gradec et à Murska Sobota, a donné à l'auteur l'occasion de décrire les difficultés que la conservation des monuments rencontre encore dans ses travaux sur le terrain. Ceci se passe non seulement là, où des investisseurs pas initiés, avec beaucoup d'argent, restaurent seuls incorrectement les monuments, mais aussi là, où il y a surveillance fréquente du conservateur et instructions détaillées écrites et orales, parce que les exécuteurs-les maçons ne possèdent plus la connaissance des anciennes techniques et veulent aussi sur les monuments historiques faire valoir leur savoir, les méthodes et matériaux contemporains. Ces difficultés et ces échecs proviennent du fait que les équipes des constructeurs ne sont pas qualifiées pour un tel travail spécialisé et que les conservateurs demandent aux maçons toute autre chose que ce qu'ils ont appris chez leurs maîtres. Une issue de cette situation insoutenable serait la création d'une équipe spéciale de constructeurs qui travaillerait seulement pour la conservation des monuments, connaîtrait bien son travail et toutes les anciennes techniques, mais ceci sera probablement en pratique difficilement à réaliser. C'est pourquoi, probablement, il y aura encore des cas comme à Slovenj Gradec et à Murska Sobota, où les paroisses ont restauré leurs églises d'après les instructions et sous la surveillance du conservateur, mais ce travail n'avait qu'un succès partiel. Dans les deux cas, on n'a pas pu convaincre les maçons que le nouveau crépi déposé sur le mur de pierre nettoyé doit être si mince que la structure irrégulière des pierres luit à travers lui. Quand, dans l'un des cas, ils ont été prévenus de cette méprise, ils ont essayé, après coup, de chercher sous le nouveau crépi les pierres particulières en picotant le nouveau crépi en plusieurs endroits. Le résultat de ce procédé était naturellement loin d'un traitement sérieux de conservation.

RESTAVRIRANJE PORTERETOV NEZNANEGA MOJSTRA IZ 17. STOLETJA

MOLE IZIDOR

Med šestimi plemiškimi portreti skoraj enake velikosti, ki nam jih je dal v restavriranje Posavski muzej v Brežicah, sta zbudila pozornost posebno dva: portret Elizabete Moscon Erdödy in njene hčere Ane Elizabete, grofice Turjaške. Že površen pregled je namreč pokazal, da se pod sedaj vidnima, zelo povprečnima podobama skriva marsikaj zanimivega tako za ljubitelja umetnin kot za zgodovinarja. Natančnejše raziskave z UV lučjo, rentgenom in sondiranjem pa so naravnost presenetljivo razsvetlile zgodovino obeh podob.

Portret E. Moscon Erdödy je bil naslikan 1640. leta, če smemo verjeti napisu na zadnji preslikavi. Prvotno je bila upodobljena cela figura. Zadaaj na levi je bila vidna pokrajina s hribčkom, na katerem je verjetno stal grad Erdödyjev. Na desni je pokrajino zakrivala rdeče-modra zavesa. Rdeča in modra barva sta se delno ponovili še na obleki, sicer pa sta prevladovali črna in siva. Inkarnat je bil naslikan v zelo svetlih in hladnih tonih. Napis, ki je bil po takratni modi prav tako pomemben kot obraz portretiranca, je moral biti nekje v spodnjem delu slike. Morda se je tam podpisal tudi slikar, tega žal ne bomo nikoli zvedeli, kajti že okrog 1700 je nekdo odrezal ves spodnji del do pasu, drugo pa predelal. Pokrajino v ozadju je temno rjavo prebarval, nato pa izpolnil z napisom v majuskuli. Nežne, bolj materinske kot plemiške poteze obraza je uničil z grobo preslikavo. Naslednji »restavrator« je podobo drugič preslikal, napis pa ponovil v minuskuli. Delno rekonstruiran se je verjetno glasil takole:

Zw(ei)te Ge
ma(hl)in Iobst
Fr(ei) herren v.
Mo(sc) on, Gebohren
Gr(ä) fin v. Erdödy

Leta 1884 je neki Hans Stark sliko dokončno sfriziral. Ni mu šlo v glavo, zakaj je portretiranka pomaknjena na desno, saj ni ničesar vedel o pokrajini na levi kot logični protiuteži. Da bi dobil obraz točno v sredino, je odrezal precej širok pas na levi strani slike in ga prišil na desno, potem ko ga je obrezal za 3 cm. Vse skupaj je spet na debelo preslikal. Napis je skrajšal: Elisabeth Freyfrau v. Moscon, geb. Grf. Erdödy 1640, dodal pa je grb Moškonovih.

Pri postopnem odstranjevanju preslikav smo ugotovili, kot običajno, da je kvaliteta preslikav veliko slabša od izvornika. Pod črevasto napihnjnimi, umazano sivimi rokavi so se pokazale naravne gube poškrbljenega platna. Podlahti so bile precej tanjše in prsti na rokah naravnejši. Odenki rdeče-modre zaveses so se na izvorniku prav lepo skladali s srebrnkastimi biseri, medtem ko je bil na preslikavi ta odnos naravnost nemogoč.

Ko smo sliko rešili vseh dodatkov, nam je ostal le torzo, ki ga ni bilo mogoče dopolniti. Težave nam je delal tudi odrezani pas, ki naj bi prišel na prvotno mesto na levi, vendar, kaj naj naredimo z manjkajočimi tremi centimetri? Odločili smo se za strogo dokumentarno rešitev: presledek smo pustili nepočlikan. Impregmirano reintoilažno platno deluje kot nevtralna retuša tako

Portret Elizabete Moscon Erdödy pred restavracijo in po njej. — Foto J. Gorjup
 Portrait d'Elizabeta Moscon Erdödy, avant sa restauration et après. — Photo J. Gorjup

na presledku kot na robu okrog slike. Gledalcu je tako na voljo, da si jo dopolni sam po svoji domišljiji.

Lahko trdimo, da so nam neznanega portretista naročniki cenili, saj je nekaj let kasneje upodobil tudi hčerko Ano Elizabeto, grofico Turjaško. Zelo toga drža tega portreta je videti tako pristna, da je verjetno ni zakrivilo slikarjevo neznanje, ampak je mož naslikal to, kar je videl pred seboj. Po domišljiji je dodal le gotski portal in košček pokrajine desno v ozadju.

Ta portret je doletela skoraj enaka usoda kot prej omenjenega. Prvi restavrator je sliko prav tako skrajšal, ozadje pa prekril z napisom, ki že z vsebino dokazuje, da je nastal kasneje kot portret:

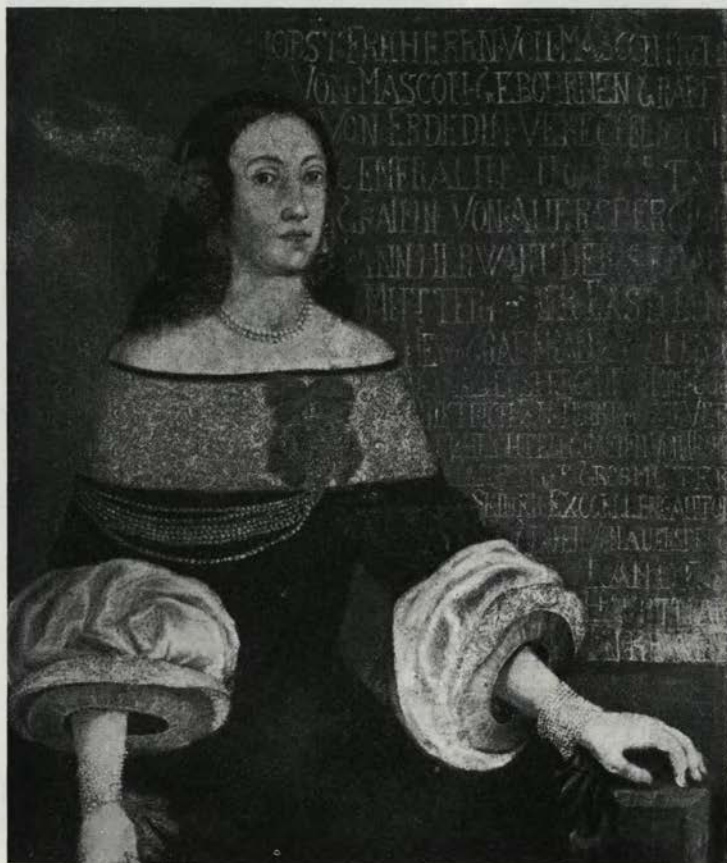
Elisabeth eine Gemahlin Herwarts
 Graf v. Auersperg, General zu Carlstadt
 Ihre Aelter Vater Iobst Frey-herr v:
 Moscon. Mutter Gebohrne Graefin
 Erdödyn eheware ein Mutter beeden
 grafen Franz Anton, und Dietrich
 v. Auersperg Herrn zu Turnamhardt
 GrossMutter se: Excellenz Anton
 Graf v. Auersperg Landes Hauptmans
 in Crain.

Manjkajoči zgornji del prvega napisa, ki je bil v celoti ponovljen na drugi preslikavi, dokazuje, da je bila slika še enkrat skrajšana. Hans Stark si je tudi tu vzel popolno svobodo. Omenimo naj le močno okleščeni napis:

Anna Elisabeth
Gräfin v. Auersperg
geb. Freyin v. Moscon
verm. 1649.

Pri odrezanem kosu slike, ki smo ga ob sedanjem restavriranju našli na levi strani, smo imeli več sreče: bil je ves ohranjen in smo ga samo prenesli na prvotno mesto. Načelo restavriranja tu ni bilo tako strogo dokumentarno. Gledalec lahko samo iz drže portretiranke sklepa, da je bila prvotno naslikana do tal. Ker je bil gotski portal zelo slabo ohranjen in bi ga z odstranitvijo napisa lahko še poškodovali, smo se pred poslednjim korakom rajši ustavili.

Restavratorji smo lahko ugotovili samo izredno kvaliteto izvirnika v primerjavi s preslikavami, ne moremo pa razmestiti teh portretov med druge umetnine tistega časa, nastale pri nas. To je naloga umetnostnega zgodovinarja. Primerjalnega materiala bo imel dovolj, saj precej sledov kaže na to, da se še pod marsikaterim grobo preslikanim portretom skriva delo prav tega mojstra. Njegov rokopis bo prav lahko spoznati, saj je bil vedno discipliniran, podrejen

Portret
Ane Elizabete,
grofice turjaške, po
restavriranju. —
Foto J. Gorjup

Elizabeta, comtesse
de Turjak, après re-
stauration. — Photo
J. Gorjup

modi tistega časa, vendar ni mogel zatajiti izrazito slikarskega gledanja. Obraz je pojmoval kot enotno svetlo liso, ki je ni nikoli razbijal s podrobnostmi. Za označitev značaja so mu zadostovale komaj zaznavne poteze. Z enako skromnimi sredstvi je znal podati tudi snovnost oblačil, bisernih ogrlic in drugega okrasja. Morda ni pretirana trditev, da bi se v drugem času in okolju razvil v dokaj pomembnega umetnika.

IZIDOR MOLE: RESTAURATION DE PORTRAITS D'UN MAÎTRE INCONNU DU XVIIIE SIECLE

Deux portraits de nobles, du 17e siècle, appartenant au musée de Posavje à Brežice, ont au cours de leur restauration révélé leur histoire. Tous les deux avaient été repeints trois fois, et à deux reprises rapetissés modifiés quant à leur composition. Les originaux se sont montrés oeuvres de valeur d'un auteur anonyme resté jusqu'à présent absolument inconnu, »grâce« aux retouches de divers »restaurateurs«. La restauration actuelle s'est bornée à enlever les peintures en surcharge. Dans le portrait de E. M. Erdödy, nous avons laissé sans retouches une partie verticale manquante du côté gauche, car il n'existait aucune base documentaire pour sa restauration.

NEKAJ NAČELNIH VPRAŠANJ VARSTVA ETNOLOŠKIH SPOMENIKOV

IVAN SEDEJ

Pogledi na varstvo etnoloških spomenikov se postopno spreminjajo in v nekaterih pogledih tudi poglobljajo. V zadnjem desetletju se je pojem etnološkega spomenika razširil — od kmečkega stavbarstva in materialnih prič kmečke kulture v preteklosti še na priče življenja in življenjskega stila delavskega razreda. Seveda je taka razširitev zaenkrat še platonična, izjema je le režim za nekatere delavske naselbine v okviru Generalnega urbanističnega načrta za mesto Ljubljana. V grobih obrisih pa nadaljujemo delo, ki ga je načel dr. Boris Orel. V nekaj krajših prispevkih je nakazal pogloblitve naloge varstva etnoloških spomenikov. Predvsem je zahteval podrobno dokumentacijo vseh primerkov kmečkega stavbarstva (načrte, fotografije, popis inventarja itd.). Torej gre v tem primeru poleg izrazito topografskih zahtev tudi že za zametek tako imenovanega arhivskega varstva — sicer pa je povsem razumljivo, da je ta način varovanja najprej našel zagovornike v muzealskih vrstah. Za samo varstvo pa je Orel predlagal dvoje metod — varovanje z odločbami in pa varstvo tipičnih objektov v muzejih na prostem. Vendar so se kasneje pogoji bistveno spremenili. Varstvo etnoloških spomenikov je najprej razširilo zanimanje na celotna naselja, kasneje pa tudi na nekmečke spomenike — poleg tega pa se je varstvo z odločbami (osrednji zavod je izdal vrsto tako imenovanih začasnih odločb) izkazalo za neučinkovito. Že sam avtor priznava, da je le v nekaterih primerih uspelo prepričati lastnike v nujnost in koristnost zavarovanja. Obenem pa je vsak lastnik spomenika računal tudi na določene ugodnosti, ki pa jih služba ni mogla nuditi. Zato je prišlo, zlasti na Gorenjskem (konservator Štefan Eržen) do novih načinov varovanja — dejavnost službe se je usmerila predvsem v preprečevanje grobih posegov in adaptacij na kmečkih arhitekturah, obenem pa je pričela tudi predpisovati rešitve, ki so bile v skladu z značajem naselij in posameznih arhitektur.

Obenem pa se je zaradi nemoči spomeniške službe pričelo uveljavljati tudi mnenje o varstvu v muzejih na prostem. Teoretično so to zahtevo podprli predvsem z raziskovanji Vurnika, Ložarja in Melika, ki so spomeniško gradivo (kmečke hiše) razdelili na nekaj pogloblitvenih tipov. V kratkem bi to smer karakterizirali takole: ker imamo na Slovenskem sedem (pet, tri — odvisno od avtorja) hišne tipe, je pač treba izbrati enako število tipičnih domačij, pa bo problem rešen. Rešitev je na videz preprosta in tudi najcenejša, ugotoviti pa moramo, da to sploh ni spomeniška, marveč muzeološka rešitev — v bistvu gre samo za nazorno prezentacijo kmečke arhitekture kot muzejskega eksponata. Zato smo mnenja, da je treba rešitev iskati v obeh smereh, ki jih je nakazal že Boris Orel, k temu pa dodati še varovanje naselij, spomenikov delavske kulture in etnoloških spomenikov v mestih in predmestjih; zato pa bo seveda treba izdelati povsem novo metodologijo in poiskati nove in učinkovite načine varovanja.

I.

Ob vprašanjih tako imenovanega arhivskega varstva in ob problematiki varovanja novih spomeniških vrst se znova in znova srečujemo s splošno problematiko varstva etnoloških spomenikov. V razmerah nizke življenjske ravni je

bilo problemov manj. Posegi na kmečki in ljudski arhitekturi so bili razmeroma redki. Ljudje so skromna sredstva vlagali predvsem v opremo. S postopnim dviganjem življenjskega standarda pa je narasel tudi pritisk — vedno več je adaptacij, novih gradenj in posegov v bistvene strukture spomeniško pomembnih arhitektur. Ljudje so pričeli prilagajati bivališča novim zahtevam in okusu. Tega procesa ne bomo mogli zavreti niti z administrativnimi sredstvi niti s prepričevanjem. Zavedati se moramo, da človeka ne moremo prisiliti, da bi živel v razmerah, ki so bile nevedne človeka celo sredi prejšnjega stoletja (kajže, bajte, barake, kasarne). Kljub spornosti in likovni neustreznosti adaptacij (ki se jih lotevajo lastniki in uporabniki spomenikov ljudskega stavbarstva) pa moramo priznati, da pomenijo le precejšnje izboljšanje stanovanjskih razmer.

Opozoriti pa moramo tudi na posledice reformnih ukrepov. Dandanes je lastna hiša skorajda edina rešitev stanovanjskega problema — zlasti za socialno najnižje kategorije prebivalstva (delavca, polproletarca in kmečke sinove). Zato bomo morali požreti grenko pilulo, gradilo se bo nenačrtno, poceni in improvizirano — poglobitni namen bo zgraditi hišo s čim manjšimi stroški, ne glede na okus in minimalne zahteve po kvalitetnem oblikovanju. Ne verjamem, da bo moč prisiliti delavca ali kmeta, da bi v prilagoditev hiše vložila več, kot to zahtevajo najnujnejša popravila.

O spremembah socialnih struktur na podeželju je bilo napisanega že mnogo, zato se v razpravljanje o njih ne bi spuščali. Nakazali bomo le nekaj specifičnih problemov, ki imajo usoden pomen za varstvo etnoloških spomenikov. Gre tudi za pojav, da ukrepi spomeniške službe posegajo celo v eksistenčna vprašanja gmotno najslabše situiranih plasti prebivalstva.

Večina etnoloških spomenikov se je ohranila zaradi revščine v posameznih obdobjih kriz. Le manjše število kmečkih dvorcev je bilo grajenih tako razkošno, da so zadovoljevali tudi zahteve in potrebe kmeta v prvi polovici 20. stoletja (Španova hiša na Suhi, Španova hiša v Mojstrani, Španov dom in Legatova hiša v Lescah — o socialnem stanju priča že sam hišni priimek!). Bogatejši, po drugi vojni pa tudi bolj iznajdljivi lastniki so hiše prilagodili novim zahtevam že pred načrtnim delovanjem spomeniške službe — tako ima danes konservator opravka večinoma z manj srečnimi posestniki spomenikov, ki ne razumejo ukrepov službe, ki prizadenejo le njega, sosedu, ki je uničil lepšo in spomeniško pomembnejšo hišo pred leti, pa ne. Zato je konservator na terenu v nezavidljivem položaju — saj mu tako posestniki kot občinski faktorji očitajo, da skuša ohranjevati preživele strukture. Kmetu, ki bi rad adaptiral stanovanjsko hišo, ne bomo mogli nikoli dokazati, da je njegov dom dragocen spomenik, da je lep, da je izredno funkcionalen itd. Zanj je le simbol zaostalosti in revščine.

Če upoštevamo specifična socialna razmerja na vasi (kjer je lastništvo stanovanjske hiše eden prvih pogojev za ugled), nam bo jasno od kod taka vnema. Oblika, velikost in »modernost« hiše so poleg lastništva najpomembnejši elementi družbene veljave. V mnogih primerih je dovolj že sama zamenjava malih oken, pa se lastniku povrne izgubljeni ugled — ne vrednotijo ga več kot zaostalega, marveč kot naprednega in pridnega gospodarja.

Opomniti pa moramo tudi na regionalne posebnosti. Krepke zidane hiše na Gorenjskem in na Primorskem je moč prilagoditi modernim stanovanjskim zahtevam (kljub večjim denarnim žrtvam) v tolikšni meri, da postanejo sodobna bivališča z vsemi značilnostmi spomenika. Povsem drugačno pa je stanje v

subpanonskih predelih. Lesene hišice na Dolenjskem ali Štajerskem, nad katerimi se navdušujejo zaneseni nedeljski izletniki, so navadno komajda boljše od najslabših barak. Taka hišica je primerna za začasno bivanje (za vsega sitega meščana z avtomobilom in komfortnim stanovanjem, ki išče sprememb), nikakor pa ne za veččlansko družino. Če odštejemo stalno nevarnost požara, slabo izolacijo in skromne prostorske možnosti, se vnovič srečamo s hišo kot socialnim določilom — skratka gre za eminenten etnološki problem.

Stanovanjska hiša je že od nekdaj najznačilnejša priča o načinu življenja, gmotnih možnosti in kulturni stopnji lastnika; v vseh podrobnostih zrcali njegov družbeni status. Polproletarec, ki živi v stari kmečki hiši, bo najprej podrhl (in uporabil gradivo drugod) gospodarska poslopja, saj jih ne potrebuje. Tako bo domačija že izgubila nekaj bistvenih značilnosti etnološkega spomenika. Naslednja stopnja bo adaptacija stare stanovanjske hiše — kolikor je sploh ne bo podrhl. Adaptacijo ali novo gradnjo bo opravil po vzorih, kot jih srečuje na poti v tovarno. Načrt mu bo izdelal zidarski mojster — gradil pa bo sam! Te v bistvu razumljive in po svoje napredne težnje, ki imajo tudi močan prizvok prestižnega tekmovanja, bi morali s pametno kreditno in urbanistično politiko kanalizirati v razumne vode.

Edina možna intervencija bi bil brezplačen kvaliteten projekt in seveda kredit, ki bi bil vezan na dosledno izpolnjevanje v projektu predvidenega programa. Regionalni zavodi bi morali imeti posebne fonde za plačevanje kvalitetnih adaptacijskih projektov in posegov, morali bi imeti možnost vplivanja na kreditiranje itd. Vendar gre tu za skupino vprašanj, ki sodijo v posebno poglavje o financiranju spomeniške dejavnosti.

Vsi navedeni socialni momenti so tako pomembni, da jih bomo morali hočeš nočeš upoštevati. Na vsak način bo treba iz konservatorske miselnosti izločiti tudi zadnje sledove romantike. Če hoče (in če mora) nekdo v nekem naselju zidati hišo bi bilo povsem nesmiselno, da bi mu zaradi »ambientnih« razlogov prepovedali zgraditi garažo. Tudi toge zahteve glede velikosti oken (navadno gre za dimenzije, ki jih je uzakonilo obdobje kmečkega klasicizma) bo treba prilagoditi razumnim normam. Nihče ne more trditi, da je nova hiša z majhnimi klasicističnimi okni edino zveličavna oblika. Nekoliko heretično povedano — v vaški ambient bi bolj sodila drzna arhitektura wrightovskega kova kot pa historizirajoč spaček z »baročnimi« okni iz cementne mase in »kroparskimi« mrežami. Problem ni v obliki in naklonu strehe, marveč v kvalitetnem oblikovanju, v upoštevanju likovnih in urbanističnih načel in končno v valorizaciji. Vsake vasi in vsake baročne kmečke hiše ne bomo mogli zavarovati. Tudi postopno popuščanje ne vodi nikamor. Vzemimo primer:

Na neki hiši na Gorenjskem je spomeniška služba dovolila že leta 1954 malenkostno povečanje oken in odstranitev portala, nekaj let kasneje pa še malenkostno spremembo naklona strehe in hkrati tudi novo razporeditev prostorov v notranjščini. Na videz je vse v redu. Vendar — ali je to še spomenik? In če so v tem ambientu vse hiše popravljene, ali še lahko govorimo o avtentičnem ambientu?

II.

Pri pripravi spomeniškoarstveni prispevek h Generalnemu urbanističnemu načrtu mesta Ljubljane se je izkazalo, da bo treba pojem etnografskega spomenika tudi precej razširiti. To spoznanje je bilo posledica novih teoretičnih

dognanj v slovenski etnološki vedi. Kot etnološko pomembni spomeniški kompleks je bila zaščitenjena tudi Zelena jama — torej izrazito proletarsko naselje, ki je nastalo v začetku našega stoletja. Pri utemeljitvi in valorizaciji so odpovedali vsi klasični kriteriji, ki temelje predvsem na likovni vrednosti in pomenu. Podobna »nova« merila so odločala tudi pri izdelavi varstvenih režimov za Rožno dolino (tako za starejši skromnejši del ob tržaški železnici kot za vrsto razkošnejših vil ob Večni poti). Upoštevati smo morali tako sociološke kot etnološke in umetnostnozgodovinske značilnosti. O življenju ljudi vseh slojev v nekem času in prostoru nam (poleg drugega) priča predvsem stanovanjska arhitektura. Seveda pa moramo pripomniti, da čistih spomenikov skorajda ni — saj je vila ob Večni poti tako priča socialnega stanja lastnika kot spomenik oblikovane arhitekture, končno pa je prav ta vila tudi del urbanistične celote itd. Z vključitvijo teh spomenikov pa smo prebili tudi »časovni zid«, nenapisano pravilo, da so vredni pozornosti le spomeniki kmečkega stavbarstva, najkasneje iz konca 19. stoletja. Ker sta teorija in praksa v etnologiji nakazali nova področja zanimanja (delavska, industrijska kultura), ju je treba slediti tudi po konservatorski plati; zato moramo kot spomenike upoštevati tudi do sedaj neznanne ali neupoštevane priče ljudske kulture.

Kljub vključitvi novih spomeniških vrst in kljub uzakonitvi Urbanističnega programa pa si ne smemo delati pretiranih iluzij. Zelena jama, Rožno dolino, idilični kompleks vil ob Prešernovi cesti, delavsko naselje na Galjevici itd. bo prej ali slej preplavilo mesto z visokimi zgradbami. Z gotovostjo lahko trdimo, da bodo zmagali ekonomski interesi. Zato bi bila za omenjene komplekse potrebna izdelava podrobne dokumentacije — torej arhivsko varstvo!

Zavedati se moramo, da so civilizacijski procesi nezadržni. Družba pa verjetno ne bo zainteresirana za varovanje stavbarstva brez likovnih kvalitet in osnovnih sanitarnih pogojev. Čeprav bi lahko urbanistično in stavbno strukturo Zelene jame ali Rožne doline konservirali, ne bi mogli ohraniti navad in načina življenja, ki so osnova te arhitekture. Ob tem problemu pa moramo opozoriti tudi na romantične zahteve po varovanju običajev in navad. Varujemo lahko le materialne priče in preostanke, navad pa ne, saj človeka ne moremo konservirati. Igrane navade (vzemimo za primer najrazličnejše kravje in kozje bale, kmečke ohceti itd.) pa so le špektakel, ki s spomeniki, varovanjem izročila in ljudsko kulturo (v preteklosti) nimajo ničesar skupnega. Tu gre v bistvu za turistično historiziranje (ki nedvomno zanima tudi etnologa, ki se ukvarja s sodobnimi kulturnimi pojavi).

V taki perspektivi lahko ugotovimo, da je varovanje nekaterih spomenikov v arhivih boljše od varstva »in situ«. Kljub skrbi in prepričevanju bo treba kloniti pred realnostjo. Do neke mere bi lahko v naseljih varovali pglavitne urbanistične značilnosti in zunanjščine posameznih stavb. Vendar se lahko vprašamo, ali so to še spomeniki — ali niso tako prilagojeni spački le slab nadomestek za nekdanji spomenik? S posegi v notranjo organizacijo stavb, s povečevanjem in drugačno razporeditvijo oken, spremenjenimi nakloni streh, z novimi barvnimi posegi itd. bomo spomeniku vzeli njegovo pričevalnost.

Podoben je tudi problem ohranjanja urbanističnih značilnosti. Če bomo v naselju spremenili posamezne stavbe, se bo spremenil tudi značaj celote. Kolikor pa bi skušali ohraniti tudi nekdanjo urbanistično zasnovo, bi morali hkrati razmisliti tudi o kvaliteti takega posega. Oblikovalec — urbanist bi moral ohraniti temeljne poteze, hkrati pa bi jih moral prezentirati tako, da bi

bilo na prvi pogled jasno, kaj je novega in kaj je staro. Za take posege potrebujemo tudi kvalitetne urbaniste — konservatorje; saj je povsem nesmiselno zahtevati, da bo (recimo) konservator-etnolog hkrati tudi načrtovalec, tako daleč njegova strokovnost pač ne sega.

Ob vprašanju arhivskega varstva pa ne smemo pozabiti na valorizacijo. Tudi spomenik, ki ga ne bomo ohranili na mestu, bomo kategorizirali na enak način in z istimi merili kot spomenike, ki bodo ostali. Čeprav gre le za pričevalno, historično vrednost objekta, ga je treba ovrednotiti v skladu z njegovim pomenom za znanost in splošno kulturo. Dokumentacija pa ne bi smela zajeti le klasičnega tlorisa, prerezov in situacije, marveč tudi rekonstrukcijo notranje opreme, funkcionalnost, sanitarni standard in končno tudi pričevanja o življenju in navadah nekdanjih prebivalcev in lastnikov.

III.

Iz navedenega sledi, da bomo lahko zavarovali in ohranili le manjše število spomenikov. Kljub doslednosti bomo morali podpisati tudi rušenje objektov, ki sodijo v prvo vrednostno kategorijo. Prav tako ne bo mogoče obdržati vseh etnografsko, oblikovno in urbanistično pomembnih spomenikov — naselij. Oziroma se bo treba ne le na vrednost, marveč tudi na druge okoliščine. Vrsta naselij s pretežno lesenimi hišami v Pomurju, Halozah in na Kozjanskem se bo v kratkem spremenila. Lesene pritlične stavbe bo nadomestil tip predmestne visokopritlične stanovanjske hiše. Ne glede na to, kakšna arhitektura bo stare spomenike nadomestila, je povsem jasno, da v leseni hiši prebivalcev ne bomo mogli obdržati.

Spet je nekoliko boljše stanje na Gorenjskem, Notranjskem in Primorskem. Poslopja so tu večinoma zelo razsežna in trdno zidana. Kljub temu, da so brez osnovnih sanitarnih vozlišč, jih bo mogoče prilagoditi sodobnim stanovanjskim zahtevam. Ker gre na teh področjih tudi za kmečke hiše z visoko likovno vrednostjo (torej so hkrati tudi umetnostni spomeniki — seveda spomeniki umetnosti nižjih socialnih skupin), bo arhivsko varstvo bolj problematično. Kot vsaka oblikovana arhitektura ima tudi kmečka dobršno mero individualnosti, zato z varovanjem posameznih »tipov« cilja ne bomo dosegli. Kljub temu pa je vsaj v fazi priprav nujno dokumentirati in preventivno, arhivsko zavarovati tudi spomenike, ki jih nameravamo ohraniti in situ.

Objekte, ki imajo zgolj pričevalno vrednost, ali pa take, ki jih ni mogoče usposobiti za novo življenje, bomo pač zavarovali na edini možni način — arhivsko. Zavedati se moramo, da je teh objektov tolikšno število, da zanje ni rešitve niti v muzejih na prostem. V skansenu lahko zavarujemo kvečjemu nekaj poslopij, prav tako tudi na terenu (v obliki krajevnih zbirk ali vzdrževanih znamenitosti). Samo lesenih stanovanjskih hiš, od katerih ima vsaka kako karakteristično posebnost, pa je še danes na slovenskem ozemlju nekaj tisoč. Za večino teh stavb pa lahko (tudi po najstrožjih kriterijih) rečemo, da so spomeniki.

Obenem pa ne smemo pozabiti na problem postopnih adaptacij in sprememb na manj pomembnih spomenikih. Tudi tu gre za načelno vprašanje — ali je stanovanjska hiša s povečanimi okni, dvignjena za eno nadstropje (čeprav v starih razmerjih), z novo kritino in spremenjenim tlorisom še spomenik.

Kolikor lahko smatramo ohranjeno stavbno maso za spomeniško vrednoto, pa spet ne moremo mimo zahteve, naj bi bili vsi novejši posegi, rekonstrukcije in razširitve oken v tradicionalnih razmerjih, prezentirani tako, da ni nobenega dvoma o tem, kaj je novega. Obenem pa gre za minimalno zahtevo po podrobni dokumentaciji vseh takih posegov. Navsezadnje je konservator, ki pride na »tuj« teren, lahko v resni zagati, ko opredeljuje neko zgradbo — za okna v klasicističnih proporcijah ne vé, ali so stara — torej iz druge polovice 19. stoletja, ali pa jih je namesto starih baročnih predpisala spomeniška služba. V primerih večkratnega menjavanja lastnikov pa je stvar še toliko brezupnejša — saj ni niti ustnega izročila.

Urbanistična zasnova Stare Loke (na primer) je v bistvu preprosta, gre za obcestno zazidavo. Poslopja slede komunikaciji, ki teče pod ježo. Nekatere hiše so obrnjene k cesti s širokimi fasadami, nekatere pa z zatrepi. Določenega sistema ni. Tudi cesta se na nekaterih mestih nepričakovano razširi, ponekod pa se preljuje v široka dvorišča, odprta navzven, kjer se ustvarjajo intimni obzidani motivi »trgov«.

Če bi sledili konceptu obcestne zazidave, potem bi lahko vse proste parcele pozidali. Tako bi sicer ohranili abstraktno urbanistično shemo (sistem zazidave), izgubili pa bi vse na videz drobne vrednote — nepričakovano menjavaanje slemenskih in fasadnih višin, cezure v vrstah širokih fasad in intimne »trge« — torej vse tiste prvine, ki ustvarjajo bistvo doživetja oblikovanega vaškega prostora. Z novimi stavbami »dopolnjen« urbanistični prostor bi obdržal le vrednost sheme — tudi če bi šlo za oblikovno obogatitev in nove kvalitete. Ob tem primeru pa se spet lahko povrnemo k uvodnim ugotovitvam in novim nalogam konservatorstva — oblikovanju in preoblikovanju kulturne krajine in naselbinskih aglomeracij.

Zato moramo ločevati izrazito konservatorske posege v strukturo naselij od oblikovalskih. Saj druga alternativa posega tudi v sam spomenik — če gre za naselje, ki je spomenik kot celota — in ga v precejšnji meri spreminja. Čeprav ne moremo izvzeti možnosti, da je lahko tudi nova, kvalitetna stavba za okolje pridobitev, ki podčrta spomeniško vrednost in lepoto starih objektov in okolja — je to vendarle okolje z novimi strukturami in odnosi.

Ob vprašanih oblikovanju spomeniških aglomeracij pa se poleg »čistega« konservatorstva uveljavlja že tudi, lahko rečemo, »ustvarjalni« moment. Spet pa gre le za sodelovanje v širokem teamu, kjer ima konservator enakovreden položaj in možnost vplivanja na končne rešitve, ne more pa rešitev načrtovati. Narava akademske stroke pač določa izhodišča in metode. Iz navedenega pa moramo potegniti tudi sklep: za sodelovanje v takem teamu in pri preoblikovanju sporočenih vrednot (kadar je to nujnost ali pa neizbežna alternativa) konservator ne sme biti le ozek specialist, marveč mora vsaj približno dobro poznati tudi sodobno umetnost, arhitekturo in najnovejše smeri v urbanizmu. Šele na podlagi vseh teh elementov lahko tudi tvorno in enakovredno sodeluje pri široko zastavljenih nalogah.

Upoštevati pa je treba tudi splet vseh pogojev pri ukrepanju, ki pa temelji na valorizaciji in predpisanih režimih za določena naselja in ambiente. Čim je služba v režimskih določilih dovolila dopolnilno zazidavo, je konec vsakršne romantike in izmikanj. Novogradnja mora sicer v določenih načelih ustrezati okolju — vendar je arhitektonska rešitev koncem koncev le odraz našega časa in naših zahtev. Zato je prav predpisovanje dvodelnih oken v klasicističnih

dimenzijah nesmiselno, prav tako lahko trdimo, da tudi naklon strehe ni edino zveličaven za vključitev novega objekta v staro okolje — dober primer je hotel Prisank v Kranjski gori. Končno živimo v času, ko nam gradiva dovoljujejo najbolj nenavadne rešitve, visoka dvokapnica je bila v Bohinju nujna toliko časa, dokler so uporabljali za kritje les. Dandanes lahko ugotovimo, da je nizka salonitna streha boljša, ima večjo nosilnost, pa tudi možnost zamakanja je neprimerno manjša in — kar je najpomembnejše — taka strešina je zaradi prihranka na lesu in cenenosti kritine tudi najcenejša! Zato historicističnih rešitev, ki so tudi izredno drage (dandanes je les med najdražjimi gradivi) ne moremo in ne smemo predpisovati. Razvoj je to vrsto ohranjanja »domačijskih« značilnosti že davno prerasel. V stari arhitekturi ne smemo iskati form, marveč načela — bistvena oblikovna in konstrukcijska načela pa se dajo aplicirati na najrazličnejše kvalitetne načine.

IVAN SEDEJ: QUELQUES QUESTIONS DE PRINCIPE DE LA CONSERVATION DES MONUMENTS ETHNOLOGIQUES

L'auteur appelle d'abord l'attention sur les principaux motifs sociaux qui entravent la conservation des monuments ethnologiques. Il constate que la maison est en tout temps l'expression de la manière de vivre du propriétaire et du degré culturel, c'est pourquoi les adaptations de vieilles maisons importantes comme monuments sont dans les dernières années victimes d'interventions qui expriment une certaine manière de penser, effet du temps et des conditions. En même temps, il appelle l'attention sur les aspects romantiques et soi-disant historiques, de la conservation du milieu de la vie, qui nuisent à la conservation des monuments. A côté de quelques faits concrets, il cite aussi des exemples de la division des monuments d'après catégories et des manières d'intervenir dans vieux noyaux urbains. Il s'occupe spécialement des problèmes de la »documentation aux archives« et des problèmes urgents de la conservation des monuments ethnologiques sans valeur artistique particulière.

VARSTVO KULTURNIH SPOMENIKOV DRUGOD PROTECTION DES MONUMENTS CULTURELS DANS LE MONDE

V SPOMIN NA DR. PAULA COREMANSA

VLADIMIRA ZUPAN

Spoznala sem ga kot direktorja IRPA (Institut royal du patrimoine artistique, Bruxelles) novembra 1962. Ničesar nisem vedela o njegovem življenju, zelo malo sem vedela o njegovem delu, toda takoj ob prvem srečanju je napravil name izreden vtis. Izžareval je nenavadno močno voljo in navdušenje,

Dr. Paul Coremans

kamor je prišel, je prinesel s seboj razburljivo vzdušje zagrizenega iskanja resnice, užival je v težkih problemih in vedno se je bil pripravljen boriti. Včasih sem imela občutek, da je prisoten hkrati na več krajih, kajti srečal si ga lahko na najrazličnejših koncih velikega inštituta, ki ga je ustvaril; prišel in odšel je nenadoma in nikoli nisi vedel, kdaj se bo znašel za teboj.

Osebnostno se je zavzel za vsakega študenta, včasih sem imela občutek, da hoče biti vsem očem, strogo in neizprosno, toda vedno pripravljen pomagati, če je bil kdo v stiski. Nihče ni mogel misliti, da bo umrl tako nenadoma. Odšel je na kratek oddih v Holandijo in 11. junija 1965 zjutraj so ga našli mrtvega v njegovi ribiški kolibi v Noorden. Umrl je sam, kot je bil sam v življenju — čeprav je imel veliko prijateljev. Tudi zvezda stalnica ima satelite.

Rojen je bil 29. aprila 1908 v Borgerhoutu, na flamskem območju današnje Belgije. Leta 1932 je že doktoriral na bruseljski univerzi na oddelku za kemijo.

Leta 1934 mu je egiptolog Jean Capart poveril organiziranje znanstvenega laboratorija v Musées royaux d'Art et d'Histoire v Bruslju. To je bilo odločilno za njegovo bodočo usmeritev. Takoj se je začel izpopolnjevati na področju spektrografije, metalurgije, umetnostne zgodovine in arheologije.

Leta 1937 je spremljal Jeana Caparta in navezal stike s tamkajšnjimi laboratoriji v muzejih in univerzah vzhodnega dela Amerike. Leta 1942 je postal pomočnik direktorja in vodja laboratorijev v Musée royaux d'art et d'histoire.

Nastopila je vojna in on je bil eden glavnih organizatorjev zaščite umetnin in spomenikov Belgije. 160 000 negativov, ki so jih posneli njegovi fotografi med II. svetovno vojno, je tvorilo zameetek Centralnih ikonografskih arhivov nacionalne umetnosti, ki so bili ustanovljeni leta 1946. S pomočjo te dragocene dokumentacije je bilo mogoče po vojni rekonstruirati mnoge spomenike, ki jih je uničila vojna.

Leta 1957 je bil ustanovljen Institut royal du patrimoine artistique, namenjen vsej Belgiji, in dr. Coremans je postal njegov direktor. 1962 se je inštitut preselil v novo petnadstropno stavbo, kjer je dr. Coremans mogel izvesti vse, kar si je že dolgo želel: povezavo eksaktnih znanosti, umetnostne zgodovine in likovnih umetnosti z enim samim ciljem: služiti umetninam in šolanju konservatorskega in restavratorskega kadra. Videl je namreč, da je premalo restavratorjev pravilno šolanih. Že leta 1938 je predaval o poslanstvu muzejskih laboratorijev. Leta 1947 je vodil prvo skupino seminarjev o znanstvenem opazovanju umetniških del na različnih univerzah vzhodnega dela Amerike.

Leta 1948 je bil imenovan za profesorja na univerzi v Gentu — predaval je o slikarskih tehnikah. (V tem času so le na kraljevi akademiji v Londonu in na Harwardski univerzi v ZDA predavali arheologom o znanstvenih metodah raziskovanja umetniških del.)

Leta 1962 pa je v novo hišo IRPA prišlo prvih sedem rednih slušateljev iz vseh koncev sveta, da sledijo zares organiziranemu pouku, ki naj bi bil po mnenju prof. Coremansa potreben za vzgojo restavratorja-konservatorja.

Še preden je bila ta šola uradno odprta, je na inštitutu individualno študiralo kakih sto kemikov in restavratorjev, ki jih je bil povabil dr. Coremans, ko je potoval kot strokovnjak UNESCO, da bi pomagal ustvariti konservatorske centre v Španiji, Tunisu, Nigeriji, Norveški, Egiptu, Siriji, Iraku, Iranu, Indiji, Tajlandu, Indoneziji, Peruju, Braziliji in Mehiki. Tudi Jugoslavija mu je hvaležna za njegovo pomoč, saj se je tu šolala večina strokovnjakov Jugoslovanskega inštituta za zaščito spomenika kulture v Beogradu.

Leta 1951 je dr. Coremans skupaj s profesorjem J. Lavalleyem ustvaril Centre National de recherches »Primitifs Flamands« (Nacionalni raziskovalni center »Primitifs Flamands«), ki raziskuje flamsko slikarstvo 15. stoletja.

S sodelovanjem slavnega restavratorja A. Philippota, ki je glavni restravator IRPA, je inštitut restavriral naslednje umetnine: leta 1951 poliptih Mistično jagnje Van Eycka; leta 1953 Kalvarija Just de Ganda, leta 1957 Pravica Otonova (La justice d'Otton) in leta 1963 Snemanje s križa P. P. Rubensa.

Dr. Paul Coremans je prejel nešteto častnih naslovov in funkcij. Bil je Vice-President Mednarodnega inštituta za konservacijo umetniških in zgodovinskih del v Londonu (IIC), glavni tajnik mednarodnega združenja laboratorijev muzejev pri Mednarodnem svetu muzejev (Secrétaire général du Comité international des laboratoires de musées au Conseil international des Musées); častni član Združenja britanskih muzejev (British Museums Association); član Sveta medmuzejskih laboratorijev (Conseil de l'Intermuseum Laboratory) v Aberlinu, Ohio; član sveta Mednarodnega študijskega centra za konserviranje in restavriranje kulturnih bogastev v Rimu (Conseil du Centre International d'études pour la Conservation et la Restauration des biens culturels), član Posvetovalnega komiteja za Conservation Center univerze v New Yorku; član izvršnega komiteja mednarodnega posvetovalnega združenja muzejev, doktor honoris causa Wayne State University v Detroitu in UNESCO.

Napisal je veliko člankov in brošur, med drugim o Vermeerih in Pietrih de Hooghih, ki jih je bil ponaredil Van Meegeren (1949), in o laboratorijskih raziskavah na poliptihu Mistično jagnje Van Eycka. Tako je nastal tudi Bulletin IRPA, ki izhaja enkrat na leto in ilustrira delo inštituta.

Za vse, ki se kakorkoli ukvarjajo z umetninami in ohranitvijo čudovitih stvaritev preteklosti bodočim rodovom, pomeni nenadna smrt dr. Paula Coremansa hudo izgubo.

Odšel je od nas in nas pustil same, prepolne začudenja, da je mogel umreti človek, ki je bil tako poln življenjske moči.

V Bruslju, januarja 1966.

SODOBNI NAČINI PREUČEVANJA ARHEOLOŠKIH SPOMENIKOV

PETER PETRU

Pregled najnovejših dosežkov v metodologiji raziskovanja arheoloških spomenikov sodi k rednemu študijskemu delu konservatorja.¹ Spričo tega tudi pri nas zasledujemo vse sodobne načine preučevanj, da bi jih morebiti tudi uporabili pri našem delu. Ker so danes raziskovalne metode na mnogih področjih močno obogatile dosedanji način preučevanja arheoloških spomenikov, smo postavili ta prikaz z željo, da raziskovalca preteklosti seznanimo — v splošnih obrisih — s tehnološkimi iznajdbami, ki mu omogočajo lažje, predvsem pa bolj izpopolnjeno in dognano delo.

Hkrati smo želeli spodbuditi raziskovalce, predvsem tehnično izobražene strokovnjake, k sodelovanju in pisanju v spomeniškovarstvenem glasilu o morebitnih možnostih naših ustanov in zavodov.

Zavedamo se, da bo le malo verjetno moč uporabiti vsa nova tehnična dognanja tudi pri nas, toda nekatere metode so verjetno zanimive tudi za druge panoge. V prvi vrsti mislimo pri tem na možnosti časovnega opredeljevanja spomenikov, bodisi z določanjem starosti žganega ila ali po žarčenju organskih snovi v zemeljskih plasteh arheološke starosti, kot tudi na ugotavljanje statičnih momentov pri stavbah. Predaleč bi nas zapeljalo, če bi obravnavali izčrpno vse novosti, ki jih prinaša sodobna tehnika tudi v druge panoge spomeniškega varstva, zato bomo obravnavali samo metodološke novosti v rekognosciranju arheoloških terenskih spomenikov in njihovem nadaljnjem znanstvenem vrednotenju.

Ugotovitev, da vse kopičenje tehničnih dognanj ne more nadomestiti spoznanja humanističnih ved, velja tudi za preučevanje najstarejšega izročila, s čimer se ubada arheologija. Ker pa je za našo stroko odločilno bogatenje vedenja z vse bolj dognanimi postopki izkopavanja in vrednotenja izkopanin, je nujno, da se izpopolnjuje tudi ta njena »naravoslovna« sestavina. Sleherno izkopavanje pomeni namreč tudi dokončno uničenje vseh okoliščin, v katerih in iz katerih more arheolog črpati dokaze za svoja izvajanja o bitju in nehanju določene prazgodovinske postojanke. Spričo tega so se in se še izpopolnjujejo načini raziskovanj, s katerimi starinoslovci skušajo čim bolj verno in dognano zabeležiti okoliščine najdb. Napredek od začetkov arheologije za Schliemanna, ko je šlo samo za kopičenje najdb, pa do današnjih izkopavanj, ko se trudimo izluščiti čim več podatkov o kaki predzgodovinski točki, je bil v mnogočem možen ravno zaradi izpopolnjevanja tehnične plati samih izkopavanj.

Klasični način raziskovanja, kjer po zemeljskih plasteh in zaporedju najdb — tipologiji — prihajamo do relativnih časovnih zaporedij dogodkov na območju, ki ga raziskujemo, sta utemeljila za Anglijo polkovnik Pit Rives, za osrednjo Evropo pa z uporabo planumov Schumacher pri izkopavanjih vhodnih vrat nekega lesenega gradišča na Brandenburškem. Po njunem načinu so izvedli nato v 20-tih letih poučna izkopavanja na Duelu na Koroškem, kjer sta prof. Egger in Bersu z objavljenimi izsledki takega načina raziskovanj postavila poučni zgled, po katerem so se nato ravnali udeleženci tega seminarja pri svojih izkopavanjih od Nizozemske do Jugoslavije.² Seveda pa se je s tem izoblikovala samo metoda izkopavanj; odgovori na vrsto vprašanj s področja naravoznanstva — tako: vrednotenje zoglenelih ostankov žita, opredeljevanje odkritih živalskih kosti, določevanje podnebnih razmer itd., pa so ostali s strani izkopavalcev

nerešeni.³ Zato je bilo za določevanje absolutnih časovnih zaporedij v pleistocenu epohalnega pomena odkritje beograjskega profesorja Milankovića, ki je na osnovi največjih sončnih radiacij določil topla in mrzla obdobja v dosedanji zemeljski zgodovini.⁴ Ta so se skoraj v celoti ujemala z ugotovitvami paleologov in geologov o posameznih poledenitvenih sunkih.⁵ Nadaljnje izpopolnjevanje kronologije za kasnejša obdobja starejše kamene dobe dolgujemo Švedu de Geeru, ki je z neverjetnim potrpljenjem prešteval plasti gline, katere je od zadnjega poledenitvenega sunka odlagala reka Angerman. Spričo — same po sebi preproste — ugotovitve, da je bilo odlaganje ilnatih plasti poleti, v obdobju taljenja ledu, močnejše, pozimi pa manj izrazito, je dokazal, da sega finsko-skandinavska morena v splošnem do leta 8200 pr. n. št. in da je led pokrival južno Skandinavijo še okrog leta 12 000 pr. n. št. Ravnokar izdelujejo strokovnjaki s tega področja t. i. projekt »tele-zveza«, da bi ugotovili na Švedskem zasledeni sočasne pojave tudi v Severni in Južni Ameriki, s čimer bi dobili s to metodo enotno časovno lestvico za vso zemeljsko oblo. Ni potrebno posebej poudarjati, kako daljnosežni bodo rezultati za postavitev podrobneje razčlenjene in utemeljene absolutne kronologije, ki bo veljala za ves svet, ne pa tako kot doslej le za posamezne kontinente.

Do podobnih časovnih in hkrati klimatoloških ugotovitev kot pri preučevanju plasti gline so mogli priti pri opazovanju letnic na drevesih. Do te metode je prišel nehote meteorolog Douglas iz Arizone, ko je želel preučiti menjavo insolacije po drevesnih kolobarjih, da bi tako dognal vremenske spremembe v zadnjih stoletjih. Za osnovo te kronologije je rabila sekvoja, stara 3200 let. Vzporejanje zaporedja gostih in redkih kolobarjev pri tej sekvoji z ostanki brun (z vidnimi kolobarji), odkritimi na azteški postojanki Pueblo Bonito, je pokazalo, da so postavili naselbino okrog leta 919 po n. št. in da je bila opuščena v letih 1276—1299. Prav tako so na tej osnovi izračunali starost lesene trdnjave, zgrajene sredi petega stoletja na jezeru Tingstade Trask na Gotlandu.⁶

Preokretnico v dograjevanju absolutne in enotne svetovne časovne razpredelnice za arheološka obdobja pomeni določevanje starosti organskih snovi z radiokarbonsko metodo.⁷ Fizik F. Libby je ugotovil, da živi organizmi sprejemajo vase atmosfereke neutrone ogljika z atomsko težo 14; ti se vsakih 5568 ± 30 let razpolovijo. Zato lahko z upoštevanjem teh dejstev določimo absolutno starost slehernega organskega ostanka, odkritega v prazgodovinskih plasteh. Tej metodi so se priključile doslej še nekatere druge, ki obetajo, da bo mogla arheologija v bližnji prihodnosti postaviti trdnejše osnove za absolutno časovno določevanje najstarejšega človeškega izročila.

Tako kot za te ugotovitve, katere večinoma dolgujemo tehnično izobraženim strokovnjakom, se lahko tehničnemu napredku zahvalimo tudi za mnoge dragocene najdbe spomeniških enot, ki jih z doslej uporabljenimi sredstvi ne bi mogli odkriti. V prvi vrsti lahko omenimo aerofotografijo. Posnetki iz letal pokažejo namreč podrobnosti v sestavi tal, ki jih z obhodom terena ne moremo dojeti. Trava ali druga rast je nad kakim z zemljo prekritim dva ali tri tisoč let starim obrambnim jarkom, v katerem je še vedno voda, povsem različna od one nad obzidjem, grajenim iz apna. Medtem ko je trava nad jarkom sočna in temna, je nad obzidjem ali drugimi kamnitimi temelji svetlejša barve. Seveda pa so lahko te razlike glede na pedološki sestav tal tudi drugačne. Teh razlik iz normalne perspektive pri obhodu terena ne vidimo, pač pa jih jasno razločimo iz letala.

Nekoliko besed k zgodovini postopka odkrivanja arheoloških spomenikov iz letalskih posnetkov. Prva odkrivanja arheoloških postojank s pomočjo letala segajo v čas po prvi svetovni vojni. Med obema vojnama so letalci opozorili arheologe na vrsto gradišč in naselbin iz prazgodovinskega obdobja v severni Angliji in Škotski. Toda šele s sistematičnimi vsakodnevnimi preleti in posnetki pokrajine zaradi ugotavljanja morebitnih sovražnikovih premikov in gradnje dodatnih utrdb so ugotovili, da se na nekaterih posnetkih vidijo posameznosti, ki jih na prejšnjih fotografijah ni bilo. Kako to? V zemlji skrite ostaline starodavnih naselbin se pokažejo na fotografiji le ob izredno ugodnih okoliščinah, pri čemer igra pomembno vlogo poleg opazovalčeve izvedenosti, kota in višine, iz katere snema teren, še višina sonca, obdobje, v katerem so bili izdelani posnetki, in ne nazadnje tudi vremenske razmere. V letih, ko je zadosti moče, se ugodno razvija tudi trava nad zidom; brž ko nastopi sušno obdobje, pa se pokažejo razlike v rasti. Zato so bili doslej opravljeni najboljši posnetki v času, ko rastline odganjajo, ko se prične v njih intenzivno razvijati klorofil in dobivajo nad zidovi izrazito rumeno barvo. V tem kratkem času je možno zaslediti ostaline pod rušo deloma tudi zato, ker poganjajo rastline nad obrambnim jarkom ali okopom hitreje od onih nad zidom. Čeprav je ta razlika malenkostna, jo zgodnji in poševni jutranji in dopoldanski sončni žarki jasno zarišejo. Še lepši črno-beli posnetki so uspeli le še v obdobju, ko je padla slana. Takrat namreč zgodnji dopoldanski žarki stalijo slano na vzvišenih in ravnih predelih, medtem ko ostane — kratkotrajna slana — v kotanjah in za izboklinami terena. Ob takih izrednih okoliščinah so ugotovili kar tlorise naselbin, medtem ko opazovalec na zemlji vseh teh sprememb ni mogel niti registrirati.

Z aerofotografijo ugotovljena arheološka postojanka je določena samo v obrisih. Vse podrobnosti, običajno tudi časovna pripadnost, pa so še zmeraj neznane. Toda tudi na tem področju je prineslo poslednje desetletje bistvene izpopolnitve. Že prej so skušali z vojaškimi detektorji ugotoviti morebitne zakopanine pod rušo. Seveda pa so bila izkopavanja, ki jih je narekovala konica iskalca min, često oz. skoraj vedno brezplodna, če ne izvajamo kake pred nedavnim odvržene konjske podkve. Pač pa danes na sorodni zasnovi izdelane naprave arheologom omogočajo pogled pod rušo.

Pogled v notranjost zemlje, tako zaželeni sen arheologov in samoukov, se odpira danes tako rekoč neposredno s posebnim periskopom in posredno z raznimi elektronskimi napravami za električna, magnetična, elektro-magnetična in seizmična raziskovanja. Tem načinom moremo po novem postaviti ob bok še izdelavo zemeljskih profilov in prerezov plasti ob raznih vrtnanjih ter geokemično vrednotenje plasti.

S periskopom se da pogledati le v notranjost votlih objektov, doslej skoraj izključno velikih kupolastih grobnic. Dosedanja raziskovanja je vodila namreč Fondazione Lerici iz Milana in razumljivo je, da jih je opravljala zvečine v Italiji in s pritegnitvijo vseh svojih strokovnjakov. Zato so se ta raziskovanja ločevala od dosedanjih.⁸ Na kratko: z aerofotografijami v merilu 1 : 10 000 ugotovljeno območje etruščanskih grobnic so primerjali z geološkim zemljevidom istega območja. Posnetka so nato skupno primerjali strokovnjaki za geologijo, pedologijo, arheologi in tehnično izobražen svet strokovnjakov ter po oceni obeh posnetkov določili razprostranjenost arheoloških najdišč ali posameznih spomenikov. Šele nato so se odpravili na teren. Zarisano območje so podrobno preiskali z merilcem uporov in z elektronskim voltmetrom. Po spreminjajočem

se uporu v posameznih zemeljskih plasteh so mogli podrobno določiti plastovitost terena in debelino arheološko zanimivih slojev. Ker pa ima zrak izredno velik upor, je pokazal diagram skokovit prehod iz običajnih plasti v votlo grobnico. Pri tem postopku zapičijo v zemljo tik poleg voda za ozemljitev še pozitivno in negativno nabit vod. V določeni razdalji — približno 1 m — od tega pozitivnega voda zapičijo v zemljo še en pozitiven vod, na nasprotni strani pa napeljejo (iz istega voda) še en negativen vod. Elektronski voltmeter — običajno prirejen na 12 V — zaznamuje upore na osi vseh vodov. S kombinacijo meritev, opravljenih v različnih oseh, morejo nato povsem natanko določiti mesto grobnice, se pravi, mesto nenormalnih uporov, ki jih je pokazala izmerjena črta uporov. S posebej za potrebe arheoloških raziskav izdelanimi vrtalnimi stolpi nato začno vrtati na mestu takih nenavadnih uporov iz diagrama. Če gre za votlo grobnico, vstavijo v tako vrtino nalašč za te potrebe skonstruiran periskop, ki ima v konici 300-svečno žarnico; skozi ob strani vgrajeni kondenzator usmerjajo svetlobo v zaželeni položaj. Sliko lovijo v isto stran usmerjena prizma, leče objektiva in teleskopska naprava, sestavljena iz posebnega sistema leč. Pri vrhu ima tak periskop pod okularjem za neposredno opazovanje še gibljivo zrcalo in odprtino, kamor lahko vstavijo objektiv fotografske kamere. Na ta način lahko opazujejo notranjost grobnice, poleg tega pa sproti zbirajo fotodokumentacijo o vseh okoliščinah. Za bolj dognane foto-posnetke uporabljajo danes že posebne fotografske sonde, pri katerih je v konicah nameščena bliskavica in fotoaparati ali celo kamera.

Danes se je torej deloma že uresničila želja samoukov, da bi brez lopate in krampa odgovorili na vprašanje, kaj je skrito pod rušo. Če pa želimo izvedeti podrobne podatke o zaporedju in periodizaciji, stratigrafiji itd., nam jih more dati še vedno le sistematično izvedeno izkopavanje. Kajti kot smo videli, rabi skoraj ves tehnični napredek predvsem za samo rekognosciranje ostalin, zares tehtne dokaze pa lahko da še vedno le izkopavanje samo.

Sodelovanje arheologov in tehnikov pa se kaže tudi na drugih, pomožnih področjih. Tako so pri preizkušanju trdnosti zidov in temeljev sodobnih zgradb že nekaj časa v rabi radio-frekvenčni aparati, katerih osnovna značilnost je, da s teleskopskim dipolom in njegovim, na določeno razdaljo — 24 cm — postavljenim, enako velikim »lovilcem« ponavljajočih se impulzov zapisujejo različne odbojev. Podobno napravo — protonski gradientni magnetometer — je skonstruiral ing. I. Levstik⁹ iz Instituta Jožef Štefan v Ljubljani. Ta izredno precizna naprava omogoča, na principu jedrske magnetne resonance, najbolj natančne meritve magnetnega polja. Ker je zelo priročna, nam idealno pomaga ugotavljati stavbne in druge ostanke pod zemeljskim površjem, kar se je deloma pokazalo pri poskusu, ki smo ga opravili na območju rimskega vojaškega taborišča v Ločici v Savinjski dolini. Tako kot pri radio frekvenčnem aparatu je tudi pri protonskem gradientnem magnetometru bistvo, da ugotavlja različne odzvočnosti pri prehodu iz ene v drugo zemeljsko plast ali celo ob prehodu iz oranice v zid. Pri ugotavljanju območja antičnega pristanišča Sybaris so s protonskim magnetometrom določili debelino kulturne plasti in njeno razprostranjenost. Arheologom ni ostalo drugega, kot da te podatke preverijo. Prav tako so za poizkus izvedli meritve s protonskim magnetometrom na predelu nekropole v Tarkviniji.¹⁰ Z vrednotenjem diagrama magnetometrično enakih odklonov na površini 50 × 25 m so ugotovili 15 zidanih grobnic z resnično dragocenim gradivom. Če omenimo tu še fotografiranje številnih etruščanskih grobnic s

freskami, ki bi jih arheologi morali odkopati po ustaljenem načinu, spoznamo, kako razsežna so stična področja med arheologijo prihodnosti in možnostmi sodobne tehnike.

Arheomagnetično datiranje izhaja iz spoznanja, da se je magnetni sever v dosedANJI zemeljski zgodovini spreminjal. Ker je lega magnetnega tečaja v posameznih obdobjih znana, lahko iz usmerjenosti posameznih magnetnih mineralov v pečeni ilovki določimo čas pečenja. Pečena ilovka ohrani namreč — če je segreta nad 1100 stopinj Fahrenheita — smer takratnega magnetnega polja, ker se pri pečenju ilovke vsi magnetno občutljivi minerali postavijo v smeri takratnega severnega magnetnega tečaja. Tako lahko iz usmerjenosti namagnétenih delov v nekem prazgodovinskem lončenem ognjišču določimo — glede na takratni sever — čas nastanka ognjišča in s tem tudi naselbine (K. F. Waeber, *Magnetic Clues Help Date the Past*, *National Geographic* 131, 1967, 696 ss).

Posebno torišče preučevanja arheoloških spomenikov pomeni podvodno raziskovanje. Ker je ta panoga arheologije stara le dobri dve desetletji in si v prihodnje obetamo od nje osvetlitev številnih tehničnih in kulturnozgodovinskih vprašanj o najstarejših spomenikih plovbe, je razumljivo, da se ji posvečajo v zadnjem času v vseh deželah. Poleg tega, da od leta 1955, ko je bil prvi kongres v Cannesu, prirejajo mednarodne kongrese o podvodni arheologiji vsaka tri leta, je odprl Istituto Internazionale di Studi Liguri v svojem glasilu¹¹ rubriko *Forma maris antiqui*, ki prinaša poleg sestavkov o novih antičnih spomenikih, odkritih pod površjem morja, in razprav o metodologiji raziskovanj te vrste še bibliografijo vseh člankov in knjig o plovbi in mornarištvu v prazgodovini.¹² Med prvimi tovrstnimi deli velja omeniti knjigo Ted Falcon-Barker, *1600 Years under the Sea, an Adventure in Marine Archaeology*, New York 1960, v kateri obravnava raziskovanja antičnega Epidaura pod morjem v bližini Cavtata. Kolikor je delo s splošnih topografskih vidikov zanimivo, pa ugotavljamo tudi to, da so v njem le malo in slabo obdelane osnovne metodološke strani arheoloških izkopavanj. Čisto amaterska ljubezen in vnema za starine sodelavcem raziskovanj v Epidauru ni omogočala, da bi si postavili kako trajno mersko osnovo, ki bi kot koordinatni sistem mogla rabiti za izmero vseh točk tudi še kasneje. Ne samo, da je to nujno, ampak bi bilo v tem primeru, ko je šlo za temelje grških in rimskih stavb, celo lahko izvedljivo. Pred veliko težjimi nalogami pa stojijo preučevalci raztresenih in razbitih ostankov ladij in njihovih tovorov. Saj v teh primerih ne gre le za reševanje — danes na antikvarnem trgu zelo cenjenih — amfor, ampak tudi za ugotavljanje tipa ladje, njenih tehnoloških posebnosti in ureditve. Takšno raziskovanje je z metodoloških vidikov dokaj zahtevno, saj so razbitine ladij večinoma v bližini kakih čeri ali na nekdanjih peščenih plitvinah, kjer ni možno postaviti trajnih trdnih točk na vsem območju, ki ga želijo raziskati. Dobiti take točke, ki omogočajo vertikalno in horizontalno stratigrafijo, kot jo imamo na kopnem, pod morsko gladino doslej ni bilo mogoče najti, še manj pa dobiti zgovoren profil preučevanega območja. Zato so dala doslej najboljše rezultate izkopavanja, kjer so uporabljali poenostavljeni način izkopavanj po stratumih. Najbolj znani tak način raziskovanja so izkopavanja N. Lamboglia ob odkrivanju rimske ladje v morju pri kraju Albenga na Ligurski obali. Ker je ležala ladja v globini 42 m, so morali uporabljati posebne priprave, da so izmerili lego posameznih kosov in amfor. Zato so postavili prek vsega prostora plan-kvadratno mrežo iz že-

leznih palic $1,5 \times 1,5$ m ter najprej posneli s kamero vsak kvadrant zase, da so mogli sestaviti fotomontažo celote. S posebnimi sondami in periskopi so to površino nato zrisali. Šele nato so začeli »izkopavati«. S posebnim sesalcem so pričeli odstranjevati pesek in mulj med prvo plastjo amfor in zgornjo etažo ladje. Pri tem so ugotovili, da je količina tovara — samih amfor — zares izredna: v eni vrsti jih je bilo 3000! Na vsej ladji jih je bilo dosti več kot 10 000, kar kaže, da je bila ladja iz Albenge ena največjih v tistem času, saj je merila v dolžino več ko 40 m. Opazovanje posameznosti (ob upoštevanju antičnih opisov) je omogočilo idealno rekonstrukcijo ladje.¹³

Bolj kot pri drugih arheoloških topografskih delih na suhem pa je pri rekognosciranju na morju treba še posebej skrbno določiti vrsto najdbe in jo natančno vrisati v zemljevid. Na kopnem lahko uporabljamo številne terenske oblike, ki nam rabijo za orientacijske točke; na morju pa teh ni. Zato so že na drugem kongresu določili okvirna znamenja za označevanje najdišč. V Varstvu spomenikov 8 (1960/61, 187 s sliko) smo že objavili okvirna določila in znamenja za opredeljevanje arheoloških najdb in plasti, k temu je podal S. Pahič¹⁴ še topografska znamenja za vrsto arheoloških najdišč, tako da imamo zdaj vse oznake, ki jih potrebujemo pri objavi terenskih spomenikov. S tem bi tudi zaključili ta osnovni pregled nekaterih sodobnih načinov proučevanja arheoloških spomenikov, ki je skušal v skopih obrisih zajeti predvsem tiste načine, ki so se med tem izkazali za uporabne; vrsti drugih poizkusov, za katere tega ne moremo trditi, pa bi bil posvečen poseben sestavek.

Preostane nam še vprašanje, kako je z uporabo navedenih metod pri nas. Iz opisa je bilo že razvidno, da so bili posamezni načini preizkušeni tudi v Jugoslaviji, žal o njih nimamo strokovnih poročil. V morju potopljeno ladjo so odkrili v Savudriji in jo je raziskaval Š. Mlakar iz Arheološkega muzeja Istre v Puli ob sodelovanju Zavoda za raziskovanje morja SRS, toda do širše uporabe elektro in elektromagnetnih načinov še ni prišlo, čeprav smo se na zavodu že pred leti dogovarjali s priznanim poljskim strokovnjakom K. Dąbrowskim.¹⁵

OPOMBE

¹ Glej Zakon o spomeniškem varstvu v SRS (Ur. l. 26/61, člen 44); v krajši obliki je bil sestavek prebran v programu R II, novembra 1966.

² J. Klemenc, Arheološki vestnik 15—16, 1964—65 s; J. Šašel, Argo 1, 1962, 59.

³ Prav izjemen je zato članek H. Hoffmann, Zogleneli ostanki rastlin v rimskih najdbah iz Poetovijone, Časopis za zgodovino in narodopisje 33, 1938, 33.

⁴ F. Osole, Paleolitik Slovenije, Arheološki vestnik 15—16, 1964—65, 9 ss.

⁵ Podrobneje bo o novih načinih in dognanjih glede kronologije pleistocena razpravljal prof. S. Brodar v Arheološkem vestniku 18, 1967.

⁶ M. Wheeler, Archeology from the Earth, London 1961; M. Wheeler, Archeology and Society, London 1960; J. Potratz, Einführung in die Archäologie, Stuttgart 1962; H. J. Eggers, Einführung in die Vorgeschichte, München 1958; F. Eippel, Fund und Deutung, Wien—München 1958; A. W. G. Lowther, Dendrochronology — cit. po M. Wheeler. — Tu bi omenil še dve raziskavi na področju pomožnih arheoloških panog: H. J. Hundt, Röntgenphotographie im Dienste der Archäologie, Umschau 8, 1960, 239; isti, Die Gewebefragmente aus dem Reihengräberfeld von Pulling, Bayerische Vorgeschichtsblätter 23, 1958, 126, in predavanju, ki ga je imel v Slovenskem arheološkem društvu H. J. Hundt dne 5. 10. 1962 pod naslovom Moderne naturwissenschaftliche Fundkonservierung.

⁷ F. Libby, C 14 Dating, Princeton 1959; glej tudi Argo 3, 1964, 49.

⁸ Najstarejša meni znana literatura o posnetkih iz letal je O. G. S. Crawford, Air Survey and Archaeology, London 1928, in istega avtorja Wessex from the Air,

London 1928. — O posnetkih arheoloških terenov iz letal ob sočasni uporabi znanih topografskih podatkov za izdelavo sinteze o naselitveni zgodovini neke pokrajine so pisali G. Webster in B. Hobley ter fotografa A. Baker in J. Pickering, *Aerial Reconnaissance over the Warwickshire Avon* v *The Archeological Journal* 121, 1965, 1ss. — Posebno dragoceni pa so bili posnetki z letal za določevanje antične limitacije in s tem zvezanе kolonizacije, o čemer je napisal temeljno delo. J. Bradford, *Ancient Landscapes*, London-Oxford 1957, kjer objavlja tudi ugotovljeno limitacijo v Dalmaciji, Istri in Benečiji ter prinaša letalske posnetke okolice Splita, Zadra, Pule, Rovinja in limitacije na Brionih. — V Angliji je proučevanje letalskih posnetkov poverjeno posebnemu Department of Aerial Photography (Sidgwick Avenue, Cambridge), ki ga vodi H. J. B. St. Joseph. Njegov učenec I. Scollar vodi sedaj Labor für naturwissenschaftliche Methoden in der Feldarchäologie, Rheinisches Landesmuseum, Bonn. K temu še R. Chevallier, *L'archéologie aérienne en France*, Paris 1962; M. Mirabella-Roberti, *Mostra della Fotografia aerea per la ricerca archeologica*, Roma 1957, in R. Chevallier, *Bibliographie des Applications archéologiques de la photographie aérienne*, Fondazione Lerici, Milano 1957. *Luftbild und Archäologie*, Graz 1965. — Podatke o drugih tehničnih izpopolnitvah sem črpal predvsem iz brošure *Archäologische Schürfungen*, Roma 1962, ter C. M. Lerici, *Nuove applicazioni delle scienza e della tecnica nella ricerca archeologica*, *La ricerca scientifica* 10, 1963 (izdal Consiglio nazionale delle ricerche, Roma), in iz literature, navedene v teh delih.

Po zaključku rokopisa smo dobili v zavodovo knjižnico prvo številko revije, ki bo odslej sproti obveščala svet o uspehih poskusih novih tehničnih izumov na arheološkem terenu: *Prospezioni archeologiche* 1, 1966 (izdaja Fondazione Lerici).

⁹ Njemu in ing. R. Bercetu sem dolžan posebno zahvalo za razlago in za to, da sem mogel prisostvovati preizkušnji aparata na terenu; glej še P. Petru, *Argo* 3, 1964, 143.

¹⁰ C. M. Lerici, *Prospezioni archeologiche a Tarquinia*, Fondazione Lerici, Milano 1959.

¹¹ *Revista di studi Liguri*.

¹² *Forma maris antiqui* 1, 1958 — 4, 1961.

¹³ N. Lamboglia, *Il rilevamento totale della nave romana di Albenga*, *Forma maris antiqui* 4, 1961, Tav. II.

¹⁴ S. Pahić, *Arheološka topografija Slovenije*, Navodila, *Argo* 1, 1962, 93 ss. Posebno topografsko delo tvori *Tabula Imperii Romani*, npr. list Tergeste, ki je izšel v Rimu 1961; glej S. Soproni, *A. Tabula Imperii Romani konferencija*, *Közleményei* 13, 1964, 443; T. Ivanov, *Konferencata na Tabula Imperii Romani*, *Arheologia* 4, 1966, 134; temeljito topografijo in evidenco najdišč vodijo Angleži že od 1791, G. W. Phillips, *Archeology and the Ordnance Survey*, *Antiquity* 33, 1959, 195; P. Petru, *Evidenca arheoloških spomenikov*, *Varstvo spomenikov* 9, 1960—61, 87.

¹⁵ Žal, zaradi pomanjkanja sredstev do tega ni prišlo. O podvodnem raziskovanju v severnem Jadranu poročajo J. Štirn, *Po sledovih potopljene antike*, *Mladina* 31. 8. 1963, ter skupaj z J. Vetrovcem, *Podvodne arheološke odprave v Savudriji*, *Tovariš* 1963, št. 37, 40, 42 in 43; L. Berti in G. Boccazzi, *Reperti subacquei di una ignorata civiltà del Bronzo nei fiume Piave e Sile*, *Atti del II Congresso Internazionale di archeologia sottomarina*, Albenga 1961, 105, in sestavek istih avtorjev, *Ricerche archaeologiche sottomarine nel alto Adriatico*, *Atti del II Congresso Internazionale di archeologia sottomarina*, Albenga 1961, 102; gradivo I. kongresa 1955 v Cannesu je bilo objavljeno v reviji *Club Alpin Sous-Marin*, Marseille.

PETER PETRU: LES MÉTHODES CONTEMPORAINES DE L'ÉTUDE DES MONUMENTS ARCHÉOLOGIQUES

L'auteur donne dans cette étude une description des méthodes contemporaines de l'étude des monuments archéologiques et essaie d'esquisser en premier lieu les méthodes qui ont déjà démontré leur utilité pratique. Il cite aussi quelques essais yougoslaves, p. e. le magnéto-mètre protonique construit dans l'Institut Jožef Stefan à Ljubljana, employé comme essai sur le terrain du camp de la Legia II Italica à Ločica près de Polzela, et les recherches faites à la découverte du bateau antique à Savudrija. Dans l'un des numéros prochains de la revue *Varstvo spomenikov*, une série d'autres essais et une revue des sciences auxiliaires de l'archéologie devraient donner la base d'une étude.

VPLIVI SVETLOBE NA MUZEJSKE PREDMETE

VLADIMIRA ZUPAN SALDIAS

Sodobni človek je že s svojo arhitekturo pokazal, da si želi veliko svetlobe in sonca. Na stežaj je odprl okna v svojih domovih in tega si želi tudi v muzeju. Novi način prezentacije objektov je prinesel močno osvetljevanje posameznih objektov, ki jih štejejo kustosi za posebno zanimive in bi radi opozorili nanje. V muzeje so začeli uvajati sodobna svetlobna telesa, ki dajejo zelo močno svetlobo, pa tudi fluorescenčne žarnice, pogosto imenovane kar neonske luči. Že leta 1954 pa je L. S. Harrison v članku »Report on the deteriorating effects of modern light sources« opozoril na nevarnost nepremišljenega uvajanja fluorescenčnih svetil v muzeje. Precej let pozneje sta na to ponovno opozorila R. F. Feller in G. Thomson v mednarodnih muzejskih glasilih *Museum, Museum News* in *Museum Journal*, vse 1964. leta. Tudi H. Kühn je v *Museumkunde* že leta 1961 opozarjal, da so v muzejih potrebni UV filtri. Ta dolgi uvod je bil potreben, da bi se zavedeli, da med sovražniki umetnin niso le vlaga, ki se prehitro menjava, vročina in živalski škodljivci, ne nazadnje človek, ampak tudi svetloba. Pri tej moramo paziti na dve komponenti:

1. svetlobna jakost in
2. ultravioletna svetloba.

I.

Jakost svetlobe ima velik vpliv na ohranitev umetnin. Najboljšo svetlobo za normalno občutljive muzejske predmete daje žarnica Philips 37,150 Luxov. Če pa osvetljujemo posebno občutljive predmete, kot so tkanine ipd., moramo zmanjšati intenzivnost na 100 Luxov in še manj. (V *Musées Royaux de l'Art et Histoire* v Bruslju imajo zelo bogato in znamenito zbirko čipk. Zelo sem bila srečna, da sem vsaj enkrat mogla videti to zbirko, ker jo le zelo neradi pokažejo. Prižgati morajo namreč luči, svetloba pa starim in nežnim tkaninam škoduje.) — Tudi akvareli so zelo občutljivi za svetlobo in jih je dovoljeno osvetljevati le z jakostjo 50 Luxov.

Morda se kdo spomni, da so naše stare mame rade shranjevale čipke in sploh dragoceno belo perilo med temno modrim papirjem. Pokazalo se je, da so imele prav: temno modra in tudi temno rdeča barva namreč najbolj vsrhljavata svetloba. Tako je temno modri papir opravljal vlogo filtra.

II.

Pod vplivom ultravioletna svetlobe, ki sega v vidno polje pri približno 4000 Å, bledijo vsa organska barvila, nekatera pa porjavijo. Čim hladnejši je vir svetlobe, tem več vsebuje ultravioletnih žarkov. Karmin pa ogroža že tudi topla svetloba. Tungsten žarnica (topla svetloba) vsebuje 1% ali manj UV. Fluorescentna svetila oddajajo do 6% UV, Sončna svetloba skozi steklo: do 6% UV, Oblačno nebo oddaja pribl. 10% UV, Nebo v tropskih krajih — 20% UV.

Večina belih pigmentov, npr. svinčeno bela, titanovo bela in predvsem cinkova bela, absorbira UV žarke. Zato jih radi dodajamo raznim filtrom, ki naj bi vsrkali UV svetlobo.

Da bi odstranili UV žarke, uporabljajo sodobni muzeji in galerije filtre, ki so lahko absorpcijski ali pa UV odbijajo. Ti slednji so priporočljivejši. Absorpcijske filtre je treba namreč pogosto menjavati. Vendar za zdaj ni še sploh noben filter več. Poznamo npr. steklene filtre, premazane s posebnim lakom, ki filtrira UV žarke. Priporočajo tudi filtre v obliki sendviča filter-steklo-filter ali pa je filter med dvema stekloma.

Tovarni, ki proizvajata UV filtre, sta Rhone-Poulenc, Francija in Rohm & Hass, ZDA.

Svetlobo je treba meriti s fotocelico, ker človeško oko ni dovolj občutljivo merilo, medtem ko nas instrumenti za časa opozorijo na nevarnost.

Viri: R. F. Feller: Control of deteriorating effects of light upon museum objects, »Museum« XVII/2 (1964).

H. C. A. van Beek and P. M. Heertjes: Fading by light on Organic Dyes on Textiles and Other Materials, »Studies in Conservation« II/3.

R. L. Feller: The deteriorating effect of light on museum objects, »Museum News«, Technical Supplement 3 (1964).

G. Thomson: Impermanence. Some chemical and physical aspects, »Museum Journal« 64 (1964).

L. S. Harrison: Report on the deteriorating effects of modern light sources, »The Metropolitan Museum of Art« (1954) in »Illuminating Engineering« 48 (1954).

H. Kühn: Verwendung von UV — Lichtschutzlacken in Museum, »Museumskunde« 1961/1.

VLADIMIRA ZUPAN-SALDIAS: INFLUENCE DE LA LUMIÈRE SUR LES OBJETS EXPOSÉS DANS LES MUSÉES

Les oeuvres d'art ont à côté d'autres ennemis (l'humidité, la chaleur, les animaux nuisibles et l'homme) aussi un ennemi dont nous avons trop peu de conscience: la lumière, sa force et ses UV rayons.

L'auteur étudie l'influence de la lumière sur la consistance et la couleur des objets exposés dans les musées, surtout sur les objets d'art, et s'étend sur les manières de préserver des effets de la lumière les musées et les galeries modernes.

STIČNA IN CISTERCIJANSKA ROMANIKA

MARIJAN ZADNIKAR

(Odmevi na naš spomenik v tuji literaturi)

Ko sem se pred leti ukvarjal s stavbno podobo Stične v romanski dobi (M. Zadnikar: Romanska Stična, Razprave IV/5, SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Ljubljana 1957), sem se pri tem, kar zadeva primerjalno literaturo, z redkimi izjemami lahko oprl le na starejša in že takrat zastarela dela. Zanimanje za cistercijansko arhitekturo pa je v svetu že nekaj desetletij izredno živo in je z novimi odkritji na spomenikih v zadnjem času le še naraslo. Žal pa so vse novejšje znanstvene obravnave te teme večinoma obšle naše slovensko zatišje, saj zlasti razprave, ki izhajajo v raznih zbornikih in vse mogočih lokalnih revijah, le slučajno zaidejo k nam. Tako se človek, če obdeluje kakšno specialno znanstveno področje, kakršna je tudi zgodnja cistercijanska arhitektura, lahko seznanil z najnovejšimi dognanji v svetu le preko osebnih stikov s posameznimi raziskovalci, kar je v obojestransko korist, ali pa tako, da sam pobrska za njihovimi objavljenimi izsledki v večjih znanstvenih knjižnicah po pomembnejših evropskih središčih. Tako se mi je v zadnjih letih nabralo o tej temi precej novega literarnega gradiva, s katerim želim seznaniti tudi domače bralce.

Pred dobrega pol stoletja je tvegala prvi poskus preglednega dela o cistercijanski arhitekturi leta 1966 umrli švedski arhitekt, umetnostni zgodovinar in konservator Sigurd Curman (Cistercienserordens Byggnadskonst I, Stockholm 1912), kmalu za njim pa še Nemeč Hans Rose (Die Baukunst der Cisterzienser, München 1916). Nove raziskave spomenikov so obe deli že zdavnaj prerasle. Doslej najboljši pregled cistercijanske arhitekture v Franciji je dal 1943 in v drugi izdaji leta 1947 zdaj tudi že pokojni Marcel Aubert v dveh zajetnih in bogato ilustriranih zvezkih (L'architecture cistercienne en France, I—II, Paris 1947). Pregled nemških cistercijanskih cerkva je objavil Henri-Paul Eydoux (L'architecture des églises cisterciennes d'Allemagne, Paris 1952). Posebno poglavje je posvetil cistercijanskim cerkvam Joseph Gantner v svoji umetnostni zgodovini Švice (Kunstgeschichte der Schweiz II, Die gotische Kunst, Frauenfeld 1947). V tem delu je nakazal nove probleme, ki zadevajo zlasti zgodnejšo cistercijansko arhitekturo. Močno v širino je šel eden najboljših poznavalcev tega gradiva Marie-Anselme Dimier, ko je leta 1949 objavil 336 tlorisov evropskih cistercijanskih cerkva (Recueil de plans d'églises cisterciennes I—II, Paris 1949), med katerimi lahko najdemo tudi shematizirani tloris Stične, Kostanjevica pa je v tem delu povsem izpuščena. Isti avtor pravkar pripravlja novo, dopolnjeno izdajo tega dela, v katerem bosta po zaslugi osebnih stikov z njim dobila svoje mesto med okrog 700 tlorisi evropskih cistercijanskih cerkva tudi oba naša spomenika, Stična in to pot tudi Kostanjevica. — V razkošni knjižni zbirki francoske romanike ter romanske in predromanske umetnosti nekaterih drugih dežel (Švica, Španija, Irska), ki jo v seriji »La nuit des temps« izdaja francoska založba »Zodiaque«, so posvetili leta 1962 posebno knjigo tudi cistercijanski umetnosti v Franciji, za katero je tekst prispeval že omenjeni M. A. Dimier. Isti avtor pa je leta 1964 pri pariški založbi Fayard ter v zbirki »Résurrection du passé« izdal zanimivo delo z naslovom »Les moines bâtisseurs«, v katerem zajema stavbarstvo kot odraz redovnega življenja pri

vseh zahodnoevropskih redovih od začetka do naših dni. — Italijanske cistercijske cerkve je obdelala Lelia Fraccaro de Longhi (*L'Architettura delle chiese cisterciensi italiane*, Milano 1958). To delo je zlasti zanimivo za primerjavo Kostanjevice s sodobnimi spomeniki. V njem na primer avtorica tudi jasno pove, da ravnega kornega zaključka niso iznašli cistercijani in da je, kakor nasploh arhitektura italijanskih cistercijskih cerkva, burgundskega izvora. Temu vprašanju je posvetila posebno študijo leta 1952 v reviji »Palladio« (*Elementi francesi ed elementi lombardi in alcune chiese cisterciensi italiane*). — Tudi dunajska profesorica Renate Wagner-Rieger se je v svojem študiju začetkov gotike v italijanskem stavbarstvu močno posvetila arhitekturi cistercijanov in je svoje delo (*Die italienische Baukunst zu Beginn der Gotik, I—II, Graz—Köln 1956—57*) zasnovala tako, da obravnava posebej cistercijsko arhitekturo. — Med novejšimi deli ne gre prezreti zajetne publikacije Frédéric van der Meer (*Atlas de l'ordre cistercien*, Paris—Bruxelles 1965), v katero sta bila spet po zaslugi osebnega stika z avtorjem vključena oba naša spomenika. Označena sta na barvni karti evropskih cistercijskih samostanov in na karti pglavitnih spomenikov cistercijske arhitekture. Vrednost tega dela je v veliki preglednosti ter v dejstvu, da zajema res vso Evropo. Med 878 slikami v bakrotisku sta s po dvema fotografijama prikazani tudi naša Stična in Kostanjevica, o katerih so v abecednem pregledu vseh samostanov tudi temeljni geografski in zgodovinski podatki. Zelo spretno grafično je prikazana genealogija reda z redovno filiacijo, iz katere je razvidna pot, po kateri je prišlo do naselitve naših dveh samostanov. — Ob študiju stavbne zgodovine samostana Eberbach se je zdaj že pokojni Hanno Hahn posvetil cistercijski arhitekturi 12. stol. in je v svojem obširnem ter bogato ilustriranem delu (*Die frühe Kirchenbaukunst der Zisterzienser, Untersuchungen zur Baugeschichte von Kloster Eberbach im Rheingau und ihren europäischen Analogien im 12. Jahrhundert*, Berlin 1957) omenil tudi Stično, ki pa jo je žal poznal le po dotedanji literaturi in je zato o njej zapisal, da njena stavbna zgodovina ni pojasnjena in da je baje že prvotno imela ravne vzhodne zaključke. — Na XIX. mednarodnem kongresu za umetnostno zgodovino v Parizu, ki je bil posvečen vplivu Francije na ostalo evropsko umetnostno dogajanje, je o cistercijski arhitekturi v Jugoslaviji poročal France Stele. Njegov referat je skupaj z ostalimi objavljen v gradivu s tega kongresa (*Actes du XIXe Congrès international d'histoire de l'art*, Paris 1959, 126—133). V njem je ugotovil, da vzorov za stiški tloris ne moremo iskati v Franciji, temveč nekje v Srednji Evropi, čeprav je poudaril vlogo francoskega graditelja Mihaela. Proti francoskemu poreklu stiškega tlorisa govori po njegovem dejstvo, da ima matični Morimond samostanske trakte severno od cerkve, Stična pa južno od nje, in ker ima sočasni francoski Fontenay popolnoma drugačen tloris. Da je bila takoimenovana »vhodna kapela«, ki je v Stični deloma ohranjena, posvečena leta 1154, torej dve leti pred glavno cerkvijo, je nedvomno lapsus; letnica njene posvetitve je po Puclju 1254, kar na tem mestu le mimogrede omenjam.

Z nenehnim študijem in izkopavanjem objektov so se pokazali novi rezultati, nova gledanja in nova spoznanja. Rodile so jih raziskave spomenikov, ki so pogosto ovrgle dotedanja vrednotenja in so odprle povsem nove poglede na začetke cistercijske arhitekture. Pokazalo se je, da je tradicija romanike v njej mnogo bolj živa, kakor so poprej mislili in da bo treba frazo o cistercijanih kot pionirjih in misionarjih gotike precediti skozi najgostejše sito. Še leta 1950

je poskušal Karl Heinz Esser (Über die Bedeutung der Zisterzienser-Kirchen, L'architecture monastique, Bulletin des relations artistiques France — Allemagne, Mainz 1951) v vzporejanju cerkve cistercijanskega samostana Altenberg vzhodno od Kölna, zgrajene po letu 1255, torej že zrele gotske stavbe, z gotskimi katedralami v Amiensu in zlasti še v Kölnu, razlagati bistvo, duha, pomen in mesto cistercijanske arhitekture v razvoju zahodnoevropskega stavbarstva. Ko pa je isti avtor vodil izkopavanja romanske cerkve v cisterci Himmerod v Eiflu (Die Ausgrabungen der romanischen Zisterzienserkirche Himmerod als Beitrag zum Verständnis der frühen Zisterzienser-Architektur, Das Münster, V, 1952), so ga ti problemi pritegnili in se je začel v novi luči posvečati zgodnjemu razvoju cistercijanske arhitekture (Über den Kirchenbau des Hl. Bernhard von Clairvaux, Eine kunstwissenschaftliche Untersuchung aufgrund der Ausgrabung der romanischen Abteikirche Himmerod, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte, V, Speyer 1953, 195—222). Tem raziskavam so bili v veliko pomoč zbrani tlorisi mnogih evropskih cistercijanskih cerkva, ki jih je objavil v že citiranem delu M. A. Dimier. Brez tega priročnika bi veliko teže prišlo do sistematičnih raziskav, ki sta jih že z novo usmeritvijo opravila Francois Bucher na primeru švicarskega Bonmonta (Notre-Dame de Bonmont und die ersten Zisterzienserabteien der Schweiz, Bern 1957) in že omenjeni Hanno Hahn v svojem tudi že citiranem delu ob nemškem Eberbachu. Tema dvema se je pridružila še Ilse Bickel (Die Bedeutung der süddeutschen Zisterzienserbauten für den Stilwandel im 12. und 13. Jahrhundert von der Spätromanik zur Gotik, München 1956). Vsi trije se v svojih rezultatih medsebojno dopolnjujejo, ko gre za novo vrednotenje bistva in deleža zgodnje cistercijanske arhitekture v evropskem merilu.

V manjšem zborniku (Formositas romanica, Beiträge zur Erforschung der romanischen Kunst, Frauenfeld 1958), ki so ga posvetili ob njegovi šestdesetletnici Josephu Gantnerju, enemu najboljših sodobnih poznavalcev romanske umetnosti, je prispeval J. A. Schmoll gen. Eisenwerth nenavadno zanimivo razpravo (Zisterzienser-Romanik. Kritische Gedanken zur jüngsten Literatur), ki je pobudila pisca teh vrstic k ponovnemu razmišljanju o domači cistercijanski arhitekturi, saj je v tej njegovi razpravi dobila Stična tako vidno mesto, da se je uvrstila kar med ključne objekte za razumevanje zgodnejše cistercijanske arhitekture v Evropi.

Ko navaja Schmoll dosedanjo literaturo o predmetu — tu smo mu z nekaterimi dopolnitvami že sledili — in ko opozori na prevrednotenje dosedanjih pogledov, se ponovno kritično ozre na vlogo sv. Bernarda pri nastanku »bernardinskega« tlorisa, kakor ga je prvi poimenoval Esser. Kritičnost pri tem pa mu je v veliki meri narekovala prav naša Stična, ki je v svoji prvotni podobi Bernardova sodobnica, a se začuda ni zgledovala po njegovih stavbnih nazorih, saj ni uporabila za svojo cerkev »bernardinskega« tlorisa. Nekako takole razvija Schmoll svoje misli:

V nadaljnjem raziskovalnem delu bodo morale odpasti vse sedanje nacionalne pregrade, saj jih Evropa v Bernardovem času vsaj v današnjem smislu ni poznala in je bila tudi zgodnja cistercijanska arhitektura kot del univerzalne romanske umetnosti, prve v vsej zgodovini, po svojem bistvu mednarodna. Seveda pa s tem ne bo odpadlo vprašanje, kdo je dajal in kdo je sprejemal ter sprejete novosti oblikoval po svoje, saj bo francoski Burgund verjetno moral ostati vodilen in izhodišče univerzalne ustvarjalne misli, recimo kar cister-

cijanske, ki pa ni poznala slepega kopiranja, kakor tega ves srednji vek v umetnosti tudi sicer ni počel. Poglavitna pri vsem je bila le osrednja misel, ki jo je za arhitekturo podal sv. Bernard, ki pa s tem seveda še ni predpisal nobenega recepta za podrobnejšo uporabo in posamično uresničitev. Temeljna naloga nadaljnjih raziskav bi morala pokazati, kako se je izoblikoval zgodnji tip cistercijske cerkve, ki ga danes po Esserju označujemo za »bernardinskega« in bi ga namesto cerkev bolje imenovali oratorij, saj je imela stavba le določene naloge znotraj redovnega življenja. Posebnost tega tipa so Esserjev »bernardinski« tloris z ravnim kornim zaključkom in z dvema ali s tremi pari kapel ob njem, iz katerih pa kor še vedno nekoliko izstopa, nadalje višinsko stopnjevanje vzhodnega dela stavbe od stranskih kapel in prezbiterija do višine srednje ladje, pri čemer križišče višinsko ni posebej poudarjeno, kar je arhaičen moment in kaže bolj v zgodnejšo romaniko, če ne še kar na karolinško pojmovanje prostora; kar zadeva obokanje, prevladujejo burgundski šilasti banjasti oboki tipa Fontenay — Vetrinj, sicer pa se povsod razodeva asketska miselnost, pa naj gre za gladke ploskve, pravokotne sloye, pomanjkanje zidanega zvonika, za dekoracijo in barve, zadržanost zahodne fasade in glavnega portala v njej, saj gre skratka le za to, da dobi obredna prostornina oratorija nujno potrebno lupino in visoko mero uporabnosti. Ta ideal seveda ni bil nikjer v polni meri uresničen. Če je Fontenay zlasti zaradi svoje ohranjenosti še vedno najpogostejše citirani primer zgodnje cistercijske cerkve, pa ga v preprostosti nekatere druge stavbe, na primer Bonmont v Švici ali Alvastra na Švedskem, celo prekašajo. Ob vsem tem pa se zastavlja vprašanje, če je bila tako zasnovana in oblikovana redovna cerkev resnično edini izraz Bernardovih asketskih gledanj, ali pa je celo sam veliki gromovnik dopuščal podobne rešitve, le da so izdajale strogega duha, pa čeprav z malo drugačnimi oblikami in podrobnostmi. Saj verjetno Bernard posameznih opatov, ki so zidali nove samostane, ni zalagal z že kar gotovimi in morda celo numeriranimi načrti. Zgodovinska dejstva govore odločno proti takemu naziranju.

Poprej omenjena izkopavanja in podrobne raziskave posameznih samostanov in njihovih redovnih cerkva so pokazale, da se v zgodnejšem obdobju cistercijskega stavbarstva sočasno pojavljajo različni stavbni tipi, ki pa so vendar glede strogosti uglašeni na Bernardovo struno. Okrog leta 1135 se pojavijo cerkve tipa Fontenay v skladu z Bernardovimi zahtevami. Ob njih in istočasno z njimi pa nastajajo prav tako nove cistercijske cerkve, ki v smislu doslej ustaljenih raziskovalnih nazorov in strokovnih oznak niso »tipično« cistercijske, torej vsaj po tlorisih ne nove, saj nimajo ravnega kornega zaključka in ravno zaključenih kapel ob njem, kar velja po Esserju za eno poglavitnih značilnosti »bernardinskega« tlorisa. Kot najvidnejši primer take variante navaja Schmoll, ki mu v naših izvajanjih seveda precej svobodno ves čas sledimo, našo Stično. S tem pa dobiva njegovo razpravljanje za nas še prav poseben pomen. Stično pozna Schmoll očitno le po skromni monografiji podpisanega iz leta 1957 in mu je v tamkaj prikazani rekonstrukciji prvotnega stanja, zlasti še z objavljenim rekonstruiranim tlorisom, vzbudila toliko misli in pozornosti, da se je obširno razpisal o njej in je tlorisni tip, s katerim se Stična uveljavlja, označil poleg Fontenay-a za enega osnovnih tipov zgodnje cistercijske arhitekture kot »Typus Sittich«. Prvotni stiški tloris, ki sem ga v svoji razpravi označil za ponovitev Clunyja II, se pojavlja namreč v tako čisti obliki, da resnično zasluži tip, ki ga kaže, imenovanje po njem. V starejši strokovni literaturi še ni bil

znan in ga tudi Dimier v prvi izdaji svojega dela, niti Hahn še nista poznala. Njegova objava je zdaj očitno prišla ob pravem času, saj so vprašanja okrog zgodnejše cistercijanske arhitekture tako rekoč ravno v zraku. Vrednost stiškega tlorisa je toliko večja, ker ne gre za kakšno hipotetično rekonstrukcijo, temveč je v celoti ohranjen, arheološko dokazan ter spomeniško prisoten. S prvim stiškim opatom Vincencem in z graditeljem Mihaelom, ki sta hkrati prišla v Stično, kaže na svoje izhodišče v Morimondu. S tem odpira Stična dvojje zanimivih vprašanj: ali se njen tlorisni tip sredi 12. stoletja, ko je Stična nastajala (1136—1156) in je bil Bernard še živ († 1153) pojavlja vzporedno z »bernardinskimi« tlorisi tipa Clairvaux, saj Stična s svojim tlorisom ni osamljena, s tem pa seveda tudi vprašanje, kakšen je bil prvotni Morimond? Ali je bil arhitekturni vzor zanjo? Izkopavanja, ki jih je v letih 1954 in 1955 vodil H. P. Eydoux (*L'église abbatiale de Morimond*, *Bulletin monumental*, CXIV, Orléans 1956) so namreč pokazala namesto polkrožno zaključenega prezbiterja, o katerem so dotlej pisali, vzhodno partijo cerkve z velikim ravnim kornim zaključkom z vrsto kapel okrog obhoda, vse torej znotraj obrisnega pravokotnika brez kakšne apside, oblika, kakor jo ima Cîteaux II, posvečen leta 1193. Vodja izkopavanj je zlasti spričo mnogih izkopanih podrobnosti sicer prepričan, da je odkril temelje prvotne cerkve iz 12. stoletja, ki jo v arhitekturi ponavlja ohranjeni nemški Ebrach, izšel iz Morimonda, vendar Hahn in za njim Schmoll nista tega mnenja, češ da izkopavanja splošne trditve, da je imel Morimond polkrožen zaključek, niso ne potrdila in ne ovrgla. Pojav Stične z njenim prvotnim tlorisom bi morda v tej smeri lahko kaj koristil, če je namreč teza o Vincencu in Mihaelu, ki naj bi bila prišla v Stično naravnost iz Morimonda, pravilna. Da bi bile polkrožne apside le izraz lokalnega razporeženja in torej tudi v drugih primerih regionalno pogojene, proti temu govori vrsta takih cistercijanskih cerkva od Španije (Huerta) in Francije (Cadouin, Tamié, Léoncel, Flaran) do Nemčije (Hardehausen, Georgenthal, Bronnbach) do kasnejših primerov na nemškem severovzhodu (Lehning in Chorin). Tip Stična po avtorjevem mnenju dokazuje, da so cistercijani še za življenja sv. Bernarda iskali obliko za svoje cerkve — oratorije in da »bernardinski« tloris ni bil takrat edina rešitev, čeprav je bil najbolj značilen, a vendar ne kanoničen. Saj redovna pravila niso predpisovala arhitekturnih oblik, kvečjemu so prepovedovala nekatere stvari, kakor je na primer generalni kapitelj v Narbonne leta 1157 izrecno prepovedal gradnjo zidanih zvonikov (*»Turres lapidae ad campanas non fiunt«*) in so šele leta 1274 od te prepovedi nekoliko odstopili, ko so dovolili zidane zvonike le v močno vihnih področjih. Prepoveduje pa se v življenju vedno le to, kar že obstaja ali kar bi utegnilo nastati. Prve cerkve so torej v benediktinski tradiciji še imele zidane zvonike. Lahko bi ga potemtakem imela tudi Stična, saj je bila posvečena leta 1156, šele naslednje leto pa so jih z dekretom prepovedali. Če je v Stični bil že prvotno zasnovan zidan zvonik, kakor predvideva Marjan Mušič (*Veliki arhitekti I*, Maribor 1965, 180—185) in ne šele z gotiko, na katero kaže z zazidanimi šilastimi okni arhitektura sedanjega zvonika, to prav nič ne spreminja njene prvotne zasnove in pomena, ki ga ima Stična v luči vsega povedanega in v okviru zgodnje cistercijanske arhitekture kot ena njenih inkunabul.

Avtor obravnavane razprave J. A. Schmoll v svojih trditvah ne odneha. Da bi podkrepil svoja stališča in še bolj zmanjšal izključno razvojno vrednost »bernardinskega« tlorisa, ugotavlja, da so ga kar tri matične redovne hiše,

Cîteaux, Clairvaux in Pontigny same zavrge, ko so ga iz potrebe po več oltarjih zamenjale s katedralnimi kori z obhodi in z vencem kapel; tej potrebi namreč niti stari clunjski oziroma stiški tloris niti bernardinski niso mogli ustreči. Na samostanski cerkvi v Bernardovem Clairvauxu je nastal tak katedralni kor po vzoru katedrale Langres prav v letu Bernardove smrti 1153.

Srednji vek ni poznal kopiranja in misel o neki šoli, ki bi serijsko gradila cerkve po Bernardovih navodilih, mu je bila tuja. Poznal pa je vzore, ki jim je z večjimi ali manjšimi odstopi sledil in eden takih vzorov bi lahko bila zanje stara clunjska cerkev, tako imenovani Cluny II, preden je ta red zaradi kopičenja svetnih dobrin in zaradi najmogočnejše romanske stavbe sploh, Clunija III, zapadel Bernardovi kritiki. Iz težnje po poenostavitvi, po vrnitvi na stara izhodišča redovništva, ki so zahtevala reformo v smislu preprostosti, bi lahko nastala Stična in njej podobni primeri zgodnje cistercijske arhitekture (Reigny). Vzporedno z njim se je za manj zahtevne rešitve uveljavljal kot novost »bernardinski« tloris, vendar sta oba zatemnela, ko se je pojavila v resnici genialna rešitev Cîteaux II, ki je združila idejo ravno zaključenega »bernardinskega« tlorisa z vrsto kapel ob pravokotnem obhodu, podobno, kakor so jih v polkrogu oblikovale katedrale. Vendar nas nadaljnji razvoj v tej smeri v zvezi s Stično ne zanima več.

V nasprotju s trditvijo o cistercijskem pionirstvu in misijonarstvu, kar zadeva gotiko, poudarja Schmoll razvojno zaviralne momente v njihovi arhitekturi, pa naj gre za stiški ali fontenayski tip.

Vseh spornih vprašanj nobena, še tako dobra razprava, ne more pojasniti. Tudi Schmollova jih verjetno ni. Bolj pomembno je, da jih je vsaj načela. In za našo domačo umetnostno zgodovino zlasti še dejstvo, da je dobil naš spomenik v svetu dostopni publikaciji celo s tlorisom in z dvema reprodukcijama rekonstruirane zunanjščine tako dostojno mesto ob ostalih evropsko pomembnih. »Tip Stična«, ki ga doslej evropska znanost ni poznala, je prav prevratniško razburkal ustaljena gledanja in z vsem tem je dobila seveda Stična še vidnejše mesto.

Za konec naših književnih odmevov na Stično lahko povemo še to, da jo je med romanskimi spomeniki jugovzhodne Evrope na podlagi naše literature o njej ter osebnih pismenih stikov omenil tudi E. K u b a c h v knjigi »Früh- und Hochromanik« (Baden-Baden 1964, 133), ki je izšla v široko zasnovani seriji »Kunst der Welt — Die Kulturen des Abendlandes«. Žal pa se je avtorju prav pri Stični zaradi naglice, v katero so ga silili, pri pisanju rokopisa vrinila napaka, da prišteva Stično skupaj s cerkvijo v Pečuhu na Ogrskem, ki je bila po njegovem pred neuspelo restavracijo najpomembnejša madžarska romanska stavba, med triladijske cerkve brez prečne ladje. Stična pa je namreč v vsem našem slovenskem gradivu izredna poleg ostalih svojih posebnosti ravno s tem, da ima prečno ladjo in sicer v širini in višini srednje ladje.

In še ena omemba našega spomenika prav iz zadnjega časa. Že imenovani A. Dimier, nedvomno danes najboljši poznavalec cistercijske arhitekture, je v zborniku, posvečenem francoskem znanstveniku Renéju Crozet-u (A. Dimier: Eglises cisterciennes sur plan bernardin et sur plan bénédictin, Mélanges René Crozet II, Poitiers 1966, 697—704) opredelil stiški tloris za benediktinskega.

»Stična« je torej prodrla v veliki svet in tega smo lahko samo veseli.

Med tiskanjem tega sestavka je izšel spredaj omenjeni dodatek (Supplément) k Dimierovemu delu »Recueil de plans d'églises cisterciennes« (Grignan — Paris 1967), ki obsega v prvi knjigi tekstualni del, v drugi pa so na posamičnih listih zbrani tlorisi cistercijanskih cerkva iz vse Evrope. V prvi knjigi je uvod s pregledom novejših odkritij in izkopavanj, splošna in posamezne dežele zadevajoča literatura, literarna dopolnila k prvi izdaji, zlasti pa katalog spomenikov z navedbo literature o njih, seznam cistercijanskih cerkva po posameznih deželah, po filijaciji, abecedni seznam ženskih samostanov, seznam samostanov po času nastanka, seznam baročnih cerkva in končno seznam vseh tlorisov, ki so objavljeni v prvi izdaji in v Dodatku. S temi registri je delo še bolj pregledno in uporabno. — Naša dva samostana, Stična in Kostanjevica, sta uvrščena na ustreznem mestu v glavnem katalogu po abecedi njunih slovenskih imen in so o njiju navedeni temeljni podatki ter posebno novejša in pomembnejša literatura. Obe naši samostanski cerkvi pa sta s tlorisom prikazani tudi v drugem delu, to je v zbirki tlorisov, in sicer Kostanjevica s tlorisom po stanju pred nedavno rekonstrukcijo cerkve (št. 155), Stična pa z rekonstruiranim prvotnim tlorisom (št. 303), ki vzbuja toliko pozornosti.

MARIJAN ZADNIKAR: STIČNA ET L'ARCHITECTURE CISTERCIENNE ROMANE

En 1957, dans une publication spéciale, l'auteur a traité la phase de construction primaire, c'est à dire romane, du couvent cistercien de Stična (Sittich), fondé en 1136, et s'est spécialement occupé du type de son église. C'est que celle-ci n'a pas le plan dit »bernardien« (Esser), qui serait caractéristique pour les cisterciens. Le carré du choeur et les deux chapelles de longueur égale à son côté — tout au-delà de la nef transversale — étaient terminés par absides en demi-cercle, donc à peu près une reprise de Cluny II.

L'auteur passe d'abord en revue la littérature plus ancienne sur l'architecture cistercienne (Curman, Rose etc.) et quelques publications plus récentes (Dimier, Fraccaro, van der Meer, Hahn, Esser), et s'arrête un peu plus longuement au recueil *Formositas romanica*, où J. A. Schmoll a publié des pensées critiques sur la littérature plus récente concernant l'architecture cistercienne primaire, romane. Justement Stična avec son plan archaïque, bénédictin, construite entre 1135 et 1156, donc encore pendant la vie de S. Bernard (+ 1153), lui a donné la pensée que le plan dit bernardien avec chevet plat n'est pas une invention cistercienne, puisqu'il n'était pas l'unique règle pour les plans d'église. Ceci est témoigné aussi par Stična qui, contemporaine avec Fontenay »bernardien« au chevet plat et aux chapelles latérales avec achèvement plat, emploie l'ancien plan bénédictin, aussi en Bourgogne très répandu, avec absides. C'est pourquoi nous pouvons parler du type Stična, quand nous traitons l'architecture cistercienne primaire, romane. Par la voie de la filiation intérieure, naturellement en sens rétrograde (Stična—Rein—Ebrach—Marimond), Stična, quoique si lointaine, pourrait peut-être de son côté éclaircir le plan primaire de l'abbaye-mère Morimond, ce que, d'après l'opinion de quelques-uns (Hahn, Schmoll), même avec les fouilles n'a pas tout-à-fait réussi à Eydoix. Assurément, dans la période plus ancienne, les cisterciens ont encore cherché le plan le plus convenable pour leurs églises-oratoires. Le plan »bernardien« (Esser) n'est qu'une variante de ces recherches, et de même Stična archaïque qui, sous cet aspect, obtient dans l'évolution de l'architecture cistercienne européenne, une place plus en vue.

RESTAVRIRANJE OLJNIH SLIK V SZ Z RIBJIM KLEJEM

VIKTOR POVŠE

S tem člankom želim seznaniti restavratorje in sploh vse, ki jih ta dejavnost zanima, s temeljnimi načeli restavriranja slik v SZ. Tokrat se bom omejil na oljne slike na platnu.

Ker uporabljajo v SZ pri restavriranju v glavnem ribji klej, bom opisal v tem sestavku samo metode restavriranja oljnih slik s tem materialom.

Varovalna zalepka ali profilaksa

Varovalna zalepka ali profilaksa je restavratorski poseg, s katerim ob določenih pogojih samo začasno zavarujemo razrahljano barvno plast. Pri tem restavrator uporablja manjše ali večje koščke svilenega papirja, ki jih, namazane s 3—4% ribjim klejem, položi ali samo na nekatere dele slik ali pa z njimi prekrije vso sliko. Ta postopek pride v poštev v glavnem samo v dveh primerih, in sicer na terenu pred transportiranjem slik, katerih barvna plast je v tako slabem stanju, da bi ji utegnil prevoz do restavratorskega ateljeja škoditi. V ateljeju pa s profilakso zavarujemo tiste slike, ki jih iz različnih vzrokov ne restavriramo takoj. Često pa jo uporabljamo tudi pri odstranjevanju manjših poškodb na sliki, kot so prebitine ali manjše deformacije platna.

Poudariti moram, da ta poseg ni vedno priporočljiv, zlasti ne, kadar imamo opravka s sliko, na kateri je povezava med barvo in podsnovo ali podsnovo in osnovo na večjih površinah ali celo po vsej sliki izredno slaba. Že neznatno povečana površinska napetost, do katere pride pri profilaksi, namreč lahko povzroči odstopanje barvne plasti od podsnove ali barvne plasti s podsnovo od osnove. Pri takih slikah moramo utrditi barvno plast z lica, ko je slika še na podokviru. (Glej utrjevanje barvne plasti!) Profilakse tudi ne polagamo na slike, ki jih je poškodoval ogenj. Večji ali manjši mehurčki na barvni plasti, ki nastanejo zaradi visoke temperature, so izredno krhki in se pri profilaksi prav lahko osujejo.

Za profilakso velja pravilo, da jo polagamo, ko je slika še na podokviru, ker bi sicer prav lahko prišlo do skrčitve platna in s tem do nezaželenih deformacij. Šele ko je zaščitna nalepka na površini barvne plasti popolnoma suha, lahko sliko brez škode snamemo s podokvira. Če sliko, ki ima na sebi fragmentarno profilakso, dubliramo, profilakse ne snamemo, ampak prek nje in po vsej površini slike naneseemo novo profilakso.

Priprava ribjega kleja za profilakso:

- večje kose posušenih jesetrovih mehurjev nalomimo na čim manjše koščke (1—2 cm²) in jih damo v emajlirano posodo;
- nalijemo destilirano vodo, in sicer toliko, da dobimo 3—4% raztopine kleja. Pustimo jo stati toliko časa, da klej nabrekne (15 do 18 ur);
- nabrekle koščke nato segrevamo v vodni kopeli, dokler ne dobimo prozorne raztopine; nikoli ne ogrevamo do vrelišča;
- raztopino precedimo skozi gazo ali sito. Nato ji dodamo prav toliko čebelnega medu, kolikor smo imeli suhega ribjega kleja;

— nazadnje dodamo 0,5 grama parabenzol sulfamida (beli streptocid) na liter raztopine ali pa vodno raztopino natrijevega pentaklorfenolata (1 % teže suhega kleja).

Za splošno profilakso razrežemo svileni papir v kose 30×40 cm, za fragmentarno profilakso pa narežemo koščke glede na površino poškodb.

Preden položimo profilakso, odstranimo najprej prah (z mehkim čopičem ali z žametno krpico).

Utrjevanje barvne plasti in podsnove z ribjim klejem

Utrjevati pomeni zlepljati odstopajoče barvne plasti s podsnovo oziroma osnovo ali okrepiti razrahljano podsnovo in prilepljati odstopljene koščke barvne plasti in podsnove na ustrezna mesta.

Če imamo opravka s sliko, katera barvna plast je tako razrahljana, da bi pri snemanju s podokvira manjši ali večji delci lahko odpadli, moramo izvesti prvo stopnjo utrjevanja, ko je slika še na podokviru.

Preden začnemo z utrjevanjem, moramo sliko najprej previdno očistiti prahu. Ugotoviti moramo tudi, ali niso morda na površini kakšni mastni madeži. Le-te previdno odstranimo z bencinom, ker se nanje položeni lističi sicer ne bi prilepili. Pazljivo moramo pregledati vso površino tudi zato, ker so razpoke morda polne prahu, saj bi vodna raztopina kleja zaradi visoke površinske napetosti zelo težko prodrla skozi prah pod odstopajoče delce barvne plasti. Pomagamo si s 30—40 % etilnim alkoholom, s katerim premažemo vso sliko, tik preden nanesemo nanjo topel klej.

Klej pripravimo na isti način kot za profilakso, vendar 4—8%. Šibkejši klej pripravimo, kadar je platno zelo tanko, kadar podsnova ni debela in kadar so barvni nanosi glazurni, pa tudi, če je podsnova debelejša, a rahla zaradi popolne dotrajanosti kleja. Tako podsnovo moramo najprej dobesedno prepojit s klejem, nato pa jo z likanjem spet okrepimo. Z močnejšo koncentracijo kleja pa utrjujemo barvno plast pastozno slikanih podob na močnejšem lanenem platnu ali celo na juti in kadar so razpoke trde in dvignjene.

Vzemimo, da moramo utrjevati barvno plast slike, ki je še na podokviru. Pripravimo deščico, ki je enako debela kot letvice podokvira. Ker bomo morali utrjevati barvno plast tudi ob robovih, si pripravimo še tanko cinkovo ali bakreno ploščico, ki jo namestimo med hrbtno stran platna in letvico do roba slike. Če tega ne bi storili, bi se barvne plasti na robovih podokvira lahko začele lomiti. Ko smo vse to uredili in medtem pripravili tudi ustrezno koncentracijo kleja, pričnemo z delom. Z mehkim in primerno širokim čopičem nanesemo topel klej na tisto površino slike, ki jo bomo lahko nato prekrili s pripravljenim kosom svilenega papirja. Velikost svilenih papirčkov je običajno 20×20 ali 20×30 cm, v posebnih primerih pa uporabljamo tudi manjše. Klej moramo nanašati enakomerno. Že pri tem se moramo potruditi, da bi čim več kleja spravili v razpoke, kar se nam posreči, če ga nanašamo v raznih smereh. Lahko pa se srečamo tudi s tako zelo razrahljano plastjo, da bi nam tako nanašanje lahko odneslo posamezne delce barvne plasti. V takih primerih vzamemo manjši mehak čopič in nanesemo klej na barvno plast tako rekoč po kapljicah.

Ko smo torej nanesli na določeno površino slike klej, položimo ustreznih košček svilenega papirja na karton in s hitrimi potezami nanesemo nanj enak

klej. Nato listek dvignemo in ga položimo na sliko. Pri tem delu moramo biti spretni in pazljivi. Če položenega listka ne smemo več dvigati ali ga premikati, ker bi se lahko zgodilo, da dvignemo ali premaknemo posamezne delce barvne plasti. Položen listek ne sme imeti niti gub niti zračnih mehurčev. Morebitne gube previdno odstranimo s prsti, zračnih mehurčkov pa se rešimo tako, da na takih mestih prebodemo papir z iglo. Na položeni listek damo potem malo večji kos filtrirnega papirja in prek njega narahlo potegnemo z gumijastim valjem. S tem smo dosegli dvoje: list se tesneje prilježe barvni površini, filtrirni papir pa popije odvečni klej.

Naslednji list moramo položiti tako, da njegov rob prekrije predhodnega za 0,5 cm, ne za več(!), zelo napačno pa bi bilo, če bi se lističa le dotikala. To bi lahko povzročilo novo poškodbo, imenovano ravni zlom barvne plasti, ki ga je zelo težko popraviti. Med sušenjem se namreč lističi radi krčijo. Če smo položili pravilno po vsej površini, je površinska napetost uravnotežena in se sliki ne more nič zgoditi. Če so pa med lističi vrzeli, se preperelo platno na takem mestu lahko zaradi velike površinske napetosti celo pretrga. — Skrbeti moramo torej, da nanašamo klej in polagamo listič za lističem enako pazljivo, dokler ne prekrijemo vse površine slike.

Ko to opravimo, počakamo, da se klej malo osuši. Šele nato začnemo z zalikavanjem. Priporočljivo je, da imamo pri roki dva manjša likalnika (npr. potovalna). Enega pustimo hladnega, drugega pa segrejemo na 40—50° C. Pri likanju ju uporabljamo izmenično. Likati ne smemo neposredno po lističih, ampak prek ene ali dveh plasti ovojnega papirja. Zgornjo stran papirja natremo še z milom, da likalnik gladko drsi po papirju. Sliko prelikamo enkrat ali večkrat. Nato jo odložimo, da se klej posuši. Naslednjega dne jo snamemo s podokvira, položimo na ravno desko ali, še bolje, na marmorno mizo in nadaljujemo z delom. Likalnik segrejemo do 80° C. Sliko bomo zalikali spet postopno, del za delom. Del površine najprej navlažimo z destilirano vodo. Nato jo pokrijemo z (na eni strani ovlaženo) prozorno folijo, ki prenese tudi višje temperature, ali s kosom polivinila, na eni strani okrepljenega s platnom (povoščeno platno). Ob glajenju z vročim likalnikom se začne pod prevleko razvijati para, ki spet zmešča osušeni klej pod dvignjenimi razpokami ali skledicami in nam omogoči, da s hladnim likalnikom barvno plast zravnamo. Ko prelikamo vso sliko, lahko postopek ponovimo. Ko je to delo opravljeno, pokrijemo vse robove z 10—15 cm širokimi pasovi ovojnega papirja (lepimo z lepilnim papirjem). Nato položimo sliko na leseno mizo z licem navzdol, in sicer na 1—2 kosa ovojnega papirja, ki sta malo večja od slike. Zdaj vzamemo mokro gobo ali večji tampon in posamezne pasove papirja, ki smo jih prej prilepili okoli slike, zmočimo in z lepilnim trakom prilepimo na mizo. Med sušenjem pasovi držijo sliko v enakomerni napetosti, da ne bi prišlo do skrčitve platna ali do drugih deformacij. Ko je slika docela suha, začnemo čistiti platno (temeljnik slike) s hrbtni strani. Če je bila slika že prej dublirana, jo razdubliramo. Včasih je platno dobesedno zabito z raznimi umazanijami itd. Ker moramo barvno plast utrditi tudi s hrbtni strani, moramo kleju najprej odpreti pot skozi platno do podosnove. Če imamo namen sliko dublirati, nam ni treba biti žal starega platna. Vzeti moramo zelo oster nož in posneti oz. zrezati ves reliefni del platna. Hrbtno stran platna na ta način zravnamo in odpremo pot kleju, ki ga bomo kasneje nanесли. Tu je treba poudariti, da nikakor ne velja čistiti hrbtni strani slike z raznimi skalpeli ali celo s konico

skalpela (tako da stoji rezilo pravokotno na platno). S takšnim početjem spravimo nitke v gibanje, podsnova prav rada odstopi od platna ter torej sami povzročimo še nove poškodbe.

Ko to delo pazljivo in temeljito opravimo, nanesemo s širokim čopičem vroč klej prek vse površine. Nato vzamemo še vroč likalnik in hitro prelikamo vso površino. S tem pomagamo kleju, da prodre skozi »odprto« platno do podsnove. Z vročim likalnikom likamo po mokrem kleju, dokler se ne začne lepiti na likalnik. Če je platno debelo in zelo vpija klej, lahko postopek ponovimo. Zdaj pustimo, da se slika posuši — utrjevanje je končano. Sliko začnemo pripravljati za naslednji postopek: dubliranje.

Kadar restavriramo sliko, za katero ni nevarnosti, da bi se pri snemanju s podokvira poškodovala, jo snamemo že pred utrjevanjem. Obravnavamo jo na enak način kot prejšnjo, le da jo ali obtežimo po vsaki delovni fazi ali pa jo že po prvem utrjevanju napnemo z že omenjenimi, po robovih nalepljenimi papirnimi pasovi. Nikakor pa ne smemo pustiti slike kar tako, ker bi zaradi velike površinske napetosti med sušenjem lahko prišlo tudi do težjih poškodb. Sicer pa se običajno potrudimo, da sliko že pri prvem zalikavanju čim bolj posušimo.

Dubliranje oljnih slik

Za sliko, ki jo nameravamo dublirati, vzamemo platno, ki je po strukturi čim bližje izvirnemu, in ga napnemo na slepi okvir, ki ima notranje dimenzije vsaj tolikšne kot slika. Pri napenjanju moramo paziti, da tečejo niti vzporedno oz. pravokotno. Nato vzamemo že pripravljene 10 % klej in ga mlačnega z manjšo ščetko nanašamo s hitrimi potezami na platno, najprej v eni smeri in nato še pravokotno na prejšnjo smer. Če bi se predolgo mudili na istem mestu, bi klej proniknil skozi platno, kar se pa ne sme zgoditi. Klej lahko nanesemo na zunanjo ali na notranjo stran platna (med polji podokvira). Moskovski restavratorji nanašajo klej običajno na notranjo stran, ker potem lahko sliko zalikavajo, ne da bi bilo treba pod njo premikati podloženo desko. Na zunanjo stran nanašajo klej, kadar dublirajo pastozno slikano sliko, ki se je ne sme široko zalikavati po barvni plasti, ampak jo je treba (položeno na file) obdelovati s hrbtno strani. Ko klej nanesemo po vsej površini, pustimo platno, da se posuši. Klej nato v vodni kopeli ogrejemo in ga na enak način nanesemo še na hrbtno stran slike.

Ko se prvi nanos kleja na platno osuši, s skalpelom odstranimo morebitne vozle, nakar nanesemo sem kot tudi na hrbtno stran slike še eno plast kléja. Tokrat pustimo sušiti klej le toliko časa, da začne močno pikati. Nato odstranimo nalepljene pasove ovojnega papirja in položimo sliko na dublirno platno. Paziti moramo, da tečejo niti starega in dublirnega platna v isto smer. Nato sliko najprej prevaljamo z valjem ali pa jo masiramo z rokami, in sicer iz sredine navzven. Nato vzamemo hladen likalnik in vso sliko še prelikamo. Zdaj pustimo sliko vsaj dve uri počivati, da se klej nekoliko osuši. Kadar je slika dublirana na notranji strani, tj. med podokvirnim letvicami, jo položimo, če je mogoče, na hladno marmorno mizo ali kovinsko ploščo, tako da na tej počiva dublirno platno, slika pa je z licem obrnjena navzgor. S toplim likalnikom (60—80° C) zalikavamo prek enega ali dveh pasov ovojnega papirja. Pri tem pazimo na dvoje: prvič, da ne likamo predolgo na istem mestu, ker bi

klej udaril skozi dublirno platno in bi nastale lise; drugič, da s suho krpo sproti odstranjujemo s hladne mize kondenzirano vlago. Če smo bili pri dubliranju pazljivi, bo čista hrbtna stran platna ustrezala tudi estetskim normam. Pri zalikavanju se dokončno uležijo morebitne še dvignjene krakelire, ki jih nismo položili že pri prvem utrjevanju.

Tako zdublirano sliko pustimo obteženo vsaj 24 ur. Nato z vatnimi tamponi, ki jih pomakamo v toplo vodo, in s skalpelom odstranimo z barvne plasti vse položene lističe. Nazadnje zdrgnemo sliko še s suhim tamponom in tako odstranimo preostali klej. Sliko nato zrežemo z delovnega podokvira in napnemo na ustrezen podokvir.

Nekoliko težavnejše je dubliranje izredno velikih slik. Za to moramo imeti večji delovni prostor. Če tega nimamo, dubliramo po kosih. Takšno delo je bolj zamudno, ker moramo počakati, da se vsak del platna oz. slike, na katero smo nanесли prve plasti kleja, posuši. Slika ne sme biti prosto zvita, ampak jo tesno navijemo na najmanj 50 cm širok valj, katerega os leži v fiksiranih ležajih, da se bo slika pozneje odvijala enakomerno. Barvna plast je obrnjena navznoter. Pri dubliranju moramo paziti, da nam slika ne uide iz smeri. Poznejše usmerjanje bi utegnilo imeti nevšečne posledice za sliko. Tako dublirane slike ne napenjamo na podokvir v delavnici, ampak jo prepeljemo ali prenesemo navito na valju (tokrat z barvno plastjo navzven) v razstavni prostor, kjer opravimo zaključna dela.

Ribji klej ima posebno pri takih primerih veliko prednost pred voskom. Slika, ki je pravilno dublirana z ribjim klejem, je zelo elastična in jo lahko brez škode zvijemo. Če je potrebno, ostane lahko zvita tudi dalj časa.

Plombiranje (ali kitanje)

Če je odpadla podsnova debela, to pomeni, da je bila nanescena večkrat in v tankih slojih. Tedaj je edino pravilno, da tudi plombe nanašamo v tankih plasteh, dokler ni poškodovano mesto zavrano s površino barvne plasti. Vsak namaz moramo pustiti, da se posuši. Če bi plombirali taka mesta z enim samim namazom, bi ob sušenju (in hkratnem krčenju) le-tega lahko nastala kotanja ali pa bi plomba celo razpokala. Ko se plombe posušijo, jih zgladimo z večjim ali manjšim zamaškom iz plute, ki ga med poliranjem namakamo v vodo. Zamašek mora imeti spodaj oster rob, da med delom odnaša odvečni material s plombe. Poliramo v krogih. Barvno plast okoli plomb očistimo z majhnimi in vlažnimi tamponi (vato navijemo na droban ročaj čopiča).

Testo za plombiranje pripravimo tako, da v levo dlan vzamemo manjšo količino bolonjske krede, tej dodamo nekaj kapljic mlečnega 8—10 % ribjega kleja in z manjšo lopatico ali s skalpelom dobro zmešamo. Če je treba, dodamo ali kredo ali klej, da postane testo primerno gosto. Če mu dodamo še nezatno količino dobro zmletega drevesnega oglja, se plombe niti ne krčijo niti ne pokajo.

Pretrganine in zaplate

Razpoke po šivih srečujemo običajno pri velikih starih slikah. Nit v šivu preperi, klimatske spremembe pa tudi povečujejo napetost platna. Star šiv pač rad popusti, vendar to še ni najhujše. Če slika, ki ima po šivu daljšo

razpoko, dolgo časa leži v kakem depouju, se platno neovirano krči, robova pa se vedno bolj oddaljujeta. Tako se pridruži prvi poškodbi še druga, tj. deformacija slike.

Take poškodbe se običajno lotimo, ko je slika še na podokviru. Če je potrebno, barvno plast še utrdimo, sicer pa položimo nanjo samo profilakso. Prosta pasova platna ob razpoki okrepimo s tankim platnom, gazo ali japonskim papirjem. Zdaj položimo sliko na mizo ali na slikarsko stojalo (na tem mora ležati šiv v vodoravni smeri). Na zgornji in spodnji rob slike prišijemo ali pritrdimo z močnimi ščipalkami 1 cm široke in primerno dolge bombažne trakove, in sicer tako na gosto, da se dotikajo. Tiste, ki vise z zgornjega roba, obtežimo tako, da so trakovi nad sredino razpoke bolj obteženi od tistih, ki so nad začetki razpoke. Trakove s spodnjega roba pa dvignemo med že obteženimi trakovi navzgor prek slike in jih ravno tako primerno obtežimo. Zdaj delujeta na robova dve enaki sili, ki težita druga proti drugi in izravnata deformirano platno. Potem s čopičem nanesemo 1—2 % raztopino toplega ribjega kleja po vsej širini slike v pasu, ki je malo širši kot razpoka. Skrčene niti navlaženega platna se zaradi obtežitve vračajo v nekdanje stanje. Ta postopek ni preprost. Včasih moramo platno večkrat namočiti in lahko ogrevati. Ko se oba robova razpoke spet dotikata, odstranimo trakove in položimo prek obeh robov močnejšo profilakso. Šele zdaj lahko sliko snamemo in pripravimo za dubliranje. Šiv običajno v živo odstranimo in jarek zaplombiramo s kitom, ki ga pripravimo iz nastrganega platna, 8 % kleja in manjše količine bolonjske krede. Ko je ta plomba suha, jo zbrusimo, nato pa okrepimo šiv po vsej dolžini z dvema plastema japonskega papirja, ki ga ravno tako nalepimo z ribjim klejem. Zdaj bomo sliko dublirali in opravili na njej še vsa druga restavratska dela. Zelo nepravilno bi bilo, če bi prazno polje med robovoma razpoke preprosto zapolnili z vstavljenim platnom.

Ostri prerezi. Sicer dobro ohranjeno, a prerezano sliko rešujemo samo lokalno. Če je prerezana v notranjem polju podokvira, je ne snamemo. Prek prerezanega mesta položimo z lica najprej profilakso. Sliko nato takoj obrnemo in položimo na ovojni papir. Na hrbtni strani navlažimo prerezano mesto s 4 % klejem in z masažo previdno spravimo skupaj niti, da se dotikajo sosednjih. Morebitno vrzel takoj zakitamo z nastrganim platnom in prelepimo z japonskim papirjem. To likamo do osušitve. Prek tega mesta lahko nalepimo širši pas japonskega papirja ali pa zaplato. Ta je posebno primerna, če je slika delana pastozno na močnejšem platnu. Za zaplato ne smemo vzeti novega, temveč že »umirjeno« platno, npr. takšno, ki je že rabilo za dubliranje. Najprej očistimo kos platna in nanj nanesemo eno do dve tanki plasti ribjega kleja. Ko se posuši, nanesemo nanj še tretjo plast in ga položimo na poškodovani del slike na enak način kot pri dubliranju. Zaplato lahko nalepimo tudi z voščeno smolno maso, vendar moramo najprej zapreti platno z eno ali dvema tankima plastema ribjega kleja. (Zaradi večje elastičnosti vselej dodamo kleju čebelni med.) Razume se, da iz vseh robov odstranimo niti, tako da se zaplata povsod zaključi pahljačasto. Te razpuščene niti lahko tudi zbrusimo, da se zaplata ne konča ostro. Z lica nato odstranimo profilakso, režo zaplombiramo in retuširamo.

Prebitine nastajajo ob udarcih slik ob kak predmet in so zelo različne velikosti in oblike. Od ostrih prerezov se ločijo po tem, da so pretrgane niti tu

razcefrane. Tudi oblika prebitine ni ostra. Poleg tega je poškodovan še kos barvne plasti ob prebitini.

Tudi tako poškodovano sliko lahko rešujemo še na podokviru ali pa že sneto. Barvno plast zavarujemo lokalno s profilakso, ob robovih pa jo utrdimo. Ko je profilaksa še sveža, sliko položimo na gladko trdo osnovo z licem navzdol. Nato konce pretrganih niti razpletemo v posamezna vlakna, če je to mogoče. Položimo jih, kakor pač zahteva struktura vlakna. To moramo narediti, dokler je klej na profilaksi še svež, sicer bi bilo delo otežkočeno ali nemogoče, ker bi bile niti že zlepljene. Položena vlakna nato prepajamo s 4—6 % klejem. Iz enakšnega platna potegnemo zdaj nekaj niti, daljših kot pretrganina, in jih položimo na poškodovano mesto v smereh pretrganega platna, nakar jih prepajamo z enakim klejem. Ko se klej že nekoliko osuši, to mesto zalikamo prek folije (menjavamo hladno in topel likalnik). Ko je suho, proste konce niti zbrusimo.

Včasih položimo čez prvo še eno plast niti (ko klej še pika), ki je pa ne prepajamo več s klejem, ampak jo samo zalikamo s hladnim likalnikom prek papirja in obtežimo, da se klej posuši.

Če je restavrator dovolj spreten, lahko na ta način tako »zakrpa« prebitino, da se na hrbtni strani sploh ne vidi. Lahko pa uporabi tudi opisane načine, kot so: kit iz nastrganega platna, japonski papir in platnene zaplate.

Zaplate so potrebne, kadar sliki manjka manjši ali večji del platna s podsnovo in barvno plastjo.

Sliko najprej snamemo s podokvira in ji po že opisani metodi najprej utrdimo barvno plast, če je to potrebno, ali pa vso površino samo pokrijemo s profilakso. Nato poiščemo staro platno, ki je po strukturi čim bližje platnu slike. Sliko položimo na to platno z licem navzgor ter z ostrim skalpelom izrežemo kos platna, ki se prilega luknji v sliki, ter ga vstavimo, čezenj pa položimo lokalno profilakso. Prek te nanesejo še novo profilakso. Ko se posuši, sliko obrnemo in morebitne reže zakitamo z nastrganim platnom, kredno in klejem. Ko je plomba suha, jo zbrusimo. Po vsej dolžini jo lahko prekrijemo še s tankim japonskim papirjem. Tako poškodovano sliko običajno še dubliramo.

Ko sliko napnemo na podokvir, vstavljeni kos platna tako rekoč grundiramo. Pri tem se moramo potruditi, da bo na to platno nanesejo grund v vseh pogledih blizu podsnovi.

Če so robovi luknje razcefrani v daljše ali krajše niti, lahko tudi kos platna, ki ga vstavljamo, na robovih razceframo. To storimo tako kot pri prebitinah.

Za vstavljanje lahko uporabimo včasih tudi že grundirano platno ali pa celo del stare slike z barvno plastjo vred. Mnogi restavratorji grešijo, ko vstavljajo zaplate šele po dubliranju.

Skrčenje platna in vdrtine. Če je slika nepravilno napeta ali celo pripeta, se zaradi klimatskih sprememb platno na delu slike ali v celoti skrči, nakar podsnova in barvna plast razpokata ter se vzdigneta. S tako sliko moramo ravnati zelo previdno. Niti ne smemo položiti profilakse niti ne smemo pričeti z utrjevanjem, ker bi se sicer barva lomila in robovi prekrivali.

Na vso sliko nanesejo z obeh strani topel 3—4 % ribji klej. Čez nekaj minut jo začnemo z zagozdami (ki so v kotih podokvira) postopoma nategovati. To delamo, dokler ne dobi platno prvotnih dimenzij. Šele nato pričnemo barvno plast utrjevati. Če prvotni podokvir nima zagozd, previdno prepnemo sliko na enako velik podokvir z zagozdnimi ali, še boljše, kotnimi vijaki.

Kadar je nosilno platno zaradi topega udarca lokalno deformirano, pretegnjeno, si ravno tako pomagamo s toplim 2—4% ribjim klejem, ki ga naneseemo na obe strani hkrati. Tako deformacijo včasih odstranimo že z nanosom kleja ali pa uporabimo še likalnik. Če je takih poškodb več ali če je ena večja, obdelujemo s klejem vso površino. Če je deformacija manjša, jo rešujemo lokalno.

VIKTOR POVŠE: RESTAURATION DES PEINTURES A L'HUILE AVEC LA COLLE DE POISSON EN UNION SOVIETIQUE

L'auteur qui a fait un stage de spécialisation en Union soviétique expose les techniques de restauration des peintures à l'huile avec la colle de poisson (prophylaxie, raffermissement, doublage, plombage), et les procédés employés dans les cas de déchirures et morceaux rapportés.

Kadar je nosilno platno zaradi topega udarca lokalno deformirano, pretegnjeno, si ravno tako pomagamo s toplim 2—4% ribjim klejem, ki ga naneseemo na obe strani hkrati. Tako deformacijo včasih odstranimo že z nanosom kleja ali pa uporabimo še likalnik. Če je takih poškodb več ali če je ena večja, obdelujemo s klejem vso površino. Če je deformacija manjša, jo rešujemo lokalno.

VIKTOR POVŠE: RESTAURATION DES PEINTURES A L'HUILE AVEC LA COLLE DE POISSON EN UNION SOVIETIQUE

L'auteur qui a fait un stage de spécialisation en Union soviétique expose les techniques de restauration des peintures à l'huile avec la colle de poisson (prophylaxie, raffermissement, doublage, plombage), et les procédés employés dans les cas de déchirures et morceaux rapportés.

ZGODOVINSKI RAZVOJ RESTAVRATORSTVA V SOVJETSKI ZVEZI

(Po: A. A. Tuber, Podgotovka i attestacija restavradorjev v SSSR)

Restavratorska dejavnost v SZ ima že večstoletno tradicijo. Razvijala se je počasi, vendar uporno, kakor so pač dopuščale razmere v carski Rusiji. Ta razvoj zasledujemo najlažje v večjih mestih, kot so Moskva, Leningrad oz. Peterburg, Novgorod in Kijev. Tu so bili največji muzeji in galerije in najbolj potrebni restavratorji, ki naj bi skrbeli za galerijske in muzejske eksponate. V XVIII. stoletju so bili v Peterburgu restavratorski ateljeji v Ermitažu, Ruskem muzeju in v muzeju Akademije umetnosti, v Moskvi pa v Kremlju, Tretjakovski galeriji in Puškinovem muzeju. V vseh so vodili delo starejši mojstri, običajno slikarji ali kiparji, ki so si bili znanje pridobili deloma v akademiji, nekaj pa so ga podedovali od svojih mojstrov. Drugi restavratorji so bili nekakšni obrtniki, ki so se restavratorstva tako rekoč priučili.

V tistem času je vsak skrbno čuval svoje znanje in ga posredoval svojim učencem le v skopih obrokih. Zato je restavratorska dejavnost napredovala izredno počasi. Kvaliteto lahko ugotavljajo šele sodobni ruski restavratorji, ko se dnevno srečujejo s takratnim delom. Lahko rečemo, da je bilo vse prej kot kvalitetno, saj ti ljudje še niso imeli pravega odnosa do izvirnikov. Stare ikone so npr. običajno preslikavali. Ni posebna redkost, če se znajde na restavratorski mizi ikona, ki je bila petkrat, šestkrat in celo večkrat preslikana. Odgovor na vprašanje, zakaj te preslikave, bo preprost. Ikono so naslikali v tempera tehniki na grundirano desko in jo nato prekrili s tanko plastjo lanenega firneža, ki pa je sčasoma tako potemnel, da se slika skoraj ni več videla. Ker restavrator ni znal odstraniti težko topnega starega firneža, jo je raje preslikal. Drugi vzrok pa so bile poškodbe: na nekaterih mestih je zaradi mehaničnih in drugih vzrokov odstopila ali razpokala podsnova. Ker je restavrator ni znal utrditi, jo je odstranil, nato ta mesta zakital in končno zaradi zaplat vso ikono preslikal. — Takrat ni bilo ljudi, ki bi to delo nadzirali in presojali. Zato je bila ruska restavratorska dejavnost dolga stoletja izredno primitivna, vse do začetka našega stoletja. V letih 1914—1915 pa so bili posamezniki v tujini; v Italiji, Angliji, Franciji in so videli za tisti čas zelo napredno restavratorstvo. Ko so prišli domov, so začeli kritizirati nekvalitetno restavratorsko delo v časopisih. Vendar je to rodilo le skromne uspehe.

Socialistična revolucija pomeni pravo prelomnico tudi v zgodovini ruskega restavratorstva. Ljudska oblast je izvedla temeljito reformo galerij in zgodovinskih muzejev, katerih vrata so se odprla širokim množicam delovnega ljudstva. Galerije in muzeji so dobili dragocenosti, ki so bile do revolucije last raznih knezov, bogatih bojarov in meščanov. Veliko dragocenih umetnin je prišlo v galerije tudi iz cerkva, ki so bile ukinjene za obredne namene in preurejene v muzeje, npr. cerkev Vasilija Blaženega na Rdečem trgu in vse tri kremeljske cerkve v Moskvi, v Leningradu Isakijeovski sobor in Petro-Pavlovska cerkev ter še mnogo drugih cerkva v raznih mestih SZ. Mnoge so izredno pomembne kot arhitekturni in likovni spomeniki, saj so njihove notranjščine pokrite z deset tisoči kvadratnih metrov fresk. Vse to neizmerno bogastvo se je znašlo čez noč v ljudski lasti in ga je bilo treba vzdrževati in urejati. To je bil za mlado ljudsko oblast velik problem, vendar se je znašla tudi v tej

situaciji in sklenila rešiti vse spomenike, ki so kulturno pomembni za ruski narod.

V muzejskih restavratorskih ateljejih so začeli zbirati poštene mojstre z velikim praktičnim znanjem. Tem so dali v uk mlade izobražene ljudi, ki so pokazali zanimanje za to dejavnost. Vendar problem še ni bil rešen. Restavratorstvo je še vedno slonelo na praksi, bilo je brez osnov znanstvenega raziskovanja. Zato se je pojavila težnja, da bi mlade restavratorje seznanili tudi s teoretičnim znanjem fizike in kemije. Že 5. oktobra 1918 pa je bila izdana državna odločba, ki je predpisovala register vseh spomenikov v zasebni ali državni lasti. V maju 1919 je bila imenovana restavratorska komisija, ki je delovala v sklopu Zveznega kolegija muzejev in spomeniškega varstva.

V okviru Zvezne restavratorske komisije in na pobudo umetnostnega zgodovinarja in slikarja Igorja Grabarja so bili 1924 v Moskvi organizirani Centralni državni restavratorski ateljeji, ki so delovali pod njegovim vodstvom do 1934. K sodelovanju so pritegnili takratne najvidnejše restavratorje. Komisijsko so preučevali vse znane metode dela in razne recepte ter osvojili le tiste, ki so dajali zadovoljive rezultate. Z ateljeji so sodelovali še razni zunanji sodelavci. Ta ustanova je bila velikega pomena tudi za izobraževanje mladih ljudi, ki so se potem razšli po raznih muzejih in uspešno restavrirali. V tridesetih letih so bili pri Akademiji materialne kulture v Moskvi ustanovljeni še restavratorski laboratoriji, ki so delovali do začetka druge svetovne vojne. Tedaj je bilo v SZ že veliko kvalitetnih restavratorjev, ki so se posebno izkazali v drugi svetovni vojni, ko so organizirali in vodili evakuacijo vseh važnejših kulturnih spomenikov, katere so imeli ves čas pod strokovno kontrolo, po vojni pa jih zopet vrnili na svoja mesta. Kljub temu je bilo v mnogih mestih SZ ogromno spomenikov uničenih s požigi, ob bombardiranjih ali pa so jih Nemci pokradli; mnogi so bili zelo močno poškodovani in restavratorji so imeli po vojni polne roke dela.

Leta 1944 so Centralni državni restavratorski ateljeji pod vodstvom akademika Grabarja zopet začeli z delom. Za njih vzdrževanje je skrbelo Ministrstvo za kulturo Ruske federacije. Dobili so kar trojno nalogo: skrbeti so morali za muzejske eksponate muzejev, ki niso imeli svojih restavratorjev; začeli so z znanstvenim proučevanjem vseh dotedanjih restavratorskih metod in analizirali razne stare in novejšje restavratorske materiale (v ta namen so organizirali razne laboratorije: kemičnega, mikrobiološkega, entomološkega in foto-fizikalnega); vzgajali so mlade ljudi, ki naj bi opravljali restavratorsko službo po muzejih. Ti so morali dobro poznati vse restavratorske postopke s svojega področja, morali so biti doma v umetnostni zgodovini, dobro so morali obvladati fiziko, kemijo in biologijo. Tako so bili zmožni za nadaljnje samostojno delo. Poleg tega so bili in so še vedno v praksi enomesečni tečaji. Začetniki delajo pod nadzorstvom skupine starejših restavratorjev in ob koncu tečaja polagajo izpit. Tak restavrator lahko opravlja v domačem muzeju samo tista dela, za katera ima opravljen teoretični in praktični izpit.

Ministrstvo za kulturo je leta 1958 organiziralo v Moskvi Zvezne centralne znanstveno-raziskovalne laboratorije za konservacijo in restavracijo kulturnih spomenikov. Glavna naloga teh laboratorijev je, da preučujejo vse vrste restavratorskih postopkov in materiale, ki so s tem v zvezi. Poleg tega se tu izpolnjujejo restavratorji, da dosežejo višjo stopnjo. Vsako leto organizirajo več enomesečnih tečajev za restavratorje. V te laboratorije sprejemajo na prakso tudi

restavradorje iz socialističnih držav, ki se tu lahko izpopolnjujejo od enega meseca do enega leta.

Po nalogu Sveta ministrov so 1955 uvedli v centralnih laboratorijih dvoletne tečaje za restavradorje tempera in oljnega tabelnega slikarstva in grafike. Osnovna naloga je bila vzgojiti restavradorje-praktike z navedenih področij. Ti morajo zadovoljivo obvladati vsa osnovna načela restavracije ter poznati tehnologijo, kemijo, fiziko in mikrobiologijo. Po dveh letih dobi restavrador, ki uspešno opravi vse predpisane izpite, pravico do samostojnega dela ali organizacije novega restavratskega ateljeja v kakem mestu, kjer še ni te dejavnosti. Vendar je ta restavrador še vedno vezan na Centralne laboratorije in se vrača tja na enomesečne tečaje, da tako spoznava vse najnovejše dosežke restavratskega dela.

Po nalogu Ministrstva za kulturo SSSR je bilo v decembru 1961 izvedeno testiranje restavradorjev, ki so glede na znanje razdeljeni v štiri skupine: slikar-restavrador tretje, druge in prve kategorije in slikar-restavrador višje kvalifikacije. Te naslove pa lahko doseže vsak restavrador na naslednjih področjih:

1. restavracija tabelnega oljnega slikarstva,
2. restavracija tabelnega tempera slikarstva,
3. restavracija monumentalnega fresko in tempera slikarstva,
4. restavracija skulptur,
5. restavracija grafike,
6. restavracija umetniške keramike in stekla,
7. restavracija kovinskih umetniških izdelkov,
8. restavracija umetniških tkanin,
9. restavracija umetniških izdelkov iz kože in pergamenta,
10. restavracija umetniških izdelkov iz kosti in rogovine.

Da bi dobil restavrador naslov slikar-restavrador višje kvalifikacije, mora imeti fakultetno izobrazbo in najmanj pet let prakse ter mora obvladati najmanj dve restavratski področji. Slikar-restavrador prve kategorije mora imeti najmanj tri leta prakse in široko znanje tehnologije, fizike in kemije, poznati pa mora vsaj še eno sorodno restavratsko področje. Slikar-restavrador druge in tretje kategorije pa mora imeti dve leti uspešne prakse na enem izmed restavratskih področij. Za starejše restavradorje, ki zaradi vojne nimajo fakultetne izobrazbe, ima komisija za testiranje druge kriterije. Predvsem upošteva dolgoletno prakso na bolj ali manj zahtevnih nalogah. Če komisija ugotovi, npr. za restavradorja višje kvalifikacije, da je zaradi slabega dela ali neznanja umetnino poškodoval, ga lahko prestavi v nižji kvalifikacijski razred. Če pa se restavradorju dokaže, da se ni držal predpisanih metod in je zaradi tega spomenik utrpel večjo škodo, se mu za nekaj časa ali za vedno odvzamejo vse že priznane kvalifikacije in ne sme več delati na restavratskem področju.

Sodobni restavratski center SZ je Moskva. V Centralnih državnih restavratskih ateljejih je zaposlenih 150 strokovnjakov: konservatorjev, restavradorjev vseh strok (z izjemo monumentalnega slikarstva), kemikov, fizikov, biologov, rentgenologov, mikrobiologov in drugih. V Zveznih centralnih znanstvenoraziskovalnih laboratorijih za konservacijo in restavracijo je zaposlenih 80 specialistov, ki opravljajo raziskovalna dela z vseh restavratskih področij za vse republike. V Tretjakovski galeriji dela 24 restavradorjev, ki restavrirajo tabelno oljno in tempera slikarstvo ter grafiko. Večja skupina restavradorjev je še v Puškinovem muzeju, v vseh drugih muzejih pa so manjše skupine. Izredno

kvalitetna skupina restavradorjev za papir, pergament in miniaturno knjižno slikarstvo dela v Biblioteki Lenina v Moskvi. V Institutu marksizma in leninizma pa dela več strokovnjakov za restavracijo dokumentov.

V Leningradu so najvidnejši restavratorski ateljeji v Ermitažu, kjer dela približno 80 ljudi z vseh restavratorskih področij. Posebne omembe so vredni kemični laboratoriji in odlični restavratorji monumentalnega slikarstva in kamna. V Državnem ruskem muzeju dela 24 ljudi na področju restavracije tabelnega oljnega in tempera slikarstva, grafike, plastike in kovine. Večji restavratorski ateljeji so še v sklopu Slikarske akademije v Leningradu. V laboratorijih Biblioteke Akademije znanosti pa dela izredno kvalitetna skupina restavratorjev, fizikov in kemikov, ki zelo uspešno restavrira dokumente.

V Kijevu se odlikujejo posebno restavratorji za monumentalno slikarstvo. Večji ali manjši restavratorski ateljeji so še v številnih drugih mestih raznih republik, vendar so v stalnem stiku s Centralnimi ateljeji.

Ob tej priložnosti moram povedati, da so ruski restavratorji izredno dobri, sposobni in zelo skromni. Svojega znanja nihče ne skriva. Če čuti ob sebi človeka, ki ga njegova dejavnost zanima, se potruji in mu da vse svoje znanje. Vodja restavratorskih ateljejev Ruskega muzeja v Leningradu Anani Borisovič Brindarov je dejal: »Nesebično in brez vsakih skrivnosti, kot svojemu sinu, vam dajem vse svoje znanje, ki sem si ga pridobil v dolgih letih do svojih sivih las, le svojih rok vam ne morem dati.« Vedno je naglašal, da za dobrega restavratorja ni dovolj, če ima široko znanje, marveč mora delo tudi čutiti in biti z dušo pri stvari.

Viktor Povše

KONSERVATORSKA POROČILA - RAPPORTS DES CONSERVATEURS

Poleg splošno znanih uporabljamo še naslednje kratice:

d. — desni, desno	spom. — spomeniški
db. — debel, debelina	sr. — srednji
dl. — dolg, dolžina	str. — stranski
gl. — globok, globina	š. — širok, širina
J — jug	urb. — urbanistični
j. — južni, južno	V — vzhod
kv. — kvadrant	v. — vzhodni, vzhodno
l. — levi, levo	vi. — visok, višina
osr. — osrednji	Z — zahod
p. c. — podružna cerkev	z. — zahodni, zahodno
pr. — premer	zg. — zgornji, zgoraj
reg. — regionalni	ZSV — zavod za spomeniško varstvo
S — sever	zun. — zunanji
s. — severni, severno	ZUSL — Zavod za ureditev stare Ljubljane
sam. — samostanski	ž. — župni
SO — skupščina občine	ž. c. — župna cerkev
sp. — spodnji	
SPKD — Sklad SRS za pospeševanje kult. dejavnosti	

ARHEOLOŠKI SPOMENIKI

UREDIL P. PETRU

AVTORJI

A. V. — Andrej Valič	M. S. — Marijan Slabe
D. S. — Drago Svoljšak	P. P. — Peter Petru
E.B.T. — Elica Boltin-Tome	S. P. — Stane Pahič
F. L. — Franc Leben	S. Š. — Stane Škaler
F. O. — France Osole	T. K. — Tone Knez
I.M.C. — Iva Mikl-Curk	V. S. — Vida Stare
I. S. — Ivan Stopar	V. Š. — Vinko Šribar
L. P. — Ljudmila Plesničar	Z. Š. — Zorka Šubic
M.C.Z. — Mirinca Cvikel-Zupančič	

PALEOLITIK

Županov spodmol pri Sajeveh. Delovni načrt za 1966 je narekoval hkratni odkop na notr. in zun. sektorju. Notr. sektor se je pričel pri prečnem profilu $x = + 7,00$ m, kjer smo 1965 nehali izko-

pavati plasti. Skrajno notr. mejo smo zakoličili pri $x = + 11$ m. Na tem sektorju (pribl. 28 m^2) smo kopali le ok. $1,50$ m gl. ($z = - 2,50$ m), do koder je segal najgloblji mlajšepaleolitski kulturni horizont

AB. Stratigrafija do te gl. odkopa je ostala v glavnem taka, kot smo jo spoznali že leto poprej:

1 — Humus z gruščem in večjimi kamni. Vseboval je nekaj prazgodovinske in srednjeveške keramike, kosti domačih in recentnih lovnih živali. V sp. polovici, predvsem v bližini jamskih sten, je bila močnejše razvita atlantska siga, kot strnjena plošča ali kot sigovo lepilo, ki se je vlezlo v spodaj ležeče grušče.

2 — Drogen grušč s sivkasto rumeno eolsko primesjo, mestoma večji kamni. Plast prepredajo tu in tam zelo temni pasovi (kulturni horizonti AB, C in D). Posebno sp. (AB) ima zelo nepravilen potek, kar kaže na krioturbatne dislokacije plasti v tej globini.

V vseh 3 kulturnih horizontih smo odkrili ok. 340 kamnitih in koščenih orodij in odbitkov (pozni gravettien in epigravettien). Dokajšnja množina fosilnih fragmentov kosti in posameznih zob iz kulturnih horizontov je pripravljena za končno paleontološko opredelitev (do sedaj so bile ugotovljene vrste *Marmota marmota*, *Rangifer tarandus*, *Alces alces*, *Meles meles*, *Bos seu Bison*, *Cervus elaphus* itd.). Več vzorcev oglja iz kurišč kulturnih horizontov bomo uporabili za antrakotomsko analizo in absolutno datacijo po radioaktivnem C^{14} izotopu.

Na zun. sektorju smo kopali od jamskega vhoda ($x = 0,00$ m) do 5. metra v notranjost ($x = + 5,00$ m) v vsej jamski širini, skupno 30 m^2 . Odkop se je pričel v gl. z $z = -2,50$ m, v nivoju, ki smo ga dosegli 1965. Kopali smo le ok. $1,50$ m gl. ($z = -4,00$ m), ker nam je nadaljnje poglobljanje preprečila trdno sprijeta breča. Le ob d. jamski steni, kjer je bila breča tanjša in jo je deloma nadomestovala drobtinčasta siga (na površini ca 6 m^2) nam je uspelo poglobiti odkop še za $1,60$ m ($z = -5,60$ m). Stratigrafske razmere v zun. sektorju je z manjšimi razlikami moč primerjati s predjamskimi iz 1965:

3 — Drogen grušč s posameznimi skalami, pomešan z rumeno rjavkasto ilovico. Prav redki ostanki kosti vrste *Ursus spelaeus*.

4 — Rjava ilovica z večjimi kamni in drobnejšim gruščem. Tu smo našli fragmentirano čeljustnico vrste *Ursus spelaeus*.

5 — Drogen grušč, vmes večji kosi. Primešana mu je bila rjavkasto rumena ilovica. Redki ostanki vrste *Ursus spelaeus*.

6 — Čista rdečkasto rjava ilovica s posameznimi kosi grušča in manjšimi skalami. Kulturni horizont z 20 moustérienskimi artefakti in odbitki. Redki deli kosti večjih sesalcev in posamezni zobje vrste *Ursus spelaeus*.

7 — Debela, z rdečkasto rjavo ilovico in debelejšim gruščem v trdno brečo sprijeta plast. Ob d. jamski steni prehaja v drobtinčasto sigo z gruščem.

8 — Debelejši grušč z odlomljenimi sigovimi skorjami in kapniki, pomešan z rjavo ilovico.

9 — Rumena drobtinčasta siga z redkim gruščem, zelo različne debeline in nepravilnega poteka.

10 — Zelenkasto rumena naplavljenja peščena ilovica s splakami.

11 — Skalna polica, vezana z d. jamsko steno.

Kopanje na zun. sektorju je izpolnilo vsa pričakovanja. Poleg pomembnih stratigrafskih podatkov o najglobljih jamskih sedimentih, ki jih je mogoče časovno vzporediti z ugotovljenimi sedimenti pred jamskim vhomom, smo dobili nedvomne dokaze, da se je v jamo zatekal že neandertalec. V 6. plasti odkriti moustérienski kamni artefakti so po številu sicer še skromni, so pa tipološko tako značilni, da je njihova kulturna opredelitev nesporna. Pomembna je tudi okoliščina, da smo v plasteh 3 do 6 odkrili ostanke kosti jamskega medveda (*Ursus spelaeus*), s čimer bo veliko lažje določiti čas, ko je v Pivški kotlini izumrl.

Iz več profilov smo vzeli vzorce plasti za granulometrično analizo, izrisali in fotografirali vse pomembnejše profile, iz zapisnika pa so razvidna razna opazovanja in ugotovitve ter vse koordinate najdb. — F. O.

NEOLITIK IN ENEOLITIK

Andrejci pri Cerkvenjaku. Pri vrtnih delih na parc. 138/2 k. o. Cerkvenjak je učitelj V. Lorber našel na kulturno plast s kepami ilnatga premaza, rdeče

pečenimi črepinjami in nožičkom iz roženca. Ker najdišča ni preiskoval, je obseg nove najdbe neznan. Predmeti pripadajo poznoneolitickemu obdobju in so

sočasni z že znanimi najdbami iz 1954 (AV 5, 1954, 335 ss, sl. 17—18, T. 3) pod kolovozom na parc. 798/2 na s. strani Lorberjeve hiše ter najdbami iz neobjavljenih sondiranj PMM 1956 na tem kolovozu in ob robu parcel 365/1 ter 363 (Cerkvenjak, spominski zbornik 1964, 32). Večino dosedanjih najdb hrani mariborski muzej. — S. P.

Galušak pri Vidmu ob Ščavnici. Kmet A. Kovačič je našel pri kopanju studenca na domačiji pozimi 1965/66 rumenkasto sivo konično kamnito sekuro brez luknje z delbma okrušenim oblim rezilom (dl. 10,5, š. rezila 5,5, čela 2,5, db. do 3,2 cm). Hrani jo J. Čuš, Ženik (T. I, 4). — S. P.

Kraljevci pri Vidmu ob Ščavnici. Kmet R. Prelog, Stara gora, je našel 1963 pri neki domačiji v zaselku Rebno nad Kraljevci sivo zeleno ploščato kamnito sekuro (dl. 9, š. rezila 6, čela 3,5, db. do 2 cm); hrani J. Čuš, Ženik (T. I, 3) — S. P.

Rožički vrh pri Vidmu ob Ščavnici. Kmet F. Vršič, Rožički vrh, je pozimi 1965/66 našel pri izkopavanju štora v svojem gozdu na v. pobočju grebena: sivo zelenkasto kladivasto kamnito sekuro z luknjo (dl. 10,4, š. rezila 4,2, čela 3,5, db. do 4,4 cm), obtolčenim rezilom in okrušenim čelom (T. I, 2) in zelen preluknjan kamnit predmet (dl. 9, š. do 2, db. do 2,6 cm) z okrušeno topo konico in

zoženim oblim čelom (T. I, 1). Predmeta hrani J. Čuš, Ženik. — S. P.

Torog pri Velikih Grahovšah nad Laškim. Pred leti so v neki jami pri vasi našli veliko, nekoliko nesomerno na temenu obtolčeno kamnito sekuro s prevrtano luknjo in še ostrim rezilom. Temno zeleni povsem zglateni kamen preprezajo svetlo zelene žile. Dl. 13,7, š. 5,5, db. 5, pr. luknje 2,3 cm. Sekira je v muzejski zbirki Laško (T. I, 5). — T. K.

Tremerje pri Celju. 1966 so v savinjskemrodu pri vasi našli manjše, na čelu obtolčeno kamnito kladivo s prevrtano luknjo in topim rezilom, izdelano iz temno zelenega kamna, nekoč zglateno, zaradi delovanja vode pa zdaj že nekoliko izluženo. Dl. 9, š. 4, db. 4, pr. luknje 1,6 cm. Kladivo je v muzejski zbirki Laško (T. I, 6). — T. K.

Vrhovo pri Žužemberku. Na njivi F. Nahtigala, Vrhovo 6, so v. od p. c. sv. Križa novembra 1965 našli pri oranju 2 majhni kamniti dletasti sekirici iz enakega svetlo rumenega kamna in povsem zglateni. Prva (T. I, 8) je zelo majhna, ozka in zaobljeno trikotna, dl. 4, š. 3,3 cm, db. 8 mm (inv. št. DM 222). Druga (T. I), nekoliko večja, je skoraj pravokotna in na rezilu nekoliko poškodovana, dl. 5,7, š. 4,5, db. 1,4 cm (inv. št. DM 223). DM ju je predal A. Zupanc, župnik v Šmihelu pri Žužemberku. — T. K.

BRONASTA DOBA IN KULTURA ŽARNIH GROBIŠČ

Ormož. Ob izkopu za temelje stanov. bloka (11,48 × 17,88 m; parc. 25 k. o. Ormož) smo decembra zaščitno izkopavali in ugotovili ostanke stavbe ob robu KŽG naselbine z ognjišči, kuriščem in odpadno jamo poleg ognjišča. Plasti precej premešane, ker so prostor ves čas obdelovali oz. so bili tu sadovnjaki. Vkopi polpretekle dobe segajo vse do sterilne ilovnate plasti s sledovi kolov KŽG stavb. Zaradi slabega vremena smo raziskali le ogroženi del, spomladi 1967 nadaljujemo z deli. — Z. Š.

Sidol v Tuhinjski dolini. Septembra je v Medlipenku, na gozdnem kolovozu pod Sidolom, A. Mejač našel bronast tulec, okrašen z vrezji. Najdbe se tu pojavljajo vedno po nalivih. — M. C. Z.

Zagorica nad Kamnikom. Vrodu Bištrice je pred 1940 našel F. Bernot bronasto sekuro z odebeljenim robom. V Kamniški muzej jo je prinesel jeseni 1966 V. Kopač. — M. C. Z.

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

Dvori nad Izolo. J. Bonin, Malija 8 (Nožed) se spominja, da so na njivi parc. 837 k. o. Korte, last Hrvatina, prekopali

manjšo gomilo in našli v njej žaro z ogljem, obloženo s kamnitimi ploščami. — E. B. T.

Kranj, antični zvonček. — Foto Gor. muzej, Kranj

Kranj, antique clochette. — Photo Musée de Gorenjsko — Kranj

Kranj. Ob urejevanju ulice XXXI. divizije so slučajno našli: nesklenjeno halštatsko bronasto narebreno zapestnico (7,8 × 7,4 cm; š. 0,7 cm, db. 0,7 cm, T. II, 4); 2 vzdolžno narebrena antična ročaja rumeno žganih vrčkov iz dobro preči-

ščene gline in bronast zvonček (gl. sl.!) s pravokotnim ušesom in delno ohr. ušescem za žvenkelj (5,8 cm). — Leta 1959 so pri zaščitnem izkopavanju na mestu današnje tržnice slučajno našli v sipu malo bronco z av.: CONSTANTINVS AVG, cesarjev portret z lovorjevim vencem na d.; rv.: PROVIDENTIAE AVGG, trdnjavska vrata, spodaj SIS III officina (Cohen II 454). — A. V.

Spodnja Polskava. V s. delu v. grebena gozda Velenik jz. od Sp. Polskave je pod vrhom kote 303 na parc. 1483 k. o. Sp. Polskava posamična gomila (gl. sl.!) iz starejše železne dobe (pr. 13,5, vi. 1,1 m), ki ima v sredini 1,1 gl., 1,5 š. in 3,4 m dl. jamo, delo divjih kopačev. Pri raziskovanju te v povojnem času nastale jame smo ugotovili ostanke grobne obloge neznane oblike iz skrilastih lomljenčev, pri dnu pa 2 ležišči žganine z ostanke poapnelih kosti in črepinjami različnih posod, od katerih hrani mariborski muzej ostanke manjše črne žare z vodravnimi žlebiči na vratu, inv. št. A 2291, in črepinje manjše črne žare z nagubanim obodom, pr. dna ca 16 cm, inv. št. A 2292. Posode so bile razbite že pred pokopom. Nagubani obod druge žare spominja na nekatere posode z Vač (Vače 1955, T. 88, 14, 18, 20) in Podzemlja (A. Müllner, Typische Formen 1900, T. 15, 6) in sega tod na slovenskem prostoru najdlje na sever. Dvoje med seboj dobrega pol metra oddaljenih mest z žganino in

Spodnja Polskava, gomila vrh pobočja Velenik. — Foto S. Pahič

Spodnja Polskava: tombe et haut du versant Velenik. — Photo S. Pahič

pridevki bi govorilo za dvojni grob v gomili, podobno kot smo to opazili na Hardeku pri Ormožu (F. Ferk, Ferien-Tagebuch 1899, 65 ss). Gomila sodi v Ha C obdobje. — S. P.

Škocjanske jame. Septembra 1965 je narasla Reka poplavlila Tominčevo jamo v Škocjanskih jamah (F. Habe, Naše jame, 8, 1966, 48). Voda je poškodovala in deloma odnesla tudi arheol. kontrolni blok s konca 19. stol. ob d. jamski steni. Obširni jamski prostor so takrat prekopal po vsem vhodnem delu in odkrili v nanosih 4 kulturne plasti. Najdbe so datirali od neolitika do srednjega veka (C. Marchesetti, Boll. della Soc. Adr. di Sc. Nat. in Trieste 11, 1889, 1; F. Müller, Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins 21, 1890, 236; R. Battaglia, Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 15, 1942, 6, 37; F. Leben, Acta carsologica 2, 1959, 233). — Poplava je odnesla najdbe tudi po strmem pobočju proti jezeru v Veliki dolini. Jamski vodniki so jih pozneje sicer nekaj našli in shranili pri Zavodu Postojnske jame, vendar je gradivo brez stratigrafskih podatkov le malo uporabno.

Pri prvih izkopavanjih so v jami večkrat trčili na prazgodov. skeletne grobove, a brez značilnih pridatkov. Antropološke analize kostnih ostankov iz vhodnega dela jame jih datirajo v 5. in 4. stol. pr. n. š., dočim so skeletni grobovi iz str. rova Tominčeve jame (Cavernetta

Škocjanske jame, kontrolni blok v Tominčevo jami po zaščitnih izkopavanjih. — Foto F. Leben

Grottes de Škocjan; bloc de contrôle dans la grotte Tominče après les excavations de protection. — Photo F. Leben

degli Schelletri) nekaj starejši (R. Battaglia, Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 13, 1939, 165; C. Corrain — S. Rendina, Atti del Ist. Veneto di Sc. Lett. ed Arti 119, 1960/61, 59).

Maja 1967 je Inštitut za raziskovanje krasa SAZU na stroške Postojnskih jam očistil zunanji stranici 3,7 m vi. piramide (Gl. sl.), kolikor je ni razdejala voda. Kulturne plasti padajo od vhoda v notranjost jame, se tanjšajo ter izginejo nekje na sredi jamskega prostora. V ohranjenem profilu smo odkrili le 2 kulturni plasti, ne pa 4, ločenih z debelejšimi in tanjšimi nanosi naplavske gline, kot jih omenjajo viri. Gornja se začinja brž pod vrhom ohranjene piramide in je največ 0,7 m db. Hranila je kulturne ostaline 3 časovno in kulturno različnih arheoloških obdobj, ki jih je tod mogoče stratigrafsko ločiti. V zg. polovici so ležale srednjeveške, pod njimi pa antične najdbe. V sp. legah te plasti, ki se od zg. kulturnega horizonta loči tudi po sestavi in barvi, je bilo največ ostankov železnodobne keramike. Vsa vrhnja plast je polna rdečkasto rjavih lis, ostankov kurišč, in prog črnega oglja in belega pepela, ki jih bo treba še podrobneje analizirati. — Sr. kult. plast loči od vrhnje 1 m db. nanos sterilne gline. Tudi to prekinjajo ožgane in pepelnate proge. Hranila je časovno starejšo prazgodovinsko keramiko in skromne kamnitne in koščene izdelke iz starejše bronzaste dobe, a z nekaterimi eneolit-skimi tipološkimi značilnostmi. Kamenodobnih ostankov v tej plasti ni, dasi jih nekateri omenjajo (R. Battaglia, Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste 15, 1942, 31; isti, Bulletino di Pal. Ital., Vol. fuori serie 67—68, 1958—59, 397). Jasnejše mnenje o kulturni pripadnosti izkopanih najdb bo možno izreči šele po dokončni obdelavi in primerjavi gradiva, ki ga začasno hrani Sekcija za arheologijo SAZU.

Zaradi morebitnih že starejših znakov jamske poselitve smo izvrtali več 3,5 m gl. vrtin okrog piramide. Sonde so pokazale samo sterilne peščeno glinaste naplavske sedimente. Torej 5 m pod zadnjo kulturno plastjo v jami ni sledov starejše poselitve. — F. L.

Tolmin. Junija 1965 je M. Pavletič pri kopanju temeljev z buldožerjem za stanov. h. našel žgane prazgodovinske grobove. Pri tem je 9 grobov poškodoval ali uničil, z nekaterih pa je bila odstranjena plošča. Goriški muzej je po obvestilu

prišel z zaščitnimi izkopavanji. Zaenkrat smo se omejili na območje hiše. Grobišče smo razdelili na kvadrante 4×4 m. V 1. fazi smo odkrili in dvignili 143 grobov. Grobišče leži na manjši terasi ob vznožju v. pobočja Kozlovskega roba (Grad) z. od Tolmina (kota 428, 5402—5017 Tolmin 4) na parc. št. 409/2, 410 in 406 k. o. Tolmin. V. rob grobišča je slabše ohranjen. Tu je bila njiva, grobovi so prekriti le s 15—30 cm db. plastjo humusa in grobovi so močno poškodovani ali povsem uničeni in je ostala le temna sled tudi na sosednji parc. A. Pagona. Z. del grobišča je bolje ohranjen. — Stratigrafija je preprosta. Pod humusom je plast grobega kamenja in peska, pomešanega s prstjo, recentni nanos s pobočja, db. do 50 cm. Na 13. metru od z. roba grobišča se ta plast izklini. Pod njo je do 12 cm db. plast rjave ilovice, pomešane z ogljem, drobci lončenine in kosi bronastih predmetov, ki poteka prek vsega grobišča tik nad grobnimi ploščami. Najbolj izrazita je nad grobovi, med njimi manj, ponekod povsem izgine. Grobne jame so vkopane v plast rjave ilovice (gl. sl.!) Kulturna plast je torej db. največ 70 cm. — Gradivo iz grobov zaradi dolgotrajnega postopka še ni obdelano. Zato tu ne morem točno opisati najdb in konstrukcij grobov, niti ne morem grobišča časovno, kulturno in etnično točno opredeliti.

Iz opazovanj med izkopavanjem zasnovana okvirna slika je naslednja: grobovi pripadajo tisti vrsti žarnih grobišč, katerih grobne jame nimajo posebnih kamnitih konstrukcij, ampak so preprosto vkopane. Kljub preprostemu načinu pokopa ločimo 3 skupine grobov. V prvo štejejo grobovi, v katerih je vrh v grobno jamo nasute žganine postavljena posoda, kultni pridevek, največkrat prazna oz. je v njej zemlja, s katero je bil grob zasut. V redke med njimi so slučajno zašle posamezne sežgane človeške kosti, v eni sami so bile živalske kosti (grob 155). Čeprav je to en sam primer, najbrž ni daleč od resnice domneva, da so v te posode dajali pokojniku popotnico. Če se izkaže ta domneva za točno, imamo že en element verovanja nosilcev kulture na tem grobišču. V to skupino štejemo tudi grob 149 z dvema in grob 216 s 3 posodami. — V drugi skupini grobov je posoda obdana z vencem iz različno velikih in neenakomerno v grobni sip položenih kamnov. Sicer je konstrukcija groba enaka kot v prvi skupini. Kamniti venec naj bi očitno varoval posodo in

pridevke v njej pred pritiskom grobne plošče, lahko pa je imel tudi globlji pomen. V tretjo skupino štejemo grobove brez posod, ki se pa po konstrukciji in drugih najdbah ne razlikujejo od grobov prvih dveh skupin. — Osnovna konstrukcija groba je vedno enaka. V izkopano grobno jamo je nasut pepel pokojnika skupno z ostanki grmade, vmes so pomešane sežgane človeške kosti, bronasti predmeti in različni kosi keramike, včasih tudi ožgano kamenje. Prek tega je nasuta z žganino pomešana zemlja. V tem grobnem zasipu so le redke posamezne kalcinirane kosti in deli keramike. Često pa so bronasti predmeti in fragmenti keramike tik pod ploščo, kjer v sicer ilovnatem grobnem sipu prevladuje žganina. Navadno so sežgane človeške kosti in druge najdbe neenakomerno raztresene med žganino. Čeprav ne velja vselej, da bi bile kosti zbrane v grobu na enem mestu, taki primeri niso redki. Navadno so zbrane na dnu grobne jame. Številni kosi keramike, raztreseni po vsej grobni jami, skoraj nikoli ne pripadajo v grobu najdeni posodi, ampak so navadno deli večjih loncev, verjetno razbitih posod, uporabljenih pri pogrebnih obredih ali gostijah. Za tolminsko grobišče je namreč značilno, da smo v plasti tik nad grobnimi ploščami našli številne kose keramike, ki skoraj po pravilu pripadajo loncem, poleg tega pa smo v kvadrantu 14 nad eno od grobnih plošč našli del istega lonca kot v grobu. Morda to lahko pomeni, da je bila pogrebna gostija del pogrebnih obredov in da se je odvijala skupno z njimi med samim pokopom. — Grobne jame so vkopane brez pravega reda. Gl. so 20—50 cm, na dnu so š. 15—60 cm. Dno imajo rahlo upognjeno, proti vrhu se nekoliko razširijo. Pokrite so bile s kamnitimi ploščami, le redko je ploščo nadomestilo več na grob položenih kamnov. Nekateri grobovi so bili brez plošče, vendar je očitno, da so bile te odstranjene v novejšem času. Plošče iz lomljenega apnenca so bile včasih zelo velike, dl. do 130 cm, š. do 80 cm in db. do 17 cm. Ležale so tik nad posodami in so jih, če so se ugrez-nile, poškodovale. Navadno so pokrivalo celotno grobno jamo in njene robove tudi prese-gale. Po pokopu so plošče ostale na površju in označevale lego groba. Prek njih je bila nasuta le med pogrebnimi obredi razbita keramika. Na ploščah nismo zasledili sledov obdelave. Problem je le njihov izvor, ker v neposredni bli-

žini grobišča ni najti podobnega kamna. — Keramični inventar tolminskih grobov je sorazmerno dobro ohranjen. Posode so sicer razpokane, včasih stlačene ali deformirane, vendar so ohranjene v celoti in jih sestavljamo. Glina je različna, včasih dobro prečiščena, največkrat pa ima močno primes drobnega peska. Izdelane so enakomerno, stene so gladke, vendar ni videti, da bi jih zglajali. Le redke so okorne in grobe. Žgane so zelo različno in v vseh barvah od rdeče do sivo črnih. Vso to lončenino uvrščamo v štiri skupine. V prvi so skodelice z uvihanim ustjem, koničen trup pa prehaja v ravno, nekoliko odebeljeno dno. Pod klekasto uvihanim ustjem nekaterih sta 2 ali 4 bradavice. Stene prehajajo neposredno v dno, le pri nekaterih manjših skodelicah se dno nekoliko izdvaja. V drugi skupini so skodelice na votli zvončasti nogi, oblikovane enako kot v prvi skupini. Tretji tip so vrči, najbolj izdelana keramika na grobišču, narejeni iz dobro prečiščene gline in odlično žgani. Površina je zglajena. Sploščen trup ima kratek koničen vrat, dno je oblikovano v omfalos. Na ramenu se pričene visok trakast ročaj, ki presega ustje. — Četrto skupino sestavljajo lonci. Doslej poznamo lonce le iz dveh grobov (32 in 216), mnogoštevilni pa so deli loncev, odkriti v grobovih in zunaj njih. — Posode so neokrašene, izjema so bradavice pod ustjem nekaterih skodel, en sam vrček pa ima na ramenu sledove 9 bronastih vložkov. V grobovih smo našli 2 fragmenta keramike, okrašene z vodornavnimi in navpičnimi vrezji, zunaj grobov, med humusom v kvadrantih 31 in 32 na v. robu grobišča, pa več drobcev z vrvičastim ornamentom okrašene posode. — Kovinsko gradivo v tolminskih grobovih je z redkimi izjemami izključno bronasto. Našli smo ploščate zapestnice z zoženimi konci, prstane in žice, zvite v več kolobarjev, prstane iz bronaste pločevine, obročke iz žice okroglega, ovalnega ali rombičnega preseka, igle in fibule in dele gumbov. Igle so zelo raznolike. Imajo polkrožne okrogle in konične glavice, nekatere imajo na vratu eno, dve ali več ovalnih ali okroglih odebelitev, včasih pa je vrat igle okrašen z vibastimi vrezji. Fibule tipološko delimo na ločne enopetljaste fibule z razširjeno nogo, ločne enopetljaste fibule s ploščatim lokom, na katerem so obešeni trapezasti obeski, fibule očalarke, doslej eno samo vozlasto fibulo s podalj-

Tolmin, grobovi v kv. 6. — Foto D. Svolfšak
Tolmin, tombeaux dans le carré 6. — Photo D. Svolfšak

šano nogo in eno čolničasto fibulo. Nekateri kosi so lahko del peschierskih fibul. Našli smo tudi ploskovito in zelo shematično izdelano bronasto figurico. V posameznih grobovih so bile jagode za ogrlice iz modre steklene mase z rumeno ali belo inkrustiranimi očesci, v grobu 103 je bila večja jagoda iz rjave smolaste mase s 4 bradavicami na obodu, precej pogosta pa so bila v grobovih glinasta konična ali bikonična vretenca. Grobišče pripada starejši železni dobi, obdobju Ha B. Absolutno pa ga lahko postavimo v čas 900 — 700 pr. n. š. Kulturno pripada svetolucijski halštatski kulturni skupini, vsebuje pa elemente njene zgodnje faze. Prav v tem je osnovni pomen grobišča v Tolminu, saj nam lahko pomaga rešiti vprašanje začetka in zgodnjega razvoja svetolucijske skupine, katere višek so najdbe iz Mosta na Soči in Kobarida.

1966 je Goriški muzej izkopavanje nadaljeval na j. robu lanskega izkopnega polja in odprl 7 kvadrantov (4 × 4 m) ter dvignil 79 grobov, tako da je skupno raziskanih doslej 222 grobov. Nekoliko odstopa od običajnih oblik pokopa grobna jama 217, s kamnito oblogo, prvi primer preproste kamnite konstrukcije na grobišču. Med izkopanim gradivom je nekaj predmetov s povsem novimi oblikami: igla s stožčasto glavico, igla s polkrožno glavico in 12 ovalnimi odebelitvami na

vratu, igla s 3 okroglimi glavicami, vozlasta fibula s podaljšano nogo in čolnicasta fibula. Oblike lončenine so obogatili: lonec, ki ima med ramenom in ustjem simetrično nameščena ročaja, posode na različno visokih zvončastih nogah, skodela s 4 bradavicami na ramenu in 4 neizrazitimi roglji na robu ustja, v grobu 208 pa smo našli zelo grobo izdelan lonček samosvoje oblike, ki je na grobišču doslej edini te vrste. Največ pa je skodel. Grobov s posodo je približno 25%. Skoraj brez izjem je v grobu le po ena posoda, razen v grobovih 149 in 216, kjer je ob skodeli še vrček s trakastim ročajem, ki presega ustje in lonec. Zanimivo je tudi odkritje v grobu 155, kjer smo v skodeli na zvončasti nogi našli živalske kosti. Poleg naštetih je novost tudi prvi

primerek orožja, in sicer ost kopja ali puščice plamenaste oblike z rebrom po sredini. Kovinsko gradivo je v glavnem bronasto, le v grobu 149 smo našli železno iglo. V kvadrantu 33 smo našli prostor, tlakovan s kamenjem, prekritim z izredno količino oglja, žganine, kalciniranih kosti, drobcev bronastih predmetov in drobcev keramike. Tu predvidevamo kurišče. Ugotovili smo tudi v. rob grobišča, tako da bi bila ši. grobišča 25 m. Z letošnjimi izkopavanji je raziskana tretjina grobišča. — D. S.

Volčji grad pri Komnu. — Na okopu »Velika griža« je našel dr. I. Sedej nekaj naselbinskih lončenih črepov, ki so precej atipični, zato je ožja časovna opredelitev otežkočena. (T. II, 1—3). — V. S.

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA

Dobova pri Brežicah. J. Bosina, Dobova 84 b, je na svojem dvorišču nedaleč od temeljev hiše pri kopanju gramoza ponovno zadel na žgane keltske grobove (VS 9, 1962—64, 141). V gl. 80—90 cm je našel predmete (zdaj v PM Brežice):

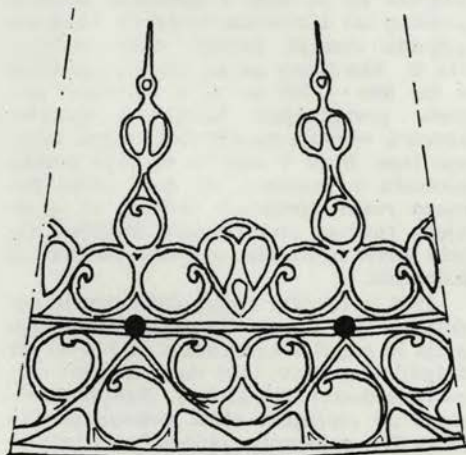
1. Zelo dobro ohranjen dvorezni železni meč (inv. št. P 982) z zvončastim prehodom v trn in elipsoidno konico. Okrogla glavica na trnu je izdelana ločeno in zakovičena na trn ročaja. Dl. rezila

83 cm, največja š. 4,2 cm. V vsej dl. je rezilo po sredini okrepljeno z grebenom. Dl. trna za ročaj 12 cm, pr. okroglega glaviča na trnu 1 cm.

2. Nožnica za meč (inv. št. P 983), dl. 83 cm, največja š. do 5 cm. Na sp. tretjini sta lista nožnice okrepljena z vezalno zapono, ki ima na eni strani obliko polkrožnega traku š. 1—2 cm, na drugi strani pa sta ob robovih nožnice ploščici v obliki tričetrtinskega kroga, ki imata na sredini luknjico s pr. 0,5 cm. Lista nožnice se ob konici na obeh straneh končujeta z ojačanim zaključkom v obliki medaljona. Pri vrhu nožnice je z 2 zakovicama pritrjena dobro ohranjena ključica, s katero so meč obešali.

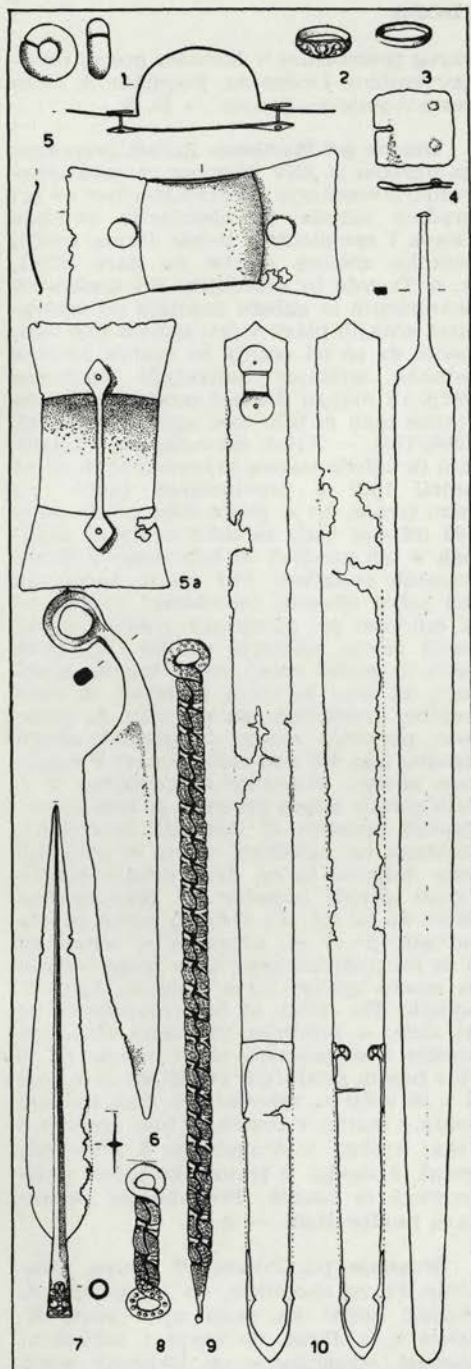
3. Dve verigi za obešanje meča, izdelani izredno lepo iz ploščatih, lepo oblikovanih in še danes gibljivih, na zg. strani punciranih členov. Daljša veriga (inv. št. P 984) meri 54 cm in se na eni strani končuje v okroglem členku, na drugi pa se zožuje in jo zaključuje kavelj v obliki stožčastega gumba. — Krajša veriga (inv. št. P 985) meri 12 cm in je na eni strani zaključena z večjim, na drugi z nekaj manjšim okroglim členom.

4. Ost sulice, dl. 40 cm (tulec 6,5 cm, rezilo 33,5 cm), največja š. 5 cm. Od tulca do konice je na obeh straneh po sredini v celoti ohranjen trikotni greben, vi. 0,4 cm. Vsa površina tulca je okrašena z geometričnim ornamentom (gl. na sl. razviti okras!) iz krogov različne velikosti (inv. št. P 986).

Dobova, razvit okras sulice 1 : 1. — Risala S. Knez

Dobova, l'ornament d'une lance déroulée 1 : 1. — Dessin S. Knez

5. Enorezni nož (inv. št. P 987), polkrožni ročaj se končuje s pr. 4 cm. Dl. noža 42,5 cm, rezila 30 cm. Oblika kaže, da je iz kasnolatenskega obdobja. Dl. noževga hrbita pri ročaju je 1 cm in se do konice zoži na 1 mm.

6. Vzbokla ščitna grba (inv. št. P 988), polkrožna, vi. 5 cm, na robovih š. 8,5 cm, v sredini 9,5 cm, ki se na obeh straneh nadaljuje v po eno trapezasto ploščo z zunanjo stranico 12 cm, notr. 9,5 cm. Trapezasti plošči sta preluknjani in ju zapira po en okrogel gumb s pr. 2 cm. Na notranji strani je sredi vzbokline ohranjen železen prečnik, š. 1 cm, z deltoidastim zaključkom, ki je z žebliema prikovan na trapezaste podaljške vzbokline. Po žebliju sklepamo, da je bil ščit db. ok. 1,5 cm.

7. Zlat prstan (inv. št. P 989), pr. 2 cm. Na robovih sta vrezani kaneluri. Š. prstana je 0,9—0,5 cm. Okrašen je s krožnimi vzboklinami, tolčenimi od znotraj.

8. Srebrni prstan s pr. 2 cm (inv. št. P 990). Obroček prstana je š. 0,3 cm. Niti na zunanji niti na notranji površini prstana niso ohranjeni sledovi okrasa.

Po nekaterih opisanih predmetih lahko označimo najdbe kot poznolatenske in jih datiramo v prehod iz II. v I. stol. pr. n. št., kajti verige za obešanje meča so prišle v vsem keltskem svetu v splošno rabo v tem času, ki ga nakazuje tudi tipološki razvoj enoreznega noža (J. Filip, Die keltische Zivilisation und ihr Erbe, Praga 1964, 86; P. Petru, Latenoidni enorezni noži iz rimske nekropole v Bobovku pri Kranju, Vesnik Vojnog muzeja 5, 1958, 263; A. Smodič, Nove latenske najdbe na Dravskem polju, ČZN 35, 1940, 1; J. Reitlinger, Die latènezeitlichen Funde des Braunauer Heimathauses, Jahrbuch des Oberösterreichischen Museumsvereines 111, 1966, Abb. 8, 1; D. Krstić, Latenski nalazi iz Brestovika, Zbornik radova Narodnog muzeja Beograd 2, 1959, T. II, 1 in 2). Glej sliko! — S. Š.

Dobova, latenske najdbe, 1:3. — Risala S. Knez

Dobova, objets de la période de Latène. — Dessin S. Knez

RIMSKA DOBA

Ajdovščina. Delovodja GP Primorje I. Rustja nas je opozoril na najdbo antičnih opek pod izravnanimi štori na parc. k. o. Ajdovščina. Prav tako so z. od avtobusne postaje odkrili pri zidavi stan. h. kasnoantične predmete, sedaj spravljene pri S. Stekarju. — P. P.

Brežice. PM hrani v lapidariju rimski nagrobnik (120 × 70 × 50 cm), ki ga je dobil 1949 od kapucinskega sam. v Krškem (gl. sl.). V čelno stran, kjer je bil verjetno napis, so kapucini izklesali banjasto vdolbino in napis uničili. Na stranskih ploskvah sta ohranjena reliefa genijev smrti (vi. 85 cm). Letnica 1870 vrh ene strani najbrž pomeni, da so ga tedaj spremenili v banjasto posodo in ga vzdali v kuhinjo. Nagrobnik je bil gotovo iz Drnovega. — S. S.

Brežice, genij smrti. — Foto S. Škaler

Brežice: le génie de la mort. — Photo S. Škaler

Črniče. V gramozni jami za »Komeščico« so kmetje pri kopanju gramoza našli dno amfore. Ugotovili smo, da je

okrog gramoznice v humusu precej drobcev antične lončenine. Najdišče je blizu ceste Aquileia—Emona. — D. S.

Dogoše pri Mariboru. Zaradi prepoznega ukrepanja ZSV Maribor in nerazumevanja investitorja Elektro-Maribor so pri gradnji kanala za elektrarno Srednja Drava I spomladi in poleti docela uničili ostanke antične stavbe na parc. 513/1, k. o. Dogoše in sosednjih. Pri poskusnih sondiranjih in ogledu najdišča po odstranitvi vrhnjih plasti v črti kanala smo ugotovili, da so od oranja že močno uničene ostanke temeljev sestavljali večinoma večji ali manjši dravski prodniki. Tlorisa stavbe tako ni bilo moč ugotoviti (VS 10, 1966, 198). — Kljub pravočasnemu opozorilu in ogledu terena je investitor do zime uničil tudi 3 provincialne gomile na robu terase, ko je preko roba gozda parc. 593 izkopal usek za novo cesto. O najdbah v teh gomilah ni bilo mogoče dobiti nobenih podatkov. Pač pa je nadzornik del takoj obvestil mariborski muzej, ko je buldožer pri planiranju pobočja useka načel četrto, največjo gomilo (VS, prav tam) in pričel rušiti zidne kamne grobnice, ki smo jo takoj preiskali in oteli najdbe, investitorja pa zadolžili, da grobnico ponovno zasuje in gomilo zaradi ugodne lege tik nad cesto obnovi v manjšem obsegu. Nekoliko ekscentrično v s. delu gomile ležeča grobnica je bila iz lomljenega apnenca in dravskih prodnikov, sezidana na nekdanja tla in v vrhnjem delu (kupola) in na dveh drugih mestih zaradi divjih kopačev že poškodovana skoro do tal (gl. sl.). Grobna celica je bila okrogla, pr. 3 oz. 1,7 m, na v. strani pa ji je bil prizidan prav tako fragmentiran in enako grajen 1,5 m dolg in 1,8 m š. hodnik. Tla celice so bila razdeljena na tri dele: s prodniki in malto tlakovan prostor v sr. polovici, ostali prostor pa je bil s pasom prodnikov razdeljen na manjši j. in večji s., vzhodni del. Oba sta bila polita z malto; v prvem je bila žganina z nekaj kostmi, v drugem pa 8 pridevnih posod: 5 skodel, 2 trinožnika (eden s pokrovom) in lonček. Podrobnejša obravnavna najdbe sledi. — S. P.

Dragonja pri Piranu. P. Bažec, Dragonja 44, se spominja, da je pokojni J. Mahnič kopal na svoji njivi parc. št. 2994/9 k. o. Piran na kraju z ledinskim imenom »Guarduca« ob Dragonji večji jarek za odtok vode in našel več glinastih

Drnovo, pogled na prezentirano stavbo. — Foto P. Petru

Drnovo: vue de l'édifice présenté. — Photo P. Petru

posod opečnate barve. Njivo sedaj obdeluje M. Maver, Dragonja 51. Glinaste posode iz tega časa so našli tudi na sosednji njivi s parc. št. 2994/6, last ravenško p. c. — župnija Krkavče. Delbela Marija, Dragonja 57, se spominja, da je bila ena posoda napolnjena s pepelom. — Pri zadnji hiši d. od ceste Dragonja—Raven, parc. 3083/4 k. o. Piran, je M. Gorela, Dragonja 6, našel s kamnito ploščo pokrito žaro s pepelom. Spominja se tudi skeleta v bližini te najdbe. — R. Medoš, Dvori 135, je pri traktorskem oranju pod zaselkom Vuki (parc 4/39 k. o. Piran) na zg. delu njive, ki leži še na pobočju hriba na d. bregu Drnice, našel precej antičnih opek. Drugih najdb ni zapazil. — Rimsko rdeče žgano opeko je našel tudi J. Brajuho, Dragonja 38, na d. bregu Dragonje v »Piranskem bošku« pod koreninami starega hrasta, ki ga je Dragonja spodkopala. — J. Špeh. Raven 30, je našel na svoji njivi parc. 3201 k. o. Piran pod hribom Dorina na »Pejžancih« v dolini Dragonje opečnat tlak iz rdečih pravokotnih ploščic, ki je baje še v zemlji. Na zadnji ledini so našli tudi kamnito žaro s pepelom. Na vseh naštetih mestih bi bila potrebna poizkusna izkopavanja. — E. B. T.

Drnovo. 7.—31. 8. smo nadaljevali izkop stavbe s portikom (kv. 96—99, 105—108 in +1 ter +4). Ostanki temeljev stavbe so s polpreteklimi izkopi uničeni. V zaključek ugotovili le po estrihu in sledovih kopa. Tako meri vsa stavba v dl. 56, 10, š. 6,40 m; š. zidu na J 48, š. zidu na S 45, š. osr. zidu 96 cm (njegov potek proti V še nejasen). Od tega zavzema na Z prizidek v dl. 7,47, š. 6,43 m ob 43—45 cm db. zidovju. Že lani delno odkopan in letos prezentiran kapitel iz

kvadranta 81 meri v vi. 78,5, največji pr. 96, sp. pr. 64 cm. Sp. vrsta listov je vi. 20 in š. 23 oz. 21,5 cm; zg. je vi. 36,5 in š. 23,5—22,5 cm. Ker po Vitruvijevih merilih in istem gradivu — peščencu — ustreza v kv. 22 a odkriti bazi (VS 10, 1965, 198) vel. 73 × 73 ob pr. za steber 57 cm, moremo obnoviti vi. stebra na 5,5 m. Pred stavbo s portikom smo v kv. 107 odkrili ploščat kamen (130 × 110 × 37 cm), verjetno prag neke poznoantične stavbe, in na njem 3 novce, med njimi malo bronco Valentinijana I. Od drugih najdb velja omeniti dele železnega okovja vrat v kv. 99 in nauheimsko fibulo v kv. 88 — doslej na Drnovem najstarejši odkriti element iz antike. — J. od ceste Drnovo—Brežice smo letos izkopali površino 12 × 8 m (os x = 28 do 40; y = 40 do 48) in naleteli na večinoma že uničene plasti neke stanovanjske stavbe, ki ima dva izrazita časovna horizonta. — A. Škrbina je pri popravljanju stebra ograje pred svojo hišo, Drnovo 26, našel model za oblikovanje zg. dela oljenke. — F. Žičkar, Drnovo 70, je izkopal pod hlevom klet in zadel na antične ruševinske plasti, veliko živalskih kosti in lončenine. — J. Pacek, Drnovo 89, je podaljšal klet na J hiše in odkril rimski zid v smeri V—Z. — Vse dosedanje najdbe iz Grobelj smo predali v shrambo v PM Brežice. Vprašanje najdb iz Velike vasi, spravljenih sedaj na ObS Krško, še ni rešeno. — Kapitel in bazo stebra smo pripravili s silikonom. — P. P.

Jelšnin grad pri Šmarju. Ko je KZ urejala prostor za nov silos, je uničila del rimske ceste, ki je tekla blizu gr. objekta. ZSV Celje je izvedel za to prepozno, da bi mogel še kaj storiti. — I. S.

Kampolin pri Piranu. Na parc. 909 k. o. Piran, zdaj družbena last, je P. Rupena, Strunjan 68, približno 1,5 m gl. našel opečnat kanal. Na vsej parceli in v kupih kamena je bilo precej tegul, druge opeke in delov večjih antičnih posod. — E. B. T.

Kaštel (Kaštelvenere) ob Dragonji. Jv. od vasi Dragonja na l. bregu reke je J. Koščica, Dragonja 52, našel na svoji njivi parc. št. 7974/1—4 k. o. Kaštel drugo poleg druge položene tegule, več drobcev rimske opeke in kose amfor. Več tega gradiva so odkrili tudi pri regulaciji Dragonje 1953. Opečnat zid se lepo vidi v strugi pribl. 4 m pod današnjo površino in se nadaljuje na njivi s parc. 4946/1022 k. o. Piran (VS 8, 1960—61, 241). — E. B. T.

Ljubljana. Pri obnovi pročelja **Mestni trg 3** so pod ometom 75 cm d. od glavnega vhoda in 108 cm od tal našli del 16 × 29 centimetrov vel. are iz podpeškega apnenca z napisom

ASCLEPO
ET HYGIAE

Različno velike črke (3,7—4 cm) so nepravilno izklesane. V sp. delu kamna je opaziti še ostanke posameznih črk. Kamnen bo ostal na mestu. — M. S.

Oktoberja je uprava **Ljubljanskih opekarn** na **Viču** obvestila Mestni muzej, da so pri frontalnem odkopu ilovice na parc. k. o. Vič 1333/1 delavci v gl. ca. 8 m našli ostanke v vencu zidanega vodnjaka. Muzej je na svoje stroške dal odkopati ostanke vodnjaka v gl. 2,5 m. Iz usedline vodnjaka, temno sivega blata, mešanega z ilovico, so potegnili célo bronasto vedro, ostanke 2 lesenih veder, železne in lesene obroče in kose keramike, tipične za 2. pol. 1. stol. n. š. Po pripovedovanju delavcev so spomladi v neposredni bližini uničili 2 podobna vodnjaka. — L. P.

Male Gorelce nad Laškim. 1959 je muzejska zbirka Laško pridobila majhen kamnit sarkofag, ki ga je bil kmet Fajfar uporabljal pri preši za korito T. II. 5. Izklesan je iz svetlo rumenega peščenca v obliki pravokotne skrinje, dl. 53, š. 27, vi. 23,5 cm. Zg. rob ima nastavek, da se pokrov bolje prilega. Pokrov ni ohranjen. Sarkofag je bil izdelan za otroški grob z žganim pokopom. Po najdiščinih okoliščinah sodeč je ta najdba iz že znane antične gomile na Fajfarjevem posestvu (MZK 25, 1899, 211; CIL III 14367). — T. K.

Maliža pri Izoli. F. Hrvatini, Maliža 56, je na hribu Maliža v. od vasi izkopal na

svoji njivi parc. št. 6305/2 k. o. Izola več kot 20 m dolg opečnat kanal, ki se nadaljuje še na parcelah 6611/15 in 6608. Z najdeno opeko so zgradili pri hiši najditelja nizek prizidek, tako da je mogoče spoznati rimsko opeko. V bližini je našel tudi rdeče pečeno glinasto posodo, napolnjeno z žganino. — Na »Košnji« sv. od vasi so na njivi I. Bernardija, Maliža 35, parc. št. 6486/2 našli z opeko obložen skolet. Pridatki so izgubljeni. — Levo od ceste Maliža—Lucija pri Portorožu je J. Bernardi na svoji njivi parc. 6686/14 k. o. Izola, »V sulnah«, izkopal skeletni grob z glinastimi posodami. — E. B. T.

Maribor. Po sporazumu med Agrokombinatom Maribor, enota **Betnava**, in ZSV Maribor so bili preneseni iz veže gradu Betnava v mariborski muzej poleg viteških nagrobnikov tudi antični kamni: žrtvenik Eponi CIL III 5312 (ČZN 2, 1960) in 2 marmorni reliefni plošči s po enim krilatim genijem, obrnjenim na l., oz. d. (vi. 45, š. 26, db. 8 cm), ki očitno pripadata nekemu znanemu kamnitemu predmetu. Vsi 3 kamni (kot tudi herma »Izide« v Joanneju v Gradcu, inv. št. 100, prim. Schild von Steier 12, 1965, 99 — posebni odtis) sodijo med najstarejše kamnite najdbe v Mariboru (Der Aufmerksame št. 117 od 2. 10. 1821 in št. 79 od 4. 7. 1826). Zdaj v mariborskem muzeju, inv. št. A 2872—2874. — Pri podiranju stanov. h. **Pristaniška 11** so septembra odkrili v enem od zidov marmorni žrtvenik, prelomljen ploskoma na sprednjo in zadnjo, na različnih mestih vzdani polovici. Po posredovanju enega izmed sodelujočih je bil pripeljan v mariborski muzej (inv. št. A 2891). Ovršje je okrušeno in v nekdanji obliki nespoznavno, v sp. delu pa prednji polovici manjka 1. vogal. Osrednja površina ima relief stoječe osebe in neposredno pod njim napis v 2 vrstah (vi. črk 3,8 cm) — gl. sl.!

HERCVLI. SAC
C. IVLIVS. EPTINO...

Stoječa gola oseba ima okrušeno glavo, ki je segala v polkrožno vdolbino vrhnjega pridvignjenega nastavka, v boku je rahlo prepognjena in ima po sredini trupa naknadno vdolben žleb. D. roko drži pošev iztegnjeno, ne da bi bilo mogoče ugotoviti, kaj drži v njej. L. roka je v kometcu prepognjena navzdol ter tako okrušena, da ni mogoče prepoznati navpičnega predmeta, ki ga drži. Noge od kolen navzdol deloma manjkajo, enako reliefni podstavek, na katerem stoje. Sp. del kamna prehaja prek 2 napuščev v

Maribor,
razporeditev antik
v betnavskem gradu
do 1966. — Foto
S. Pahič

Maribor —
disposition des
objets antiques au
château de Betnava,
jusqu'en 1966. —
Photo S. Pahič

podstavek. D. stranica žrtvenika ima patero, 1. je zdaj gladka. Vi. še 79, š. podstavka 40, osr. dela 37—35, db. 30—32, vi. reliefa 37 cm. Po obliki in izdelavi se relief v glavnem ujema s tistim na žrtveniku iz Korbunove ulice pod Pekrsko gorco (VS 9, 1965, 148), za katerega je bilo doslej le domnevano, da predstavlja Herkula. Topografski oris najdbe na d. bregu Drave je znan (prav tam), žrtvenik iz Pristaniške ulice pa skupno z vrsto drugih antičnih kamnov, najdenih v drugotni legi v jz. delu starega Maribora potrjuje antično naselitev na l. dravskem bregu nekje v sedanjem koroškem predmestju (B. Saria, Kronika 6, 1939, 73 ss). Rustikalna izvedba spomenika govori za neuglednega posvetitelja (osvojenca?), katerega ime je bilo doslej na noriško-panonskem območju neznano, gentilicij C. Iulius pa ga opredeljuje v 1. stoletje. — S. P.

Maribor — Pristaniška ul., Heraklov žrtvenik.
— Foto S. Pahič

Maribor, Pristaniška ul., autel d'Hercule. —
Photo S. Pahič

Medoš pri Izoli. Tik vasi, na njivi P. Medoša, Dvori 115, na »Sv. Nedelji« (baje je tam nekoč stala cerkev) se na zemlji pogosto najdejo kosi rimske opeke in glinastih rdeče pečenih posod. — E. B. T.

Padna pri Piranu. V. od vasi na »Baretovcu« so v hrastovem gozdiču, last A. Savič, Padna 59, večji kupi kamenja, med katerim so pogosto našli kose rimske opeke. Taki kupi so tudi na sosednji parceli, last M. Grižona iz Padne. — Z. od vasi na sv. pobočju hriba na »Padiščaku je J. Milič, Padna 35, našel pri rigolanju na svoji parc. 228 k. o. Sv. Peter temelje zidov in tlak iz pravokotnih opečnatih ploščic. Na današnji površini se še vedno najdejo kosi tegul in druge opeke. — E. B. T.

Pretež pri Črešnjevcu. Na j. pobočju gozdnega grebena Preteža od železniške proge Maribor—Ljubljana je na parc. 1396 in 1397, k. o. Črešnjavec, grobišče petih, najbrž antičnih gomil, ki leže v vrsti in merijo v pr. 6,5—15,5 m ter so vi. 0,4—1,4 m. Vse so močno razkopane od divjih kopačev, a o morebitnih najdbah ni podatkov. S. od tod je na kopastem vrhu (kota 304) na parc. 1403 še ena nepoškodovana gomila (pr. 14,5, vi. 0,9 m), morebiti iz istega časa. — S. P.

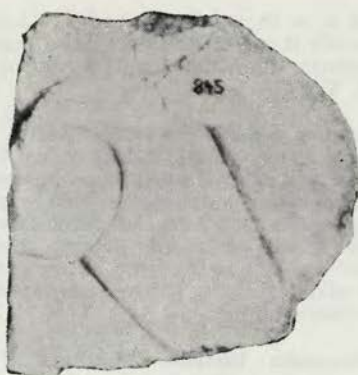
Ptuj. Pri urejanju okolice ob novi vojašnici na **Vičavi** (parc. 454/1, 455 in 456/1; 6 k. o. Krčevina) so pri planiranju rezali antični naselbinski ruševinski sloj. Pri tem smo odkrili nekaj arhitektonskih kosov: 1. profilirana baza stebra, pohorski marmor, 0,50 × 0,50 × 0,22 m; 2. kvadratni postament, pohorski marmor, 0,73 × 0,73 × 0,30 m; 3. del stebra iz peščenjaka, pr. 0,36, vi. 0,40 m; 4. plošča z upodobitvijo človeške glave v profilu in nakazanim oprsjem. Plošča je zgoraj in spodaj ravno zaključena in naknadno odžagana od večjega bloka, ki je rabil za okrasni arhitektonski element. Pohorski marmor, vi. 1,07, ši. 0,55—0,25, db. 0,12—0,09 m, vi. profila 40 cm; 5. zlat novc, semis, Valentinianus III., 2,18 g; av.: DN PLA VALENTINIANVS PF AVG, rv.: VICTORIA AVGVSTORVM VOT X MVLT XX R V CONOB. — V **Spodnji Hajdini** so na parc. 1116 k. o. Hajdina pri gradbenih delih rezali humusne plasti z ruševinami brez gradbenih ostalin. Našli koščeno iglo s profilirano glavico, posreben bronast novc Probusa in kos sigillatne posodice (Drag. 33) s pravokotnim žigom TCI. — Na parc.

1084/2 k. o. Hajdina so ob izkopu za temelje stavbe prerezali ruševinski sloj brez gradbenih ostankov. Našli kos reliefne sigillate, dele dveh reliefnih oljenk ter ročaj bronaste ponve. — Na parc. 1133/1 k. o. Hajdina so pri izkopu za vodovod našli 2 v gramoz vkopana žgana groba 1,10 m pod površino. — Grob 1: Sivo rdeča lončena žara z ravno izpognjenim nažlebljenim ustjem, v njej ostanki zoglenelih kosti; pokrita z rumenkasto sivim rdeče barvanim krožnikom z ravnim dnom. Poleg še kos rumenkasto sive rdeče barvane žare z izpognjenim ravnim ustjem z žlebom in rebrom na prehodu vrata v trup (T. III, 1—3). — Grob 2: Sivo črna lončena žara z odelbeljenim izpognjenim ustjem in glavničastim vodoravnim okrasom, v njej ostanki zoglenelih kosti, in rumeno rjavo glaziran lonček z navpičnim luskastim barbotinskim okrasom v 18 vrstah na trebušastem trupu. Žara je bila pokrita s sivo rumenkastim rdeče barvanim krožnikom z ravnim dnom. Ob žari je ležala še rumenkasto rjava rdeče barvana trebušasta čaša z nizkim vratom in brez posebej izdelanega ustja (T. III, 4—7). — V profilu stare gramoznice na **Zgornji Hajdini**, ob cesti Pragersko—Ptuj (parc. 442 in 443/1 k. o. Hajdina), smo našli tri uničene žgane grobove, vkopane 0,90 m pod površino. Našli le nekaj drobcev keramike in železne žebelje. — V istem profilu so bili ohranjeni tudi sledovi jame za sežiganje s kosi lončenine in tegul (dl. 2,50, vkopana 0,87 m pod površino). — Ob izkopu za vodovod na parc. 75 k. o. Hajdina našli bronast novc, sesterc z av.: IMP CAES TRAIANO OPTIMO AVG GER DAC PM TRP COS VII, rv.: SENATVS POPVLVSQVAE ROMANVS, S C. — Na parc. 394/1 k. o. Hajdina, »Na gomilah«, so pri oranju našli del kamnite ograje grobnice. Zgornji polvaljast zaključek ograje s profiliranim robom na dveh straneh. Na eni strani je obsekan za vaginalni nastavek, na vrhu in spodaj ima tri noznice. Dl. 1,75, š. 0,37, vi. 0,28 m.

Na parc. 517/16 k. o. **Krčevina** pri Ptuj, t. i. Naselje bratov Rešev, je mehanski izkop za temelje skoro povsem uničil 4 grobove. Sledovi grobov so bili vidni že v profilu izkopa. — Grob 1: žgan pokop. Ohranjen sv. kot zidanega groba iz tegul (42 × 28,5 × 4,5 cm), vezanih z glino. Med njimi ena z žigom M. VLP. SEVE. Grob je bil vkopan v rumeno rjavo ilovico, 1 m pod površino in tlakovan z enakimi zidaki. Sledov pokrivanja ni. Ohranjeni pridatki: kos rdeče rumeno žganega vrča, ostanki ožganih kosti, del toa-

letne žličke iz jantarja in zlata verižica v 2 kosih (0,84 gr), eden ima ohranjene temno modre steklene jagode, zanko in kaveljček (0,41 gr) neohranjene verižice in ovalno ploščico (4,74 gr) z zanko za pritrnitev na ožjem kraju in 5 zankami iz zlate žice, v katerih so bile pritrjene svetlo zeleno modre steklene jagode. Ploščica ima ob zun. robu 8 simetrično razporejenih luknjic za pritrnitev na podlago. — Grob 2: skeleten pokop. Dno groba je plošča iz peščenjaka (0,56 × 0,92 m), podaljšana z zidaki. Ohranjena dl. 1,46 m. Stene groba so bile zidane z zidaki. Grob je bil vkopan v rumeno rjavo ilovico 0,56 m pod površino in orientiran S—J. Našli le nekaj drobcev stekla, od skeleta le del lobanje. — Grob 3: skeleten pokop. Vkopan v rumeno rjavo ilovico 0,80 pod površino, usmerjen V—Z. Stene groba so bile iz zloženega nevezanega kamna, zgoraj in spodaj tegule. — Grob 4: Na isti parceli, poleg izkopa za temelje stavbe, ostanki skeletnega pokopa, 0,80 m pod površino, v rumeno rjavi ilovici. Našli le kos coxe in femurja, poleg kosov lončka in žebeljev.

Od konca decembra 1965 do sredfebruara 1966 je Kmetijski kombinat v Ptujju kopal na **Panorami** jame za nasad jablan (pr. do 1,5, gl. 0,6 m). Izkop smo nadzorovali in beležili jame kot sonde. Skupaj 320 sond. Ker so bile jame razmeroma plitke, nismo nikjer segli do sterilne plasti. Izkopi so rezali predvsem humusne, ilovnate in ruševinske plasti, mestoma tudi zidove in tlakove (estrih, zbita ilovica). Poleg kosov keramike stekla in bronra smo našli še: 1. Del tegule z žigom QS(P), š. 19, dl. 22, db. 3,5 cm ter okrogel zidak z žigom T./IR, pr. 18, db. 7,5 cm. — 2. Del profilirane baze oltarja. Pohorski marmor, dl. 17, vi. 11, db. 7 cm. — 3. Sp. del stebrička s fragm. bazo iz pohorskega marmorja. Pr. 10, vi. 15 cm. — 4. Del listnatega kapitela in cvetne rozete, sekundarno vzidan. Pohorski marmor, ohr. vi. 21 cm. — 5. Del oltarja s profiliranim zg. robom in delom gladkega nastavka. Polje za napis je poglobljeno, na eni strani je ohranjen del pilastra s poškodovanim kapitelom. Pohorski marmor, vi. 35, š. 15, db. 20 cm. — 6. Del visokega reliefa, bradata moška glava v profilu. Pohorski marmor, vi. 15, š. 15, db. 8 cm. — 7. Del polne plastike, korintska čelada s perjanico. Sp. del odbit. Verjetno sestavni del tropaiona. Pohorski marmor, vi. 13 cm. — 8. Del napisne plošče, odkrušen na vseh straneh, z vidnimi črkami RV (gl. sl.!). Pohorski marmor, vi. 16, š. 16, db. 7, ohr. vi. črk 11 cm. — Z. Š.

Ptuj — Panorama, del antičnega napisa. — Foto Z. Subić

Ptuj — Panorama, partie d'une inscription antique. — Photo Z. Subić

Raven pri Sečovljah. Pod hribom z. od vasi, v »Čukljah«, so na njivi J. Špeha, Raven 27, na parc. 2947 k. o. Sv. Peter našli več temeljev zidov, med kamenjem ob robu njive pa so posamezni kosi rimske opeke. Na sz. strani njive je nizek hribček Sela, ki ga Marchesetti (I castelieri preistorici 1903, 74) navaja kot prazgodovinsko gradišče. — Na »Iplenci« jz. od zaselka Špehi je J. Špeh, Raven 31, našel na svoji njivi parc. 2937 k. o. Sv. Peter med cesto Križišče-Raven in bližnjico v »Čuklje« večjo glinasto posodo in kose rimskih opek, ki jih še zasledijo na njivi. Levo od ceste iz Ravna, na hribu Dorina, so na njivi parc. 2772 k. o. Sv. Peter (družbena last) našli pred leti obdelano kamenje in rimsko opeko. — Vrh Dorine, kjer je bila po mnenju Marchesettija (I castelieri preistorici 1903, 74) prazgodovinska in kasneje rimska naselbina, je Delbelo Matija, Raven 12, našel napisni kamen, sedaj neznan kje. Točnega mesta najdbe se ne spominja. Po pripovedovanju sklepamo, da je bil napis izveden s klasičnimi črkami. — Na »Letišču« so na njivi J. Špeha, Raven 30, parc. 2671/30 k. o. Sv. Peter pred leti našli ostanke 2 skeletov. Ob glavi enega je bila, kot sklepamo po opisu najditelja, oljenka. — Na sosednji njivi J. Korloviča, Raven, je bila v zemlji kamnita žara z ogljem in glinastimi posodicami. — E. B. T.

Sečovlje pri Piranu. J. Markovič, Sečovlje 126, se spominja, da so pred leti našli pri traktorskem oranju na parc.

6575/3 k. o. Piran (Kmet. zadruga Lucija-Portorož) d. od ceste Sečovlje—Dragonja precejšnje množino rimske opeke. — E. B. T.

Skopice pri Brežicah. Na njivi R. Slovenceve (parc. 2118/1, 2119/1 k. o. Krška vas) so pri oranju našli kose lončenine, obdelano zidno kamenje ter del bronaste pasne spona 3×3 cm in zelen steklen svitek pr. 2,3 cm z luknjico pr. 1 cm v sredini. — Ok. 300 m proč so ob gradnji ceste odkrili pri p. c. Vihre depojško najdbo rimskih novcev. — S. Š.

Slovenska Bistrica. Mladinec Ferdo Šerbel iz Slov. Bistrice je očistil ometa in omogočil ogled doslej le slabo vidnega dela ovršja marmornega nagrobnika, vzdanega 3,5 m visoko na steni apside. Kamen omenja na tem mestu že A. Muchar (Geschichte der Steiermark 1, 1844, 445). Ohranjena je l. polovica ovršja s plastiko leva, ki ima med prednjimi nogami ležeče ali skrčeno neizoblikovano človeško bitje z lepo izdelano nenavadno glavo in na levovi nogi in trupu ležečo roko (gl. sl.!). Osr. nastavek je zgoraj fragmentiran in ima ob vzhodu spr. stene relief v votlini ždečega zajca. D. polovica z drugim levom manjka. Pod profiliranim napuščem je ohranjen 5 cm pas z reliefnim motivom listaste vitice. Dl. še 70, vi. še 45 cm. Isti F. Šerbel hrani 2 antična bronasta novca: 1. Dupondij (pr. 26 mm), avers — glava vladarja na d. in napis IMP DIOCLETIANVS P F AVG, revers — stoječa oseba, okrog daljši nečitljiv napis. Novec so našli pred 4 leti pri obdelovanju vrta v Ozki ulici št. 14. — 2.

Slov. Bistrica, zaključek antičnega nagrobnika. — Foto S. Pahič

Slovenska Bistrica, bout d'une antique pierre tombale. — Photo Z. Šubic

Dupondij (pr. 17 mm), avers — glava vladarja na d. in ostanki napisa IMP CONSTANTINVS..., revers — 2 stoječi osebi držita okroglo ploščo, okrog sledovi napisa. Novec naj bi bil že pred daljšim časom najden sredi mesta na trgu Gradisce. — S. P.

Sp. Gorica pri Pragerskem. Na njivskem travniku na parc. 447 k. o. Gorica, last F. Valanda, Sp. Gorica 23, leži del marmornega spomenika, očitno žrtvenik sicer redke oblike, ki hkrati opredeljuje mejo katastrskih občin Gorica in Stražgonjci (gl. sl.!). Najbolje je ohr. l. stranica kamna, ki se od danes še 0,9 m š. dna konkavno vzpenja do profiliranega napušča v zg. delu, kjer se kamen spet razširja navzven. Spr. stran je v sp. polovici ploskovito odlomljena, v ohr. delu do napušča pa okrušena, da ima nespoznavno površino. Nad napuščem je v izlzanem in okrušenem delu še viden relief osebe z razkoračenimi nogami (?). Drugi stranici sta poškodovani do nespoznavnosti, zg. del spomenika manjka, sledov napisa ni. Vi. še 1,46, š. dna 0,9, najožjega dela 0,29, sedanjega vrha 0,45, db. 0,32, oz. v odlomljenem delu 0,16 m. Spomenik je ogrožen. Najdišče leži na j. koncu vasi proti Stražgonjcem, torej nekako v črti najdb, ki od te vasi oz. ceste Celeia—Poetovio dalje, obdajajo nekdanjo prometno zvezo skozi Gorico, Brezulo, Rače, Slivnico, Hoče (Blatt Rogatec 16 ss), Betnavo in Maribor proti Flaviji Solvi. Kamen bi zato mogel pripadati objektu ob tej cesti ali tudi meji province. — S. P.

Sp. Polskava. Na j. pobočju v. grebena gozda Velenk jz. od vasi je več antičnih najdb. Tik j. od useka rimske ceste Celeia—Poetovio, ki tod prečka ovinek ceste Slov. Bistrica—Pragersko, je na parc. 1336/107 in 1336/108 k. o. Sp. Polskava skupina 4 očitno antičnih gomil s pr. 7—16 in vi. 0,5—1 m. Tri leže v trikotni skupini, četrta nekoliko nižje na pobočju; 2 sta bili že razkopani, 2 sta še nepoškodovani. O najdbah ni podatkov. — Dvoje gomil (pr. 9,5—13, vi. 0,5—0,6 m) leži 120 m s. od useka rimske ceste na parc. 1336/101 in 1336/102, 2 posamični pa še 200 oz. 270 m od prejšnjih ob kolovozu po hrbtu grebena na parc. 1336/88 (pr. 10, vi. 0,5 m) in 1336/79 (pr. 5,5, vi. 0,4 m). Večinoma so nepoškodovane in so morda iz istega časa. — S. P.

Strunjan. Pri starem pomolu ali San Basu, kot ga imenujejo domačini, se pri nizki oseki vidijo temelji zidov, ki se na-

daljujejo na parc. 13/3 in 13/4 k. o. Piran (družbena last). Tu so našli pri kopanju zemlje tudi tlak iz belih mozaičnih kamenčkov. Po pripovedovanju G. Rotterja, Strunjan 159, ki je to zemljo nekaj časa obdeloval, so našli tudi kose opek in baje tudi skeletne grobove. — E. B. T.

Sv. Pavel nad Vrtovinom. Goriški muzej in ZSV SRS sta 19. 10.—10. 11. raziskovala poznoantično naselbino; hoteli smo ugotoviti obseg in mesto naselbine v podrobnem, časovno odrediti in odkriti morebitno grobišče. Sonde smo navezali na črto podaljšane z. stene p. c. in zajeli prostor 200 × 80 m. Izkopali smo 14 sond s skupno površino 292 m²: sonda 1 (16 m j. od p. c., 12—20 m v. od osnovne črte) so sestavljali 4 kvadranti 4 × 4 m in eden 4 × 3 m. Našli smo temelje stavbe vel. 5 × 3,2 m in s 50—60 cm db. stenami iz neobdelanega kamna, vezanega z zelo trdno malto. Okrog stavbe in v njej so

Sp. Gorica, antični žrtvenik. — Foto S. Pahič
Sp. Gorica, autel antique. — Photo S. Pahič

bili drobci lončenine, bronast auriskalp, kamnite žrmlje, glinasto vreteno in mnogo živalskih kosti. V sondi 2 (4 × 4 m) 30 m j. od cerkve, pomaknjeni za 8 m na v. od osnovne črte, je bilo nekaj drobcev lončenine, železnih predmetov in mnogo živalskih kosti. V sondi 3, ob severni cerkveni steni smo našli tlak in del z. in v. stene neke stavbe in ostanke 3 skeletnih grobov, vkopanih v tlak stavbe. Sonda 4 (4 × 4 m) 28 m s. od cerkve, med osnovno črto in obrambnim zidom naselbine. Razen živalskih kosti v sondi ni bilo najdb. Sondo 5 (3 × 5—10 m) smo izkopali na prečnem nasipu j. od p. c., ki deli naselbino na dva dela. Odkrili smo 2,5 m db. obzidje in nanj z južne strani naslonjen pravokoten kontrafor. V vogalu, ki ga zapirata obzidje in kontrafor, smo odkrili skeletni grob s pridatki in kamnitim vencem okoli jame. Sondo 6 (8 × 1 m) smo izkopali na istem nasipu, le na njegovem sv. koncu. V njej smo naleteli na zid enake š. in konstrukcije kot v sondi 5. Pod zidom pa smo našli ostanke ognjišča in drobce keramike iz 1. stol. Sondi 7 in 8 smo izkopali na v. ravnici 120 in 100 m j. od cerkve, pomaknjeni za 12 m v. in z. od osnovne linije, v obliki 1 m š. in 30 m dl. jarkov. Našli smo precej drobcev lončenine, mnogo živalskih kosti ter kasnoantičen bronast novc Teodozija. Sonda 9 smo izkopali kot 30 m dl. in 1 m š. jarek na terasah sv. od cerkve. V njej smo poleg keramike in živalskih kosti našli sledove stavb. Sonda 10 (4 × 4 m) smo izkopali v sz. vogalu ledine »Žegen«, 26 m j. od cerkve, 16 m z. od osnovne črte. Tudi tu je bilo mnogo živalskih kosti in nekaj drobcev lončenine. Izsledki poizkusnih izkopavanj so nedvomno potrdili, da je bila naselbina v uporabi od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka, višek pa je dosegla v pozni antiki. — D. S.

Škofja vas pri Celju. ZSV Celje je z odločbo razglasil parc. 515 k. o. Škofja vas, last J. Vrečka, in parc. 504 in 500/1 k. o. Škofja vas, last E. Okorna, za kulturni spomenik. Pod tanko plastjo zemlje so namreč ostanki rimske hiše (VS 9, 1962-64, 197). — I. S.

Šmihel pri Žužemberku. V župnijskem sadovnjaku, parc. 78 k. o. Šmihel pri Žužemberku, na območju antične vile rustike (VS 8, 1960—61, 216 s) so našli dobro ohranjen železen sveder dl. 29,5 cm, db. do 2 cm (T. II, 11). Sveder je daroval župnik A. Zupanc Dol. muzeju. — T. K.

Trojane. Pri izkopu temeljev na parc. V. Hribarjeve (4/2 k. o. Trojane) so odkrili zidove in o najdbi obvestili Kamniški muzej. Ob zaščitnih izkopavanjih smo odkrili temelje antične hiše (7 × 12,80 m) s hipokavstom in kanalom. J. polovica stavbe je bila vsa odorana. Med ruševinami je bilo veliko drobcov lončenine in 4 novci: ant Klaudius II., folis Konstantin II., maiorina Konstancij II., centenional Konstancij II. Od vhoda v hišo sta vodili 2 poti š. 1 m: ena do ceste, ki pelje na Zagorje, druga verjetno do sosednjega objekta. Dela še niso zaključena. — M. C. Z.

Videm pri Ptujju. Spomladi so ob rušenju v. stene obzidja ž. c. sv. Vida odkrili vzdane kamnite rimske spomenike, zdaj v ptujskem muzeju: 1. Del napisa z nagrobnika (I)N AGRO PE(DES) — gl. sl.! Pohorski marmor, vi. 0,21, š. 0,47, db. 0,58m. Vi. črk 6 cm. — 2. Del nagrobnika. Polje z napisom je močno poškodovano in mestoma odlučeno po plasteh. Na 1. strani je sled 10 cm š. okvira napisnega polja.

Videm pri Ptujju, antični spomeniki. — Foto Z. Šubic

Videm près Ptuj, monuments antiques. — Photo Z. Šubic

Ohranjenih je 8 vrst napisov. Vi. črk 7—6—4 cm, razmik vrst 3 cm. Pohorski marmor, vi. 0,765, š. 0,66—0,68, db. 0,25 do 0,21,5 m.

. AN L F T
ATTV
AN XXX ET IV
VI
AN III
.TVI. I NI
INA TCDT
LI

3. Del večjega friza z visokim reliefom. Ohranjena je žitna girlanda s cvetovi in trakovi, ki se vijejo nad in pod njo. Na d. strani je vidna še noga genija, ki je držal girlando. Polje je spodaj zaključeno z rebrom. Pohorski marmor, vi. 1,05, š. 0,52—0,45, db. 0,30,5—0,31,5. — 4. Del bloka z rastlinskim okrasom v nizkem reliefu in plitvim vrezom. Pohorski marmor, vi. 0,65, š. 0,495, db. 0,51 m. — Z. Š.

Vinjole pri Piranu. Desno od ceste Luccija—Malija je D. Fonda pri svoji hiši št. 48 na parc. 3377 k. o. Piran našel v gl. 2—2,5 m temelje zidov, ki so jih odstranili, in kose rdeče pečene opeke in drobce glinastih posod, ki se še pojavljajo. — M. Desardo, Vinjole št. 3 je pred leti kopal vodnjak na njivi parc. 4228 k. o. Piran in v gl. 2,5 m našel kamnito žaro s pepelom in drobce lončenine. — E. B. T.

Voličina v Slov. goricah. Vodna skupnost porečja Drave in Mure je poleti najela od I. Lorenčiča iz Radehove, lastnika gozdne parcele 138 k. o. Zg. Voličina, del tega gozda, da bi ob opuščenem kamnolomu pridobila kamenje za utrjevanje obrežij regulirane Pesnice. Pri tem je nad starim kamnolomom z buldožerjem odstranila zg. zemeljsko plast v 10 m širokem pasu in uničila antične gomile št. 13, 14 in 16, gomilo št. 11 pa poškodovala (ČZN NV I, 1965, 20, sl. 18). Ker sta bili gomili št. 11 in 13 leta 1956 že raziskani, št. 16 pa že večinoma uničena, je bila letos prizadeta predvsem vsebina gomile št. 14, od katere je ostala le v. tretjina. V profilu preostanka vidna plast žganine na tleh in razmetano kamenje uničene grobne obloge govori za to, da je bil tudi grob te gomile podoben drugim: kamnit venec s kupolasto oblogo nad pepelom. Pridevkov na poškodovanem terenu ni bilo opaziti, pač pa je mizarski pomočnik A. Mošič iz Maribora, ki je za ta poseg na grobišču izvedel, zbral nekaj črepij in jih zlepil v lonček, našel pa tudi fragmentiran obroček in bronast novc ter vse najdbe hkrati z obvestilom poslal

mariborskemu muzeju. ZSV Maribor je organiziral komisijski ogled najdišča, pri čemer je bilo ugotovljeno opisano stanje, predstavniki Vodne skupnosti pa so izjavili, da kamnoloma ne bodo širili. Najdbe iz gomile št. 14 so: 1. svetlo rjav lonček iz prečiščene gline, neokrašen, vi. 11,5, o. 8,5, u. 6,8, d. 3,5 cm, inv. št. A. 2892 (T. II, 6). 2. fragmentirana ovalna srebrna obročka, na eni strani enakomerno odebeljena in opremljena s pari 1 mm velikih bradavic vsakih 7—8 mm, pri čemer so trije gosteje razporejeni pari v sredini razširjene polovice držali zdaj odlomljeno in izgubljeno oblogo. Pr. 2—2,3 cm, db. 1—3 mm. Inv. št. A. 2893—2894 (T. II, 7, 8). 3. Poškodovan bronast novc (dupondij): averz — glava vladarja na d., od delno ohranjenega napisa vidni ostanki TRP COS, reverz — stoječa ženska oseba in znak S C. Pr. 25 mm. Inv. št. A. 2895.

Sodeč po novcu — najbrž Antoninu Piju — sodi grob v sredino ali 2. pol. 2. stol. V ta čas uvršča A. Schörgendorfer (Die römische Keramiken der Ostalpenländer, 1942, 142) podoben lonček št. 211 iz Dunaja. Obroček (prstan) z bradavicami je redka oblika, okras bi utegnil biti še dediščina latenskih tradicij. Bržkone je bil v gomili št. 14 ženski grob. — S. P.

Zalog pri Ljubljani. 10. 10.—15. 11. smo s prekinitvami sondirali območje značnega, a neraziskanega antičnega kastela na koncu terase nad Ljubljano in staro strugo Save (VS 10, 1965, 207; GMDS 20, 1939, 149) in ugotovili obseg nepravilno štrikotnega obzidja (dobro ohranjena stranica na s. in v., stranica na j. močno poškodovana, na z. manjka). Na vogalih

Zalog, pogled na spodkopane temelje obzidja. — Foto J. Gorjup

Zalog, vue des fondations des murailles. — Photo J. Gorjup

so bili pravokotni stolpi, v večji meri je bil ohranjen le na jv. Od obzidja je ohranjen temelj, gl. do 2 m, š. do 2,8 m, plastovito zidan iz peščenca, vezanega z apnenim malto (gl. sl.!). Areal obzidja meri pribl. 60 × 135 m. Kulturna plast znotraj kastela je zelo tanka, delno uničena. Vsebuje le malo kulturnih ostalin, po tipologiji iz zgodnje, največ srednje antike. Tik ob obzidju na zun. strani ob stolpu na jv. žgan grob iz zgodnje antike (Tiberij—Klavdij?). — I. M. C.

ZGODNJI SREDNJI VEK

Bled-Otok. Julija in avgusta je NMLJ opravil v p. c. naslednje: — 1. Izkopal je ves prostor pod obhajilno mizo in stopnicami na prehodu iz ladje v prezbitერი. Mimo prazgodovinske hišne lončenine v plasti ilovice nad živo skalo smo ugotovili, da je zid znotraj j. loka vel. romanske apside starejši od slednje in sega čez njeno osnovo. — 2. Ugotovili smo, da se lok 3. apside, odkrite v vel. zakristiji, nadaljuje pod temelji s. stene današnjega prezbitერიja. — 3. Odstranili smo omet na zidu v jz. vogalu vel. zakristije in odkrili vrata med gotško zakristijo in ladjo. Zdi se, da so gotski prezbitერიj dozidali k

ostankom izhodišč obeh lokov vel. romanske apside. — 4. Da ne bi prišlo do premikov zidov v vel. zakristiji, ki niso vezani s stenami cerkve, smo za ok. 1,2 m zasuli jamo v sv. vogalu vel. zakristije. — S temi deli smo zaključili izkopavanja na območju p. c. — V. Š.

Ljubljana. Ob izkopu jarka med h. št. **Pod Trančo 2** in Čevljarskim mostom smo na več mestih opazili ostanke pretežno iz kamna zgrajenih zidov. — Dobre 4 m od z. vogala hiše proti mostu smo v gl. 1 m odkrili podobno škarpo kot že na Gallusovem nabrežju (VS 10, 1966, 208). Ta

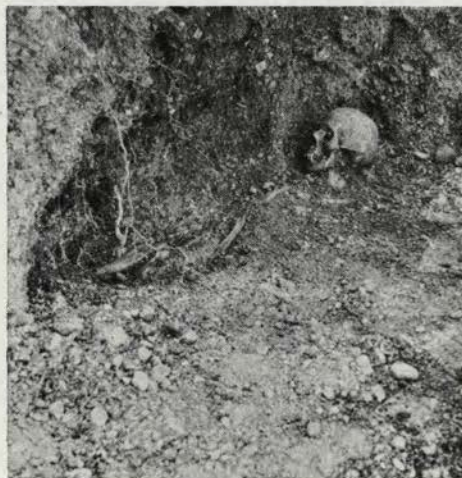
oporni zid je na zunanji strani iz pravokotnih klesanih kamnov, nekoliko poševen in poteka vzporedno z Ljubljaničo. V zidu sta bili 2 različno veliki odprtini. Večja je imela prirezan rob. Časovna opredelitev ta čas nedoločljiva. — Ob polaganju kanala in urejanju **Zidovske steze** smo v gl. 30 cm odkrili temelj opečnatega zidu, ki je potekal v podolžni smeri ulice in jo nekako razpolavljal. — Tik ob pločniku **Gosposke ulice** smo našli temelje kleti, grajene iz opeke in kamenja. Iz lege zidov sklepamo na nekdanjo š. zg. dela **Zidovske steze**. Ta se ujema z današnjo š. sp. dela te ulice. — Na sredini dvorišča med hišama **Poljanska cesta 66 in 68** so ob izkopu za novo zgradbo našli v gl. 1 m vodnjak brez zg. zaključnega dela; zdaj pokrit s cementno ploščo rabi za stekališče odpadnih voda. Zgrajen je bil iz klesanih različno velikih ukrivljenih apnenčastih blokov. Gl. vodnjaka je neugotovljiva, š. 1,2 m. Vodnjak je bil v rabi verjetno pred izkopom Gruberjevega prekopa. — Ob zaščitnih izkopavanjih 1965 smo na **Vodnikovem trgu** našli temelje frančiškanskega samostana iz opeke in kamna, tlak iz opeke ali oblic, staro kanalizacijo in skeletne grobove. Našli smo tudi srednjeveško in novoveško lončenino in kose obdelanih kamnov (eden ima dvojno okroglo profilacijo). — M. S.

Poljšiška cerkev pri Gorjah. Pri nadaljnem izkopavanju (VS 10, 1965, 190) smo v površju sredi jame odkrili malo bronco av.: DN VALENTINIANVS PF AVG, glava cesarja z diademom na d.; rv.: SECVRITAS REIPUBLICAE, Viktorija stopa na 1. (Cohen II, 37), in sklenjen ploščat bronast prstan (2,1 × 2,1, š. 0,4, db. 0,1 cm). Na zun. strani 2 vzporedni kaneluri, na notr. prečni vrez (T. II, 9). Po klasifikaciji J. Korošca (Ptujski grad 91 s) se uvršča v skupino »J« in se izjemno pojavlja v köttlaškem kulturnem krogu. — A. V.

Rečica pri Bledu. Na ravnici j. od odcepa cest proti Gorjám in žel. postaji Bled jezero so pri izkopu za stanov. h. na parc. 256/2 k. o. Rečica (A. Gogala, Bled-Rečica, Kolodvorska 3) odkrili zgodnesrednjeveško vaško grobišče. Ob izkopu zemlje na 10 × 10 m so uničili 6 skeletnih grobov brez ohranjenih pridakov, ležečih v smeri Z—V. Med razmetanim osteološkim gradivom so bili tudi otroški skeleti. Grobne jame so bile izkopane v prod in gl. grobov manjša, kot kaže današnji nasuti

teren (1—1,3 m). V j. prerezu je bil nedotaknjen skeletni grob, ki smo ga odkopali do kolkov. Sp. okončine so ostale v zemlji; odrasel skelet, pokopan 1,3 m gl. v prod v smeri Z—V, roki iztegnjeni ob telesu. Pridatki: ob l. boku železen nož, obrnjen s trnom navzdol in ostanki koščene nožnice. Hrbet rezila raven, ostrina se lahko povija proti konici noža. Db. noža 18,6, db. rezila 11,3, š. rezila 2,4 cm. V z., 10 m dl. profilu so vidne grobne jame še 5 pokopov. Gradbena jama je prizadela spodnje dele okončin. Zg. deli so še zakopani. V v. profilu so prav tako vidni obrisi grobnih jam. Novo staroslovansko grobišče bo treba spomeniško varovati. — A. V.

Zapodje pri Kresnicah. Pri odpiranju kamnoloma Ušenišče z. od starega v Zapodju so 1962 našli železno puščično ost, (T. II, 10), nekoliko deformirano, z 2 krilcema in zgoraj nekoliko zoženim uvitim tulcem za nasajanje, dl. 10,4 cm. Puščica sodi v zgodnji srednji vek (Vesnik vojnog muzeja u Beogradu 11—12, 1966, 65 in T. VIII; ZC 6—7, 1952—53, 89 s; Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereines 107, 1962, 154, Abb. 6). V NMLj jo je prinesel pokazat lastnik S. Štolfa iz Zapoda za planiranje SRS. — V. S.

Rečica, staroslovanski grob. — Foto A. Valič
Rečica, tombeau vieux-slave. — Photo A. Valič

NEOPREDELJENO

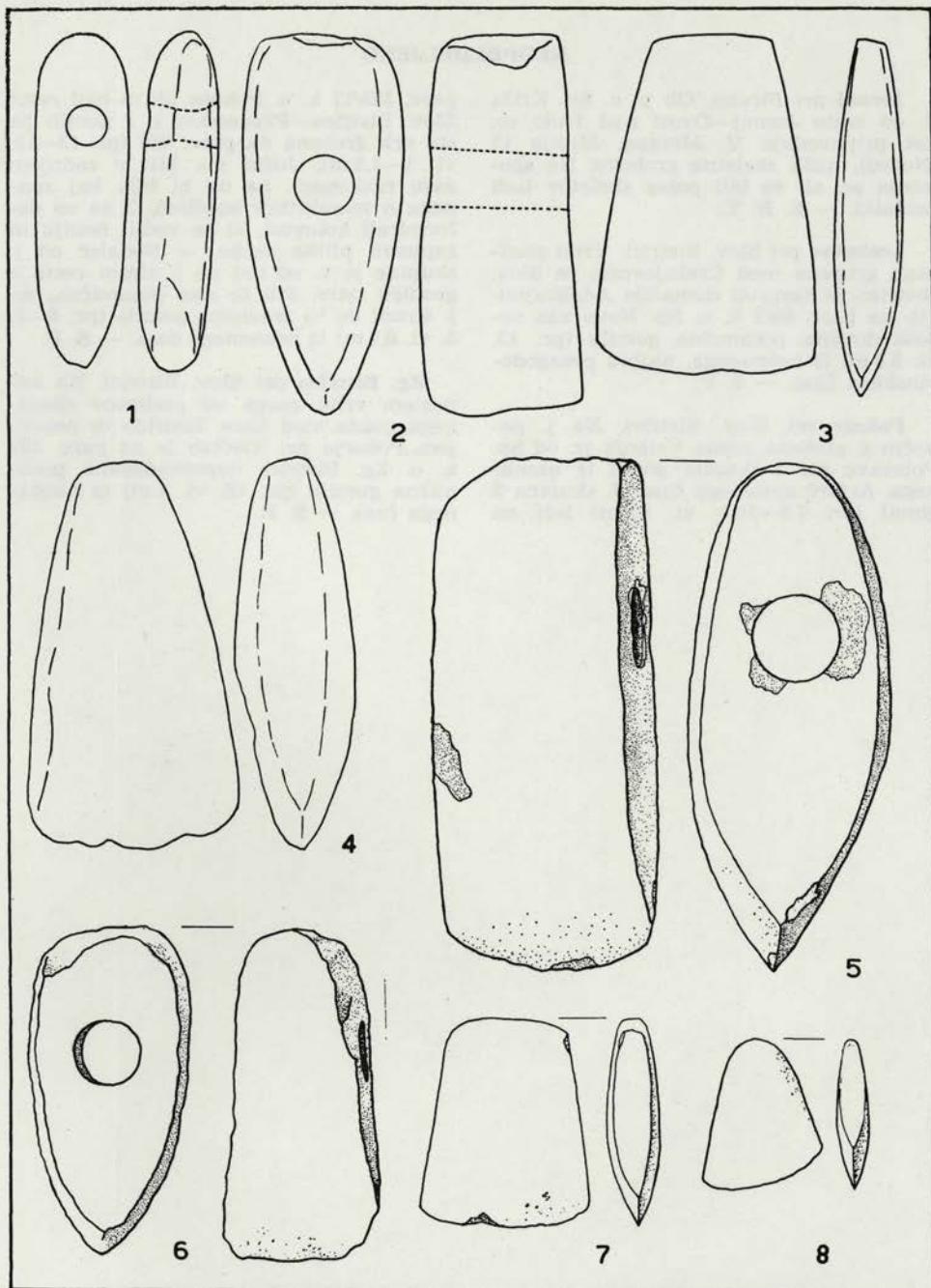
Jernej pri Piranu. Ob p. c. Sv. Križa d. od ceste Jernej—Dvori nad Izolo so, kot pripoveduje V. Morgan, Malija 15 (Nožed), našli skeletne grobove. Ne spominja se, ali so bili poleg skeletov tudi pridatki. — E. B. T.

Leskovec pri Slov. Bistrici. Vrh gozdnega grebena med Črešnjevcom in Slov. Bistrico je nasproti domačije Adelštajnovih na parc. 69/1 k. o. Sp. Nova vas nepoškodovana posamična gomila (pr. 13, vi. 0,9 m) iz neznanega, najbrž prazgodovinskega časa. — S. P.

Pokoše pri Slov. Bistrici. Na j. pobočju z. grebena gozda Velenik jz. od Sp. Polskave sta 2 skupini gomil iz neznanega, najbrž antičnega časa. J. skupina 2 gomil (pr. 7,5—10,5, vi. 0,8 m) leži na

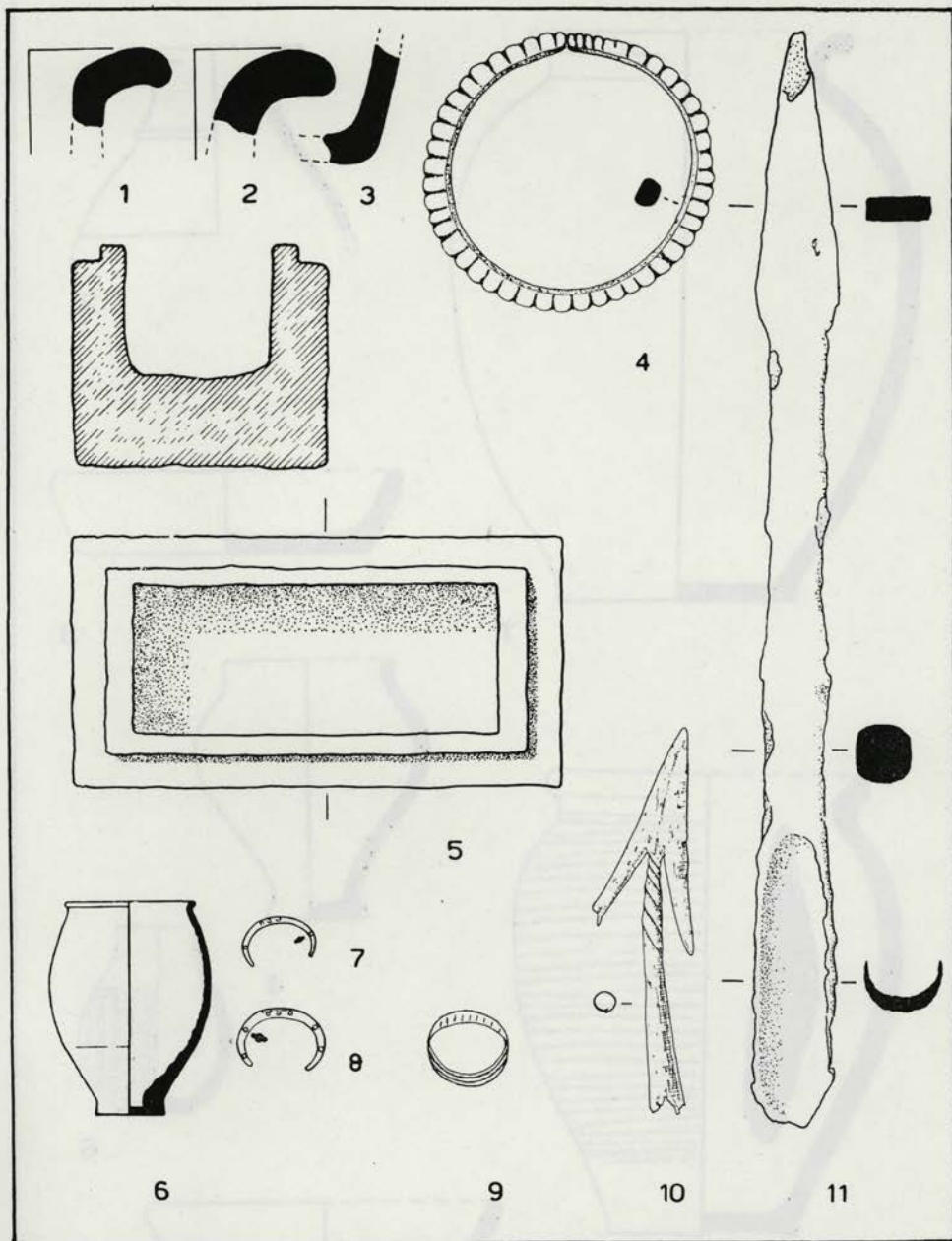
parc. 353/17 k. o. Pokošje 250 m nad cesto Slov. Bistrica—Pragersko; s. 2 gomili pa sta vrh grebena na parc. 356 (pr. 13—18, vi. 1—1,2 m). Južni sta bili v zadnjem času razkopani, ne da bi bilo kaj znanega o morebitnih najdbah, 2 pa so deformirali kolovozi, ki so vodili čez južni in zapustili plitke useke. — Nedaleč od j. skupine je v. od tod na j. strani ceste v gozdiču parc. 310 še ena posamična, na j. strani do $\frac{1}{3}$ zravnanjena gomila (pr. 6—7, 5, vi. 0,7 m) iz neznanega časa. — S. P.

Zg. Bistrica pri Slov. Bistrici. Na kopastem vrhu enega od grebenov obsežnega gozda med Slov. Bistrico in pobočjem Pohorja pri Visolah je na parc. 334 k. o. Zg. Bistrica nepoškodovana posamična gomila (pr. 16, vi. 1 m) iz neznanega časa. — S. P.

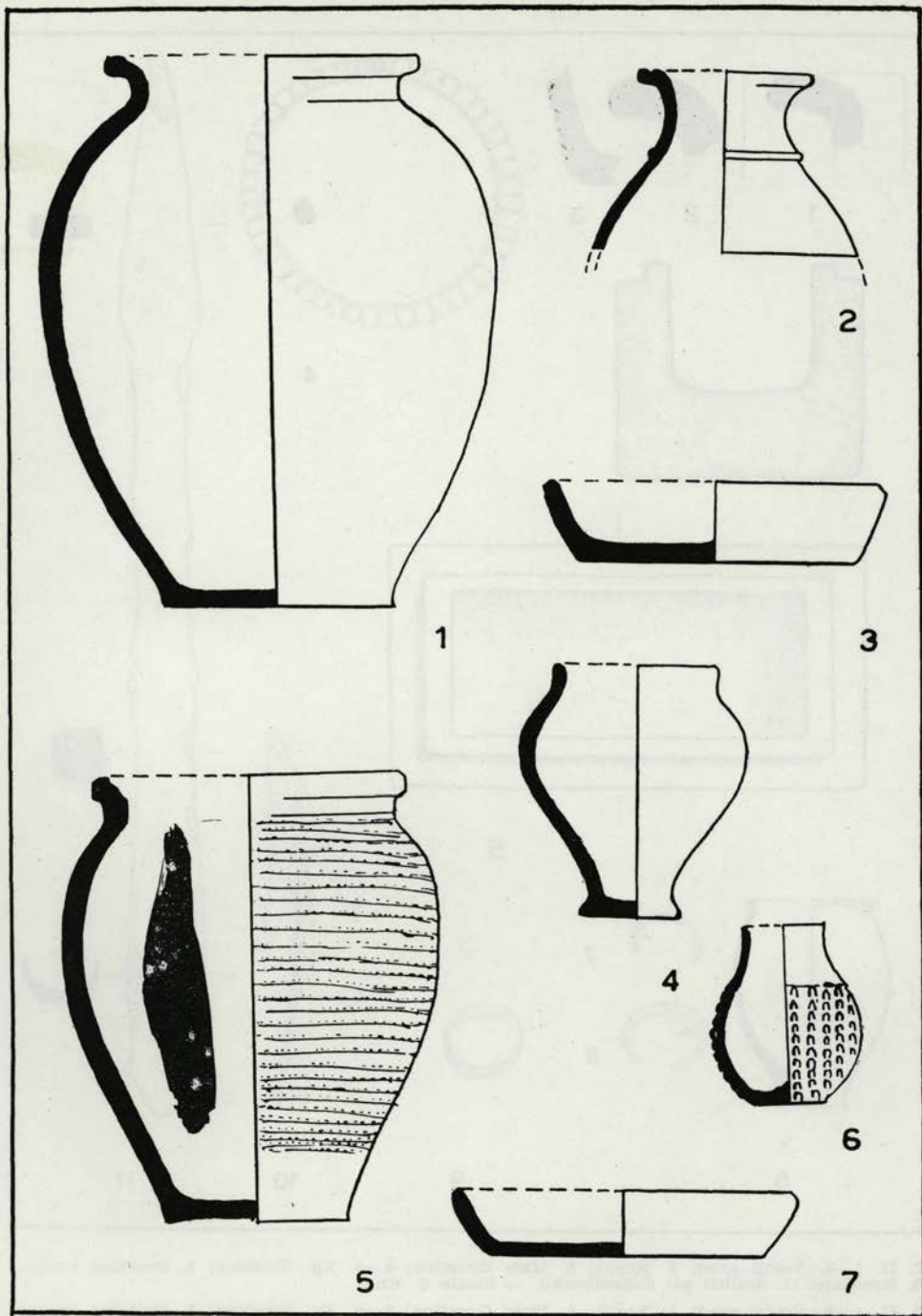
T. I. 1.—2. Rožički vrh; 3. Kraljevci; 4. Galušak; 5. Torog; 6. Tremerje; 7.—8. Vrhovo, vse 1 : 2. — Risal S. Pahič

T. I. 1.—2. Rožički vrh; 3. Kraljevci; 4. Galušak; 5. Torog; 6. Tremerje; 7.—8. Vrhovo, tout 1 : 2. — Dessin S. Pahič

T. II. 1.—3. Volčji grad; 4. Kranj; 5. Male Gorelice; 6.—8. Zg. Voličina; 9. Polšiška cerkev; 10. Kresnice; 11. Šmihel pri Zužemberku. — Risala S. Knez

T. II. 1.—3. Volčji grad; 4. Kranj; 5. Male Gorelice; 6.—8. Zg. Voličina; 9. Polšiška cerkev; 10. Kresnice; 11. Šmihel pri Zužemberku. — Dessin S. Knez

T. III. Ptuj, Spodnja Hajdina, vse 1 : 4. — Risala Z. Šubic
 T. III. Ptuj, Spodnja Hajdina, tout 1 : 4. — Dessin Z. Šubic

UMETNOSTNI IN URBANISTIČNI SPOMENIKI

AVTORJI:

A. D. — Anton Demšar
A. V. — Andreja Volavšek
E. P. — Emil Pohl
E. S. — Emil Smole
F. G. — France Golob
F. K. — Franc Kokalj
I. M. — Izidor Mole
I. P. — Ivan Pavlinec

I. S. — Ivan Stopar
M. P. — Miha Pirnat
M. Z. — Marijan Zadnikar
M. Ž. — Milan Železnik
O. Z. — Olga Zupan
P. F. — P. Fister
Š. V. J. — Špela Valentinčič-Jurkovič
T. M. — Tone Mikeln

Ajdovščina. V zvezi z urb. načrtom je ZSV Gorica podrobno valoriziral vse stavbe (arheološki pregled je opravljen, nekaj sond tudi 1966). Poleg arheol. spomenikov, zavarovane ž. c. in graščine z delom srednjeveškega obzidja je v starem mestnem jedru še vrsta spom. ambientov, slikovitih tesnih ulic in večjih in manjših trgov pa tudi posameznih hiš: **Stritarjeva št. 4, Titov trg 3, 4, 5, 2. Prešernova 3, 5, 7, 15, 14, 17, Ulica 24. sept. št. 2, Gregorčičeva št. 2, 7, 8, 10, 12, 14, 20, 50, 1, 9, 11, 13, 17, 19.** Za središče je predpisan strog spom. režim, varujoč glavne značilnosti mestnega razvoja (najmočnejšega v 18. in 17. stol. ob glavnem trgu, glavnih cestah na Z oz. JV ter med trgov in Hubljem). — V pripravah za pozidavo v. stranice **Titovega trga**, ki vključujejo del graščine in obzidja, je zavod sodeloval s projektantom Križajem in Bitencem in ZSV SRS. — Predpisal je ustrezno poslikavo fasade v **Gregorčičevi št. 19** iz 1762. — E. S.

Arja vas pri Žalcu. ZSV Celje je soglašal s porušenjem kapelice v spomin žrtev 1. svet. vojne (tovornjak jo je tako poškodoval, da je ni kazalo obnavljati) na izpostavljenem mestu, in dokumentiral freske v notranjosti, izdelane po domoljubnih razglednicah iz tega časa. — I. S.

Artviže pri Materiji. ZSV Gorica je dokumentiral p. c. sv. Servula. — E. S.

Babiči pri Marezigah. Močno poškodovana p. c. sv. Ivana in Pavla (VS VII 219 — Rojci) ima raven lesen strop in tristrano zaključen gotski prezbiterij z zvezdastim svodom. V sledovih nestrokovnih sond so vidne dobro ohranjene freske. Treba bo sondirati, da bi ugotovili ohranjenost in kakovost. — T. M.

Bača pri Idriji. ZSV Gorica je dal ž. uradu Most na Soči navodila za obnovo zunanosti p. c. sv. Lenarta. — E. S.

Batuje. ZSV Gorica je strogo zavaroval ž. c. sv. Ane z gotskim prezbiterijem, današnjo zakristijo, s freskami iz ok. 1480, pleteninasto ornamentiko in 3 plastikami. Pomembni sta tudi 2 platni iz 17. stol. in stare listine. — E. S.

Bistrica nad Trzičem. V p. c. sv. Jurija so z denarjem SPKD in ž. urada Tržič montirali gotski slikani strop (VS X 218). Letve, ki na prečno tekočih deskah sestavljajo rombaste kasete, so obnovljene po ohranjenem delu prvotnega profila gotskih letev. 1967 bomo odkrili in restavriral gotske freske in polihromacijo reber za dokončno spomeniško prezentacijo. — O. Z.

Blejska Dobrava. Ob predelavi h. št. 68, »pri Jurču«, se je na str. steni med okni 1. nadstr. pokazala freska MB z detetom in 2 angeloma, ikonografsko tip višarske MB, z letnico 1818, v secco tehniki, nekoč naključvana s kladivom in na nekaterih mestih delno uničena. Zaradi boljše vključitve v obnovljeno okolje je bil doslikan rob v nevtralni barvi. Restavracijska dela sta za nas opravila M. Dovjak in F. Golob. — O. Z.

Bloška polica. S podporo SPKD smo restavriral lesen poslikan strop iz 1693. Delo je zgledno opravil rezbar in kipar Franjo Vrabc, ki je sestavil od yiharja razbit strop (VS X 218) v prvotno obliko. Rekonstruiral je manjkajoče kasete s ploščami, ki jih je posnel po starih, strop je očistil in utrdil ter poškodbe lokalno retuširal. Med restavriranjem se je izkazalo, da so strop že popravljali. Te retuše je restavrator ohranil, saj se dobro vključujejo v ornamentalni sestav. Ker gre za dekorativno umetnino, ki učinkuje predvsem z nasičenostjo barv in z enakomerno razdelitvijo ornamentike, smo obnovili tudi vse viseče vetrnice, ornamentalni motiv, ki slikovito nadomešča kapljicaste rozete. Z obnovo stropa je notranj-

ščini podružnice povrnjeno staro prostorsko razmerje, ki mu daje prav likovna nasičenost barvitih lesenih kaset posebno, domačo razsežnost. Z denarjem ž. u. Stari trg smo obnovili vse okenske okvire iz macesna. Okna bodo zasteklena v svincu v obliki satastega vzorca. — M. Ž.

Boč. Neznanci so vdrlji v p. c. sv. Miklavža in poškodovali del opreme, zlasti vel. zlati oltar iz sr. 17. stol. ZSV Celje je pomagal sestaviti razbite kose in dal navodila za boljše zavarovanje. — I. S.

Bočna. Na fasadi in zunanjsčini prez-biterija ž. c. sv. Petra je bilo vzdanih 5 poznogotskih kamnitih sklepnikov, upodablajočih Marijo z Jezusom, Petra, Pavla in 2 neopredeljivi osebi. Že večkrat prebeljene in z mavcem dopolnjene sklepnike skromne kakovosti so vzdali v ograjo pevskega kora. — I. S.

Bodešče pri Bledu. V p. c. (VS X 219) je ZSV SRS (A. Demšar) odkrival na j. in vhodni steni freske s pasijskimi prizori iz pribl. 1520. Sonde v ladji ne obetajo nadaljnjih najdb. Freske na glavni fasadi pod vhodno lopo in na s. zun. steni prez-biterija so očiščene. 1967 bodo močno naključane freske restavrirane, barokizirana notranjščina pa vsklajena s freskami in opremo. — O. Z.

Freske na stenah ladje so bile v baroku prebeljene, nato naključane in ometane z 2 cm debelim ometom. Zlasti goste so poškodbe v višini venčnega zidca. Po sondah 1960 smo letos odkrili vse freske (ok. 26 m²): omet odbili z zidarskimi kladivi, belež pa z jeklenimi noži in Widia rezili. Ko smo jo očistili z deževnico, smo barvno plast utrdili z apnenim cvetom, poškodbe pa z apneno betono 1:2. 1967 jih bomo kitali in retuširali. Freske sv. Jurija, Florjana, Krištofa in Lenarta na pročelju smo dvanajstkrat prebrizgali z apnenim cvetom. — A. D.

Boštanj. Streha zvonika je dotrajala. Ž. urad Žalna je streho obnovil v enaki obliki. Izmenjali so vse ostrežje in pločevino. Konservator ZSV Ljubljana je dal tudi navodila za namestitev strešice, ki naj zamenja ravno betonsko ploščo nad vrati zakristije, in navodila za barvanje zunanjščine. Lizene in okenske špalete ter pasovi, ki obroblyajo okenske odprtine, so bili beli, stene pa okraسته. — M. Ž.

Bovec. ZSV Gorica je za urb. in regionalni plan valoriziral naselje in opozoril SO Tolmin, naj ustavi nenadzirane adaptacije. — E. S.

Braslovče. Kapa zvonika izredno lepe baročne ž. c. DM z nenavadno bogato baročno opravo je bila na zahtevo ZSV Celje obnovljena v značilni baročni kupolasti obliki, zaradi katere sodi med najlepše tovrstne spomenike tod, in pokrita s pločevino. — I. S.

Brdo pri Lukovici. Stanje razpadajočega krila gradu se je tako poslabšalo, da je SO Domžale na pobudo ZSV Kranj z odločbo zaprla cesto ob gradu. Če bo denar, predvideva ZSV za 1967 zavarovanje jv. ogelnega stolpa in utrditev glavnega vhoda. Domačini bi radi ta trakt podrlji, ker razpadajoče ruševine stalno ogrožajo šolske otroke. — O. Z.

Breginj. Pri sondiranju s. stene ladje v p. c. Marije Snežne na Kladju smo našli freske, ki jih bo treba odkriti. Zunanjščina in strešna kritina sta obnovljeni po navodilih ZSV Gorica. — E. S.

Brezovica pri Materiji. ZSV Gorica je podrobno dokumentiral ž. c. sv. Štefana in dal navodila za vzdrževanje in varstvo. — E. S.

Brinjeva gora nad Zrečami. Pri dokumentiranju p. c. MB za register smo ugotovili, da baročne stenske freske iz sr. 18. stol. hitro razpadajo. Za zdaj ni možnosti, da bi jih restavrirali. — I. S.

Brje pri Braniku. P. c. sv. Martina ima razkrito streho ladje in delno porušen zvonik. K pravokotni ladji je prislonjen tristrano zaključen prez-biterij z 2 zazidanima gotskima šilastima oknom (eno ima lepo oblikovano letnico 1548, ki datira tudi ok. 1640 nekoliko predelano p. c.). Strop prez-biterija je rebrasto obokan, izredno lep kamnit slavolok ima v l. kapitelu letnico 1548 in relief 2 rib in roke. ZSV Gorica je začel zbiralno akcijo za obnovo (vaščani in nekateri posamezniki iz Trsta in Zagreba). Pripravljalna dela tečejo. — E. S.

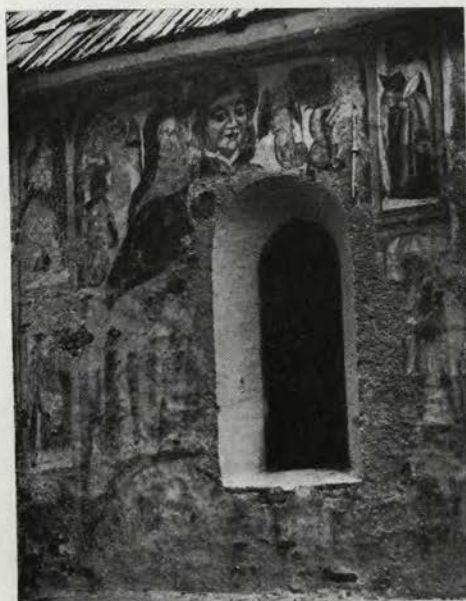
Brod v Bohinju. ZSV Kranj je predal odkrivanje fresk (VS IX 212, X 219) ak. slikarju M. Dovjaku in um. zgod. F. Golobu. Na j. steni prez-biterija je renes. kompozicija iz Katarinine legende, spodaj balustrada s pregrinjali, svečnikom in odprto knjigo, za oltarjem Veronikin prt z angeli, v okenskih nišah precej poškodovane figure svetnikov, v obočnih polah rebrastega svoda rastlinsko okrasje. Na s. steni je zaradi dolgotrajne vlage le še

ostanek — verjetno Vnebohoda. Na barokizirani slavoločni steni je samo spodaj ohranjena arhitekturna poslikava in rastlinski okras. Preslikava ladje ni pokazala fresk. Na zun. j. steni ladje sta 1960 delno odprti freski MB v mandorli (prileško-suški krog) in Krištofa (furlanski krog) zdaj odkriti (kolikor sta ohranjeni). Kompozicija Krištofa in svetnikov v naslikanih nišah z letnico 1534 na j. steni prezbiterija je delo Jerneja iz Loke. Odkrite freske (45 m²) so očiščene, ponekod utrjene. 1967 se bo restavracija odkritih fresk nadaljevala, vsaj za silo pa bomo uredili drenažo ob s. steni ladje in prezbiterija. — O. Z.

Budanje pri Vipavi. Ž. c. sv. Miklavža iz 1899 ima 3 lepe marmorne oltarje, inkrustirano marmorno prižnico in kvaliteto podobo patrona. — E. S.

Celje. Obnovitvena dela v ž. c. sv. **Danijela**, tej v osnovi zgodnjegotski baziliki,

so se nadaljevala. Ladje so dobile enoten tlak iz klinker opeke, prezbiterij pa šahovniškega in črno-belih ploščic. Stene so prebeljene, nova razsvetljava pa estetsko ni prav ustrezna. ZSV Celje si je posebno prizadeval za ustrezno prezentacijo fresk s konca 16. ali zač. 17. st. na vhodni steni Marijine kapele. Te smo očistili in utrdili, so pa slabo ohranjene in predvsem dokumentarne vrednosti. Spodaj smo ugotovili ostanke starejše slikarije, ki jih ni bilo mogoče podrobneje opredeliti. Restavrirali smo (mojster Alojz Lešnik, Celje) tudi baročno c. opravo; prižnica in Gallov oltar sv. Frančiška sta očiščena in pozlačena, veliki marmorni oltar beneškega izvora iz 1743 pa samo očiščen. 1967 bomo obnavljali zunanjščino cerkve. — Doslej z nekvalitetno posesejsko slikarijo pokrita notranjščina ž. c. sv. **Jožefa** je obnovljena. Ker sonde niso dale posebnih rezultatov, ker je bila notranjščina v 19. stol. prezidana in je spo-

Brod v Bohinju, kompozicija sv. Krištofa na j. zun. steni in Mučenje sv. Katarine na j. notr. steni prezbiterija p. c. sv. Marije Magdalene. — Foto J. Gorjup

Brod v Bohinju, composition St. Cristophe, sur le mur du sud, et le Martyre de Ste Catherine sur le mur intérieur sud du presbyterium dans l'église chapelle de Ste Marie Madeleine. — Photo J. Gorjup

meniško precej nezanimiva, smo barve izbrali po občutku. Za čiščenje vratnic in prvotnih kamnitih arhitekturnih členov smo dali podrobna navodila. — ZSV je dovolil prenos nemške nagrobne plošče 1860 umrlega prof. Johana Grašiča s p. c. sv. Maksimilijana v njegov rojstni kraj Naklo pri Kranju. — Padajoči skril s strehe neoromanskega zvonika p. c. **Marijinega vnebovzeta** je ogrožal ljudi na cesti in obiskovalce Starega piskra. Ker ni bilo moč obnoviti prvotne kritine, so streho pokrili s pocinkano pločevino. S tem so obnovitvena dela končana (VS X 220). — ZSV že dolgo poizkuša rešiti 4 kvalitetne kapelice baročne **Kalvarije** nad Celjem, ki so skoraj porušene, baročne plastike pa leže razmetane in polomljene v eni od njih. 1961 zbrana sredstva za obnovo so zapadla, ker za ta predel še ni bil izdelan urb. program, stanje pa se je tako poslabšalo, da je prišlo v časopis. ZSV je naročil lastniku, naj plastike prepelje na varno. Na zgornjo kapelo se je po neoprednosti delavcev, ki so na hribu podirali drevesa, eno zrušilo in ji odbilo čečulasti strešni nastavek. — Sredi Tomšičevega trga, na mestu, kjer so 1776 usmrtili nekega morilca, stoječe **Marijino znamenje** krase 4 dobre kamnite plastike, ki so ogrožene. Na priporočilo ZSV bo turistično društvo poskrbelo za zimsko leseno streho. Dogovarjamo se tudi za obnovo. — **Obrambni stolp v Čuprijski ulici** je skoraj povsem zazidan, ga pa nameravajo izluščiti in preurediti v lokal. ZSV je v strok. komisiji poskrbel za ohranitev prvotnih arhitektonskih elementov. — Prostor za letne igre na **Starem gradu** je postal pretesen. Preureditev dvorišča je ZSV odklonil, ker so delne rešitve že pred leti naredile preveč škode in bi bilo treba ob sodelovanju vseh prizadetih pripraviti popoln restavracijski in prezentacijski program. Dovolil je samo razredčenje drevja okoli gradu, da bi se bolje uveljavil obris stavbe. — 1965 so pri zemeljskih delih v **Starem piskru** našli del renesančnega epitafa (zdaj v j. fasadi Marijine cerkve) in bronast križec, verjetno iz zač. 17. stol. — 1965 je bil po naših načrtih urejen del pritličja **Tomšičev trg 9**, ki je poleg Protazijevega dvorca edina ohranjena meščanska baročna stavba v Celju, čeprav nadzidana za 1 nadstropje in niti pritličje ni več avtentično. Na straneh klasicističnega portala, stoječega v osi, so trgovinice, katerih vhodi so v osi oken zg. nadstropja, potlačeni polkrožni zaključek pa zajema poleg vhoda še po 2 izlozbi.

Talni zidec iz 60 cm vi. kamnitih plošč je v vi. izložbenih odprtih. S temi ploščami so obložene tudi okenske police. Stene pritličja so rusticirane, vratni in okenski okviri so hrastovi. 1966 smo adaptirali še preostali del pritličja, popravili fasado in jo prebelili. Po starih beležih določeni toni: osnova oker, arh. poudarjeni členi temnejši oker, fasadni niši mišje sivi. Po ureditvi fasade smo v niši spet postavili baročni plastiki Florjana in Roka, ki ju je restavriral naša delavnica. Leseni plastiki z barvo posnemata bel kamen in sta kvalitetni. — Po navodilih ZSV so obnovili fasado **Tomšičev trg 1**. Kamniti okenski in vratni okviri so ohranjeni, nekvadratne lesene vratnice pa odstranjene. Tudi ta stavba je dobila kamnit talni zidec. — O predelavi pritličja **Tomšičev trg 6** so vprašali ZSV, ko so dela že tekla. Adaptacija ni prizadela škode zunanosti objekta, vendar bi nekoliko radikalnejši posegi lahko podčrtali pomen stavbe v aglomeraciji. Dostop v novi lokal bi lahko bil iz veže, kar bi sprostil projektanta pri oblikovanju izložbenih odprtih, pa ohranilo tektonsko členitev, kamniti portal bi prišel bolj do izraza, fasada pa bi postala bolj razgibana. — ZSV ni dovolil preureditve **prostora ob Aškerčevem spomeniku**, ker je parkirni prostor le nekaj deset metrov stran. — ZSV ni soglašal z lokacijo nove stanov. stavbe v bližini ostankov Heraklejevega templja, katerega naravno okolje bi bilo s tem prizadeto. — Pač pa je soglašal s preureditvijo 1. nadstr. **Stanetova 4**, ki ne bi prizadela zavarovane fasade. — Soglašal je tudi s postavitvijo garaže na vrtu **Tomšičev trg 12**, ki ne bo motila mikavnih vedut v tem delu starega mesta. — Sodeloval je v lok. komisijah za preureditev: lokala **Tomšičev trg 8** za Borovo (tu je bil nekoč stari magistrat), lokala v **Stanetovi 19** za »Mavrico«, poslovnih prostorov in fasade **Prešernova 12** za Alpino, pritličja **Linhartova 4** za prodajalno »finalnih kmetijskih pridelkov« in pritličja **Doma OF v Čuprijski ul.** za Lesnino, v komisijah za preureditev fasade **Gubčeva 2** in za gradnjo nove trg. hiše v isti ulici, za novo lokacijo **grobnice narodnih herojev**, za gradnjo kamnoloma v **Pečovniku** poleg ribogojnice. — Pred leti je ZSV z odločbo ustavil dela na fasadi **Zidanškova 25**, kjer je hišni svet odstranjeval kamnite okenske okvire in vstavljaj nove, ter dosegel, da je SO Celje izdala odločbo, po kateri bi morali fasado rekonstruirati. Izvedba je zaradi pomanjkanja sredstev odložena za 5 let. — I. S.

Cmurek. Obnovili so vse 4 fasade gr. dvorišča. Da bi mu vrnili prvotni videz, so hoteli odstraniti stene, ki zapirajo j. in z. arkadni hodnik. Ker je v j. traktu prostor za centralno kurjavo, so se temelji notr. stene nekoliko pogreznili in bi bilo za zdaj tvegano odpirati arkadni hodnik. — A. V.

Col pri Vipavi. Ostanke gradu Trilek ob poti pred vasjo so dvonadstropna, s kamnitimi ploščami krita stavba s kvadratnim tlorisom. ZSV Gorica je opozoril SO Ajdovščina, da je treba streho popraviti. Na stolp prislono poslopje je že docela porušeno. — E. S.

Črni vrh nad Idrijo. ZSV Gorica je soglašal s tem, da premeste spomenika dr. Lampeta in M. Cigaleta izpred cerkve na vaški trg, kjer sta bila stala pred italijansko okupacijo. — E. S.

Črniče pri Ajdovščini. Ž. c. sv. Vida (iz 1758) so 1882/4 prezidali v troladijsko z emporami. Oprema je kvalitetna. Wolfova freska je le še na svodu, druge je 1939 slabo preslikal Del Neri. — E. S.

Divača. ZSV Gorica je podrobno opisal ž. c. sv. Antona in dal navodila za notranjo ureditev in preslikavo. — Soglašal je z odstranitvijo ruševin kapelice iz 1908 (italijanski avtomobilist). — E. S.

Dobje pri Planini (Celje). ZSV Celje je 1965 dal podrobna navodila za obnovo notranjščine v osnovi baročne ž. c., določil barvne tone, predlagal, da odstranijo odvečno, nekvalitetno opremo, drugo pa delno preuredijo. Navodila so v glavnem izvedli. Na straneh slavoločne stene so vzdali po 2 hrastovi konzoli, nanje pa namestili restavrirane baročne plastike srednje kvalitete iz 1. pol. 18. stol., dotlej v cerkveni shrambi. — I. S.

Dobje pri Šentjurju (Celje). ZSV Celje je dovolil, da prelijejo počen bronast zvon v p. c. sv. Marije (1718 ulil Celjan C. Schneider), kakršnih je v tej okolici še precej, celjski muzej pa nima denarja za odkup. Med sp. okrasnim vencem iz fruktonov in zg. okrasnim pasom so reliefi: Marija in Janez pod križem, velikonočni Kristus, Marija z detetom in Florjan. Napis na zvonu: SANCTA MARIA MADER DEY ORA PRO NOBIS in CONRADUS SCHNEIDER CILLEAE ME FUDIT ANNO 1718. — I. S.

Dobrna. — ZSV Celje je dal soglasje k odstranitvi baročne kapelice ob Dobrnici, ki so jo regulirali. Objekt smo dokumentirali, oprema ni pomembna. — I. S.

Dobrova pri Celju. Tovornjak je podrl lepo, v baročni tradiciji izdelano kamnito kužno znamenje. ZSV Celje je dal lastniku podrobna navodila za postavitev, vendar si je ta premislil, zavod pa nima denarja za to. — I. S.

Dobrova pri Ljubljani. Ž. urad je poveril ing. arh. J. Kregarju načrt za drenažo ž. c. Komisijskega ogleda se je udeležil tudi ing. arh. T. Bitenc, čigar predlog za osušitev pritl. dela stavbe je bil sprejet. V notranjščini so odbili omet s sten, do koder je segla vlaga. Ko so se stene posušile, so talni zidec obložili s kamnitimi ploščami, odmaknjenimi od stene, med stiki pa so pustili ožje reže. Stene nad talnim zidcem so ponovno ometali. Med pregledom stavbe se je izkazalo, da so pri zadnji večji obnovitvi notranjščine spremenili tudi arhitekturno členitev, dodali so nove venčne zidce. Ko bo prišla na vrsto obnova vse notranjščine, bo treba mlajše dodatke odstraniti. Načrt že upošteva izvorno obliko. Če bo treba, bodo odstranili tudi omet z zun. talnega zidca, ki je ometan z »roman« cementom. — M. Ž.

Dolenja vas pri Ribnici. Zunanjščino ž. c. so obnovili v prvotnih barvah, žal pa so tudi tu stene obrizgali (podjetje iz Ribnice, ki je tako »obnovilo« tudi zunanjščino p. c. sv. Gregorja). — M. Ž.

Dolenja vas pri Senožečah. V p. c. (VS VIII 104, IX 216, X 57) smo odkrili s. poševnico in s. steno prezbiterija ter nekaj medrebrnih polj gotskega stropa s svetniki in cervk. očeti in uredili nekaj starejših sond. S 3/10 Paraloidom B. 72 smo utrdili freske na j. steni, kjer je zamakalo. Z novimi vrati (Spl. obrtno podjetje Sežana) po starem vzoru je p. c. končno zaprta. — F. K.

Dornava. Zaradi močne kapilarne vlage so odbili omet ž. c. sv. Doroteje znotraj do 2 m, zunaj 1—1,5 m. Ko bodo stene suhe, jih bodo znova ometali. — Močna kapilarna vlaga ogroža vse fasade gradu, zato so do vi. 1,5—2 m odbili omet in cementni talni zidec. Ko se bodo stene presušile, jih bodo spet ometali. S del v. trakta, doslej mansarden, so dvignili v nadstropje, s čimer je dobila zun. fasada v. trakta enoten videz. — A. V.

Erzelj nad Gočami. Edini ohranjeni stolp precej propadlega tabornega obzidja je danes stanovanjska stavba. — P. c. sv. **Mihaela** (VS IX 216, X 222), krita s kamnitimi ploščami, ima 2 gotski okni. V z. steni zvonika je vzdiana poznogotska plastika sv. Mihaela. P. c. sv. **Lovrenca** ima gotsko šilasto okno, rebrasto obokan prezbiterij, v sp. kapeli pa je vzdian poznogotski figuralen sklepnik. — E. S.

Famlje v Vremski dolini. ZSV Gorica je podrobno dokumentiral p. c. (VS IX 216, X 222), zdaj krito s korci. V načrtu je utrditev fresk. — E. S.

Florjan pri Gornjem gradu. V osnovi še gotska p. c. je s s. steno vsajena v hrib z živo skalo in jo močno zamaka. Vi. gradb. tehnik J. Požauko iz Maribora je izdelal drenažni načrt, a ZSV Celje še ni obveščen o izvršitvi del. Izredno lep kip Pietá iz 1. pol. 15. stol. so na naš predlog prenesli v šoštanjsko župnišče. — I. S.

Fužine pri Ljubljani. Stanovalci gradu so hoteli postaviti avtomobilske garaže tik ob graščini in so prosili SO Ljubljana-Moste za lokacijo. ZSV Ljubljana je ni odobril in je svetoval urb. službi, naj uredi garažiranje za ves okoliš v sklopu bližnje nove soseske, katere zaidalni načrt je že potrjen. — ZSV je opozoril, naj popravijo podrti slop ob mostovžu, ki vodi v grad. — M. Ž.

Gabrje pri Ljubljani Soseska želi obnoviti porušeni zvonik p. c., delo arhitekta L. Pragerja (1762—63). Po stari fotografiji bo ing. arh. J. Valentinčič napravil podrobne načrte. — M. Ž.

Gabrška gora. ZSV Ljubljana je priporočil prošnjo vaščanov za golosek gozda ob p. c., ki je tako gosto zaraščena, da nastaja zaradi vlage škoda. — M. Ž.

Globoče pri Frankolovem. Pred leti ukradena Pietá (VS VII 142) je bila najdena v Grazu in vrnjena lastniku, ki ga je po naročilu ZSV Celje spravil v hiši, bi ga pa prodal. Celjski muzej še ni odgovoril. — I. S.

Goče pri Vipavi. V osnovi gotska, v 1. pol. 17. stol. predelana ž. c. sv. Andreja ima odlične kamnoseške detajle (balustrada pevskega kora 1688), lepe marmorne baročne oltarje, zakramentarij (1593), freske Michaela Liechtenreita (1759) in dragoceno opremo iz 18. stol. — 1692/3 so

nastala oltarno arhitekturo posnemajoča znamenja: križno pred vasjo, pilastrijski vhod na pokopališče in renes. kapelica na njem. — E. S.

Gojače pri Batujah. P. c. sv. Justa iz 1769 ima samo relativne spom. kvalitete. — E. S.

Golič pri Konjicah. Streha grajskega stolpa (VS IX 216) ni bila obnovljena, ker ni bilo dovolj denarja. — I. S.

Golo nad Igom. ZSV SRS je začel restavrirati baročni oltar v p. c. sv. Marjete, stoječ prvotno v sam. c. v Kostanjevici na Dol. Po prenosu na Golo je Marijino sliko nadomestil lesen kip sv. Marjete. Zaradi oltarja (vi. 11,30 m, š. 6,60 m, sr. okvir vi. 3,37 m, kip sv. Marjete 2,30 m, poprečna vi. str. kipov 2,30 m, str. angeli nad stebri 1,60 m, bog Oče na vrhu 2 m) so morali takrat dvigniti obok prezbiterija. Kvalitetna arhitektura oltarja je iz štukmarmorja na lesenem ogrodju, kipi in bogati okraski pa leseni. Oltar je bil v zelo slabem stanju, med vojno so ga poškodovali Italijani, nakar je p. c. ostala brez oken, s poškodovano streho in razbitimi vrati, tako da je bil oltar pozimi celo zasnežen. Les je začel razpadati in gniti, pozlata je odpadla, klej popustil in kipe so vezali le še leseni klini in žebliji, peruti, roke, prsti ipd. pa so sploh odpadli in se izgubili. Morali smo utrditi ves les, zlepti in dostaviti številne manjkajoče dele. Ob prenosu prebarvani oltar smo obnovili v prvotno stanje: kipi so beli z zlatimi robovi oblačil, vsi okraski so pozlateni. Ko bo obnova, ki smo jo morali prekiniti zaradi nujnega dela v Subotici, končana, napišemo več. — I. P.

Gomilsko pri Žalcu. Uprava Doma onemoglih v graščini je hotela prodati več starih peči za nove. ZSV Celje je to prepredil in zahteval, da se pred vsakim ukrepom posvetujejo z njim. — I. S.

Goričane. V zvezi z nadaljnjo obnovo gradu je konservator določil barve za prenovljene sobe po odkritih prvotnih. Žal še nimamo denarja za obnovo slikarij iz 1. pol. 19. stol. v vogalnih sobah trakta ob vrtu, ki smo jih prefotografirali in prekopirali. — M. Ž.

Gornji grad. J. zunanjščina katedrale je zaradi zamakanja v vedno slabšem stanju. Pred leti (VS VIII 107) pričeta

Golo, kip papeža Gregorja med restavriranjem, oltar med postavljanjem že restavriranih delov. — Foto I. Pavlinec

Golo, statue du Pape Grégoire pendant sa restauration, autel durant la mise en place des parties déjà restaurées. — Photo I. Pavlinec

obnovitvena dela se zaradi pomanjkanja sredstev niso mogla nadaljevati, medtem pa so se pričeli nevarno rušiti že tudi deli ogredij in drugih arhitektonskih členov na j. fasadi. Domači zeleni kamen, iz katerega so izdelali poudarjeni arhitektonski členi fasade, npr. portal, talni zidec ipd., se je pričel v velikih ploskvah luščiti. — Lastnik edinega poleg »Stekla« še ohranjenega štirioglatega **obrambnega stolpa** ga je 1965 brez pristanka spom. službe adaptiral in zunanjščino obrizgal s cementom. Pri tem je povečal okna ter odstranil iz zidu več bogato profiliranih kosov gotških oken. ZSV Celje ni mogel več ugotoviti, ali so bili ti dragoceni kosi vzdani v objekt kot spolije ali pa so ostanki prvotnih okenskih odprtin. Kamni so zdajčasno deponirani poleg gornjegrajskega lapidarija. — Na našo pobudo zavoda so iz prtiličja **Šteklja** izselili stranke, vendar na adaptacijo in rekonstrukcijo nekdanjega vhodnega stolpa zaenkrat še ni misliti. Ugotovljeno je bilo, da so z. del stavbe s stopniščem naknadno prizidali k staremu jedru, sondaža s. stene pa je pokazala, da je v ostenju še ohranjen prvotni portal. Stavba nezadržno propada. — **Gospodarsko poslopje**

poleg ž. c. hrani v zidovju številne srednjeveške spolije. ZSV jih je nameraval izluščiti, ker je kazalo, da bodo stavbo porušili. Zdaj so jo popravili, spolije so na podstrešju še vidne. — Pri kopanju vodovoda so našli sistem rovov okrog nek. **samostanskega kompleksa**, ki so bili precej visoki in obokani. ZSV Celje je za ta dela izvedel slučajno in nepozno, da bi mogel ugotoviti prvotno funkcijo kanalov in njih dotacijo. — Pri prezidavanju neke hiše je bil najden izredno lep kos opečnega gotškega **tlakovca** iz 14. stol. V poglobljenem štirikotnem polju sredi tlakovca je relief žene z visoko prepasano obleko, ki ji v mehkih gubah valovi k tlom, in bržčas bradatega moškega v jopiču, ki mu sega preko bokov, z ohlapnim pasom, na katerem je pripet meč. Hlače se tesno prilegajo nogam, stopalo pa tiči v dolgih koničastih čevljih. Figuri sta obrnjeni druga k drugi, sredi med njima pa je razvejano drevo z majhno krošnjo, ki nosi velike stilizirane liste. Motiva zaradi slabe ohranjenosti ni mogoče v vseh podrobnostih razločiti, zdi se pa, da je upodobljen prizor dvorjenja ali nemara vitezovega slovesa oz. vrnitve. L. polovica tlakovca,

Gornji grad, gotski tlakovec s prizorom dvorjenja. — Foto V. Berk

Gornji grad: dalle gothique avec la scène de l'adoration. — Photo V. Berk

kjer se je relief nadaljeval, je žal izgubljena, ohranjenih je le še nekaj detajlov ob plemkinji. Spričo izredne pomembnosti je ZSV relief na svoje stroške očistil in restavriral, da ga bo celjski muzej, v čigar lasti je zdaj, lahko uvrstil v svoje zbirke. — I. S.

Gosteče. ZSV Ljubljana je podprl prošnjo ž. urada Sora v zvezi z olajšavami, ki naj bi jih nudilo Gozdno gospodarstvo. Spremenjeni zakon o gozdovih je pristojnosti v zvezi s posekom in razrezom lesa dodelil neposredno gozdno gospodarskim organizacijam. Na sočasno priporočilo SO Škofja Loka je bila prošnja ugodno rešena. — M. Ž.

Govce nad Laškim. Premogovnik je hrib že navrtal, prebivalci so izseljeni, stavbe se sesipajo (VS IX 220). Vel. oltar p. c. je kupil ž. urad Celje, kvaliteten križev pot Lerchingerjeve delavnice, morda celo mojstrov, pa ž. urad Solčava za ž. c., potem ko ga je rest. delavnica ZSV Celje obnovila (prvotna plast izredno ohranjena in izid restavracije prav presenetljiv). Usoda druge opreme nam še ni znana. ZSV je predlagal, naj bi glažutarski lesteneč in slikano baročno predelo prevzel celjski Mestni muzej. Izredno lep, reliefno obdelan baročni portal z ene od hiš je muzej dokumentiral za arhiv, prevzem pa odklonil, ker ga ne more vključiti v razstavni program, ker je takih še veliko. — I. S.

Gradišče pri Divači. ZSV Gorica je podrobno dokumentiral p. c. s freskami (k. 15. stol.) iz kroga Vincenta iz Kastva, ki na j. steni odstopajo. — E. S.

Freske na s. in j. steni (VS X 222) smo odkrili. Na s. steni so zelo dobro ohranjene, moti le prebito baročno okno; pod Pohodom se vrstijo pastirji in slugi z domačimi živalmi. Pasijon na j. steni je slabo ohranjen, nekatera polja skoraj povsem uničena. Odprli smo tudi poslikano gotško okno. Freske čakajo dokončne restavracije in prezentacije. — F. K.

Gradišče v Tuhinjski dolini. P. c. sv. Miklavža na Grebenu je dobro vzdrževana, restavrirati pa bi bilo treba slikani kasetirani strop. Stropne nosilce so obnovili domačini. — Vredno bi bilo obnoviti tabor okrog cerkve, katerega prekriti v stolp in gotško prirezani glavni vhod sta še dobro ohranjena. — O. Z.

Sv. Gregor. Ž. urad je dobil navodila za obnovo zunanjsčine ž. c. Podjetje Gradbenik iz Ribnice je upoštevalo navodila konservatorja, kar zadeva barve in arhitekturno členitev, ni pa uporabilo prave tehnike in je zunanjsčino z barvo obrizgalo, ne pa prebelilo. — M. Ž.

Grmače pri Litiji. Tov. K. Iskra iz Ljubljane je opozorila, da propada star kip v bližini nekđ. graščine, kamnita plastika Neptuna, postavljena v podaljšku opuščene grajskega vrta. SO Litija smo predlagali, naj kip prepeljejo na vrt gradu Bogenšperk, ker v sedanjem okolju nima več prave funkcije in nihče ne skrbi zanj. V parku na Bogenšperku, ki ga nameravamo obnoviti po primerjalnem gradivu iz Valvasorjevih upodobitev grajskih vrtov, bo plastika spet vklju-

čena v baročno zasnovi, ostala pa bo tudi v območju regije. — M. Ž.

Groblje. P. c. (VS III, V—X) je urejena. Poleg osvetlitve notranjščine smo z denarjem SO Domžale izvedli tudi pleškanje, zasteklitev, delno zamenjavo kritine itd. 20. VI. je bil ta kult. spomenik odprt javnosti s koncertom Glasb. šole Domžale. — O. Z.

Na prizoru obglavljanja svetnika je bil odpadel ves sp. del z intonacom vred. Pri

tem se je pokazal prebeljeni grobi omet z večbarvno Jelovškovo sinopijo. Slikar je torej najprej dal vso kupolo grobo ometati in prebeliti, nakar je skiciral vso kompozicijo, da bi se prepričal o uspešnosti iluzionistične zasnove. Na vrhnji omet je slikal po (le slabo vidnih) dnevnica, brez kartona, po predhodni skici. Zgoraj, kjer je moča vstopala, je spirala vezivo (kalcijev karbonat) in ga niže dol odlagala. Zato je bila slikarija zgoraj delno sprana, delno luskasto dvignjena,

Gradišče pri Divači, Pohod treh kraljev in detalj te freske (spremljevalec) na s. steni p. c. — Foto J. Gorjup

Gradišče près Divača: La Marche des trois Rois et détail de cette fresque (un personnage de la suite) sur le mur nord de l'église chapelle. — Photo J. Gorjup

spodaj pa zasigana. Nad korom, na jz. delu oboka in na slavol. loku je zadnji potres spet odprl nekatere že zapolnjene razpoke. Ostenje vrhnjega z. okenca v s. str. kapeli so prerastle alge, čeprav so ga bili ob restavraciji prebrizgali z natrijevim pentaklorofenatom. Na prizoru sv. Antona je manjkal ves l. del s stebrom, pokrajino in delom angela, drugo pa je bilo zasigano. Tudi na l. strani korne odprtine je manjkal del stebra. Z. stena pod venčnim zidcem z ostanki starejše slikarije je imela 2 težji poškodbi. — Soliter in preperele dele ometa smo odstranili po suhem postopku, alge s spiranjem, sigo pa s steklenim papirjem in poliranjem. Odpadli intonaco smo nadomestili z novim iz marmorn. prahu in starega apna. Ker je sz. kót še slabo osušen, smo prizor obglavljenja retuširali v fresko tehniki. Druge retuše so apnene na suho podlago, vse pa izdelane po predvojnih fotografijah. Pridvignjene delce barve smo tamponirali z apnenim cvetom in s tem prebrizgali tudi ves na novo restavrirani del. — I. M.

Gročana pri Hrpeljah. Strela je močno poškodovala p. c. sv. Tomaža, 1966 se je udrla še streha nad ladjo. Ker je tik ob meji in težko dostopna, smo svetovali, naj odstranijo opremo. — E. S.

Gunclje. Krajevna skupnost je prosila za navodila pri obnovi znamenja sredi zavarovanega starega jedra vasi. Konservator ZSV Ljubljana je dal navodila za obnovo. Znamenje naj bi prekrili s skodlami in obnovili freske, ki so že močno propadle. Potujoči »malar« Kršmanc, ki slika pokrajine, tihožitja in svete podobe na lesenit je medtem »na črno obnovil« slikarije in uničil skromne ostanke starih fresk. Konservator ga je ustavil sredi posla šele po drugi intervenciji. Potujoči obrtnik je takoj nato odpotoval. — M. Ž.

Sv. Helena ob Nadiži. S sondami smo v p. c. odkrili na oboku Kristusa v mandorli, na slavoločni steni sledi evangelistov. Dela bomo nadaljevali. — F. K.

Hrastovec v Slov. goricah. Ker v kleti v. gr. trakta urejajo kuhinji in shrambe Zavoda za duš. bolne, je bilo treba na zun. fasadi namestiti nova okna, ki so po obliki enaka tem v 1. in 2. nadstr. te fasade. — A. V.

Hrenovice pri Postojni. ZSV Gorica je sodeloval pri načrtovanju nove konice zvonika ž. c. (VS X 223). — E. S.

Hrpelje. Popisali in dokumentirali smo p. c. sv. Antona. — E. S.

Hruševje pri Razdrtem. Nova konstrukcija (VS X 223) zvonikove konice bo docela enaka stari. — E. S.

Ig. Ureditveni načrt območja ob ž. c. je predvidel tudi rušenje zidu ob cerkvi zaradi bližnje ceste. ZSV je odobril načrt ing. arh. A. Jerškove in predpisal predhodno obvestilo ob začetku del zaradi arheološkega nadzora. Prostor pred cerkvi se po odobrenemu načrtu preliva ob zvoniku po vsej širini prek 2 stopnic, vzdolž cerkve pa ga ločuje od ceste nizek zid. — M. Ž.

Iška vas. Po obvestilu ZSV SRS, da namerava župni urad Ig prodati del parcele ob p. c., je ZSV Ljubljana ugotovil, da je parcela že prodana in opozoril SO Ljubljana-Vič-Rudnik, naj ne dovoli zidav ob cerkvi, v neposredni okolici pomembnega kult. spomenika. — M. Ž.

Jakob pri Šentjurju (Celje). Na zvoniku p. c. so obnovili streho. — I. S.

Jarenina pri Mariboru. Po navodilih ZSV Maribor so obnovili vso zunanjščino ž. c. MB. Pri tem so na v. steni prezbiterija pod strešnim napuščem odkrili ostanke freske Križanja na prvotnem ometu, del freske na j. zun. steni prezbiterija in 2 sončni uri na oporniku ob isti steni, ki so ju pa domačini uničili. — A. V.

Jurklošter, zadnji ostanki graščine so obsojeni na propad. — Foto I. Stopar

Jurklošter, les derniers vestiges du château sont voués à la destruction. — Photo I. Stopar

Jelšane. ZSV Gorica je dal ž. uradu navodila za ureditev notranjosti in zunanjosti ž. c. DM. Dela tečejo. — E. S.

Jernej pri Ločah. Del močno dotrajane strehe na p. c. so prekrili namesto s skrilom z opeko in obnovili vso zunanjsčino. — I. S.

Jošt nad Dreto. ZSV Celje je dokončno restavriral gotski kip svetnice iz ok. 1500, stoječ v atiki vel. zlatega oltarja kapele sv. Gervazija in Protazija. Na našo prošnjo je škof. ordinariat v Mariboru dovolil, da dragoceno plastiko shrani celjski muzej. — I. S.

Jurklošter. Ohranjen je le še (VS VI 79) del k župnišču prislonjenega sam. krila. Podhod v njem (bližnjica k cesti) se je začel rušiti, zato je ZSV Celje soglašal z željo SO Laško, da se ves ostanek poruši, in ga dokumentiral. Za strokovno nadzirano in varno rušenje ni bilo denarja in stvar stoji. — I. S.

Kališe nad Selcami. Po navodilih ZSV Ljubljana je ž. urad Selca obnovil notranjsčino poškodovane p. c. sv. Križa. Z ravnim lesenim stropom so prekrili ladjo in prezbiterij, v katerem so ohranjene pete oboka, za katerega rekonstrukcijo ni bilo denarja. Obnovili bodo tudi plitvo štukaturo, značilno za konec 17. in zač. 18. stol v Poljanski in Selški dolini. Popravili so še cerkveno lopo z znamenitimi freskami furlanskih mojstrov na vsej stari fasadi. — M. Z.

Kalobje nad Šentjurjem pri Celju. Barve za obnovev (slik. mojster F. Škerlec) baročne notranjsčine ž. c. je določila komisija. Pod beležem na s. strani prezbiterija odkriti ostanki secco slikarije so bili preslabo ohranjeni, da bi jih bilo moč razbrati in vredno ohranjati. — I. S.

Kamen pri Begunjah. ZSV Kranj je saniral sp. stolp ob mlinu in zidovje ob nekđ. gospodarskih poslopih, očistil odvečno rastlinstvo, zaplombiral in zavaroval zidovje, odstranil z razvalin zrušeni material med mlinom in gr. terasami in posekal drevje v sp. delu sz. gr. krila — vse z denarjem SPKD in SO Radovljica. 1967 bomo obnovili s. stolp sz. krila, rekonstruirali gr. portal itd. — O. Z.

Kamnik. Zvonik na Malem gradu je prekrit (VS X 224) in na njem je novo znamenje. Zunanjsčina je pobeljena, z

Kamen, očiščeni in konservirani del razvalin (spodnji stolp) ob mlinu. — Foto O. Zupan

Kamen, restes nettoyés et conservés des ruines (tour inférieure) près du moulin. — Photo O. Zupan

Kamnik, obnovljena zunanjsčina Malega gradu z urejenim podnožjem hriba. — Foto arh. B. Slegel

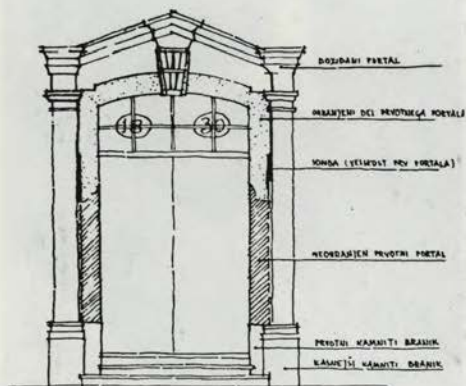
Kamnik: extérieur du Mali grad renouvelé, avec l'arrangement du pier de la colline. — Photo arh. B. Slegel

bobrovcem pokrita vhodna lopa in leseni napušči obnovljeni, kovana mreža (arh. B. Šlegel) z vrati v vzhodni lopi montirana. Prav tako z denarjem SPKD in SO Kamnik je ZSV Kranj očistil in uredil neposredno okolico in stopniščni dohod. SO je dala pobočje utrditi s škarpami in hortikulturno urediti, okolica je razsvetljena, kapela še posebej z reflektorji. 1967 bomo dela nadaljevali. — O. Z.

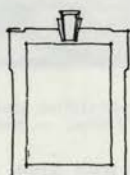
ZSV je očistil in sondiral pozneje prizidani klasicist. portal gradu **Zaprice** in odkril prvotni skromnejši baročni portal in nekđ. svetlo sivi belež. Ohranjen je zg. del zidanega baročn. portala in kamnita branika. Shema oblike se ujema z okensko v pritličju d. od portala. Ostanek prvotnega portala bo ohranjen. — P. F. in F. G.

Kazlje pri Tomaju. Ostrešje p. c. sv. Lovrenca je obnovljeno in začasno pokrito s salonitkami. — E. S.

Kočevje. ZSV Ljubljana je izdelal za občinsko upravno službo seznam kulturnih in naravnih spomenikov na območju SO po stanju spomeniške evidence do decembra 1965, urejen topografsko po abecedi in po vrstah spomenikov, in pregledno karto. — M. Ž.

VARIS PORTALA GRADU ZAPRICE PO ČIZLENJU IN SKIZIRANJU

VARIS OBEKA OD OKEN V PRITLIČJU, DESNO OD PORTALA, Z ENAKO OBLIKOVNO VREMO

Kojsko. ZSV Gorica je ž. uradu svetoval, kako naj napelje električno v pokop. c. sv. Križa (VS IX 224). — E. S.

Kopanj. ZSV Ljubljana je dal navodila za barvanje zunanjsčine ž. c., ki je prvotno imela belo slikane pilastre in belo obrobjene okenske odprtine s špaletami ter stene barvane z zlatim okrom. Sp. del zvonika je starejši in je imel naslikane šivane robove, ki jih niso obnovili. Poslikava je zelo uspela. Za hišo poleg cerkve, kjer je živel nekaj časa France Prešeren (spominska plošča), je konservator predpisal obliko novih oken, kakršno imajo okna v pritličju. — M. Ž.

Koper. Na s. fasadi cerkve franč. sam., predelane v gimnaz. telovadnico, so pri zidarskih delih našli zazidano nišo, okrašeno s freskami. Ko so odstranili omet na delu s. stene, so se pokazale dobro ohranjene, verjetno renes. freske. ZSV Piran je prepovedal dela, ki bi jih ogrozila, in predlagal, naj dvorano uredi za kult. prireditve. — Na zahtevo ZSV pritličja v **Cevljarski 31** niso obložili s kamnom, ampak bo enake zidne fakte in barve kot zg. nadstropji. — Okno v pritličju **Gregorčičeve 8** bo preurejeno v vrata ga-

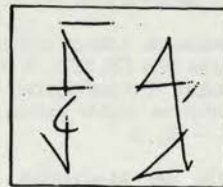
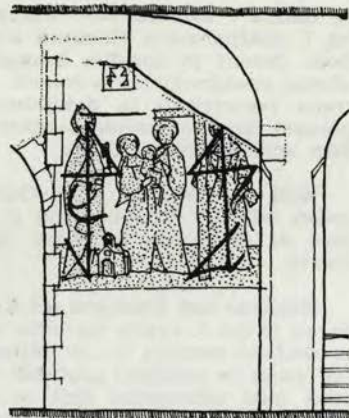

Kamnik, sondirani portal gradu Zaprice. — Foto in skica arh. P. Fister

Kamnik — le portail du château de Zaprice sondé. — Photo et dessin arh. P. Fister

Kranj, freska v Paušlarjevi hiši (shematična risba kaže tudi domnevno znamenje na freski)

Kranj, fresque de la maison Paušlar (le dessin schématique montre aussi un signe probable sur la fresque)

raže: s prozornim lakom prevlečen trd les, preklada, podboja in prag kamniti. — ZSV je dovolil postavitev steklene stene v hodniku 1. nadstr. **Ribiški trg 9**, s tem da ostane stopnišče odprto v vsej širini in se stena, če bo treba, na lastnikove stroške odstrani. — ZSV je prepovedal parkiranje na **Titovem trgu** od 1. V.—30. IX., ker bistveno krni celovitost historičnega ambienta. Invest biro je v sodelovanju z nami izdelal ustrezen ureditveni načrt. — Ob adaptaciji poslovnih prostorov v pritličju baročne palače **Verdijskega 7** ZSV ni dovolil povečanja okenskih odprtin. — Ob adaptaciji prizidka palače Carli v **Zupančičevi 39** za poslovalnico Agrokombinata Emona so ugotovili, da je nosilno zidovje zelo slabo. Zun. železne vezi 10×20 cm v 2 novih delilnih zidicah na fasadi so vgradili pod omet in videz fasade je neokrnjen. — T. M.

Kopriva na Krasu. ZSV Gorica je dokumentiral p. c. sv. Elije, kjer so popravili ostrešje. — E. S.

Koseč nad Drežnico. R. Nemeč je odkril še freske (VS IX 225, X 224) na j. in z. steni ladje. Že propadli leseni kor je odstranjen. Treba bo še utrditi dele fresk, ki so deloma odstopile. — E. S.

Kostanjevica na Dol. Zaradi zamakanja je na j. delu oboka p. c. sv. Miklavža odpadel del ometa z Gorjupovima prizoroma Jožefove in Nežine smrti. V upanju na denar za obnovo smo jih zasilno prelepili z lucelinom, denarja pa ni. — I. M.

Kozje. ZSV Celje je izvedel, da je Tur. društvo pred 2 letoma izkopal palacij gr. razvalin ok. 2 m v gl. in odkrilo stari vhod in dvojne stopnice v klet, ki se jih je del doslej že zrušil, osnova nekd. portala pa se je tako okrušila, da je konservator ni mogel več datirati. Na pismene poizvedbe o morebitnih fotogr. posnetkih izkopavanj nam niso odgovorili. — I. S.

Kranj. V »Pavšlarjevi hiši«, Titov trg 18 je bil na hodniku I. nadstr. viden detajl freske: cerkev z odprtim zvonikom, okolje je zaradi poškodb ometa ustvarjalo vtis skalnate pokrajine. ZSV Kranj je ob koncu leta začel fresko odkrivati. Ohranjeni fragment je del večje kompozicije, ki predstavlja Ano Samotretjo in 2 figuri, l. verjetno sv. Miklavža (s sekiro v levici in cerkvijo ob nogah), d. pa sv. Heleno s križem. Freska je bila najbrž v nekem reprezentančnem prostoru (stavba je doživela več prezidav, zadnjo v zač. 19. stol.)

in datira v zač. 16. stol. Kompozicija je na l. zaključena s slikanim šivanim robom, čezenj je dozidan kasnejši obok s skoraj enakim šivanim robom. Fresko je treba restavrirati in dokumentirati, saj pomeni izredno zanimivo odkritje v profani arhitekturi. — O. Z.

Križ pri Tomaju. ZSV Gorica je za spom. odločbo dokumentiral p. c., iz katere so decembra neznanzi ukradli lesenec. — E. S.

Krkavče nad Šmarjem pri Kopru. ZSV Piran je dal ž. uradu navodila za obnovo pročelja in zvonika ž. c. sv. Mihaela. Omet na fasadi je nekoliko predebel in so zato stiki med ometanimi deli in kamnitim šivanim robom preveč poudarjeni, druga dela so zadovoljiva. — T. M.

Kromberk. Obnovitvena dela v gradu še trajajo (VS IX 227). V v. traktu urejajo gost. lokal. Pripravljamo načrte za ureditev okolice, zlasti parka. Cesta je asfaltirana. — E. S.

Ladja pri Medvodah. Na prošnjo ž. urada Sora je ZSV odobril prekritje cerkve s cementnimi špičniki. — M. Ž.

Lanišče. Ž. urad Šmarje je ob podpori soseske pričel obnavljati p. c. Pred leti so popravili kapo zvonika, kjer je dolga leta zamakalo, tako da so še ne odkrite freske na s. steni prezbiterija skoraj v celoti odpadle. Konservator je že pred leti ugotovil, da so freske ohranjene tudi na slavoločni steni ladje za oltarji, deloma tudi na oboku prezbiterija. Nove sonde so jih pokazale tudi na vsej s. steni ladje, hkrati pa so prišli na dan stari arhitekturni členi, ki smo jih v celoti odkrili: v prezbiteriju 3 ozka rahlo šilasto zaključena okna, 1 polkrožno zaključeno okno, 7 pravokotnih vdolbin za sveče v prtil. pasu stene, šilasto zaključen slavolok s posnetimi robovi, stara profilirana menza in: 3 plasti slikarj, če ne štejem tudi sinopije pod freško, ki je zaradi zamakanja odpadla, v ladji pa 3 plasti slikarj, kamnite nastavke obočnega sistema, šilasto okno v s. steni, okulus v z. steni in 2 stari menzi, ki sta bili zazidani v novejših. — Presentacija je morala zajeti najbolj pričevalno, kvalitetno ter estetsko dognano razdobje v razvoju cerkvenega prostora oz. opreme. Zato smo odstranili nekvaliteten veliki oltar, mizarški izdelek srede 19. st., ki so ga ob koncu stoletja še neokusno prebarvali in predelali. Iz 2 pravokotnih ba-

ročnih oken v prezbiteriju smo rekonstruirali starejša, šilasto zaključena okna, saj je bila od starih ohranjena še vsa l. oz. d. stran, v osi prezbiterija pa je bilo le zazidano in smo ga samo odprli. Ta okna so dobila barvno steklo v svincu (polkrožno zaključeno okno v prezbiteriju okrogle šipe, pravokotne v ladji pa sataste) po osnutkih akad. slikarja Snoja, ki je odkril in restavriral tudi freske v notranjščini in barvana rebra na oboku. Stene so bile preiskane sistematično, beleži so bili odstranjeni povsod, kjer so se pokazali sledovi slikarj. V sp. delu smo odstranili do 120 cm ves omet, saj je zaradi vlage nabuhnil in odpadal. Odkrite in restavrirane so že freske v ladji na s. in slavoločni steni, v prezbiteriju pa na oboku. Restavriranje teh fresk je financiral SPKD. Preostalo je še odkrivanje in restavriranje slikarj na s. steni prezbiterija in na j. steni ladje, odkritje okna v s. steni ladje, namestitev opečnega tlaka v prezbiteriju, drenaža cerkve in restavriranje opreme. Na obnovo ravnega lesenega stropa bo najbrž treba še počakati. Podrobnejše poročilo sledi ob zaključku del. — M. Ž.

Laško. Na pobudo Tur. društva Laško si je ZSV Celje ogledal nekdanji **Rösslerjev dvorec**, kjer je neki zasebnik porušil star kamnit portal. Šlo je le za nepomemben vhod v novejši vrtni zid. V zvezi s predvideno postavitvijo **trgovskega paviljona** na nezazidani parceli tik zavarovane baročne graščine, smo sodelovali v več lokacijskih komisijah in zahtevali, da se mora novi objekt podrediti mogočni gmoti graščine ter se ob njej uveljaviti le s kvaliteto arhitekture: nizek kubus sredi novega trga, ki ga obdajajo starejše stavbe s približno enakim gabaritom, kot ga ima graščina. ZSV je sodeloval pri sestavljanju **urbanističnega programa** naselja. Zavarovano je vse staro mestno jedro, tako da bodo poslej konservatorji sodelovali pri vseh lokacijah znotraj tega območja kot tudi pri urejanju zelenih površin ter morebitnem spreminjanju že sprejetega urb. programa. Tako je ZSV dal soglasje, da se iz zavarovanega zelenega pasu ob vznožju grajskega hriba ob poti na Svetino izvzamejo parc. 59, 60, 75, 76 in 87 k. o. Laško. Nasprotno pa je zahteval, da je treba varovati kot zadnjo mejo gradbenega okoliša greben pod rezervoarjem, kjer že konfiguracija terena ni primerna za gradnjo. ZSV je posebno opozoril na možnost arheoloških najdb. — ZSV je dal svoje soglasje, da se podre vedutno sicer zanimivi leseni **črni most**,

ki ni imel posebne spomeniške vrednosti in bil že tako dotrajan, da ga ni kazalo obnavljati. Zamenjal ga je nov, zidan most, ki se lepo prilega okolju. — Zavrnilo smo načrt predvidene adaptacije zavarovanega **zdravstvenega doma**, ki bi prizadela lepe arkade v prvem nadstropju stavbe. Pri adaptaciji **hiše nasproti hotela Savinje** v poslovalnico trg. podjetja Agrokombinat iz Celja, so zahtevke zavoda le deloma upoštevali, ker je menda primanjkovalo sredstev. — Proti predvideni preureditvi fasade na **Glavnem trgu št. 234** nismo imeli pomislekov, ker je bila dosežanja neustrezna, nova rešitev pa si prizadeva, da bi objekt primerneje vključila v starožitni ambient. — I. S.

Lemberg, sesuto stopnišče na gradu. — Foto V. Berk

Lemberg, escalier effondré au château. — Photo V. Berk

Lemberg pri Dobrni. ZSV Celje brezuspešno opozarja na propadanje **gradu**. Posamezniki so pričeli sekati drevje na notr. gr. dvorišču, nekdo je podrl in odpeljal kovano ograjo, stanovalci so gr. kapelo spremenili v kravji hlev, gradbeno stanje objekta pa je že tako kočljivo, da se je stanov. podjetje v Celju, ki ga upravlja, odločilo, da bo 1967 izselilo še preostale prebivalce, grad pa prepustilo usodi. Tako bo spet zavestno prepuščen uničenju eden najzanimivejših še ohranjenih grajskih objektov v tem delu Štajerske. — Zvonik gotske, v baroku prezidane **p. c. sv. Miklavža** resno ogroža okolico. ZSV Celje je izdal priporočilo za popust pri rezanju za popravilo potrebnega lesa, ne ve pa, ali so obnovo izvedli. — Iz **p. c. sv. Pankracija** ukradene plastike (VS IX 227) je prevzel ž. u.

Sladka gora, dokler ne bo p. c. popravljena. — I. S.

Limbuš ob Dravi. Na stroške ž. urada so prenovili strešno kritino. — A. V.

Lindek pri Frankolovem. ZSV Celje je zaradi močnega zanimanja lok. faktorjev hotel ovrednotiti gr. razvalino (VS VIII 118, IX 228) in ugotovil, da je stolp z linnami v romanski tradiciji šele pozneje prizidan k starejši osnovi. Stvar bo treba še raziskati. — I. S.

Litija. ZSV Ljubljana je predpisal za obnovo strehe **ž. c.** enako obliko strehe in staro kritino-bobrovec. — Za SO je izdelal **seznam kult. spomenikov** na obč. ozemlju po stanju spom. evidence in pregledno karto. — M. Ž.

Ljubljana. ZSV Ljubljana je za SO Bežigrad, Moste-Polje in Šiško napravil **seznam kulturnih spomenikov**, pregledno karto evidentiranih spomeniških objektov in album fotografij umetnostnih, etnografskih in spomenikov ljudske revolucije. — Projekt. biro Maribor se je zanimal (brez navedbe investitorja), ali je mogoče adaptirati podstrešje **gručine na Kodeljevem** in zgraditi manjši objekt v bližini. Sporočili smo, da strehe ni dovoljeno spreminjati, da pa so ob gradu poslopja, ki jih je mogoče uporabiti v okviru primerne nove funkcije vsega grajskega kompleksa. O zidavi novega objekta ni mogoče odločati, če ne poznamo načrta in namembnosti gradu. — **Ž. c. v Štepanji vasi** nameravajo obnoviti. Zavod je obvestil ž. urad, da pride pri obnovi zvonika v poštev le obnova nekđ. stanja (baročno kapo zvonika so med zadnjo vojno odstranili). Po ohranjenih skicah bo napravil detajlni načrt ing. arh. J. Valentinčič. — M. Ž.

Ljubno ob Savinji. Juvanovo hišo (VS IX 228) bodo podrli. ZSV Celje je zahteval, da snamejo in rešijo kamnoseško zanimive stavbne detajle. — Ob beljenu zunanjščine v jedru bržčas srednjeveškega **župnišča** je ZSV zahteval gladek omet in to, da ne prebelijo baročne al fresco naslikane sončne ure, ki jo bo treba obnoviti. — Po navodilih ZSV so v Jožefovi kapeli **p. c. MB na Rosulah** poudarjene člene pobarvali belo, stene sondirali in nato določili barvo, pilastre iz umetnega kamna samo očistili, s poznobaročnega oltarja pa odstranili največje barvne prevleke (stara polihromacija je še ohranjena). — I. S.

Loka pri Zidanem mostu. ZSV Celje je dal natančna navodila za obnovo fasade v osnovni bržda še srednjeveškega župnišča. — Zahteval je tudi, da ohranijo značilno obliko izboklo-vboklo oblikovanih oken v nadstrežnem stolpiču baročne pokopališke kapele. — I. S.

Lokavec pri Ajdovščini. Zaradi razpok na zvoniku Fabianijeve ž. c. sv. Lavrenčija ga je ZSV SRS na stroške ž. urada zmeril in dal ekspertizo. — E. S.

Lokev pri Divači. ZSV Gorica je dokumentiral p. c. sv. Mihaela, kapele in ob-rambni stolp. — E. S.

Lokovec pri Čepovanu. Zaradi stalnega zamakanja in slabih podnebnih razmer je ZSV Gorica dovolil, da nekatere zun. stene spomeniško malo zanimive ž. c. sv. Petra in Pavla izolirajo z eternitnimi ploščami, kar se je dobro izkazalo tudi drugod v vasi. — E. S.

Lozice pri Podnanosu. V zvezi z reg. planom je ZSV Gorica opozoril na spom. kvalitete ž. c. sv. Frančiška iz 2. polovice 18. stol. in kapelice B. groba iz 1733, ki sta kriti še s kamnitimi ploščami. — E. S.

Lože pri Vipavi. Propadajoča graščina (VS IX 229) je po prizadevanju ZSV Gorica in SO Ajdovščina končno dobila novega uporabnika: gostišče, ki jo pod nadzorstvom ZSV zdaj urejajo. Zunaj in znotraj so jo utrdili, popravili streho, popleskali prostore po nekđ. barvah, popravili štukaturne okvire na stropih, restavriral izvirna baročna vrata, napeljali vodo in elektriko. Spomladi bodo dela nadaljevali in uredili park. — E. S.

Malovše pri Batujah. P. c. sv. Kozme in Damjana je bila posvečena 1767 (letnica v temenu slavoloka). — E. S.

Manče pri Vipavi. Zunaj vasi stoji »pil« iz l. 1684. V 4 nišah so vklesane figure svenikov, katerih vsak stoji na tisti strani, kjer je v soseščini njemu posvečena cerkev. — E. S.

Maribor. Restavr. delavnica ZSV Maribor je obnovila rokokojsko stopnišče **gradu:** očistila kamnite plastike in ograjo, dopolnila manjkajoče dele in vse konservirala, očistila štukaturo in prostor tonirala v prvotnem roza tonu. — Z denarjem SO Maribor smo z železnimi vezmi utrdili razpoki na stenah **Židovskega stolpa.** — Restavr. delavnica je restavriral plastično atiko in kariatidi na fasadi

SNG. V desetletjih se je nabrala debela plast saj in je bilo treba vse preklešati, plombirati in potem utrditi z apnenim cvetom. — A. V.

Marija Gradec pri Laškem. Tri polja fresk na svodu p. c. (VS IX 235) so ostala neodkrita, ker se je restavrator ponesrečil. 1967 bo restavracija, ki jo podpirata SPKD in SO Laško, končana. — I. S.

Marija na Pesku pri Podčetrtku. Lerchingerjeve freske na svodu p. c. (VS VIII 134) odstopajo v velikih plasteh. Pasivno območje šmarske občine ima sorazmerno dvakrat tolikšno gostoto spomenikov kot druga — kaj bo z njimi? In še tam ni zanimanje zanje. — I. S.

Marsiči. Glede na sonde iz 1965 smo zdaj odkrili ves prizor Poklona treh kraljev na s. steni in še del fresk na j. steni in na slavoloku prav do vrha nekđaj neobokane ladje, kot tudi v prezbiteriju, ki je zdaj barvno zaokrožen. Freske so bile skrite pod plastjo ometa, ki je bil ponekod do 20 cm db. Hkrati smo odkrili tudi stare stavbne člene: profil loka, ki daje s svojo krivino slutiti široko razkoračen slavolok, stare okenske odprtine iz časa baročne prezidave, ugotovljena je bila prvotna dolžina ladje, v gradivu, s katerim so ob prezidavah zapolnili starejša okna, pa smo našli tudi del rebra, tako da so znani že skoraj vsi elementi stavbnega razvoja p. c. Pod odkritimi freskami iz 16. stoletja je v ladji deloma ohranjen širok patroniran pas, ki je obrobiljal stene pod stropom. Ornamentika je zelo bogata, z motivom ribjega mehurja. Pri poslikavi notranjščine smo upoštevali barve zadnje prezidave, ki je dala prostoru arhitekturni izraz. Stene so svetlo okrašte, strop je slonokoščene barve; večni zidci, slavolok in oproge banjastega svoda v ladji so bele, pilastri in slopi pa so sivi. Med podiranjem prižnice, ki je poprečen mizarški izdelek in je zaslanjala najbolj ohranjeni del fresk, smo našli tudi listek z napisanimi podatki o obnovitvi cerkve ob koncu 19. stol. Jernej Marolt je na Pustem hribu dne 26. Velikega travna leta 1898 med drugim napisal: »in tudi ta cerku je pod mojem nadzorstvom zunej stolpa vsa prenovila, ker je bila starinska reč malan strop, in jako v slabem stanu. Delati smo jo začeli leta 1887 in je bila odelana leta 1888 in je koštala 1600. gl.« — M. Ž.

Merče pri Sežani. ZSV Gorica je dokumentiral p. c. sv. Andreja. — E. S.

Miklavž na Ptujskem polju. Obnovili so vso zunanjščino ž. c. — A. V.

Mlaka pri Kočevju. ZSV Ljubljana je obvestil ž. urad Stara cerkev, da je p. c. kult. spomenik in morajo pri obnovi upoštevati staro obliko stavbe. Cerkev je iz 17. stol., ima zvonik z odprtimi linami in lopo pred njim, v 18. stol. pa so na j. strani ladje prizidali kapelo. O spom. vrednosti objekta, ki ima streho skoraj popolnoma uničeno, ker je niso vzdrževali, smo obvestili SO Kočevje. — M. Ž.

Mokrice. ZSV Ljubljana je 1966 izdelal idejni in glavni načrt za funkc. preobrazbo gradu v gost. objekt. (Nekoč je stal na tem griču kastel Romula, strateška točka na cesti iz Ilirije v Panonijo.) Park in bližnjo zavarovano okolico (skupaj 60 ha) vzdržuje 1963 imenovana komisija, nadzoruje pa ZSV. — Š. V. J.

Mokronog. Krajevna skupnost je obvestila ZSV Ljubljana, da t. i. Strelcov turn, obrambni stolp in sestavni del trških utrdb, znan že z Valvasorjeve upodobitve trga, propada. Ker ima z zun. strani 2 vhoda, iz 1. in 2. etaže, morajo stopnice ostati. Treba je podreti le del zidu, kjer je bil med vojno bunker. Imetnika smo opozorili, da je dolžan spomenik redno vzdrževati, SO Trebnje pa je obljubil ustrezne olajšave. — M. Ž.

Most na Soči. Na priporočilo ZSV Gorica in stroške ž. urada so na vseh zunanjščini ž. c. sv. Lucije odstranili razpadajoči omet. Ob novem ometavanju so prezentirali doslej prekriti porezani kamniti podzidek. Pripravljajo se načrti za ureditev zdaj neustrezno poslikane notranjščine. — E. S.

Mošnje. ZSV Kranj je izdelal ureditveni program za ž. c. sv. Andreja: najprej bo sondiral ostanke freske sv. Krištofa na s. strani zvonika in zun. steni prezbiterija, snel cementne obloge z opornikov iz zelenega kamna in obnovil uničene dele. Urejeni dohod na podstrešje bo omogočil ogled romanskega svetlobnega nadstropja gl. ladje. D. str. oltarno nišo sv. Družine bodo uredili za krstno kapelo. Freske v s. str. ladji in prezbiteriju so v dobrem stanju. — O. Z.

Mozirje. ZSV Celje je sodeloval v lokacijskih komisijah za stavbe znotraj naselja v stalni komisiji za lokacije zunaj zazidalnih okolišev. Zavrnil je soglasje

pri vseh eksponiranih legah, kjer bi novi objekti razbijali uglašenost okolja. — Rezbar in pozlatar A. Lešnik iz Celja je pri obnavljanju baročnih oltarjev ž. c. ohranjal tone prvotne polihromacije. — I. S.

Murščak pri Slatini Radencih. Restavr. delavnica ZSV Maribor je prestavila znamenje iz 1671 s križišča občinskih cest v vinograd nad križiščem in ga očistila, plombirala in izklesala manjkajočo Marijino roko. — A. V.

Nadavče nad Avčami. ZVS SRS je izdelal načrt za obnovo stropa p. c. Marije Snežne. — E. S.

Naklo pri Divači. Prezbiterij p. c. sv. Brica so prekrili s salonitkami. ZSV Gorica je zahteval nekdanjo kritino (korci) in šteje sedanjo le za zasilno. — E. S.

Nazarje. V zvezi z načrtom (v. gr. tehnik J. Požauko, Maribor) za ureditev med vojno porušenega z. dela **sam. poslopja** je ZSV Celje zahteval, da upošteva prvotni tloris: novi objekt naj se nasloni na stare temelje, sedanjo eskarpo. V novo fasado je vključiti stari portal iz rezanega zelenega kamna, ločne odprtine arkad pa ne ustrezajo tem v še ohranjenih s. in v. sam. krilu. Način izvedbe naj kaže, da je ta objekt nov (opustiti profile ipd). — ZSV je zavrnil predloženo lokacijo za postavitev novega daljnovoda, ker bi presekal značilno **veduto** nazarskega samostana za pogled s ceste v Zadrebško dolino in predlagal, naj bi šla trasa čez zarasli grič od ceste in ob gozdnem parobku, kjer bi bil pred temno zaveso manj viden. Predlog je bil sprejet. — I. S.

Olimje. Lerchingerjeve freske v stari lekarni, ki jih je bil restravriral ZSV SRS (VS VIII 90/4), so začele propadati. Delno jih je pokrila plesen. ZSV Celje si je brezuspešno prizadeval, da bi upravo prevzelo tamk. turist. društvo, ki bi lahko vzdrževalo objekt iz najemnin. — I. S.

Ortnek. ZSV Ljubljana je zavaroval ladjo gr. kapele sv. Jurija z novim ostrešjem, pokril pa s starim bobrovcem ter zavaroval okolico kompleksa. — Š. V. J.

Ormož. SO Ormož je preselila v 1. nadstropje gradu večji del svojih uradov. Namestili so vrata s stopnišča v majhno sobo v z. traktu in obnovili s. zun. fasado. Restavr. delavnica ZSV Maribor je na stro-

pu slavnostne dvorane očistila in restavriral 2 grbovna medaljona v fresko tehniki in 22 oljnih slik. — A. V.

Pernovo pri Žalcu. ZSV Celje je priporočil, da se obnovev strehe na p. c. sv. Ožbolta ne obdavči, ker p. c. sega po osnovah v 13. stol. — I. S.

Pijava gorica. Baročni oltar p. c. je obnovil restavrator I. Pavlinc iz ZSV SRS. Ugotovil je prvotne barve in po njih oltar na novo marmoriral ter restavriral in na novo pozlatil plastike. Tako se je prostor približal staremu barvnemu izrazu, saj je restavrator I. Mole iz ZSV SRS odkril na j. steni prezbiterja tudi sledove fresk. Prezbiterij ima enaka okna kot prezbiterij na Lanišču, enaki so profili reber in tudi tu so ohranjene deloma še zazidane pravokotne vdolbine v pritl. pasu. — M. Ž.

Piran. Na zahtevo ZSV Piran so ustavili prezidavo poslovnih prostorov v prvem nadstr. Prvomajski trg 2 (hoteli so

Planina pri Sevnici, ena izmed novo odkritih romanskih lin na gradu. — Foto I. Stopar

Planina près Sevnica: une des meurtrières romanes, récemment découvertes au château. — Photo I. Stopar

odstraniti baročni interier s kamnoseškimi elementi, vzdano omaro in pečjo) in spravili prostore v prvotno stanje. — Lokal v pritličju v **Ul. svobode 3** so uredili tako, da je zun. videz ostal nespremenjen. ZSV je določil barvo izložbenih okvirov in obliko napisa. — Pri adaptaciji pritličja fasade v **Ul. svobode 4** je ZSV zahteval, da odstranijo oblogo iz kamnitih plošč in omet barvno vskladijo s še ohranjenim v nadstropjih. — Fasadi stavb **Tartinijev trg 8 (Tartinijeva hiša)** in **Kajuhova 12** sta obnovljeni v gladki apneni tehniki. Barve smo določili po sondah starejših plasti. Hkrati smo obnovili napis na spominski plošči. — T. M.

Planina, Hasberk pri Rakeku. Vsi vrednejši predmeti iz porušene grobnice Windischgrätzov so shranjeni v ž. c. Grobnice z rakvami so ponovno zasute. — E. S.

Planina pri Sevnici — grajske razvaline. ZSV Celje je že v preteklem letu pripravil vso potrebno tehnično dokumentacijo, tako da je letos lahko pričel z načrtnimi obnovitvenimi deli. Ker so bila razpoložljiva sredstva skromna, smo se omejili na plombiranje najbolj ogroženih zidov prvotnega grajskega jedra. Tako je bila zlasti zazidana velika luknja v z. delu s. stene, ki je še romanska, v njej pa je bilo tudi rekonstruirano baročno okno. Material za ta dela smo našli na kraju samem, ko smo čistili notranjščino gradu. Pri tem je bilo na novo odkritih dvoje romanskih lin, drugi dve lini (ena izmed njih je bila ob amaterskem obnavljanju stene v preteklih letih spremenjena v precej veliko okno) pa bo mogoče v naslednjih letih rekonstruirati. Pri obnavljanju stene smo pazili, da se je nova zidava prilagodila stari, hkrati pa smo povsod rekonstruirali tudi ležišča stropnikov, kjer je bil njihov nekdanji obstoj nesporen. Ko je bil utrjen spodnji pas obodnega zidu palacija, smo odprli tudi še eno od zazidanih polkrožno zaključenih romanskih oken. V njem smo našli košček opeke, kar dokazuje, da so ta okna zazidala šele v 16. ali 17. stol. Pri čiščenju v. dela zidu je bil ugotovljen prvotni vzhodni zaključek, ki ima še originalen romanski vogal, medtem ko je zahodni po vsej priliki rezultat prezidav v gotski dobi. V v. delu gradu je bil v nadstropju ugotovljen tudi nekdanji portal, za katerega pa zaenkrat še ni mogoče trditi, če je prvoten. Pri proučevanju objekta se je pokazalo, da je notranji predelni zid, ki v smeri V—Z nekako razpodelja objekt, nedvomno poznejšega da-

tuma. Obseg prvotnega romanskega gradu je bil večji, kot smo domnevali, saj se v. romanski zid veže neposredno na j. grajski zid, ki je povezan z obzidjem in potemtakem tudi še utegne izvirati iz romanske dobe. To bodo dokončno pokazale nadaljnje raziskave. 1967 se bo saniranje najbolj ogroženih zidov nadaljevalo, pozimi pa bomo izklesali nekatere kamnite člene iz peščenca in z njimi zamenjali stare in dotrajane, zlasti tam, kjer je to iz konstrukcijskih ozirov neogibno potrebno, da bo mogoče nadaljevati restavratska dela tudi v višjih legah zidovja. Sredstva za letošnja akcijo v skupnem znesku 9718 ND sta prispevala SPKD in SO Šentjur pri Celju. — I. S.

Podbrje pri Podnanosu. Z denarjem ž. urada je popravljena streha p. c. (VS IX 235), medtem ko nam še ni uspelo zbuditi zanimanja za obnovu **graščine Schiwitzhofen** (VS IX 235), ki nima pravega upravljalca. — **Dolenčeva graščina** je bila pred leti močno predelana, s čimer je zgubila precej spom. lastnosti. — E. S.

Podčetrtak. Iz propadajočega gradu se je izselilo še nekaj strank, ena pa si je v 2. nadstr. uredila pitališče za nekaj deset tisoč piščancev. ZSV Celje ni odločneje ugovarjal, ker je to vsaj delno poročstvo za vzdrževanje strehe. Imetnik gradu, Gozdno gospodarstvo Celje, ni odgovorilo na naše opozorilo. — I. S.

Podgrad nad Vremskim Britofom. Za varstveno odločbo je ZSV Gorica dokumentiral p. c. sv. Janeza Kr. in ostanke **gr. razvaline**. — E. S.

Podkraj pri Colu. Ž. c. sv. Marjete iz 19. stol. ima lepe marm. inkrustirane oltarje, poslikava notranjosti in lesene opreme pa je neustrezna. — E. S.

Podmelec v Baški grapi. Ob nameravani preureditvi ž. c. DM smo sondirali stene prezbiterija in našli freske iz 17. stol., ki jih bomo prezentirali. — E. S.

Podolševa. ZSV Celje je poskrbel, da je lastnik (p. d. **Macesnik**) prenesel v hišo leseno Pietà iz 14. stol. in zavaroval tudi enako starega sv. Boštjana. — I. S.

Podnanos. Večinoma baročna oprema ž. c. (VS IX 235) je zelo kvalitetna. Zvonik oglejskega tipa je iz 1615, v c. ogradi je vzidan nagrobnik iz 1475. — E. S.

Podpeč v Istri. Gradnja koprške železniške proge je povzročila premike zlasti pod p. c. Na komisijem ogledu je bilo odločeno, da bo ZVS SRS poslikane površine snel. Fragmentarno ohranjene freske na s. steni (223 × 148 in 50 × 60) in j. steni (203 × 154 cm) smo sneli z ometom vred in prenesli v Ljubljano, kjer jih prenašamo na nove nosilce. Hkratno sondiranje je v ladji pokazalo dele starejše poslikane plasti. V prezbiteriju iz 1640 so vzidani kamniti bloki starega prezbiterija z ostanki starejših fresk, na enem tudi ostanki pozlate. V prezbiteriju smo odkrili kamnit gotski ciborij s kovinskimi vratci. Na j. steni ladje smo odkrili sled sp. police neke odprtine. — E. P.

Zaradi gradnje koprške železnice, katere trasa poteka skozi Podpeč po useku tako, da odreže pod vasjo ležečo cerkev od vasi, so se začeli pojavljati zemeljski plazovi. Zaradi njih je razen nekaterih hiš močno ogrožena tudi vaška podružnica, ki je začela z zemeljskim plazom drseti po strmeh pobočju. Na stavbi so se sprva pojavile večje razpoke na stenah in v tlaku, s stropa je začel odpadati omet, rebra so odstopila od oboka v prezbiteriju, pokazale pa so se že tudi močne deformacije zidov, saj je npr. j. ladijska stena usločena v močnem loku. Če se polzenje tal ne bo ustavilo, se bo stavba zrušila in bo spomenik dokončno izgubljen, ker ga izolirano ni mogoče reševati.

Cerkev je z arhitekturo značilna za okolje, v katerem se tradicija primorsko redigirane gotike vleče v 17. stol. in se veže z renesančnimi stavbnimi elementi. Obsega pravokotno ladjo z ravnim lesenim in ometanim stropom ter od nje ožji in nižji, tristrano zaključeni prezbiterij. Na s. strani so mu kasneje prizidali zakristijo, zvonika nima in visi zvon s slovenskim napisom, ki ga je 1921 vlil Francesco Broili v italijanskem Vidmu, zdaj na lesenem ogrodju pred cerkvijo. Zdi se, da je od vse stavbe najstarejša ladja, ki je zidana iz skrbno obdelanih blokov rezanega kamna, položenih v vodornih slojih. S steno sočasno okence s trilistnim vrhom, ki je po italijanskem načinu izrezan iz plošče, kaže na nastanek jedra stavbe v gotski dobi. Sedanji prezbiterij, ki se v načinu zidave očitno razlikuje od ladje in je k njej prislujen, ohranja s tlorisom in z rebrastim obokom, ki je z rebri 5/8 prereza organiziran po zvezdastem sistemu ter okrašen z gladkimi okroglimi sklepniki, le še zadnje spomine na gotiko, saj je brčkove šele 1640 — letnica na sočasnem pravokotnem oknu na j. strani — zamenjal prejšnjega.

Zadnje prezidavo je stavba doživela 1706, ko so gotsko ladjo na Z za kake 3 m podaljšali in je nastal v tem podaljšku nov, datiran portal. 1903 je dobila sedanji vhod v z. fasadi. Za neenotno slogovno razporeditev 17. stol., ko je v glavnem dobila sedanjo podobo, je zgovoren polkrožni slavalok iz časa nastanka sedanjega prezbiterija, ki je zasnovan sicer z renesančno pojmovanimi pilastri s kapiteli, ima pa še po gotskem načinu posnete robove, ki so celo odrezani na ajdovo zrno. Od opreme so spomeniško pomembni vsi 3 oltarji, nabavljeni bržčas po prezidavi cerkve 1640. Glavni oltar je po renesančnih vzorih strogo zasnovan in se razvija v ploskvi, razčlenjen je z jonškimi polstebri in s plitvimi nišami, zaključuje pa ga močno trikotno čelo. Str. oltarčka sta enaka, z glavnim sočasna in sta v njiju dobri oltarni podobi Obiskovanja in priprošnjikov zoper kugo s sedečim svetnikom. — Na vzdolžnih stenah v starem delu ladje, kjer sta bila na zid naslonjena str. oltarja, so se ohranili večji fragmenti fresk, s kakršnimi je bila v sr. veku očitno vsa notranjščina poslikana. Že 1949 jih je odkril B. Fučič in je na njih prebral letnico nastanka 1489. Te slikarije so razporejene v 2 pasovih, med katerima poteka bel napisni trak. V sp. pasu so pod naslikanimi arkadami razporejene dopasne svetnice; v zg. so na strani Jaslice, od njih pa je ločen z borduro prizor Križanja, verjetno kot zaključek pasijona, katerega prizori se začenjajo že na j. steni v zg. pasu. Manjši fragmenti teh slikarij se kažejo na več mestih zlasti po s. steni, ob baročnem portalu pa je ohranjena tudi še devica v višini sp. pasu. Pod temi slikarijami se ponekod kažejo sledovi starejše poslikave. — Že zaradi miniranja v bližnji okolici je bilo treba večja fragmenta stenskih slik zavarovati z nalepljeno gazo, zdaj pa, ko je ogrožen obstoj stavbe, smo jih sneli in sicer na s. steni na površini 223 × 148 cm, na j. pa 203 × 154 cm. — Ob preiskavi prezbiterija zaradi morebitnih slikarij se je v s. steni pokazal izpod ometa zazidan stenski tabernakelj s poznogotsko kamnoseško ornamentiko ter s kovanimi železnimi vratci. Na več kamnih pa se v prezbiteriju kažejo ostanki starejših figurálnil poslikav, kar bi morda kazalo na to, da izhajajo ti kamni iz prvotnega prezbiterija, ki je bil poslikan in so jih v sedanjem porabili le kot gradbeni material. Če bi zaradi zemeljskega plazu cerkev povsem propáda, bi kazalo od nje razčlenjenih fresk in že shranjene opreme reševati vsaj še baročni portal z letnico 1706

v podaljšku s. ladijske stene ter 2 kamnita figuralna reljefa, vzdana ob oculusu v z. fasadi. Na enem je upodobljen v d. obrnjen jezdec s kijem v roki, na drugem pa sv. Helena, ki jo opredeljujeta krona in križ v desnici. Gotska lesena plastika sedeče Marije z Jezusom, po kateri je bila napravljena tudi verna kopija, je že nekaj let shranjena v bližnjih Hrastovljah. — M. Z.

Podplát pod Sladko goro. Z Valentinovega oltarja (1708) p. c. sv. Benedikta ukradene 4 plastike so našli in so za zdaj na graškem dež. sodišču. — I. S.

Polhov gradec. Komunalno podjetje Vič je asfaltiralo cesto proti Črnemu vrhu. Ravnatelj šole J. Kavčič je o tem obvestil ZSV Ljubljana. Ker gre del ceste skozi dvorišče graščine, smo predlagali tlakovanje tega odseka, da se tako poudari poseben značaj prostora, ki je bil sicer za javni promet zaprt (stara pot je vodila pod gradom tik ob vodi). Podjetje je delo zelo vestno opravilo točno po navodilih konservatorja. Z granitnimi kockami tlakovano cestišče je poprek razdeljeno s pasovi, ki so tlakovani z rdečimi granitnimi ploščami, široki pa toliko kot slopi ograje, ki ločuje dvorišče od parka, in razmeščeni v enakih razmikih kot slopi. Tako je v tlaku poudarjena temeljna smer tega spomeniškega kompleksa: graščina — park. Z granitnimi ploščami bodo tlakovali tudi prostor pred poslopjem. — M. Ž.

ZSV Ljubljana je izdelal dokumentacijo grajskega parka s terenskim posnetkom. — Š. V. J.

Polzela. Ž. u. je hotel preurediti zvonico v osnovi romanske ž. c. in dostop vanjo, uporabljati pa steklo in aluminij. ZSV Celje je predlog zavrnil. — I. S.

Ponikva pri Grobelnem. Po navodilih ZSV Celje so obnovili velika hrastova vrata v z. steni ž. c. — Prav tako so v naravnem tonu (sonde!) obnovili zunanjščino p. c. sv. Ožbalta, kamnoseško obdelane arhit. člene pa očistili do podlage. — **Slomškov oreh** (VS X 239) je še spravljen v ž. gospod. poslopju. — I. S.

Povir pri Sežani. ZSV Gorica je dokumentiral ž. c. sv. Petra in Pavla in svetoval, kako naj jo vzdržujejo. — E. S.

Praše pod Kranjem. ZSV Kranj je obnovil močno poškodovano znamenje, last M. Bohinc, h. št. 6, na stroške zavarovalnice (vanj se je zaletel avto). — J. Š.

Pristava pri Polhovem gradu, freska sv. Nedelje z vrisanimi dnevnicami. Prizori: 2. mož cepi drva, si pri ognju suši obutev, mož z vrečo na rami; 3. krčmar?, preja in tkanje, pranje in barvanje blaga, prodajanje na stojnici, balinanje, rubež?; 4. košnja in nalaganje sena v kopice, žena s svežnjem na rami, par vpreženih konj, par konj s tovorom, žena pri domačem opraviilu?; 5. dva para plesalcev in godec z dudami; 6. zapeljevanje, nečistovanje, ježa in kovanje konja; 7. obiranje sadja, mesenje kruha in vsajanje v peč, zalivanje vina z vodo in točenje, kvartanje in nečimrnost, pekel. — Foto J. Gorjup

Pristava près Polhov Gradec, fresque de St Dimanche. Scènes: 2. un homme fend du bois, fait sécher ses chaussures devant l'âtre, un homme porte un sac l'épaule; 3. aubergiste?, filage et tissage, lavage et teinture des tissus, vente au comptoir, jeu de boules, saisie?; 4. fenaison, mise du foin en meules, femme avec un ballot sur l'épaule, deux chevaux d'attelage, deux chevaux chargés, femmes occupées aux travaux domestiques?; 5. deux couples de danseurs et musicien avec cornemuse; 6. séduction et impudicité, équitation et ferrement d'un cheval; 7. collecte des fruits, pétrissage du pain et enfournage, mélange de l'eau au vin, débit du vin, jeu aux cartes, vanité, enfer. — Photo J. Gorjup

Preddvor. ZSV Kranj je zavrnil lokacijo skladišča in garaže ob »Domu oskrbovancev Albina Drolca«, ki bi prizadevala neposredno okolico gradu Turna, in predlagal, naj jih zgrade med gosp. poslojji. — O. Z.

Predel. ZSV Gorica je preprečil, da bi ob asfaltiranju in razširanju ceste Predel—Log pod Mangartom porušili del trdnjave. — E. S.

Predjama. ZSV Gorica je svetoval ž. uradu, kako naj uredi p. c. (VS VI 98), ki je v zelo slabem stanju. Skupno z Gradb. inšpekcijo Postojna je zahteval, da odstrani gostilničar leseno barako, ki zakriva pogled na grad. V tem smo z Notr. muzejem delno preuredili muzejske zbirke. — E. S.

Prilesje pri Plaveh. Prof. R. Nemeč je uvrstil freske v prezbitერიju in ladji p. c. (VS IX 237). Dela se nadaljujejo. — E. S.

Primož nad Kamnikom. ZSV Kranj je s škodlami prekril streho p. c. sv. Petra. Zaradi zamakanja je poslikani gotški stolp iz 2. pol. 15. stol. precej poškodovan in bo 1967 restavriran. — O. Z.

Primskovo pri Kranju. Stene in svode ž. c. so na novo tonirali, rastlinsko okrasje na oboku preslikali, Bradaškove figuralne kompozicije pa očistili (B. Sajovic). Po načrtih arh. I. Pengova so pod korom uredili krstilnico in spovednico, v gotški zvonici pa nihalna vrata. — O. Z.

Pristava pri Mestinju. 1717 zgrajeno ž. c. sv. Eme so vso prenovili in popravili streho. — I. S.

Pristava pri Polhovem gradu. Na j. steni p. c. sv. Elizabete smo d. od že znanih ostankov freske sv. Krištofa odkrili ok. 15 m² veliko podobo sv. Nedelje. Nekatere renes. značilnosti kažejo že na 16. stol. Ob l. in d. robu je poškodovana zaradi pozneje vzdanih segmentnih oken, vendar so vsi prizori vsaj delno ohranjeni. Večje število beležev kaže, da je bila prebeljena veliko prej kot Krištof, zato je tudi bolj ohranjena. Barvno plast smo utrdili z apnenim cvetom, poškodbe pa z apneno malto. Retuše so apnene. Zaradi zavarovanja smo streho podaljšali. Večji del stroškov je kril SPKD, nekaj pa domačini. — I. M.

Pltujska gora. S podporo SPKD je ZSV Maribor obnovil del talnega zidca ob s.

fasadi. Restavr. delavnica je obnovila Frančiškovo oltar iz 1690: nadomestila manjkajoče in preperete dele ornamentov in profiliranih letev. 3 angelske peruti in angelsko glavico ter ves oltar pripravila proti lesnemu črnu in ga zavarovala pred vlago. — A. V.

Radeče. Zavod je za urb. potrebe izdelal ekspertizo o zavarovanih objektih, conah in vedutah v naselju. — I. S.

Radmirje. Po navodilih ZSV Celje in z denarjem ž. u. so prebelili zunanjsčino ž. c., očistili kamnite profile, sanirali statično ogrožene dele stavbe, celjski rezbar in pozlata A. Lešnik pa je obnovil in pozlatal baročne oltarje in prižnico. — ZSV je podrobno popisal in dokumentiral vsebino **zakladnice**, zlasti paramente, posodje itd. Na novo je ugotovil dele dobrih baročnih, sicer neustrezno z oljnato barvo preslikanih jaslic. — I. S.

Radovljica. Kljub navodilom ZSV Kranj so pri obnavljanju zunanosti gotške ž. c. ugotovljeno 8 m vi. fresko sv. Krištofa na gl. fasadi spet delno zakrili. Poznogotsko zasnovano delo iz pribl. 1500 z mnogimi značilnostmi renes. sloga, zelo redek in na Gorenjskem izjemen primer Krištofove kompozicije na gl. fasadi, bo treba čim prej odkriti, utrditi in restavrirati. — Prav tako proti navodilom je izvajalec samovoljno prepleskal okenske mreže ž. c. s srebrno bronzo, prepleskal portale in zbelil krogoviče. Isti mojster je s srebrno bronzo »obnavljal« tudi na **Brezjah** in ž. c. na **Bledu**. — O. Z.

Ravne nad Črničami. ZSV Gorica je spomeniško zavaroval p. c. sv. Pavla s tristranim prezbitერიjem in slavolokom z letnico 1783 in z lepim lesenim oltarjem z letnico 1687. — E. S.

Reka pri Cerknem. V osnovi še srednjeveška p. c. sv. Kancijana z zazidanimi gotskimi okenci v zaključnih stranicah prezbitერიja in z očitno k starejši ladji na ometano in pobeljeno steno prislonjenim z zvonikom je z novimi oboki v baročnem duhu bistveno predelana. Na j. zun. steni ladje je slabo ohranjena velika freska sv. Krištofa, ki kaže na Jerneja iz Loke. Na podstrešju leži ostanek lesenega zlatega oltarčka: oltarna omara iz okrasjem 17. stol., na hrbtni strani dokumentarno pomemben napis: URBANUS. PAGON. CAMERARIUS. CURAIT (!) FIERI 1673|JANES IAMBOSIKH MA-

LER. CHEL 1673. Povsem dotrajano streho zvonika bi lahko nadomestili s preprosto štiristrano piramido. — M. Z.

Rifnik. Na željo SO Šentjur si je ZSV Celje ogledal gr. razvaline (začetek vsaj zgodnje 14. stol.) in ugotovil mnoge podrobnosti iz gradb. zgodovine, vendar bi bili stroški sicer zaželeni sanacije previsoki. — I. S.

Rogaška Slatina. (gl. tudi članek!) Samo na zunaj prenovljenemu **Sprehajališču** se je udrla prva j. traveja z Uet-zovimi freskami (VS IX 239). Zdravilišče je obok obnovilo s cementom ter uničilo še rešljive dele fresk. — Klasicistični hotel **Styria** iz 1842 bodo v soglasju z ZSV Celje prezidali (načrt ing. Korent) v mansardnem delu. — Dovolili smo redčenje drevja v **zdraviliškem parku**, ki ne bo prizadelo njegove strukture. — I. S.

Rogatec. Zunanost ž. c., ene najlepših štajerskih baročnih stavb, je obnovljena po navodilih ZSV Celje in na stroške ž. u.: gladka apnena tehnika, okrasta barva (sondirana), kamniti deli so očiščeni, maltasti profili pa belo obarvani. V notranjosti so dragocene freske. — Na **h. št. 75** je vzdian peščenčev relief (70 × 110 cm) zmaja z vrat nekđ. mestnega obzidja. Na pobudo ZSV so ga očistili beleža in so ponekod še sledovi stare polihromacije. — I. S.

Rovte. ZSV je dovolil adaptacijo zakristije ž. c., ki se po odobrenem načrtu vključi v stavbno gmoto ž. c. — M. Ž.

Sv. Rupert nad Laškim. Leta 1965 so obnovili vso notranjost ž. c.: prebarvali, nadomestili oltarni menzi str. oltarjev z ožjimi zidanimi podstavki, v prezbiteriju ob tleh pustili odprt zid za zračenje in odstranili mlajše freske na svodih; ostala je le tista na slavaloku. — I. S.

Ruše. Na stroške vaščanov je restravr. delavnica ZSV Maribor obnovila vse 3 kamnite plastike, nadomestila manjka-joče dele, kipe očistila in jih konservirala z apnenim cvetom. — A. V.

Sanabor pod Nanosom. P. c. sv. Danijela je kljub predelavi v baroku in 1876 ohranila gotski značaj. — E. S.

Sedlo nad Breginjem. S sondami smo ugotovili freske na stenah in oboku pokop. c. sv. Križa. Odkrivanje se bo nadaljevalo. — F. K. in E. S.

Reka pri Cerknem, napis na hrbtni strani zlatega oltarja. — Foto J. Gorjup

Reka près Cerkno, inscription sur le côté de derrière d'un autel doré. — Photo J. Gorjup

Sevnica. ZSV SRS je nadaljeval izsuševanje Lutrovske kleti (VS X 240). Slikarije v sp. delih smo dodatno utrjevali, z ometom vred pa sneli tisto v l. polkrožni niši in 2 pod oknom v. zidu. Poskusno smo prenesli stene površine na novo podlogo ter poskusno retuširali in očistili izumrle ostanke zidne plesni. — E. P.

Sežana. ZSV Gorica je dokumentiral ž. c. sv. Martina. — E. S.

Skopo pri Dutovljah. ZSV Gorica je dokumentiral ž. c. sv. Mihaela. — E. S.

Slap pri Vipavi. Ž. urad je pod nadzorom ZSV Gorica temeljito popravil vrh zvonika zavarovane ž. c. sv. Mateja. — V zavarovano Lantierijevo graščino, kjer so

stanovanja, se je priselilo še trg. podjetje iz Vipave in brez vednosti gradb. in spom. organov odprlo nov vhod v prodajalno. ZSV je zahteval, da priglasí dela in predloži načrte. — E. S.

Slavinje pri Hrenovicah. Streho p. c. sv. Jere so prekrili (vihar 1965), lopa je še odkrita. — E. S.

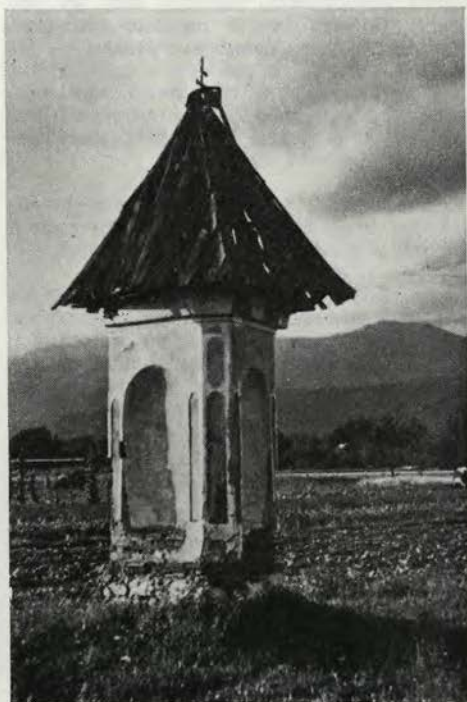
Smednik. ZSV Ljubljana je z denarjem SO Lj.-Šiška utrdil jv. obrambni stolp Starega gradu in del. j. obrambnega zidu, pribl. 90 cm visoko. — S. V. J.

Solčava. Obnovitvena dela so se 1965 nadaljevala v ladji ž. c. Sondiranje sten ni pokazalo fresk in je ZSV Celje predlagal toniranje v svetlem okru. Mlajša figuralna slikarija na željo ž. urada ni bila odstranjena, pač pa so v podkorju očistili rebra (sledov polihromacije nismo našli) in druge kamnite dele. Za očiščenje svodnih reber ni bilo denarja. Neogotska str. oltarja sta odstranjena, namesto ne-kvalitetnega, po Fürichu posnetega kri-

ževega pota, pa je nameščen Lerchingerjev z Govc (glej tam), in sicer v ladji, stene prezbiterja pa so proste. Renesančne freske na zunanjšini (VS VI 110) naglo razpadajo! — I. S.

Sp. Brnik pri Cerkljah na Gor. Sredi polj stoječe, ok. 1800 nastalo trikotno Jerebovo znamenje nezadržno propada, lesena strešica je dotrajala, podstavek razpada. Pod odpadajočim ometom se kažejo razmeroma še dobro ohranjene freske Layerjevega kroga. Znamenje ni le kulturni, ampak tudi izreden krajinski spomenik. Kljub temu spom. službi še ni uspelo poskrbeti za njegovo ohranitev, čeprav bi ga bilo treba le zidarsko popraviti in ga spet prekriti z leseno strešico, kar bi stalo le nekaj deset tisoč starih dinarjev. — M. Z.

Srobotnik pri Vel. Laščah. Ž. urad Velike Lašče je pozidal porušeni zvonik p. c. sv. Roka in prosil ZSV Ljubljana za pomoč v zvezi z rekonstrukcijo strehe.

Sp. Brnik pri Cerkljah, Jerebovo znamenje leta 1938 in leta 1964. — Foto M. Zadnikar

Sp. Brnik près Cerklje: le pilier oratoire de Jereb en 1938 et 1964. — Photo M. Zadnikar

Slika izpred vojne kaže, da je bil zvonik v sp. delu četverooglat, zg. pa osmerokoten. Žal so ga zdaj pozidali v četverooglatem tlorisu. Ing. arh. J. Valentinčič bo načrtil kapo zvonika. — M. Ž.

Strane pri Razdrtem. ZSV SRS je izdelal elaborat za utrditev poškodovanega zvonika p. c. sv. Križa. — E. S.

Stranice pri Slov. Konjicah. Na zahtevo ZSV Celje so Ervasin leseni kip sv. Lovrenca (sr. 15. stol.) premestili iz obopne kapelice v bližini frankolovskega ribnika v ž. c. sv. Lovrenca, od koder tudi izvira. — I. S.

Struge. Ravno prekriti zvonik ž. c. želijo obnoviti v prvotno obliko (ing. arh. J. Valentinčič po fotografiji napravil načrt za baročno kapo zvonika). Na j. zun. steni ladje smo odkrili sledove freske Kristofa. — M. Ž.

Študenti pri Mariboru. Z denarjem ž. urada so obnovili zunanjščino ž. c. sv. Jožefa. Talni zidec je bil obložen s cementom in kamen (lapor) za njim je preperel; nadomestili so ga s peščencem in pustili neometanega. Prejšnji obrizg zunanjščine so nadomestili z glajenim ometom. — A. V.

Sužid pri Kobaridu. Že opravljena zavarovalna dela so močno izboljšala stanje fresk iz 17. stol. v prezbitერიju p. c. sv. Treh kraljev. Restavrator ZSV SRS je letos freske še očistil in utrdil. — E. S.

Svete gore pri Bistrici ob Sotli. 1965 so na novo prekrili prezbitერიj. Ker ni bilo denarja za skodle, je ZSV Celje soglašal z uporabo pločevine. Pred leti ukradene plastike bodo vrnjene. — I. S.

Svetina nad Storami. ZSV Celje je končno začel obnavljati romarsko p. c. sv. Marije, izredno ambiciozno donatorsko cerkev z mrežasto svodenim prezbitერიjem (številne reliefne konzole in sklepniki) in impresivno gmoto zvonika. Letos smo porušili kapo zvonika s 4 recentnimi zidanimi trikotnimi čeli (vrh osemstranega zvonika) vred, ki jih je držal pokonci le še strešni stol. 1967 jih bomo spet pozidali, čeprav ni zanesljivo, da jih je imela že gotška c. V čelih so našli ostanke reber, bržčas iz nekoč gotsko svodene zakristije, in notr. stebra gotške bifore v zvoniku, bržda so bila torej zgrajena po velikem požaru 1714, saj so podobne spolije tudi v baročno preoblikovanem in zazidanem gotškem oknu v zaključku prez-

biterija. Zvonik smo zgoraj utrdili z močnim, zunaj nevidnim betonskim vencem, začasna nizka lesena, s strešno lepenko pokrita streha nad tem pa bo stolp varovala pred padavinami. Streha nad prezbitერიjem je obnovljena v prvotni obliki in pokrita s strešno lepenko, 1967 pa bo s skrilom. Pripravljamo načrte za kovinsko ostrežje stolpa, ki bo stroške zmanjšalo za več ko polovico. Razpadajoča streha nad baročno vhodno lopo na z. strani cerkve je obnovljena. Psevdogotski portal na J bomo zazidali, odprli pa zdaj zazidani gotški portal d. od tega in rekonstruirali strešino nad njim (ležišča opornih tramov so še ohranjena.) — 6,3 m od cerkve smo s sondami našli temelje 70 cm db. obrambn. obzidja, dokaz, da p. c. nikoli ni imela samostojne ladje, ki smo jo pričakovali spričo velikega gotskega slavoloka, zazidanega v stranici zvonika. Če je res, da so cerkev začeli zidati celjski grofje, je po njih izumrtju zmanjkalo denarja in so kot prostor za vernike uporabili kar zvonico. Odkod so torej ohranjeni sklepniki (po izročilu s Sveltine), katerih eden, razmeroma velik, nosi grb s celjskimi zvezdami? — Odkrili smo tudi zazidan gotški portal, povezujoč prezbitერიj s hkrati zgrajenim, enako visokim zakristijskim stolpom, v katerem so poleg gotških lin še stare strelnice, na vrhu pa obrambne line. Odkriti portal v 1. nadstr. stolpa je bil edini vhod vanj — če bi sovražnik vdrl v cerkev, bi branilci potegnili lestev kvišku in se v stolpu bojevali naprej. Če bo denar, bomo 1967 uredili tudi fasade in preiskali notranjščino. Za zdaj vemo samo, da obok ni bil poslikan, niti nismo našli sledov fresk v sp. pasovih prezbitერიja. Mogoče bodo pod neustrezno Brollovo slikarjijo, ki jo bomo odstranili. — SO Celje je dal 7, SPKD pa 2 milijona st. din. — I. S.

Sveto pri Komnu. ZSV Gorica je zaradi zavarovanja podrobno dokumentiral p. c. Tiliha, skozi katere streho je nekoliko zamakalo. — E. S.

Svibno pri Radečah. ZSV Celje je dal navodila za sanacijo podirajoče se eskarpe, na kateri stoji ž. c. (VS IX 243). ZSV Celje je dovolil uporabo cementa samo tam, kjer ne bo viden. — I. S.

Salek pri Velenju. Ob tehn. in spomeniškovarstveni dokumentaciji in analizi gr. razvalin je ZSV Celje ugotovil, da ne gre za ostanek nek. trikotnega gr. stolpa, marveč je ta samo jedro sicer popolnoma strnjene gotške gr. zasnove in njen bistveni del. — I. S.

Sempas v Vip. dolini. Prezentacijska delava v ž. c. potekajo po načrtu ing. T. Bitenca in z našim soglasjem. — E. S.

Šepulje pri Tomaju. ZSV Gorica je podrobno dokumentiral p. c. sv. Antona, ZSV SRS pa odkril freske na s. in slavočni steni. Načrti za obnovo s kamnitimi ploščami krite strehe so izdelani, dela pa v teku. — E. S.

Škocjan pri Divači. ZSV Gorica je dokumentiral p. c. sv. Kancijana, ž. uradu pa svetoval, kako naj uredi notranjščino in obnovi streho nad d. str. ladjo. — E. S.

Škofja Loka. Lastnik hiše **Klobovesova 12**, naslonjene na mestno obzidje, želi preurediti stopnišče na dvorišču, prebiti dvoje oken in urediti vhod v garažo, v pritličju. Za okna je ZSV Ljubljana predpisal kamnite okvire in določil mere odprtin, vhod v garažo pa bodo opremili s starim portalom. — Ploščad pred **Homanovo hišo** so preuredili po načrtih ing. arh. T. Mlakarja (VS IX 244). Žal projekt ni do kraja upošteval sugestij konservatorja za povezavo ploščadi z okolico, predvsem ob ogelnem pomolu. Temeljno izhodišče projekta je funkcionalna preobrazba prostorov v pritl. delu hiše in pozneje še v 1. nadstr. za slaščičarno in kavarno. Mestni trg je izraziti mestni prostor, ki je od nekdanj učinkoval predvsem s strnjenimi ploskvami fasad, z ogelnimi pomoli, ki so optično ožili in ponekod skoraj zaprli trg in z izrazito gmoto stavbnega vozla Homanove hiše, ob kateri se na obeh straneh prostor preljuje z uličicami v drug mestni predel. Kasnejšo prošnjo investitorja, da bi prekril ves prostor nad ploščadjo s streho (dež), je ZSV zavrnil. — Podjetje Tobak iz Ljubljane je preuredilo lokal **Mestni trg 7** v majhen bife. Po navodilih ZSV Ljubljana je bil poškodovani kamniti portal zamenjan z novim enake oblike, ohranjena so stara vrata. Načrt za napisno tablo je napravila ing. arh. M. Dobravčeva. Tabla je iz bakrene pločevine z izrezanimi črkami, ki so osvetljene z zadnje strani. — Podjetje Kmet. gospodarstvo je želelo zgraditi prizidek na dvorišču **Mestni trg 20**. ZSV Ljubljana je v sporazumu z ZSV SRS dal načelno soglasje za gradnjo mesne predelovalnice s pogojem, da dobi spom. služba z internim natečajem variantne predloge za idejno rešitev. V natečaju so sodelovali ing. arh.: T. Bitenc, S. Križaj in J. Lajovic. ZSV jim je dal upodobitve iz 1840,

1841 in z zač. 20. stol., franciscejski kataster iz 1826 in katastrsko mapo sedanjega stanja. Kot najustrežnejši je bil sprejet projekt ing. arh. S. Križaja, ki naj bi s tehnologom ing. P. Hafnerjem izdelal idejni predlog. Do realizacije še ni prišlo. — Na prošnjo lastnika L. Dagarina za podporo pri nabavi lesa za obnovo lesenega fabiona hiše **Mestni trg 24**, naslonjene na mestno obzidje, in priporočilo ZSV mu je SO dala manjšo podporo za nabavo lesa, ki ga pa ni bilo dovolj, da bi deske nabil na sp. stran ostrejša. Tako je nadstrešek spet dobil raven fabion, ki delno razkriva obzidje. Po naši skici je pozidal tudi nov dimnik. — Pekarna in slaščičarna je po načrtu ing. V. Tavčarjeve in navodilih ZSV obnovilo pilastre v pritl. delu fasade **Mestni trg 29** in tako odpravilo neustrezno adaptacijo iz časa med vojnama. Okenski okviri in podboji vrat so zdaj kamniti, okna in vrata lesena, podnožje vrat in prečka obiti s tolčeno bakreno pločevino. Načrt za izvsek iz kovanege železa je napravil ing. arh. T. Mlakar. — Ta je naredil tudi načrt rekonstrukcije za poslovalnico Merkur **Mestni trg 42**, ki po sugestijah ZSV upošteva na fasadi sistem oken v oseh in dobro vključuje dostop v trgovino iz veže. ZSV je dal soglasje z nekaterimi pogoji: 1. stopnice v I. nadstropju naj ostanejo nespremenjene, ker bi zasukane v naspr. smer onemogočale rekonstrukcijo arkadnega dvorišča. Odstranitev neustreznih mlajših dozidav ni samo v korist spomeniške službe, ampak je tudi del sanacije stavbe. 2. Vel. izložb. oken naj bo 200 × 145 cm zidarske mere, sp. rob pa ne sme segati v talni zidec. 3. Ohraniti je treba kamnit portal v Blaževi ulici; če bo tu vhod v predvideno skladišče oz. na stopnišče, je treba ohraniti tudi stara ornamentirana lesena vrata. — Podjetje Invalid, ki ima delavnice v **puštalskem gr.**, je upoštevalo navodila ZSV, ko je prizidalo podaljšek gospod. poslopja: gradb. črta poteka v isti smeri, nakloni strehe so enaki starim in odločba ima še posebno klavzulo: »da je objekt provizorij, ki ga bo moral lastnik porušiti na lastne stroške in brez kakršnekoli odškodnine, če bo spomeniška služba ugotovila, da je to v zvezi s sanacijo puštalskega gradu potrebno.« — Novi lastnik Zebjarčkove h., **Spodnji trg 11**, F. Prosen jo bo preuredil, ne da bi prizadel notr. podobo stavbe. Vendar smo predlagali ogled z obč. komisijo, da bi določili pogoje adaptacije in uredili skupne koristi

s sosedi (treba bo podreti gospod. poslopje na dvorišču) in požarno varnost. — ZSV je zavrnil načrt (ing. arh. A. Rajgelj) za adaptacijo trg. lokala **Spodnji trg 35**, ki spreminja portal iz 19. stol. v izložbo, za vhod v trgovino in vežo pa hoče 2 nova enaka portala. Adaptirali bodo le d. stran hiše, vhod v trgovino je iz veže, novi izložbi se v merilu skladata z okni v I. nadstr. Uveljavljena je spet stara fasadna kompozicija. Pri dozidavi stopnišča na dvorišču je ZSV zahteval, da se ohrani strm strešni naklon. — I. Podrepšek je predložil za adaptacijo stanov. h. **Spodnji trg 37** na dvorišču. ZSV Ljubljana je načrt odobril s pogojem, da bo novo okno dvodelno in da se spremeni naklon strehe na dozidanem stranišču nad teraso. Dal je prosilcu tudi skice za okno in streho dvokapnico. — Lastnik L. Šturm **Spodnji trg 38** je dal prebarvati stene secesijske fasade pastelno oranžno, druge arhit. člene pa belo — vse po navodilih ZSV. — Zunanjščina **Špitalske c.** na Spodnjem trgu je bila obnovljena v barvah, ugotovljenih z našimi sondami: stene rožnate, lizene, venčni zidci in ostenja oken bela. Pri pregledu fresk v nišah na fasadi je konservator ugotovil, da se kažejo pod zg. plastjo fresk starejše slikarije, ki so videti na odkriti površini celo bolj ohranjene od sedanjih. ZSV je priporočil prošnjo imetnika za davčne olajšave. — Rekonstrukcija tovarne **Šešir** bo terjala novo kotlarno, kožarno in barvarno. Na sestanku obč. uprave, tovarne, urb. in spom. službe smo določili pogoje za izdajo lokacijskega dovoljenja: srednjeveško mestno obzidje je treba na primeren način ohraniti v prvotnem stanju, ohraniti je treba gradbeno črto, gabarit in fasade na Spodnjem trgu, zemljišče znotraj meja gradbišča pa obravnavati strogo s soglasjem spom. službe, saj posega lokacija v stari zavarovani del mesta znotraj obzidja na občutljivem predelu v bližini srednjeveške kašče, izdelati zazidalno študijo in spomeniško valorizacijo okoliških objektov. Po predlogih investitorja in v stalnem stiku s spom. službo je ing. arh. T. Mlakar izdelal skico, ki jo je ZSV odobril in dal soglasje za lokacijo s pogojem, da bodo objekti pozidani po načrtih, ki jih bo ZSV potrdil. — M. Ž.

Škoflje pri Vremah. Dokumentirali smo p. c. Najdenja sv. Križa. — E. S.

Šmarje pri Jelšah. 1965 so prebelili zunanjščino ž. c., obnovili omet kornega zvonika in prekrili kapo s pocinkano plo-

čevino, a jo bronzirali, tako da moti. Sledov starejših zazidanih oken ni. — Na baročni p. c. sv. **Roka** z izjemno lepo rokokojsko opremo so s skrilom obnovili streho. Enako so prekrili vse **križevpotne kapele** (VS V 166, IX 246, X 242). Dre-nažna dela se niso nadaljevala, ker ZSV Celje ni imel denarja, pač pa je v prvotnih tonih obnovil in pozlatil vse plastike. — Poznogotska p. c. sv. **Barbare**, v kateri smo pred časom s sondami ugotovili zanimivo, a dokaj primitivno secco slikarijo iz zač. ali sr. 16. stol., je močno razpokana. Obnovili smo poznogotski kip sv. **Barbare**. Pod več poslikavami je bilo še nekaj stare polihromacije. Celjski muzej ga je prevzel v varstvo. — I. S.

Šmarje pri Jelšah, Marija iz golgotске skupine križevpotne kapele pri Sv. Roku po restavraciji. — Foto V. Berk

Šmarje près Jelše: La Vierge dans le groupe du Golgotha, chapelle du Chemin de Croix de St Roch, après restauration. — Photo V. Berk

Šmarje pri Sežani. ZSV Gorica je podrobno dokumentiral p. c. MB. — E. S.

Šmarjetna gora pri Kranju. ZSV Kranj je obnovil ostrežje in prekril s skodlami stolp porušene gotske p. c. sv. Marjete. Pod nadzorom arheologa A. Valiča so izkopal in očistili cerkveno ladjo in teraso pred vhodno steno. — O. Z.

Šmartno ob Dreti. ZSV Celje je dal navodila za obnovo novejšega vel. oltarja. — I. S.

Šmartno v Rožni dolini (Celje). Ž. c. sv. Martina so v 19. stol. močno prezidavali in ima predvsem ambientno vrednost. Ker so nas prepozno obvestili, je fasada obnovljena neustrezno z brizganim odmetom, poškodovane dele kamn. plošč talnega zidca pa so zalili s cementom. — I. S.

Šmartno ob Savi. ZSV Ljubljana je potrdil načrt ing. arh. J. Valentinčiča za orgelsko omaro. Po načrtu naj bi srebrno bronzirane kovinske piščali nad lesenim orehovim vznožjem korne ograje segale pod obok. Načrta se niso držali in so napravili večje lesene piščali pravokotnega prereza, ki so zaprle prostor. — M. Ž.

Šmihel nad Ozeljnom. Gotski kip sv. Mihaela je prepeljan v rest. delavnico ZSV SRS. — E. S.

Šoštanj. Tur. društvo si želi na **Pustem gradu** urediti postojanko, zato je ZSV Celje razvaline preiskal in skušal s sondami ugotoviti nekd. grajsko zasnovo. Na eni od sten k obzidju prislone stavbe so ostanki starega ometa z značilnim fugiranjem. ZSV pripravlja ureditveni program. — Ugotovili smo, da šo zvonico (romanski prezbiterij) **p. c. sv. Mohorja** s freskami (VS IV 26/9, V 155/6, VI 117/9, IX 246) spremenili v ropotarnico, in zahtevali, naj jo izpraznijo. — ZSV je z odločbo zavaroval ljudski križev pot slikarja, čigar delo (panjske končnice, znamenja in freske na kmečkih hišah v Zg. Savinjski dolini) je s tem značilno zaokroženo. — I. S.

Špitalič pri Slovenskih Konjicah. Ob kopanju vodovodnih jarkov so na več mestih med cerkvijo in župniščem našli tik pod rušo in cestiščem staro zidovje. Tik ob lipi je zid db. 120 cm iz lomljenca, ob njem je na enem mestu viden še prvotni tlak, estrih. Iz slučajnih izkopov (za načrtno razširitev spom. služba nima

denarja) ni moč ugotoviti obsega, kaj šele tloris porušenih stavb. Db. 120 cm kaže, da gre za temelje in sp. dele sten večje, verjetno obokane stavbe, nedvomno nekd. »spodnjega samostana« Žičke kartuzije. Ta je tako kot »zgornji samostan« nastal v 12. stol. in so do 15. stol., ko so se bratje laiki preselili v »zg. hišo«, vzdrževali pri njem tudi hospital (gostišče za tujce). Odtod ime kraja Špitalič. Ker je žička kartuzija ena najstarejših v Evropi, bi bilo sila zanimivo vedeti kaj več o sp. samostanu, ki se drugod ni ohranil v večjem obsegu, v Špitaliču pa stoji še povsem ohranjena cerkev iz časa njegovega nastanka. Zato bi bilo arheološko odkrivanje sp. samostana veliki desiderat stavbnozgodovinskih raziskav tega zanimivega področja naše srednjev. arhitekture, ki šteje z Žičko kartuzijo med evropsko pomembne spomenike. — M. Z.

Štjak na Krasu. Pripravljamo utrditev stropa in obnovo Wolfovih fresk v ž. c. sv. Jakoba. Ekspertize je izdelal ZSV SRS. — E. S.

Šturje pri Ajdovščini. Ž. c. sv. Jurija iz 1. pol. 17. stol. z baročnimi oltarji in slikarijo T. Kralja je na novo ometana. Obnovili bodo še notranjost. — E. S.

Tabor pri Divači. ZSV Gorica je dokumentiral p. c. sv. Jurija in ostanke gradu. — E. S.

Tolmin. ZSV Gorica ves čas vzdržuje nemško kostnico (ki ima čuvaja) in ureja njeno okolico. — E. S.

Tomaj. ZSV Gorica je dokumentiral ž. c. sv. Petra in Pavla in pokop. c. MB in dal navodilo za obnovo notranjosti ž. c., kjer je T. Kralj restavriral svoje stenske slike. ZSV SRS pripravlja načrt porušene zvonikove konice. — E. S.

Tomaž nad Praprotnim. S podporo SPKD so bile restavrirane freske na slavočni steni v ladji. Akad. slikar V. Snój je utrdil posamezne plasti ometa ter barve, zapolnil luknje z ometom, ki ga je ojačil s kazeinom ter poškodbe dokumentarno retuširal tako, da se posamezne plasti fresk ločijo. Odkril je izpod beležev tudi dekoracijo v gotskem oknu v osi prezbiterija in jo restavriral, vaščani pa so prekrili ladjo z ravnim lesenim stropom. Del oboka v prezbiteriju, ki je tudi ravno prekrit, so obnovili. Freske na notr. strani slavoloka, ki jih z odobrenimi sredstvi ni bilo mogoče restavrirati, čakajo na nadaljnje investicije

pod lesonitom, ki so ga ometali (predlog ing. arh. T. Bitenca, ko so zidarji hoteli steno kar na novo ometati, saj se obnova zaradi pomanjkanja sredstev vleče že skoraj 10 let). Pred ometavanjem sten je konservator odkril ostanke fresk furlanske smeri tudi na j. steni ladje. Barvitost prostora je bila torej tedaj še močnejša, kot smo predvidevali (VS VII 234). Baročna okna v ladji smo odprli do okenjskih okvirov, da bo lažje slediti stavbni razvoj cerkve. — M. Ž.

Pred leti sneto fresko (VS VII 243/6) je ZSV SRS konserviral, montiral na kasetiran nosilni okvir in jo prepeljal v p. c. — E. P.

Trije kralji v Slov. goricah. Z denarjem SPKD je ZSV Maribor obnovil ostrežje in kritino p. c., namestil žlebove in snegobrane in uredil drenažo. — A. V.

Troščine pri Višnji gori. P. c. je prekrita s skrilom. ZSV Ljubljana je že 1965 dovolil prekriti stavbo s cementnimi špičniki, ker skalic ni dobiti, ž. urad Polica pa je hotel prekriti streho z navadno zarezno opeko. Poslali smo naslov izdelovalca cementnih špičnikov in vztrajali pri prvotni odločitvi, o kateri je obveščena tudi SO Grosuplje. — M. Ž.

Trstenik pri Goričah. ZSV Kranj je določil barvne tone zunanjščine ž. c. sv. Martina (2. pol. 19. stol., zvonik starejši, portal v zvoniku 1694) in predlagal, da obnove šivane robove pritr. dela zvonika in očistijo štukature na oboku vhodne lope. — O. Z.

Truške pri Marezigah. Notranjost razmeroma bogate baročne ž. c. sv. Kancijana iz 1778 s poznobaročno opremo je 1965 nestrokovno prenovil mojster Kette iz Ajdovščine: za poudarjanje arhit. členov je uporabil 6 barvnih tonov: sivo, belo, roza, svetlo modro in 2 odtenka okra; na stropu in v zaključku prezbiterija je izdelal nekaj preprostih simboličnih slik, »restavriral« pa oltarne slike in križev pot. Ž. c. je dobila tudi nove klopi in 2 spovednici. — T. M.

Tržišče pri Rog. Slatini. Zunanost tipično poznogotske p. c. MB z dragocenimi kamnitimi členi je obnovljena in belo tonirana. — I. S.

Tunjice. ZSV Kranj je obnovil in doslikal (ca. 4,5 m²) d. str. Potočnikov oltar iz 1775 (prim. VS X 243), ki sta ga bila

Tunjice, d. str. slikani oltar (J. Potočnik) pred restavracijo. — Foto O. Zupan

Tunjice, côté droit, autel peint, avant restauration. — Photo O. Zupan

preslikavala M. Koželj 1888 in F. Merčun 1932 in je spodaj zaradi vlage odstopal oz. bil poškodovan pri obnovitvenih delih. Doslikali smo sp. del freske: arhitekturo s podstavki za svetnike. — O. Z.

Turjak. ZSV Ljubljana je izdelal načrt ostrežja in ga postavil na sz. stolp in trakt ob njem s svojo gradb. skupino. ZSV SRS je snel ostanke grba (freska) z ometom vred. — Š. V. J. in E. P.

Unec. Notranjščino ž. c. so obnovili po navodilih konservatorja. Ladja iz prve četrtine 17. st., katere banjasti obok počiva na nizkih polslopih, ima golobje sive stene, bele polslope in strop, venčni kapiteli pa posnemajo kamnito inkrustacijo. Slopi, ki nosijo kor, so kameno sivi. Prezbiteterij je bil kasneje preobokan ter ima stene in oproge svetlo okrase, medtem ko so venčni zidci in pilastri temno okraši. Podobno so barvane tudi dozdane stranske kapele. — M. Ž.

Ustje pri Ajdovščini. ZSV Gorica je zavaroval ž. c. sv. Justa iz sr. 16. stol., 1736/40 prezidano, 1766 posvečeno, in p. c. sv. Janeza Ev. iz 1618. — E. S.

Utovlje pri Tomaju. Pod nadzorom ZSV Gorica so popravili streho zvonika p. c. sv. Justa. — E. S.

Valburga pri Smedniku. ZSV je poročil SO Ljubljana-Siška prošnjo vaščanov za obnovo p. c. SPKD ni mogel podpreti obnove, ker imajo prednost posegi na bolj ogroženih spomeniških objektih. — M. Ž.

Velenje. Streha renes. gradu Turn z že ugotovljenim srednjeveškim jedrom je obnovljena, stanovalci pa neovirano uničujejo še preostalo staro opremo (stare baročne opaže ipd.). — ZSV Celje je sodeloval v komisijah za ureditev prostorov velenjskega starega gradu in ga dal geodetsko izmeriti. Muzej bo poskrbel za drugo tehn. dokumentacijo, nakar bo ZSV izdelal kompleksno programsko analizo. Za zdaj smo ugotovili le najzanimivejše spom. sestavine in del prvotnega romanskega jedra. — I. S.

Vel. Žablje pri Ajdovščini. ZSV Gorica je začel obnavljati graščino (VS IX 247): porušeni j. trakt in vso slabo streho. Uredili bomo tudi notr. dvorišče. Denar za dela po načrtu ing. M. Vrtovcu, ki se bodo 1967 nadaljevala, so dali SPKD in lastniki. — E. S.

Vel. Otok pri Postojni. ZSV Gorica je začel odkrivati freske iz 16. stol. v p. c. sv. Andreja. Nova vrata so p. c. končno zaprla. — E. S.

Vipava. ZSV Gorica je dokumentiral naselje z dominantami starega gradu, Lantierijeve graščine s parkom, most in ž. c. sv. Stefana. Skupno z urb. inšpektoratom je izbral lokacijo za prizidek **Malega semenišča**. Posnel je 30 minutni 16 mm film o Vipavi za dokumentacijo in propagandno gradivo spom. vrednot. — Z dovoljenjem ZSV spremenjene odprtine v fasadi **župnišča** ji bodo vrnila nekđ. videz. — Na stroške ž. urada je obnovljena notranjost ž. c. — E. S.

ZSV SRS je očistil in restavriral **Jelovškovo fresko** na stropu ladje ž. c. (VS IX 250), izdelano v pravi fresco tehniki s slabo vidnimi dnevnicami, ki jih slikar ni obrezoval in je slikal precej pastozno tudi prek starejših. Ometa ni bilo treba utrjevati, gosta mreža razpok, na katerih se je bila nabirala umazanija, je postala po čiščenju s prekuhano vodo večidel nevidna, le nekaj večjih smo zapolnili z apneno malto. Nekatere barve, zlasti črno, smo utrdili z maltno vodo, manjše poškodbe in plombe pa retuširali z apnenimi barvami. — Pri toniranju ladje smo uporabili svetle Jelovškove tone, kar je povzročilo prelomnico ob slavoloku, kjer

smo trčili ob Wolfove freske. Gotsko-baročno-klasicistična skladnost v prezbiteriju je pač le enkratna, v ladji pa so temno sive Wolfove barve neugodno delovale na svetle Jelovškove. — I. M.

Vipavski križ. ZSV Gorica je posredoval, da so Goriške opekarne poslale večjo množino korcev za precej poškodovano streho ž. c. — E. S.

Vipolže v Brdih. Na pobudo ZSV Gorica je ing. J. Suhadolc izdelal načrt za idejno ureditev in izvršni načrt za gost. lokal v pritl. I. traktu (VS IX 250). Dela nadzorujemo. — E. S.

Višnja vas pri Vojniku. Decembra se je porušil s. trakt graščine Tabor (VS IX 251). Upravitelj stavbe, stanov. podjetje Celje, izseljuje stanovalce. Prej ali slej se bo vse zrušilo in bomo izgubili edinstven primer fevdalnega objekta z značilno zasnovo zač. 17. stol.: četverokotnik s 4 okroglimi stolpi, ki pa niso več sa-

Višnja vas, severni trakt graščine Tabor se sesipa. — Foto V. Berk

Višnja vas, l'aile nord du château de Tabor s'écroule. — Photo V. Berk

mostojni obrambni elementi, ampak le še polkrožni izrastki stavbne gmote, znotraj podrejeni stanovanjskim zahtevam razkošnega dvorca z bogato rokokojsko štukaturo. To bo tudi usoda še drugih fevdalnih spomenikov, če ne bo razumevanja za njih ohranitev. — I. S.

Vitanje. Streha in fasade p. c. MB (VS IX 251) na Hriberci so obnovljene po navodilu ZSV Celje. Iz teh. razlogov smo se morali zadovoljiti s pločevinasto kritino. — I. S.

ZSV SRS je na svoje stroške zavaroval fresko Križanja iz zač. 14. stol. na ž. c., ki bi sicer odpadla. Treba pa bi jo bilo sneti. — E. P.

Vitovlje nad Šempasom. S prispevki občanov novogoriške in ajdovske občine bomo obnovili spomeniško p. c. sv. Lucije po že izdelanih načrtih. — E. S.

Volarji pri Tolminu. Restavrator ZSV SRS je sondiral freske v p. c. sv. Brica, pripravljamo pa odkrivanje. — E. S.

Vitanje, baročna cerkev na Hriberci po obnovi. — Foto I. Stopar

Vitanje, l'église baroque de Hriberca après rénovation. — Photo I. Stopar

Volče. Gotsko znamenje (VS III 136/8) bo treba znova konservirati, ker kaže razpoke. — E. S.

Vremski Britof pri Divači. ZSV Gorica je dokumentiral ž. c. DM. — E. S.

Restavratorji ZSV SRS smo nadaljevali lansko delo (VS X 244 in 289: Vreme). Postopek nalepljanja fresk na novo podlaago (zamisel E. Pohla): hrbtno stran fresk obrusimo do db. 5 mm, navlažimo z apnenim cvetom in prevlečemo s fino malto 1:1, s katero namažemo tudi že suho novo podlago na zidu. Kos freske (50 × 50 cm) previdno dvignemo, položimo na pravo mesto, čezenj pa nekaj vlažnega papirja in gumijasto blazino (60 × 60 cm). Dobro opremo ob sosedno steno ali kaj podobno trdnega in napihnemo blazino z navadno sesavko za kolo, da pritisne na fresko. Tako pustimo teden dni, nakar spustimo zrak in očistimo fresko. Strop prezbiterija in stene smo zakitali, utrdili in retuširali, nekatere dele reber pa celo rekonstruirali. — F. K.

Vrhpolje pri Ajdovščini. Pokop. c. sv. Križa, značilna kraška renes. arhitektura in prvovrsten spomenik, je nastala ok. 1616, na portalu in reliefu Križanja pa ima letnico 1657. — Ž. c. sv. Primoža in Felicijana iz 1875 ni spomeniško pomembna. — V vasi je ohranjenih več starih portalov (2 poznogotska, 2 rustikalno oblikovana, rustikalno obdelana velika kolona, ki vodi na dvorišče h. št. 6, kjer so v temenskem kamnu grb, križ, kelih in letnica 1779); večina teh stavb je očitno pripadala nek. kapucinskemu samostanu. — E. S.

Vrhpolje pri Moravčah. V ž. c. sv. Petra in Pavla so na mestu d. str. oltarja uredili krstilnico (načrt arh. Pengova). ZSV Kranj je predlagal, naj se krstilnica prilagodi baročno oblikovani niši s freskami. — O. Z.

Vrsno. ZSV Gorica in Goriški muzej sta obnovila Gregorčičevo r. hišo (načrt: ing. Suhadolc) z neposredno okolico. Del notranjščine je urejen etnografsko, del pa kot stalna razstava pesnikove spominske zbirke (s predmeti iz Goriškega in Tolminskega muzeja). Denar je bil zbran delno s prostovoljnimi prispevki, delno pa od SO Tolmin in SPKD. — E. S.

Vršič. Rusko kapelico, vojnogodovinski spomenik v oskrbi Tur. društva Kranjska gora, so po navodilih ljubljani-

Vremski Britof, prislanjanje gumijaste blazine na vrnjene dele freske in snemanje gaz z že prilepljenega kosa freske. — Foto J. Gorjup

Vremenski Britof, pose d'un coussinet de caoutchouc sur les parties de fresques remises en place, et enlevement de la gaze sur la partie de la fresque déjà collée. — Photo J. Gorjup

skega paroha A. Simića in ZSV Kranj znotraj prebarvali, odstranili izrazito rk. slike, obnovili svečnike in lestence, jim dali negorljive lesene sveče z azbestnim stenjem, notranjost prebarvali in očistili tlak okrog kapelice. — J. S.

Vrtovin pri Ajdovščini. ZSV Gorica je vštél med zavarovane stavbe tudi p. c. z ostanki gotških arhitekt. prvin in dragocenim kipom MB iz sr. 15. stol. — E. S.

Vuzenica. Ko so obnavljali še stolp ž. c. MB (VS X 244) in odklesavali omet, se je na j. steni pokazala meja nekđ. romanskega dela. — A. V.

Zalog nad Petrovčami. Izredno lepa klasicistična graščina, v osnovi renesančna ali še starejša, kljub opozorilom ZSV Celje hitro propada. Odgovorili so nam, da bodo stanovalce izselili, stavbo pa prepustili usodi. — I. S.

Zavodnja nad Šoštanjem. ZSV Celje je odklonil predlog, da vnese r. h. Ivana Napotnika med kult. spomenike. Hiša je v zasebni lasti, zato ni realnih možnosti za uveljavljanje zavarovalnega režima, zaradi odmaknjenosti je ne bo moč smo-

trneje uporabljati in s tem dejansko zavarovati. ZSV je predlagal, naj vzdajajo spominsko ploščo. — I. S.

Zemona pri Vipavi. ZSV Gorica išče investitorja za zelo slabo vzdrževalni gradič iz 1689, ki bi bil zaradi prostorov in lege zelo primeren za gostišče. — E. S.

Zg. Otok pri Radovljici. ZSV Kranj je določil program ureditvenih del v p. c. sv. Janeza Kr.: treba je sondirati notr. stene, očistiti služnike, rebra in sklepnike poznejših preslikav, skrajšati podaljšani kor in nanj speljati stopnice iz ladje, sondirati fresko sv. Krištofa na zun. j. steni prezbiterija, odpreti ostrešje v vhodni lopi, da bo vidna vsa kompozicija freske na fasadi, in fresko restavrirati. — O. Z.

Zg. Tuhinj. ZSV Kranj je restavriral gotški portal (VS X 245) na j. str. steni ž. c. Na d. strani tega so vidni ostanki prvotne polihromacije. Pri nestrokovnem odpiranju stene so portal na več mestih poškodovali. Na d. steni ladje je bil pod korom odkrit del freske Pohoda treh kraljev (lovec, noga kamele, del konjskega telesa). — F. G.

Zg. Tuhinj, gotski portal na j. fasadi ž. c. pred očiščenjem. — Foto O. Zupan

Zg. Tuhinj, portail gothique de la façade sud de l'église paroissiale, avant nettoyage. — Photo O. Zupan

Zalec. Poznosrednjeveška **Flajsova hiša** ni bila odkupljena za hmeljarski muzej, kot smo se dogovorili. ZSV Celje je zato moral soglašati s tem, da bo lastnik izvedel nekatere preureditve, ki bodo privedle tudi notr. organizacijo prostorov. — Načrt ZSV Celje za **Savinovo hišo**, ki ohranja vse stilno zanimive sestavine izredno lepe fasade in obnavlja desni del pritličja na temelju dokumentacije o nekđ. podobi, se ni uresničil, ker se investitor in lastnica nista sporazumela. — ZSV je sodeloval v komisijah za adaptacije in nove gradnje znotraj naselja, opravil tudi sam več ogledov in izdal pismena mnenja o posameznih lokacijah zunaj zazidalnih okolišev. — I. S.

Žiče. 1965 so svetlo zeleno tonirali vso zunanjščino v temelju še srednjeveške ž. c. — I. S.

Zusem. Na pobudo SO Šentjur je ZSV Celje pregledal razvaline gradu, ki so ga konec 19. stol. razkrili in prepustili usodi. Obrambno zidovje je ponekod že skoraj docela razpadlo. Ugotovili smo staro srednjev. jedro, zunanja podoba pa je renesančna. Grad bi kazalo dokumentirati, na obnovo pa ni misliti. — I. S.

Delo restavratorske delavnice ZSV SRS. Vprašanja neurejenega financiranja obnove bolj ali manj ogroženih spomenikov so se zaradi reforme letos še bolj zaostрила. Kolektiv delavnice je zastavil vse sile in v kakovosti celo napredoval, čeprav niso bili redki primeri, ko je to šlo na račun zavodovih dohodkov, npr. pri pogodbenih storitvah. Plan del ni mogel biti izvršen v celoti, ker ni bilo dovolj strokovnjakov. Večina ogroženih spomenikov je na terenu in jih je mogoče reševati samo v kratki sezoni od junija do oktobra. Zunanji sodelavci so povéčini uporabni le za pomožna dela, včasih pa niti niso kos naporom, ki jih prenašajo naši konservatorji brez škode. Vsega skupaj smo delali na **20 objektih** — omenjeni so v poročilih — in jih tri četrtine že dokončali. — Doma je bilo letos restavriranih **160 slik**. Med najpomembnejše štejemo podobe iz 17. stol., katerih razstavo pripravlja **Narodna galerija** (20). Za novo urejene zbirke **Posavskega muzeja** smo obnovili 15 slik, za **Moderno galerijo**, ki ji restavriramo tudi slike iz stalne zbirke, še 18 slik za Pilonovo razstavo. — Vse večji ugled delavnice je pripomogel, da prihaja po pomoč tudi vse več zasebnikov. Ti prinašajo včasih prav dragocene slike, za katere bi bilo lahko usodno, če bi jih dobil v roke zasebni restavrator. — Med najpomembnejša notranja dela kiparskega oddelka štejemo restavriranje **4 baročnih reliefov** z glavnega oltarja v Velesovem. — I. M.

Dvigrad (Dva grada) pri Kanfanaru. Konservatorski zavod SR Hrvatske je 1965 prosil ZSV SRS za strok. pomoč pri reševanju fragmentarno ohranjenih zidnih slik v apsidi cerkve sv. Sofije iz 8. stol. Po komisijsko utrjenem načrtu so se 1965 začela pripravljajna dela: očiščenje in utrditev slik z raztopino Polibutilmetakrilata in Methylmetakrilata. Z uporabo mavčnih odlitkov smo slike letos sneli in prenesli v puljski muzej. Pobladi se bodo dela nadaljevala. — E. P.

Subotica. Na prošnjo tamkajšnjih duhovnih in svetnih oblasti smo obnovili že večkrat restavrirani baročni spomenik sv. Trojice, hudo uničen od časa in vremena. Po edini (in slabi) fotografiji in sorodnih spomenikih smo na ostanke figur kot nekakšno ogrodje domodelirali nove dele, prilagajóč gube in gibe po-

Oljna podoba starega plemiča iz Dolenjskega muzeja pred restavriranjem z delno snetimi preslikavami in po restavriranju. — Foto J. Gorjup

Portrait à l'huile d'un vieux noble, Musée de Dolenjska, avant restauration, avec des retouches partiellement enlevées et après restauration. — Photo J. Gorjup

Subotica, spomenik sv. Trojice: vrhnja skupina pred restavracijo in po njej, desni angel pred restavracijo in celota ob obnovi. — Foto I. Pavlinec

Subotica, monument de la Ste Trinité, grupe supérieur avant sa restauration et après; l'ange de droite avant restauration et ensemble après rénovation. — Photo I. Pavlinec

dobnim zgledom. To velja za povsem uničena angela na temeljni ploskvi, delno za Marijo in Janeza prav tam, pa tudi za skupino sv. Trojice (pr. 1,80 m, vi. 1,60 brez železnega kovanega žarkovja in goloba) na 6,60 m visokem podstavku. Ko smo figure zmodelirali, smo naredili kovno formo (»štik formo«), da smo potem

lahko odstranili kos za kosom, ne da bi poškodovali ulite kipe. Ulivno maso (1 del belega cementa, 1 del gorskega peska, dodane malo donavske mivke) smo obarvali, da se je približala izvorniku. Vse figure smo okrepili s 5 mm debelim železom. Ulivanje in sestavljanje je bilo precej zahtevno delo. — F. K.

ETNOGRAFSKI SPOMENIKI

AVTORJI:

A. B. J. — Ada Bar Janša
E. S. — Emil Smole
I. S. — Ivan Sedej

Batuje. ZSV Gorica je za regionalni plan pregledal in registriral vse pomembnejše objekte. Strožji spom. režim za ves **osrednji del vasi**, daljše in krajše stavbne nize, ki ohranjajo kamnita stopnišča, ganke in močno izstopajoče napušče, mnoge poznogotske detajle, bivalne prostore v nadstropju, gospodarske pa v prtiličju in značilne podvoze med hišami. Nekaj hiš ima večja zaprta dvorišča, okoli katerih so bivalna in gospodarska poslopja. Zlasti pomembne so h. št. 7, 8, 10, 11, 13, 17, 19, 20, 24, 27, 31, 35, 39, 40, 41, 47, 48, 49, 50, 57, 72. — E. S.

Batuje, h. št. 17 s prehodom iz 1571 in 1687. — Foto I. Sedej

Batuje, maison No 17 avec voûte de passage de 1571 et de 1657. — Photo I. Sedej

Bizovik pri Ljubljani. ZSV Ljubljana je — s pogojem, da bodo floris, gmota in strešni naklon novih objektov prilagojeni spom. zavarovanemu okolju in odobreni od ZSV — soglašal z **lokacijami** na parc. št. 121 k. o. Bizovik (h. št. 46), 125 (h. št. 2), 153/2 (h. št. 87). Za gradnjo na parc. št. 496 (h. št. 17) nismo dali soglasja, ker je hotel lastnik postaviti sredi vasi leseno montažno »Jelovico«. — Na parc. št. 195 (h. št. 47), 491 in 492 smo ugotovili **črne gradnje**, ki po obliki ne sodijo v vas. — A. B. J.

I. St. — Ivan Stopar
J. Š. — Jernej Šušteršič

Borovnica. ZSV Ljubljana je dal soglasje k urb. projektu (Projekt. atelje, Lj.) s tem, da je za sanacijo in adaptacijo spom. objektov potrebno še dodatno njegovo dovoljenje. — A. B. J.

Breginj. Ob dopolnjevanju topografskih podatkov smo ugotovili, da je neznan ljudski slikar 1880/95 poslikal **več zunanjščin in znamenj**. Zanimiva je tridelna kompozicija z Marijo Pomagaj in donatorjema na h. št. 193 (1886), sicer formalno slaba in s preveč roza toni, a izreden barvni poudarek na sicer enolični sivini fasad. — I. S.

Brezje na Gor. Popisali smo vse pomembnejše hiše, večinoma spomenike iz 18. in 19. stol. z odličnimi portali, oken-skimi okviri, nišami in drugimi deli iz peraškega tufa, z vklesanimi ali vrezanimi letnicami. Strog režim bi moral veljati za nekatere posamične visoko vredne stavbe kot tudi za še dokaj dobro ohranjeno vaško jedro. — I. S.

H. št. 40 so brez vednosti ZSV Kranj podrli. Kamniti tabernakeljski omarici in kamnite portale bomo spravili, zun. kamniti tabernakeljski okvir (freske) pa bo vzdian na fasado nove hiše, ki bo ohranila pred tem za adaptacijo stare hiše predvidene elemente, še posebej leseni opaž. — J. Š.

Breznica. ZSV Kranj je začel zbirati dokumentacijo za obnovitev r. h. čebelarja A. Janše in bratov slikarjev Lovra in Valentina (pobuda Zveze čebelarskih društev). — J. Š.

Brje pri Braniku. Vas sestavlja 9 zaselkov. Med vojno požgane hiše so obnovljene povečini v starih zasnovah, veliko pa jih je predelanih. ZSV Gorica je za urb. in reg. načrt registriral kot spom. pomembne h. št. 5, 6, 8, 14, 15 (gospod. poslopje), 16, 22, 31 (gospod. poslopje), 42, 43, 44, 47, 52, 56, 57, 61, 66, 68, 70, 109, 110. — E. S.

Brode v Poljanski dolini. Podrobno smo dokumentirali veliki kmečki dvorec

pri Vrbanu, h. št. 2. Ambiciozna nadstropna hiša ima kamnoseško obdelana portala in okna ter stenske slike iz ok. 1800. Gotska kletna okna kažejo na 16. stol. Ob hiši je zidana podkletena kašča iz 18. stol. z lepim portalom, naslikanimi baročnimi okni in strogimi »šivanimi robovi«. — A. B. J.

Budanje pri Vipavi. ZSV Gorica je dokumentiral vas z več skupinami stavb. V osrednjem delu potekajo vrste stavb v glavnem v 4 vzporednih terasah. Hiše se odlikujejo z značilnimi ganki, kamnitimi zunanji stopnicami, močnimi napušči in kamnitimi okviri odprtín. Najpomembnejše so h. št. 29, 32, 34, 40, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 61, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 94, 101, 103, 107, 110, 125, 130. — E. S.

Čepovan. Zunaj naselja se je ohranila izredno zanimiva kmetija pri Murovcu, h. št. 25, nekakšna sinteza cerkljanskega in kraškega tipa domačije in stavb. Hišni tloris je alpski, zunanjščina pa pod močnimi kraškimi vplivi 18. stol. Odlično je tudi s slamo krito gospod. poslopje, ki ga s hišo veže močan zid z veliko »kalono«. To ima iz slame spleten zatrep — zadnji tak spomenik! Na dvoriščni strani hiše je v nadstropju freska Križanja v baročnem okviru, najbolj zahodna najdba mojstra (ali delavnice), ki je ok. 1800 slikal tudi v Hosti, Suhu in Podgori nad Škofjo Loko. Domačijo bi kazalo sanirati

Dol h. št. 5. — Foto A. Bar

Dol, maison No 5. — Photo A. Bar

in zavarovati. Možna je povezava s turizmom (smuč. center). — I. S.

Češnjica v Selški dolini. ZSV Ljubljana je soglašal s popravilom fasadnih oken na h. št. 23. Kamnite baročne okvire morajo ohraniti, dotrajane lesene pa nadomestiti z novimi brez prečk. — A. B. J.

Črniče pri Ajdovščini. ZSV Gorica je vas dokumentiral: starejši del je s. od glavne ceste, najstarejši z delno ohranjenimi gotskimi hišami pa vrh kopastega griča, kjer se stavbe nizajo v koncentričnih krogih po terasah. V vasi je tudi eno najstarejših ognjišč na Primorskem. Za zg. del vasi smo predpisali najstrožji spom. režim, v sp. delu so adaptacije podvržene spom. nadzoru, j. del nas ne zanima. Etnografsko posebno pomembne so h. št. 60, 80, 81, 82, 74, 91, 96, 109, 84, 38, 37, 105, 10, 35, 8. — E. S.

Dobravlje pri Vipavskem križu. ZSV Gorica je evidencial kot spom. pomembne h. št. 69, 71, 66, 39, 45, 46, 17, 27, 29 in dal nasvete za ohranjanje. — E. S.

Dobrunje pri Ljubljani. ZSV Ljubljana je dal soglasja in navodila za adaptacije stanov. in gospod. stavb št. 68, 94, 103, 115. — A. B. J.

Dol pri Sori. Lastnica h. št. 5, prvo-razrednega etnogr. spomenika, jo je hotela porušiti in zgraditi novo. Po komisijskem ogledu smo izdali zaščitno odločbo in hišo vpisali v register. Za novo stavbo je predlagana še ne točno utrjena nova lokacija. Po našem priporočilu je bila lastnica oproščena komunalnega prispevka. — A. B. J.

Dolenje pri Ajdovščini. ZSV Gorica je evidencial etnografsko značilne h. št. 11, 8, 14, 16, 22 in priporočil ustrezen varstveni red. — E. S.

Dolga poljana pri Vipavi. V slikovitih skupinah kmečkih domov je ZSV Gorica priporočila za zavarovanje zlasti h. št. 10, 16, 20, 54, 59, 58. — E. S.

Dornberk. Na zahtevo ZSV Gorica je medobč. grad. inšpekcija ustavila neustrezno prezidavo h. št. 22. — E. S.

Duplje pri Vipavi. ZSV Gorica je evidencial etnogr. značilne h. št. 10, 17, 13 in priporočil varstveni red. — E. S.

Dutovlje pri Tomaju. ZSV Gorica je dokumentiral vso vas, predlagal čuvanje nekaterih etnogr. pomembnih stavb in trgov in nasprotoval nekaterim rušenjem ob glavnem, lepo zaključenem trgu, ki ga moti le nova stanovanjska in trgovska hiša. — E. S.

Dvor pri Polhovem gradu. ZSV Ljubljana je dovolil **Mercatorju** gradnjo manjšega trg. lokala na parc. št. 46/3 k. o. Babna gora s pogojem, da ga v tlorisu, gmoti, strešnem naklonu in kritini prilagodi okolju, da so okviri oken in vrat leseni in je fasada pobeljena po starem. — Lastniku **h. št. 16** ob spom. cerkvi smo dovolili le nadzidavo obodnega zidu za 0,5 m, da bo na podstrešju lahko uredil manjše stanovanje. Strešni naklon in kritina ostaneta nespremenjena. — A. B. J.

Erzelj nad Gočami. Spom. najbolj zanimiva skupina stavb je tik pod nekđ. taborom, delno vanj vključena. Zidane, kubično oblikovane stavbe imajo mnoge kamnoseške detajle v poznogotskih oknih in portalih. Datirana portala (1543, 1784) kažeta pribl. čas nastanka tega dela naselja. Skupinica ob vznožju griča je gručastega tipa z nekaj strnjanimi nizi iz zač. 19. stol. Nekatero hišo imajo še posam. poznogotske prvine (h. št. 6). V najbolj z. skupini je najplemenitejša po izročilu samostanu pripadajoča, med vojno porušena stavba z mnogimi kamnoseškimi detajli (profilirana kamnita ograja ganka, kamniti, ob robovih porezani pilastri, ki so nosili strešni napušč, dekorativne železne mreže in kamniti okviri oken (eden z letnico 1795). Tu je etnogr. pomembna tudi h. št. 2 s prvina poznogotskega okna in portalom iz 1853. ZSV Gorica je interveniral zaradi nekaterih neustreznih prezidav. — E. S.

Goče pri Vipavi. Ena najstarejših etnografsko in urbanistično najbolj zanimivih primorskih vasi je gručastega tipa z izjemo nekaj kmetij pred njo v zaprtih dvoriščih. Najbolj dragoceni del vasi je v daljših in krajših nizih vzdolž glavne ceste. Vhodi so večinoma v j., redko v s. fasadah. Od začetka vasi do ž. c. so vzdolžne stranice fasad obrnjene h glavni cesti ali pa k potem, ki tečejo vzporedno s to. V. del vasi ima geometrično nepravilen raster tesnih uličic. Gospodarska splotja so podaljški stanovanjskih v dolžinski osi ali pa tvorijo ključaste ali podkvaste tlorise z dvoriščem, ki v eni stranici večkrat prehaja v pot ali sosedno

dvorišče. Zlasti ob v. stranici vasi pa so nekatera prostrana dvorišča obdana z obsežnimi gospod. poslopji. Tod so značilna kamnita zun. stopnišča in ganki ob 1., včasih tudi ob 2. nadstr., kjer so kašče. Nad stopnišči so večidel zelo izstopajoči napušči, večkrat obarvani z belo rdečimi rombičnimi vzorci na planetah, počivajoči večinoma na lepo profiliranih spirovcih. Znotraj dvorišč so pogosto kamniti vodnjaki, pred fasadami pa kamnite mize in klopi. Lepe kamnite, največkrat s trikotno preklado arhitravirane kolone in portali so večkrat datirani. Poseben urb. kompleks so stavbe v sr. delu vasi d. od ceste, kjer je tudi ž. c. V. od te je več vzporednih nizov povečini zelo nizkih stavb, hramov, pripadajočih domovom v drugem delu vasi, potekajočih od ceste proti S. V teh in v hišnih fasadah so še poznogotski portali, okna, portali s polkrožnim in potlačnim lokom in okna s profiliranim zidcem nad preklado. Poleg tega etnografsko še posebej izstopajo h. št. 1, 9, 10, 19, 16, 21, 22, 25, 23, 27, 37, 45, 50, 54, 68, 57, 58, 83. — ZSV Gorica je predlagal, naj SO Ajdovščina zavaruje vse naselje. — E. S.

Gojače pri Batujah. ZSV Gorica je dokumentiral to staro vas z močno koncentriranimi nizi stavb in več etnogr. tipičnimi hišami in predlagal zavarovanje vsega osr. dela vasi razen gruče že predelanih hiš ob z. delu. Še posebej zanimive so h. št. 4, 5 in 33 (vse z gospod. poslopjem), 6, 7, 10, 14, 22, 23, 24, 27, 29, 40 in gospod. poslopje št. 12. — E. S.

Goričane. ZSV Ljubljana ni dovolil porušnja **h. št. 23**, vpisane med etnogr. pomembne objekte in spom. zaključene ruralne ambiente, in predlagal novo gradnjo, staro stavbo pa bi kupil Slov. etnogr. muzej. — ZSV je soglašal s porušenjem razpadajoče **h. št. 35** (parc. št. 871 k. o. Preska), zanimiva le ambientno kot del manjšega naselja ob gradu. Projektant se bo moral podrediti navodilom ZSV. — Enak primer je **h. št. 37**, ki so jo brez soglasja delno že porušili in začeli zidati novo. ZSV je zahteval popravek načrta: prilagoditev tlorisa, gabarita in strešnega naklona. — A. B. J.

Gozd-Martuljek. Lastnik h. št. 43 jo je hotel prekriti z rdečo zarezno opeko in se skliceval na bližnje hiše. ZSV Kranj je opozoril SO Jesenice in dal navodila za adaptacijo oken. Pred hišo je v zemljo vkopana, s skodlami pokrita klet. — J. Š.

Guncelje pri Ljubljani. Ugotovili smo, da je lastnik spom. zavarovane h. št. 1 (VS X 251) z dovoljenjem SO Šiška, pa brez soglasja ZSV k načrtom že skoraj dogradil novo stavbo. Projekt po obliki ni ustrezal spom. okolju, ki ima predpisan varstveni red I. stopnje (dvokapnica ok. 22°, salonitna kritina). ZSV je pisal SO in lastniku in zahteval naklon 35°. Investitor je navodilo upošteval. — ZSV je izdelal elaborat z valorizacijo in spom. redom ter album fotografij za **zgodovinsko jedro** starih Guncelj. — ZSV je dovolil **gradnjo** hiše na parc. 414 k. o. Stanežiče na robu zavarovanega področja; v gmoti, strešnem naklonu, kritini in tehniki beljenja bo prilagojena okolju, drugačni bodo le detajli fasad. — A. B. J.

Hosta pri Škofji Loki. T. i. Pepetova bajta (VS X 251) je bila pomladi spet prodana, verjetno brez podatkov o spom. lastnostih. Imena novega lastnika še ne vemo. — I. S.

Iška pri Igu. Registrirali smo spom. pomembni Pristavčev mlin, h. št. 11, močno predelan, a z gotško oblikovanim portalom in izredno lepo zidanimi stenami iz obdelanih kvadrov apnenca. Hiša razpada, mlinski mehanizem iz 19. stol. je uničen, enako rake in kolesa. Mlin bi bilo treba zavarovati in morda poudariti oblikovno zanimivejše detajle (>lapidarijska< rešitev). — I. S.

Jamrica na Koroškem. Evidentirali smo večje število izredno lepih lesenih **kašč**, eno celo iz 17. stol. Dokumentirali smo tudi veliko **leseno hišo** iz 1637 z »alpsko« zasnovo (ločena črna kuhinja, čist bivalni prostor) na izrazito dimničnem področju. ZSV Maribor nam je sporočil, da je neki kmet s tega področja spraševal, kako bi **izvozil** v Zah. Berlin leseno kaščo iz 18. stol. Ker je postal pritisk iz tujine močan, bi bilo treba evidentirati vse, tudi premične etnogr. spomenike na Koroškem in jih učinkovito zavarovati. — I. S.

Kleče pri Ljubljani. Pri h. št. 6 je lastnik zgradil po gmoti, strešnem naklonu in obliki neskladno delavnico brez soglasja ZSV Ljubljana, ki je nato zahteval zazelenitev objekta. — A. B. J.

Kobarid. ZSV Gorica je **valoriziral** naselje in zahteval, da adaptacije izvajajo ob soglasju spom. in urb. službe.

Načrti za adaptacijo h. št. 13 (ing. J. Suhadolc) upoštevajo spom. lastnosti stavbe in njeno okolje. Odklonili smo neustrezen načrt za adaptacijo **Volaričeva 8** in **Trg svobode 14** in predlagali ustrežnejšo rešitev. — E. S.

Koroška Bela pri Jesenicah. Za Štefančevo hišo izdelani načrt (VS X 251) je zasebni gostilničar sprejel, pa se umaknil na pritisk občine. Železarna hoče namreč na tem mestu zgraditi drugi samski blok in v zameno izdelati maketo hiše. Spom. služba je protestirala, saj je bilo v tej občini uničenih že obilo dragocenih spomenikov ljudske kulture. — I. S. in J. Š.

Kranjska gora. Necd. gostilna pri Petacu, h. št. 25, last A. Oitzl in Podjetja za urejanje hudournikov, Ljubljana, Tobačna 1, je bila prezidana z nasl. pogoji: Na dvoriščni fasadi se obnove ganki v sedanjih obliki z enakim okrasjem v 1. nadstr., ponove pa v pritl. Dovolji se 25 cm kamnit zidec vzdolž vse fasade. V osi 1. nadstr. in pritličja se namesto zamreženih oken vstavijo vrata, zazidani okni v osi pa prebijeta. Vrata bodo enaka sedanjim v 1. nadstr., le za 10 cm večja od normalnega profila, okna enaka tem v 1. s. nadstr., dovolijo se okenski montažni okvirji za zimo. V fasada je nespremenjena, okna se izenačijo s temi 1. nadstr. s. fasade, ostanek dvoriščnega loka se ohrani. S. (cestna) fasada je nespremenjena. Vhodna vrata v dela se zazidajo do sp. črte oken, vstavi se fingirano polnilo obočnih vrat z vzorcem vrat j. fasade v sp. delu do višine oken, zg. del se zastekli v dosedanjem vzorcu, le da leseni del dobi obočni profil. Vrata v dela so že izdelana, neprimerna, ko bodo izrabljena, bodo nova morala biti enaka drugim. Okna se obnove takšna, kot so v 1. nadstr. s. fasade, v pritl. pridejo mreže z j. fasade, pobarvane z motnim črnim železnim lakom. V 1. nadstr. polkna ostanejo. Za okna z. fasade velja isto kot za druga, trodelno okno se nadomesti z dvodelnim, prebije se okno na dvoriščno stran, oz. naj trodelno okno nadomestita 2 dvodelni okni z zidcem v osi okna v 1. nadstr. Na strehi ostanejo skodle oz. se dovolijo cementni ravni strešniki. Fasade so svetlo sive, okna in vrata belo obrobljena. Okras nad glavnimi vhodnimi vrati mora strokovnjak obarvati s prvotnimi barvami. Vse lesene dele je treba prevleči z vrelim lanenim oljem, nato pa s posebnim varovalnim premazom Ju-

Goričane h. št. 23. —
Foto A. Bar
Goričane, maison
No 23. —
Photo A. Bar

boflor. Okna in polknice so rdeče rjave. — Skladiščna stavba ob hlevu se nadzida, kot je bila pred porušenjem. Streha hleva s skednjem se potegne do končnega, zdaj nepokritega zidu. Nad skladišči se potegne železobetonska streha do širine hleva in opre na zidane nosilce, ki stoje v enakih razdaljah kot pri hlevu. Streha se prekrije kot pri hiši. Strešni opaž se ponovi enako temu na z. hišni fasadi. Okna naj bodo enako velika kot na hiši, le brez polken. Na skladiščih se obnove železne okenske lopute. — J. Š.

Kranjska gora — Srednji vrh. Tur. društvo Kranjska gora je dalo pobudo za obnovo znamenja na njegovem področju ter pritegnilo KS Kranjska gora, ZSV Kranj, Župni urad Kranjska gora in lastnike znamenj. Obnova znamenj se je pričela 1966 in se bo nadaljevala. Za znamenje pri cerkvi v Kranjski gori je bil izdelan odlitek Miklavža v aralditu; to je proti padavinam itd. zelo odporna masa, izdelek CIBE iz Basla. Poznogotski leseni Miklavž je imel precej sidrišč, vendar ne toliko, da ne bi bilo možno izdelati klejnega kalupa, v katerega je študent AUU J. Štefe, s čopičem nanašal araldit SV 410, zmešan s trdilcem Hy 410. Da se araldit ni prilepil na klejni negativ, ga je bilo treba pred tem premazati s Trennmittel q Z 113. — To je bil prvi takšen poizkus pri nas, medtem ko v tujih spom. službah araldit močno uporabljajo tako za dviganje mozaikov kot za izdelavo ko-

pij. Pri premazu z aralditom, zlasti v debelejših plasteh, se razvija močna ekso-temnična reakcija, z visokimi temperaturami, zato ga je treba nanašati večkrat v tanjših plasteh. Po vsakem premazu je treba počakati, da araldit zatrdi toliko, da se še pozna odtis prsta. Z aralditom so možne tudi naknadne retuše. Poizkus aralditne kopije je v celoti uspel. ZSV Kranj je prospekte CIBE posredoval ZSV v Zadru, ki bo araldit uporabil za dviganje mozaikov. — J. Š.

Križ pri Tomaju. Valorizirali smo naselje in zapisali etnogr. objekte. — E. S.

Kropa. Načrt za adaptacijo za h. št. 67 (J. Ažman) je po navodilih ZSV Kranj izdelal ing. F. Klavora. — J. Š.

Lisca pri Celju. Že skrajno ogroženo h. št. 1 bo lastnik prezidal. ZSV Celje je ugotovil, da je sicer v osnovi baročna, a so te prvine premalo pomembne, da bi jih sanacija morala upoštevat. Na dvorišni strani sta v nišah 2 ne posebno kvalitetni baročni plastiki. — I. S.

Ljubljana. ZSV Ljubljana je izdal soglasje k preureditvi delavnice in skladišča v **Eiprovi 19** v stanov. prostore s pogojem, da strešni naklon in kritino prilagodijo okolju. — ZSV je soglašal s preureditvijo gospod. poslopja **Gradaška 6** v stanov. prostore. — Soglašal je tudi z

gradnjo proviz. delavnice na parc. št. 43/1 k. o. Krakovsko predmestje (**Krakovska 13**) in določil velikost, strešni naklon, kritino in oddaljenost od stavbe. Provizorij smo dovolili, ker je gospod. objekt na bližnji parceli prav tako pomaknjen na obdelovalne površine, a bo ob sanaciji Krak. predmestja podrt. — ZSV je skladno z določili Gen. urb. plana soglašal z adaptacijo **Rožna dolina c. III/7** in lokacijo **Rožna dolina c. VI/3**. Brez soglasja je bila zgrajena garaža na **parc. št. IV/20**, ki po obliki ne ustreza, in adaptiran dvoriščni del stavbe na **c. IV/14**. — A. B. J.

Lozice pri Podnanosu. ZSV Gorica je dokumentiral vas in okoliške zaselke in opozoril, da je treba čuvati etnogr. značilnosti h. št. 12, 11, 10, 24, 26, 27, 28, 21, 29, 19, 7, 5, 6, 33, 37, 39, 51, 1, 23 (stara št.), kot tudi na hišo brez št., last M. Merca št. 7. — E. S.

Lože pri Vipavi. ZSV Gorica je evidentiral vse pomembnejše spom. objekte. Vas je že precej spremenjena. Etnografsko zanimive so h. št. 42, 52, 51, 49, 40, 28, 20, 9 in dva stara kamnita ločno **mostiča**, starejši s slovenskim napisom iz 1803 in mlajši iz 1886. — E. S.

Malo polje pri Colu. Ob evidentiranju smo pregledali ta zaselek kot tudi **Kovk**. Vse hiše so bile med vojno porušene, obnovljene pa v netradicionalnih oblikah. — E. S.

Mojstrana, arhitekturna poslikava in deli fresk na Španovi hiši. — Foto O. Zupan

Mojstrana: peinture architecturale et partie de fresques sur la maison Špan. — Photo O. Zupan

Malovše pri Batujah. ZSV Gorica je za regionalni plan ugotovil zvečine še prvobitne etnogr. stavbe, ki jih je treba varovati kot posamezne in kot ambientne vrednote: h. št. 58, 59, 64, 65, 66, 70, 72. — E. S.

Manče pri Vipavi. Ugotovili smo, da je gručasta obcestna vasica že skoraj v celoti izgubila spom. lastnosti. Ohranila se je le kamnita kolona v h. št. 16 iz 1849. — E. S.

Medno pri Medvodah. ZSV Ljubljana je izdal soglasje k gradnji gospod. poslopja pri h. št. 6 s pogojem, da bo oblikovno prilagojeno okolju. — A. B. J.

Mojstrana. Na fasadi baročne h. št. 210 (VS X 253), pri Španu, smo ugotovili 2 barvni plasti. Starejša poslikava (žgana siena in črna) šivanega robu kaže prvotno velikost hiše, novejša iz 2. pol. 18. stol. pa je freska Križanja, ostanek druge freske, sončno uro in 2 napis. Vse smo očistili in utrdili. — O. Z.

Muljava. Sodelovali smo pri izbiri čebelnjaka in lesene kašče za etnogr. dopolnitev **Jurčičeve hiše**. Značilen lesen (kladne stene) čebelnjak je bil odkupljen na Malih Črnelah, enocelična lesena kašča (iz grobo tesanih desk) pa na Vel. Dobravi nad Stično. Čebelnjak je opremljen s kopijami panjskih končnic (scenarij dr. G. Makarovič). — Registrirali smo zanimivo podkleteno leseno dvočelično **kaščo pri h. št. 5**, v kateri so stanovali hlapci. Silhuetna »balustrada« na majhnem zun. stopnišču pred vhodom na zatrejni fasadi je vpliv alpskega prostora. Ta t. i. »Krvjavljeva hišica« je verjetno iz 1. pol. 19. stol. — I. S.

Nadanje selo pri Pivki. Velika domačija z mlinom in žago kaže postopno rast od skromnega »enotnega doma« (1696) do velikega dvora z razgibano produkcijsko strukturo. Rast blaginje izpričujejo datirani objekti: mlin 1711, žaga 1725, nova stanov. hiša 1727 in več objektov iz 19. stol. Poleg tega vidimo renesančno vplivane »pomolne« motive, izredno lepo klesane okenske okvire in bogate kovane mreže. — Vse je v slabem stanju. Slamnata streha nad najstarejšim adicijsko komponiranim delom je uničena, enako leseno ostrežje. Zidovi so vlažni, leseni stropovi načeti. Komisijsko smo ugotovili okvirno stopnjo ogroženosti in to, da sodi spomenik v najvišji razred. Denar za obnovo bomo skušali dobiti pri SO Po-

stojna, SPKD in od lastnika. Za uporabo hiše je več možnosti. Mogoče bo lastnik (Jakob Valencič, p. d. Stružnik, h. št. 54) odprl zasebno gostišče, saj leži kompleks ob cesti Postojna—Reka. — E. S. in I. S.

Noše pri Brezjah. Odlično ohranjeni zaselek je dokončno izoblikovala 1. pol. 19. stol. Dominira velik klasicistično pojmovan kmečki »dvorec« pri Kralju, h. št. 3, iz 1840 z izredno lepimi kamnoseškimi deli. Druge hiše so pritlične. Kvandrova h. št. 2 je spomenik 1. kat. — zleknjeno stanov. poslopje s tradicionalnim modificiranim tlorisom in obokanimi prostori. Lastnik J. Mihelič je kljub opozorilom ZSV Kranj prodal izredno bogat portal v baročni tradiciji iz 1802 in kamnite okenske okvire z mrežami vred arh. J. Marinku za letno hišico in dobil v zameno lesena okna in vrata. Isto se je zgodilo z baročno oblikovanimi durmi. Zaradi pomanjkljive spom. zakonodaje intervencije niso zalegle. — Pozornost zasluži tudi h. št. 1, odličen spomenik odmiranja baročne stavb. tradicije sr. 19. stol. — I. S. in J. S.

Obrije pri Šmartnem ob Savi. Dovolili smo lokacije na parc. 219/2, 224 in 230 k. o. Šmartno ob Savi (h. št. 2) s pogojem, da se gradnja prilagodi vaški tipiki in režimu Gen. urb. plana. — Soglašali smo tudi z adaptacijo h. št. 3. — A. B. J.

Orehovica pri Podnanosu. Spom. pomembnejše so h. št. 36, 17, 18. ZSV Gorica je opozoril SO Ajdovščina na adaptacije, ki jih opravljajo brez soglasja spom. in gradb. inšpekcije. — E. S.

Otoče pri Brezjah. Vas na visoki ježi ima še dobro ohranjen obris, več baročno in klasicistično pojmovanih hiš. Surrove adaptacije so pokvarile nekatera kvalitetna poslopja iz 2. pol. 18. stol. Ob robih vasi je več neestetskih novogradenj. — I. S.

Pečovje nad Štorami. Na željo lastnika si je ZSV Celje ogledal kapelico, ki jo je koncem 19. stol. postavil A. Holobar v spomin na izdelovanje mlinskih kamnov in ima etnogr. zanimivo leseno plastiko Križanega. Zaradi spominke narave bi je ne kazalo prepustiti propadu. — I. S.

Petkovec nad Logatcem. Pri topografiranju smo registrirali odlično h. št. 2, pri Šribarju, v današnji obliki iz 1802. Zasnova je starejša, grebenasti oboki v čumnati in shrambi govore za 1. pol. 17.

Nadanje selo, fasada domačije pri Stružniku. — Foto I. Sedej

Nadanje selo, façade de la maison Stružnik. — Photo I. Sedej

stol., nakar so jo z močnimi pobudami tradic. baročne oblikovnosti preuredili v okusu kmečkega klasicizma. Kamnoseški deli so kraško strogi. Bolj slikoviti izrezljani strop v hiši spominja na poznogotske meščanske stropove. Ob hiši je zidan mlin. Lastniki nameravajo hišo spremeniti, najprej seveda okna. — I. S.

Planina nad Vipavo. Naselje je razdrobljeno v več zaselkov, slikovito vkomponiranih v pokrajino. V elaboratu je ZSV Gorica poleg zgodov. razvoja posebej poudaril etnogr. značilne in ohranjene h. št. 25, 19, 30, 32, 41, 43, 61, 57, 65, 60, 59, 58, 76, 74, 88, 96, 94, 95, 105, 106. Gradb. inšpekcijo SO Ajdovščina smo opozorili na varstvo arhit. in ambient. vrednot vasi. — E. S.

Podbreg pri Podnanosu. Ob Močilniku, prek katerega vodita 2 kamnita ločna mostiča, stoje hiše z močnimi temelji iz velikih kamnitih klad, razen ene krite že vse s korci. Etnogr. značilne so h. št. 20, 6, 7, 17, 39, 34, 33, 22. — E. S.

Podgrič pri Podnanosu. ZSV Gorica je dokumentiral in valoriziral vas in opozoril zlasti na h. št. 17, 20, 18, 19. ZSV ni soglašal s prezidavo h. št. 11, zato je SO Ajdovščina izdala odločbo s spoim. zahtevami. — E. S.

Podkoren. Lastnica h. št. 11 M. Berce je želela pridobiti sobo v nadstropju. ZSV Kranj je dal navodila: zdaj le opaženo str. steno naj obdela v lesu, z lesenim gankom in opažem, tako da se

gank poveže z zg. opažem na obeh straneh v lino, ki je na sredi povezana z nosilnim stebrom. — V spom. zavarovani h. št. 66 je ZSV dovolil notr. prezidavo sanitarij med kamro in kuhinjo in obnovo stropov. Priporočil je, da ohranijo peč z lesenim opažem. — J. Š.

Podkraj pri Colu. ZSV Gorica je valoriziral gručasto naselje, katerega glavni del obdaja manjši trg pred ž. c., strnjene in osamljene skupine pa slede cesti. Zvečine že močno predelane stavbe so inačice osrednje slovenske hiše, oblike portalov in profilirane grede nad okni pa so kraške reminiscence. Na betonske prein dozidave so vplivale bližnje italijanske vojaške stavbe. ZSV je dal ustrezna nadodila. — E. S.

Podnanos. ZSV Gorica je za reg. plan valoriziral vas, ki je kot celota spom. pomembna. Cesta in hudournik Močilnik jo delita na 4 dele. Prek potoka vodijo lepi kamniti ločni mostiči. Starejši del z manjšim in večjim trgov je okrog ž. c. Fasade so ohranile poznogotske detajle. Nekatere hiše bi bilo treba utrditi. Spom. so še posebno zanimive h. št. 54, 55, 12, 10, 7, 41, 26, 17, 67, 61, 69 in »Zajčji grad«. SO Ajdovščina smo opozorili na prezidave in nove gradnje. — E. S.

Podraga pri Podnanosu. Valorizirali smo vas, ki je ohranila še mnoge etnogr. značilnosti, čeprav so že marsikaj, večkrat neustrezno prezidali. Spom. pomembne so h. št. 52, 29, 28, 40, 23, 18, 14. ZSV Gorica skuša preprečiti odstranjevanje značilnih kamnitih kolon. — E. S.

Pohorje. Z denarjem SPKD smo podrobno dokumentirali več ko 10 dimničnih hiš. Skušali bomo izdelati načrte za sanacijo in usposobitev za stanov. ali počitniška bivališča. Ker za rešitev znane Dravčaherjeve dimnice (VS IV 74—84) potrebnih 15 milijonov st. dinarjev ni, bi jo bilo treba prenesti in obravnavati kot skansen. Študijo bomo razširili in podrobno obdelali pojav dimnic pri nas v geografski in časovni razsežnosti, in sicer z etnološkega in likovnega vidika s temeljitimi primerjavami z avstrijskim gradivom. — I. S.

Polhov gradec. ZSV Ljubljana je dovolil gradnjo ustreznega prizidka k h. št. 22. — Pri ogledu terena smo ugotovili, da hoče lastnik h. št. 40 v spom. okolju nadzidati obodni zid, zamenjati ostrežje

in spremeniti strešni naklon. ZSV ga je opozoril, da mora biti novi naklon najmanj 37°. — Gozdno gospodarstvo ni ustreglo naši prošnji, da oprosti lastnico h. št. 35, etnogr. spomenika, davka na razrez lesa, čeprav bi obnova zelo oslabele hiše v zgodov. gradivu terjala izredne stroške. — A. B. J.

Potoče pri Vremah. Med vrsto močno spremenjenih hiš smo ugotovili tudi spom. pomembne h. št. 27, 26, 24, 14, 17, 33, 36, 35, 10. in jih predlagali za zavarovalni postopek. — E. S.

Predjama. Z novimi temelji in novo fasadno steno smo Vrbarjevo hišo (VS X 254) statično rešili. Pri podiranju dotrajanih sten smo našli kamnit okenski okvir, ki dokumentira »baročno« gradb. fazo, in ga vzdali ob hlevskem vhodu kot slepo okno (lapidarijska rešitev!). 1967 se bodo dela nadaljevala po načrtu. — I. S.

Preska pri Medvodah. ZSV Ljubljana je soglašal z lokacijo na parc. št. 41/4 k. o. Preska, s tem, da bo zunanost hiše prilagojena okolju. — Dovolili smo prezidavo h. št. 12 po popravljenem načrtu, ki prvotno ni upošteval spom. predpisov. — A. B. J.

Rateče. Nekaj kamnitih blokov na Beneševih podobah še stoječega vaškega vodnjaka je pri kamnoseku Vurniku, zato je ZSV Kranj predlagal KS Rateče, naj ga spet postavijo. — J. Š.

Ravne nad Črničami. Spom. najzanimivejši je sr. del vasi, kjer stoje hiše ob poti ali pa v krajših strnjenih nizih na terasah, ki padajo od S proti J. Večina jih je enonadstropnih s podstrešnim delom, ohranjenimi zidanimi ali lesenimi ganki in zun. stopnišči, pod katerimi so vhodi v pritl. stanov. in gospod. prostore. Tudi v zaselkih Ušaji in Slejkoti je še nekaj zanimivih hiš. Evidentirali smo h. št. 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17. — E. S.

Rečica ob Savinji. Lastnik Tavčarjevega hrama, redke ambiciozne trške renesančne stavbe (16. stol.) na Štajerskem, je vzdal tridelno okno. — I. St.

Ribnica na Dolenjskem. ZSV Ljubljana je obdelal spom. območje v zgodovinskem jedru (glede na urb. ureditveno območje, ki ga pripravlja Agrobiro). — A. B. J.

Robanov kot. ZSV Celje je soglašal s prezidavo in obnovo stavbe na parc. št. 666/1 k. o. Solčava ob cesti v Logarsko dolino s pogojem, da bo imela dvodelna okna in pravi naklon strehe. — I. St.

Sanabor pod Nanosom. Vas leži ob strmi cesti na Nanos in je s svojimi kubusi, zamiki in različnim gabaritom izredno slikovita. Na robu so izjemoma tudi osamljene hiše, ki jih obdajajo zaprta dvorišča z lepimi kolonami. Prezidave so redke in malo vidne. Spom. zanimive so zlasti h. št. 5, 6, 8, 13, 18. — E. S.

Savljje pri Ljubljani. ZSV Ljubljana je soglašal z gradnjo na parc. št. 968 k. o. Ježica (h. št. 26) in št. 778 k. o. Ježica (h. št. 64), s tem da mu bodo dali v odobritev še načrte. — A. B. J.

Selca v Selški dolini. ZSV Ljubljana ni dovolil porušenja baročne h. št. 82 in tudi pritožba lastnice je bila rešena negativno. Komisija je določila novo lokacijo oz. gradnjo prizidka ca. 8 × 8 m v podaljšku strešnega slemena, ki se bo v obliki moral prilagoditi okolju. — Soglašal je s porušenjem pritlične h. št. 37, ki je v slabem stanju, neprimerna za prezidavo in kljub starosti spom. ne posebno pomembna. Načrt nove stavbe bo moral odobriti ZSV. — A. B. J.

Selo pri Batujah. Vas se zgosti ob cerkvi, kjer so tudi najstarejše stavbe z ostanki poznogotskih oken, izstopajočimi napušči in kamini. Najbolj zanimive so h. št. 51, 52, 53, 54 (vse v nizu), 12, 20, 21, 25, 27, 28, 33 (»grad«), 35, 46, 44, 60, 63, 65, 72, 78, 83, 84, 87, 90, 91. — E. S.

Skomarje pri Zrečah. ZSV Celje je z odločbo zavaroval Vodovnikovo domačijo, staro ofersko hišo iz 18. stol., kjer je živel pohorski ljudski pevec. Neambiciozno pohorsko hišo nadhlevskega tipa v edini pohorski vasi, ki je v glavnem še prvobitna in bi lahko bila zanimiva protiutež novemu turist. naselju na Resniku. Lastnik jo hoče podreti in zgraditi psevdomoderno podružnico svoje gostilne. Na njegovo pritožbo je bila naša odločba razveljavljena. Objektivne možnosti varovanja čedalje redkejših etnografskih spomenikov so vedno manjše. — I. St.

Skrilje v Vipavski dolini. ZSV Gorica je priporočil spom. red za etnogr. značilne h. št. 11, 23, 24, 26, 30, 27, 35, 49, 58, 62, 65, 46. — E. S.

Slap pri Vipavi. ZSV Gorica je dokumentiral in valoriziral vas z več etnogr. zanimivimi hišami, zlasti št. 73, 72, 39, 30, 29, 9, 10, 13, 20, 50. — E. S.

Sneberje pri Ljubljani. ZSV Ljubljana je dal soglasje k že zgrajeni h. št. 90, parc. št. 828 k. o. Zadobrova, ker je prilagojena okolju. Dali smo navodila za obdelavo še nedokončane fasade. — A. B. J.

Sp. in Zg. Hrušica pri Ljubljani. ZSV Ljubljana je soglašal s prezidavo Sp. Hr. 7 in z lokacijama Sp. Hr. 6 in Zg. Hr. 53, s tem da načrte dobi v pregled. V Zg. Hr. 55 je bil prizidek zgrajen brez predhodnega soglasja. — A. B. J.

Sp. Idrija. Za urb. načrt je ZSV Gorica valoriziral naselje in dokumentiral etnogr. pomembnejše hiše, med katerimi izstopata št. 80 (Kendova) in 68. Sporazumno z urbanisti smo določili zelen, nezazidljiv pas okrog Kendove kmetije. Strožji spom. red velja tudi za okolje ž. c. Vaščanom smo svetovali, kako naj izbirajo barve fasad in kako s prezidavami starejših hiš. — E. S.

Srednji vrh. Ovčji hlev F. Hlebanje pri zavarovani h. št. 9 lahko obnovijo s tem, da ga podzidajo pod nosilnim okvirom (2 gredi ena vrh druge) in obnovijo leseni opaž v sedanji obliki. — ZSV Kranj je zahteval, da gradb. inšpektor ustavi dela na h. št. 17 (last F. Robiča), ki so jo z neustreznimi okenskimi odprtini razvrednotili. — J. Š.

Srpenica pri Kobaridu. ZSV Gorica je nasprotoval gradnji proizv. hale podjetja Kreda, ker lokacija in oblike ne ustrezajo okolju. Rep. sekretariat za urbanizem se je skladno z našim mnenjem pritožil na SO Tolmin. — E. S.

Stara Loka. Kljub izčrpnim navodilom ZSV Ljubljana 1. načrt nove stavbe na mestu porušene št. 8 (VS X 255) ni bil sprejemljiv, drugi pa je bil prilagojen okolju le po gmoti in tlorisu. Poenotiti smo morali 9 različno velikih oken, popraviti obliko vhodnih vrat in strešni naklon. — ZSV ni mogel dovoliti porušenja h. št. 13, ker še ni izdelana valorizacija in spom. red tega območja, pač pa jo bodo lahko prezidali po naših navodilih. — Soglašali smo z načrtom za predelavo gosp. poslopja na parc. 1/1 k. o. Stara Loka v slikarski atelje kiparja A. Logondra. — A. B. J.

Škofja Loka. Po komisijskem ogledu je ZSV Ljubljana soglašal s porušenjem h. št. 23 v Puštalu, ker so se pred leti z železnimi traverzami podprte obodne stene spet nagnile. ZSV je dal izdelati načrt nove stavbe Arhitekturnemu biroju Ljubljana. Upoštevati mora spom. red in okolje puštalskega gradu. — A. B. J.

Smartno ob Savi. ZSV Ljubljana je soglašal s prezidavo gospod. poslopja št. 45 in z lokacijami št. 25, 35, 45 ter na parc. 45/3 k. o. Smartno ob Savi. Načrti, ki jih bo odobril ZSV, bodo prilagojeni vaški tipiki. — A. B. J.

Stanjel. ZSV Gorica je sprožil uradni postopek proti lastnikom h. št. 34, 5, 12 a, 10, 15, 20, 25, 6, ki za neprijavljene prezidave niso imeli soglasja ZSV. — E. S.

Stomaž pri Ajdovščini. ZSV Gorica je evidencialni etnogr. zanimive h. št. 37, 29, 23 in gradb. organom priporočil ustrezen spom. red. — E. S.

Sturje pri Ajdovščini. ZSV Gorica je valoriziral to zadnjo vas nekđ. Kranjske, ki jo je potok Hubelj ločil od Primorske. Z novim urb. načrtom postaja del Ajdovščine in ji groze zazidave. Spom. pomembna ambienta sta **središče** vasi z večjim, nepravilno oblikovanim trgov, ki se z ozkimi grli izliva v krajše in daljše uličice s slikovito zalomljenimi fasadami, in skupina stavb okrog ž. c. Spom. pomembna je tudi **Slomškova ul.:** sklenjen niz stavb z različnim gabaritom in značilnimi arhitekt. detajli (kamniti okviri odprtín, kamnite konzole, močno izstopajoči leseni napušči in ganki, zaprta dvorišča s kamnitimi kolonami). V dvorišče h. št. 8 in 10 vodi imenitna kamnita kolona z geometr. vzorci in stiliziranimi rožami ter masivnim temenskim kamnom v obliki moške glave, pokrite s čepico. Spom. značilnejše stavbe so še v 2. pol. 19. stol. pozidane h. št. 1, 2, 6, 10, 11 v **Štancarjevi ul.** Valorizirali smo vse stavbe naselja in predpisali strog nadzor prezidav. V **Idrijski št. 19** smo odkrili kamnit figuralni sklepnik (sv. Boštjan), ki smo ga tako kot sosednega (sv. Peter) zavarovali kot lepi kraški plastiki z zač. 16. stol. Goriški muzej bi ju želel odkupiti. — E. S.

Tomačevo pri Ljubljani. ZSV Ljubljana je soglašal z gradnjo stanov. hiše na parc. št. 1246 k. o. Stožice; ni pa dovolil gradenj na parc. 1126 in 1127, ki bi bila zunaj strnjenege naselja. Presoja zazid-

ljivosti teh površin bo možna šele, ko bo razmejeno rekreacijsko območje ob Savi. — A. B. J.

Ustje pri Ajdovščini. Prva med vojno požgana vas na Primorskem se je bistveno spremenila. Med le redkimi ohranjenimi etnogr. hišami so nekatere v zelo slabem stanju, zlasti h. št. 17, 11, 10, 14. Prizadevamo si za obnovo. — E. S.

Vaše pri Medvodah. ZSV Ljubljana je soglašal z lokacijo na parc. 870 k. o. Preška, zavrnil pa načrt stavbe s tlorisom ca. 9 × 9 m in zahteval podolžen tloris in dvokapnico z naklonom vsaj 35°. Pred izdajo gradb. dovoljenja mora investitor predložiti načrte v potrditev. — A. B. J.

Velike Žablje pri Ajdovščini. ZSV Gorica je valoriziral etnografsko zelo značilno naselje. Posebno zanimive so h. št. 22, 54, 56, 57, 1, 2, 5, 20, 17, 8, 79, 77, 68, 73 in 71. Predloge za zavarovanje smo poslali SL Ajdovščina. — E. S.

Vipavska dolina in Kras. ZSV SRS je nadaljeval zbiranje topografskih podatkov o etnogr. spomenikih. Prve rezultate bomo uporabili za varstveni režim na Krasu (skupaj z naravovarstveno službo). — Ohranjanje kmečke arhitekture je čedalje težavnejše, neustreznih adaptacij je vse več. — I. S.

Vipava. ZSV Gorica je dokumentiral naselje in predlagal SO Ajdovščina kompleksno zavarovanje. Še posebej smo dokumentirali h. št. 238, 239, 237, 236, 235, 232, 233, 234, 230, 202, **most** čez Vipavo, kompleks Tabora s h. št. 219, 227, 223, 220, 221, 211, 212, 209, 207, 204, 210, 213, 208, 206, 203, 187, 188, 189, 196, 197, 198, 180, 169, 167, 165, 164, 163, 160, 158, 156, 168, 166, 161, 162, 159, 157, 155, 65, 64, 62, 60, 78, 59, 58, 57, 56, 55, 54, 51, 50, 11, 16, 17, 18, 19, 39, 30, 28, 71, 72, 74, 89, 92, 190, 150, 149, 151, 100, 126, 247, 122, 129. — Sodelovali smo pri izbiri lokacije za prizidek **Malega semenišča.** — Dovolili smo spremembo odprtín v fasadi **župnišča**, ki bo obnovila nekđ. stanje. — Posneli smo 30 min. 16 mm črno beli **film** za dokumentacijo in propagandno gradivo. — E. S.

Vipavski križ. ZSV Gorica je izvršil popolno dokumentacijo in valorizacijo tega spomeniško zavarovanega naselja in predpisal spomeniško varstveni red. Skupina študentov arhitekture pod vodstvom ing. arh. T. Bitenca je urbanistično in arhitekturno dokumentirala naselje in

pripravlja elaborat, ki bo podlaga nadaljnega urejanja. — Ing. Bitenc in Suhadolc sta sodelovala pri ureditvi **Batove hiše** št. 81 za gostilno. — V sodelovanju z ing. Bitencem smo dali navodila za adaptacijo etnogr. značilne **h. št. 76** in nadzorovali tudi druge. — Priporočili smo obnovo **pogorele stavbe** na trgu v prejšnji obliki in s korčasto kritino. — E. S.

V naselju se je postavila vrsta zahtev za razširitev stavb in povečanje oken. Ker gre za kompleksni spomenik, bi bila potrebna pretehtana in dokumentirana študija o možnostih za prilagajanje stare arhitekture novim stanovanjskim zahtevam. — I. S.

Visoko pri Škofji Loki. Novi lastnik M. Sinkovec iz Čabrač v Poljanski dolini, bo v pritličju uredil gostinske prostore, v 1. nadst. pa po izselitvi strank Tavčarjevo spominsko sobo in sobo slikarjev, na podstrešju pa sobe za goste. Načrte (ing. arh. T. Mlakar) mora potrditi ZSV Ljubljana. — A. B. J.

Višnja gora. ZSV Ljubljana je soglašal z adaptacijo pritlične h. št. 90, ki je zunaj strnjenega naselja, s pogojem, da upoštevajo predpisani strešni naklon, kritino, obliko okenskih odprtin in tehniko beljenja fasade. — A. B. J.

Višnje pri Colu. Pri topografskem pregledu smo ugotovili, da ni spomeniških kvalitet. — E. S.

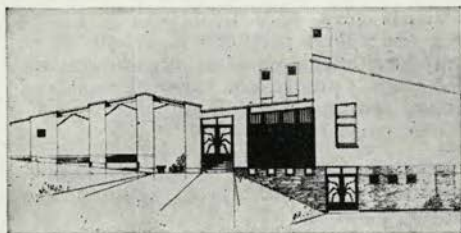
Volče. ZSV Gorica je pri SO Tolmin zahteval, da bolje nadzorujejo adaptacije hiš, saj je gradb. inšpekcija brez soglasja ZSV dovoljevala tudi neustrezne, katerih posnetke smo poslali SO. Opozorili smo tudi medobč. urb. inšpekcijo. — E. S.

Vrba. Brez posveta s spom. službo so postavili neprimerno **avtobusno postajo**. ZSV Kranj je zahteval, da jo KS Zirovnica vsaj zazeleni. Urediti bi morala tudi **vaški vodnjak** s kamnitim koritom za nekd. zajemanje »na kozo«, še ohranjeno v ljudskem izročilu in v Beneševi risbi Vrbe. KS naj bi poskrbela tudi za odstra-

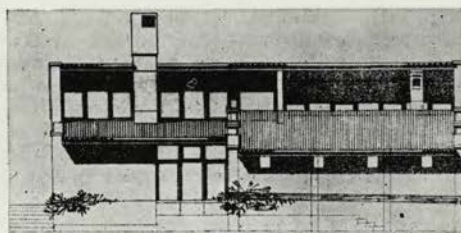

Kobdilj pri Stanjelu, h. št. 50 in kaminska spahnjenca. — Foto I. Sedej

Kobdilj près Stanjel, maison No 50 et cheminées caractéristiques. — Photo I. Sedej

Zali log, načrt s. in z. fasade Kulturnega doma
Zali log, façades nord et ouest de la Maison de la Culture

nitev ropotarnice pri h. št. 26 (R. Prešeren) v neposredni bližini lipe s kamni. — Elektro Kranj, distr. enota Žirovnica, bo do pomladi 1967 na svoje stroške osvetlila z diskretnimi reflektorji cerkev sv. Marka, Prešernovo r. h. in lipo s kamni, po vasi pa med drevje ob poti postavila električne svetilke na lesenih drogovih s starimi senčniki. Vsa napeljava bo speljana po kablu, prižiganje in ugašanje pa urejeno z avtomatom na foto celico. To je prvi poizkus primerno osvetliti staro vaško jedro. — Lastnik bivše gostilne pri Kralu, h. št. 24, je hotel dovolj velika okna zamenjati s še večjimi na rolete. ZSV Kranj je zahteval enako velika okna in obnovo fasadnih detajlov v sedanji izvedbi. V sicer primerna okna hoče lastnik vzdati kamnite police, v nasprotju z odobrenim načrtom pa je v osi vrat v nadstropju vzdal balkonska vrata. — J. Š.

Vrhnika. ZSV Ljubljana je izdal soglasje k urb. projektu Vrhnike (Projekt. atelje iz Ljubljane) z nekaterimi popravki: zavarovano področje ob cesti med Mantovo in Mlečno restavracijo mora ostati nezazidano, ker bi mešana gradnja zastirala pogled s ceste na mesto; predel ob stiku cest med Viljčevo, Idrijsko in Staro cesto je treba obravnavati s posebnim pogledom na prehod v stari del naselja Ob potoku; pri sanaciji in adaptaciji starega dela naselja mora sodelovati ZSV. — A. B. J.

Vrhpolje pri Vipavi. Vas se deli v 3 gruče. Starejši del je bolj ali manj pravičen pravokotnik z vzporednimi ozkimi uličicami od glavne ceste proti Z, ki oblikujejo 6 dolgih stavbnih nizov z značilnimi, deloma obokanimi podvozi. V fasadah so še stare okenske odprtine s pogosto še profiliranimi zidci nad preklado. Med več starimi portali sta 2

poznogotska, 2 rustikalno oblikovana iz 2. pol. 18. stol., rustikalno oblikovana velika kolona, ki vodi na dvorišče h. št. 6, ki ima v temenskem kamnu grb, križ in kelih ter letnico 1779. Vse okolje je spomeniško. Z novejšo skupino ga povezuje vrsta stavb ob glavni cesti, med katerimi so pomembnejše h. št. 18, 17, 51. — E. S.

Vrtovin. Vrsta zaselkov je ohranila prvotnejšo podobo: kamnita zun. stopnišča, leseni ganki na arkadnih lokih ali lesenih stebričih, močno izstopajoči napušči z rdeče belimi planetami, na gankih leseni rezljani ali kamniti klesani stebriči. Zlasti dragocena je okolica cerkve in h. št. 11, 37, 39, 40, 71, 63, 61, 47, 48, gosp. poslopje h. št. 52, h. št. 81, 78, 85, 87, 115, 113, 118, 100, 97 in 95. — E. S.

Zali log. ZSV Ljubljana je soglašal z načrtom za kult. dom (VS IX 260), ki ustreza g. gmoti, strešnem naklonu, kritini in nadrobnostih. — A. B. J.

Zemona pri Vipavi. H. št. 3 in 4 iz sr. 18. stol. sta etnogr. pomembni. — E. S.

Zg. Gorje. ZSV Kranj je odobril adaptacijo h. št. 20 (P. Rozman) po predloženem načrtu. Gradb. inšpektor SO Radovljica je gradnjo ustavil, ker ni bila skladna z načrtom — tik nad kamnitim portalom z letnico 1703 so postavili betonski balkon! — J. Š.

Zg. Jezersko. ZSV Kranj in ZSV SRS sta z denarjem SO Kranj (SPKD je vlogo zavrnil) nadaljevala obnovo Jenkove karsarne. Do konca je bilo »na koroški način«
prekrito novo ostrešje, čela str. fasad so opažena, podstrešni gank obnovljen, novi stropi v sz. delu stavbe izdelani, v 1. delu pritličja pa urejeni prostori za lastnikovo kaščo, ker je v 1. nadstr. prostor s podpisi potnikov izpraznjen, da

se bodo restavr. dela nadaljevala. Fitopatolog ing. I. Prezelj je preiskal vzorce hišne gobe, ki se je pojavila, in dal navodila za odstranitev. 1967 bodo dela končana, Gorenjski muzej pa bo hišo opremil, da bo odprta javnosti. — O. Z.

Ker SPKD ni dal denarja, smo dela na Jenkovi kasarni nadaljevali v omejenem obsegu. Uredili smo stropce v bivalnem delu. Lastnik je preselil kaščo v sp. izbo, tako da je nadstropje prazno. S kemičnimi sredstvi smo uničili leseno gobo. Precej stropnih desk, starih 4 stoletja, ki so bile dolga leta na dežju, je bilo še uporabnih. — I. S.

Zg. Novaki pri Cerknem. Ob topografiranju smo registrirali odlično ohranjen kmečki dvorec iz zadnjih desetletij 18. stol. Med vojno požgana enonadstropna zgradba je ohranila značilnosti ambiciozne kmečke baročne arhitekture: odlična bifora v nadstropju, zamrežena baročna okna, 2 skromnejša portala na zadnji široki fasadi, tektonski rdeči šivani robovi in 4 naslikana baročna okenca. Ob uničenem portalu je vzdian klasicistično oblikovan vodnjak z vklesano letnico 1866. Terminus a. q. za datacijo veže je veliko kamnito korito v veži z letnico 1817. V prehodni veži sta težki križni obok in kaminsko kurišče. »Gotsko« pojmovani strop v sp. in zg. »hiši« ima dva prečna trama. Gospodarski del je banjasto obokan s sosvodnicami z vršički (17. stol.). Ker nameravajo lastniki »popraviti« ta spomenik prve kategorije, bi bilo treba izdelati sanacijski program in načrte. Glede financiranja se bomo povezali z ZSV Gorica. — I. S.

Zg. Zadobrova. ZSV Ljubljana je odobrila adaptacijo h. št. 151 in že zgrajeno h. št. 170 na parc. 53 k. o. Zadobrova, ker je v masi in strešnem naklonu prilagojena okolju. Po obliki neustrezna h. št. 48 na parc. 122 je bila zgrajena brez našega soglasja. — A. B. J.

Žapuže pri Ajdovščini. Po vojni je bila vas močno spremenjena in je spom.

pomembnejša le h. št. 28 s porušeno veliko kolono iz 1792. Priporočili smo lastniku, da jo znova postavi na nekdo. mesto. — E. S.

Železniki. ZSV Ljubljana je odobrila nadzidavo pritlične že adaptirane h. št. 127 in adaptacijo h. št. 89, ki upoštevata naša navodila. — Udeležili smo se javne razprave in komisijskega ogleda, ki sta ga sklicali SO Škofja Loka in KS Železniki v zvezi z zazidljivostjo posameznih predelov v **Železnikih in Češnjici** (VS X 256): Klanferca. Na Škofinah v grapi Dašnice, Na logu in Ob Plavžu. Ob Plavžu bi lahko stale 3 stavbe, ki bi se po gmoti, strešnem naklonu, kritini in tehniko beljenja fasad strogo podredile ambientu — vendar je dvomljivo, ali bo zasebnik finančno zmožen zgraditi tako velik in spomeniško zahteven objekt. — A. B. J.

Ljudske freske. V zvezi s pripravami na sondiranje slovenskega ljudskega stenskega slikarstva smo izpopolnili kartoteko ljudskih fresk, registrirali in valorizirali pribl. 20 novih najdb. Najzanimivejša je ljudska delavnica, ki je delovala ok. 1800 deloma v Bohinju, največ pa na loškem ozemlju in Cerkljanskem z najbolj z. najdbo iz Čepovana. Mojstra ali delavnico bi morali raziskati, ugotoviti število ohranjenih fresk, jih restavrirati in utrditi, najbolj ogrožene, a odlično ohranjene freske na kmečki hiši v Podgori pri Gorenji vasi, pa bi sneli. — I. S.

Izvoz etnografskih predmetov. V zvezi z izdajanjem izvoznih dovoljenj smo imeli precej ogledov. Najpogosteje izvažajo kmečke skrinje, nekaj je bilo slik na steklo, podob in drugih uporabnih predmetov. Ker se fond ljudske umetnosti v zadnjih letih silno krči, bi bilo dobro sklicati posvetovanje etnografov, kjer bi določili vrste spomenikov, ki jih je treba brezpogojno zavarovati (slike na steklo, svetila, panjske končnice, skrinje itd.). — I. S.

SPOMENIKI LJUDSKE REVOLUCIJE

AVTORJI:

A. V. — Andreja Volavšek
E. S. — Emil Smole
I. S. — Ivan Stopar

O. Z. — Olga Zupan
V. K. — Vlasto Kopač

Besnica, Bitnje, Crngrob, Čepule, Jošt, Mohor, Pševo, Špičasti hrib. Po naročilu ZSV Kranj je petčlanska skupina pod vodstvom M. Prešerna iz Gorenjskega muzeja izdelala topografijo spomenikov NOB s skicami, popisi in fotodokumentacijo obeležij NOB. — O. Z.

Celje. 1965 je bil javnosti odprt preurejeni Stari pisker (VS IX 261). Notranjščina nekdanje mučilnice in dvorišče talcev sta bila spominsko urejena. Del niso izvajali po odobrenem načrtu, zato je bil zlasti zid, ob katerem so streljali talce, oblikovan neustrezno. Spom. vrednost je okrnjena tudi zaradi povojnih prezidav, tako da niti prostor mučilnice ni več povsem pristen. — I. S.

Bercetova partizanska bolnišnica v Kravavicah nad Iško. Nad zgornjim Igom se travniki prevesijo v pečevje in grape, ki strmo prepadajo v dolino Iške. Nekatero odročne debri so z vrha nedostopne, vanje posije sonce le za nekaj ur, v drugih vlada večna senca in po nalivih derejo hudourniki. V eni izmed najbolj divjih grap, kjer v skalnem koritu vodni tok nikoli ne presahne, so partizani v letih, ko se je že razplamtela vstaja našega ljudstva proti okupatorju, postavili bolnišnico, ki je obsegala: skladišče za hrano, ambulanto s šestimi slamnatimi šatori, prislonjenimi k previsni steni, kuhinjo in bunker. Skrivni dostop do bolnišnice s steze, ki pelje iz Iške na travnike nad Zgornjim Igom, je bil skrbno zastražen in zakonspiriran. Bolnišnico je vodil France Berce.

Po vojni je za uničeno bolnišnico poskrbel ZSV LRS, ki jo je obnovil in le-

sene objekte impregniral. Vendar sta zob časa in vlaga v nekaj letih opravila svoje. Lani je medobčinski ZSV Ljubljana lesene objekte bolnišnice in slamnate šotore za ranjence ponovno v celoti obnovil s sredstvi, ki jih je prispeval bivši OLO Ljubljana. Ves terenski material, tramiče, deske, strešno lepenko in škope ržene slame so po prepadni steni prenesli domačini z Zgornjega Iga. Ti so opravili tudi vsa obrtniška dela na obnovljenih objektih Bercetove partizanske bolnišnice ter nadelali stezo tako, da je obiskovalcem olajšan dostop do tega presunljivega objekta iz časov ljudske revolucije. — V. K.

Maribor. Kiparska restavratorska delavnica ZSV Maribor je obnovila zlate črke na spomeniku talcem, ga očistila in na novo patinirala 56 žar. — A. V.

Otlica in Predmeja. Obe med vojno porušeni vasi nimata več etnografskih kakovosti, pač pa so stavbe povezane z dogodki iz NOB, zlasti še z delovanjem IX. korpusa. Zato jih je ZSV Gorica evidencial. — E. S.

Zirovnikov graben v Polhograjskih dolomitih. Z denarjem bivšega Okr. lj. odbora je ZSV Ljubljana konsolidiral in delno obnovil stavbo (VS IX 257). Zunanjščina hiše je restavrirana, črke na spominski plošči so obnovljene, v hiši pa so bila opravljena najnujnejša konsolidacijska dela v mejah razpoložljivih sredstev. Preureditev »hiše« v razstavni prostor še ni realizirana. — V. K.

RAZNO

ODLOK

o varstvu nepremičnih kulturnih spomenikov in narave na osrednjem in širšem območju mesta Ljubljane

(prim. VS X)

I. poglavje — Varstvo kulturnih spomenikov

1. člen

Kulturni spomeniki v SRS so zavarovani z zakonom o varstvu kulturnih spomenikov (Ur. l. LRS št. 25/61 in 11/65), mesto Ljubljana — staro mesto — pa je zavarovano kot urbanistična celota in valorizirano kot republiško najpomembnejši spomenik (Vestnik Zavoda za spomeniško varstvo SRS št. 1).

2. člen

Na območju mesta Ljubljane spadajo pod spomeniško varstvo naslednje vrste nepremičnih kulturnih spomenikov:

- arheološka zemljišča in objekti,
- urbana spomeniška območja,
- posamični arhitekturni spomeniki in objekti, povezani s pomembnimi zgodovinskimi dogodki in osebnostmi,
- ruralna spomeniška območja,
- spomeniški kompleksi ljudske revolucije,
- posamični spomeniki ljudske revolucije,
- spomeniško oblikovane zelene površine.

3. člen

Spomeniško varstvo se uveljavlja glede na vrsto in pomembnost kulturnega spomenika z različnimi vrstami in stopnjami spomeniškovarstvenih režimov.

4. člen

Posegi na nepremičnih kulturnih spomenikih se smejo izvajati le v okviru določil zakona o varstvu kulturnih spomenikov ter ustrezne vrste in stopnje varstvenega režima.

5. člen

Za arheološka zemljišča in objekte veljajo naslednji varstveni režimi:

- režim I. stopnje,
- režim II. stopnje,
- režim III. stopnje.

6. člen

Režim I. stopnje določa, da se v primeru gradnje ali drugih zemeljskih posegov teren predhodno sistematično razišče. Pristojni zavod za spomeniško varstvo predpiše posebne pogoje in določi obseg izkopavanj ter poveri vodstvo izkopavanj pristojni arheološki ustanovi. V primeru pomembnejših najdb mora investitor te najdbe vključiti v zazidavo ali ureditev okolice na način, ki ga določi pristojni zavod za spomeniško varstvo skupaj s strokovno komisijo za Emono in Zavodom za spomeniško varstvo SRS.

Ta režim velja za celotno območje Emone, ki obsega teritorij med Mirjem, Emonsko cesto, Trgom francoske revolucije, Vegovo ulico, Trgom revolucije in podaljškom do Valvazorjeve ulice in Snežniške ulice.

Posegi in ureditvena dela v arheološki kontrolni blok na Foersterjevem vrtu, na arheološkem prezentacijskem območju Jakopičev vrt—Mirje in na severnih emonskih vratih ter v neposredni okolici teh spomeniških območij se morejo izvesti samo po predhodnem soglasju pristojnega zavoda za spomeniško varstvo in komisije za Emono pri Zavodu za spomeniško varstvo SRS.

7. člen

Režim II. stopnje zahteva, da se v primeru gradnje in ureditve zemljišče na teh območjih predhodno sistematično razišče.

Ta režim velja za območje emonskih predmestij in nekropol, za Šempeter, za območje Gradišča nad Šentvidom in za območja antične trdnjave na lediri gradišča v Zalogu.

Pri arheoloških območjih, za katere velja ta režim, je potrebno soglasje pristojnega zavoda za spomeniško varstvo, ki predpiše posebne pogoje in določi obseg izkopavanj ter poveri vodstvo izkopavanj ustrezni arheološki ustanovi.

8. člen

Režim III. stopnje določa, da se v primeru gradnje in pri drugih zemeljskih delih opravlja občasni nadzor nad izkopi.

Območja, na katera se nanaša ta režim, so: Rudnik, Dobrova, Šentvid, Stanežiče, Studenec, Zadvor, Sostro, Zadobrova, Podutik, Ježica, Zg. Jarše, Šmartno pod

Šmarno goro, Šmartno ob Savi, Fužine, Kašelj, Zavoglje in Koseze.

Pri arheoloških območjih, za katera velja ta režim, je potrebno pri izdaji gradbenega dovoljenja soglasje pristojnega zavoda za spomeniško varstvo, ki opravlja tudi občasni nadzor nad izkopi na teh območjih.

9. člen

Za urbana območja veljajo naslednji varstveni režimi:

- režim I. stopnje,
- režim II. stopnje,
- režim III. stopnje,
- režim za varovalni pas.

10. člen

Režim I. stopnje zahteva:

- varovanje tlorisne mreže, zazidalne črte, historične oblike stavb, parcelacije, zasnovane objektov,
- načelno prepoved novogradenj,
- spomeniškim lastnostim ustrezen program za celotno območje in funkcijo za posamezne objekte ter spomeniško in gradbeno sanacijo za celotno območje in posamezne objekte.

Program spomeniške sanacije in funkcionalni program za to območje in posamezne objekte izdelata pristojni zavod za spomeniško varstvo, gradbeni sanacijski program pa odobri.

Ta režim velja za: celotno območje srednjeveško obzidane Ljubljane, katerega meja poteka po zapadni fasadni črti stavb na Krekovem trgu, v podaljšku te črte do Zmajskega mostu, po desnem bregu Ljubljanice do Dvornega trga, po Dvornem trgu do Trga revolucije, po Vegovi ulici in Emonski cesti do Cojzove ceste, po Cojzovi cesti preko Šentjakobskega mosta po Grudnovem nabrežju in po Vožarskem potu.

11. člen

Režim II. stopnje zahteva: varovanje tlorisne mreže, zazidalne črte, historične oblike stavb in gabarita.

Novogradnje so možne le po predhodni kompleksni študiji (posamezni otok). Pristojni zavod za spomeniško varstvo izdelata valorizacijo, predpiše projektantu pogoje in študijo potrdi.

Ta režim velja za:

- Prešernov trg (2),
- Krekov trg (3),
- Trg revolucije — stari del (4),

— Vegova ulica ter v podaljšku Cojzova cesta (5),

— Miklošičeva cesta in kare med Dalmatinovo ulico, Titovo cesto, Trdinovo ulico, Cigaletovo ulico, Tavčarjevo in Moše Pijade ulico (5),

— del Trubarjeve ceste od Prešernovega trga do Resljeve ceste,

- Zelena jama,
- Rožna dolina.

12. člen

Režim III. stopnje zahteva varovanje stare tlorisne mreže in gabarita.

Novogradnje so možne le po predhodni kompleksni študiji za celotno območje (posamezni otok). Pristojni zavod za spomeniško varstvo izdelata valorizacijo, predpiše projektantu pogoje in študijo potrdi.

Ta režim velja za:

- Prešernovo cesto (8),
- Resljevo cesto (9),
- city med Kidričevo, Šubičevo, Prešernovo in Titovo cesto (10),
- Ajdovščino (11),
- del Poljanske ceste od Krekovega trga do Strosmajerjeve ulice (12),
- del Rožne doline.

13. člen

Režim za varovalni pas zahteva:

— varovanje pomembnih vedut na zavarovana območja in iz njih.

V primeru, da se za predel tega pasu izdeluje ureditveni ali zazidalni načrt, je potrebno predhodno pridobiti spomeniško valorizacijo za zadevni predel. Načrt na osnovah te valorizacije potrdi pristojni spomeniški zavod.

Varovalni pas omejuje na zahodu in severu železniška proga Trst—Ljubljana, na vzhodu območje Resljeve ceste, Tabora in Trubarjeve ceste, nadalje poteka meja območja po Lipičevi ulici preko Ljubljanice, po Živinozdravniški ulici, Roški cesti, po Gruberjevem prekopu do Špice, po Ljubljani, ob Eipprovi cesti, južno od Trnovske cerkve, po Groharjevi in Tobačni ulici do železniške proge Ljubljana—Trst.

14. člen

Za ruralna območja veljajo naslednji varstveni režimi:

- režim I. stopnje,
- režim II. stopnje,
- režim III. stopnje,
- režim za varovalni pas.

15. člen

Režim I. stopnje zahteva:

— varovanje tlorisne mreže, zazidalne črte, historične oblike stavb, parcelacije,
— spomeniškemu svojstvu ustrezno funkcijo za celotno območje in za posamezne objekte ter sanacijski program za celotno območje in posamezne objekte. Ta program izdela pristojni zavod za spomeniško varstvo.

Ta režim velja za: Dobrunje, Zavogljje, Gunclje in Krakovo.

16. člen

Režim II. stopnje zahteva:

— varovanje tlorisne mreže, parcela-cije, gabarita, naklona streh in strešnega rastra.

Novogradnje so možne le po predhodni kompleksni študiji za celotno območje. Pristojni zavod za spomeniško varstvo izdela valorizacijo, predpiše projektantu pogoje in študijo potrdi.

Ta režim velja za: Kleče, Savlje, Malo vas, Tomačevo, Jarše, Obirje, Šmartno ob Savi, Hrastje, Sneberje, Sp. Zadobrovo in Zg. Zadobrovo.

17. člen

Režim III. stopnje zahteva:

— varovanje sistema stare tlorisne mreže in gabarita, naklona streh in strešnega rastra.

Novogradnje so možne le po predhodni kompleksni študiji za celotno območje. Pristojni zavod za spomeniško varstvo izdela valorizacijo, predpiše projektantu pogoje in študijo potrdi.

Ta režim velja za: Bizovik, Sp. Hrušico, Zg. Hrušico, Glince, Stanežiče, Medno.

18. člen

Režim za varovalni pas zahteva:

— načelno prepoved novogradenj:

Ta režim velja za okolico vasi in naselij: Dobrunje, Bizovik, Zg. Hrušico, Dravljje, Stanežiče, Medno, Kleče, Savlje, Malo vas, Stožice, Tomačevo, Jarše, Obirje, Šmartno ob Savi, Hrastje, Sneberje. Sp. Zadobrovo, Zg. Zadobrovo in Krakovo.

19. člen

Spomeniškovarstveni režim za spomeniške komplekse ljudske revolucije zahteva:

— varovanje v urbanističnem načrtu zarisanih površin z objekti ljudske revolucije, njihovo namembnostjo in obsegom.

Ta režim velja za zeleni pas ob žici okupirane Ljubljane, s parkovno ureditvijo, zelenicami, drevoredi, sprehajališči, igrišči, športnimi in rekreacijskimi površinami ter za samo traso žice okoli okupirane Ljubljane, s spomeniški kamni in objekti iz časa ljudske revolucije.

V izjemnih primerih je dopustna predstavitev spominskih kamnov. Za vsako urbanistično obdelavo in utemeljeno predstavitev spominskega kamna v smeri trase žice je potrebno soglasje pristojnega zavoda za spomeniško varstvo.

20. člen

Spomeniškovarstveni režim za posamične spomenike ljudske revolucije zahteva:

— varovanje spomenikov z okoljem ter pomembnejših vedut na te spomenike.

Ta režim velja za spomenike na vpadnicah ob okupatorskih blokkih: na Tržaški, Celovski, Titovi, Šmartinski, Litijski in Dolenjski cesti, Gramozno jamo in pokopališče talcev na Žalah ter za vse ostale objekte, spomenike, spominske kamne, plišče in oznake v zvezi z ljudsko revolucijo na območju urbanističnega načrta mesta Ljubljana.

21. člen

Varstveni režim za arhitekturne spomenike v varovalnem pasu in zunaj varovanih območij zahteva:

— ohranitev spomeniških vrednot teh objektov z okoljem,

— namembnost, ki je njihovemu spomeniškemu svojstvu najbolj primerna.

Stopnjo spomeniškega režima določa zanje pristojni zavod za spomeniško varstvo, to je v zvezi z vzdrževalnimi, adaptacijskimi, rekonstrukcijskimi deli na njih, v zvezi s spomeniškovarstvenimi in urbanističnimi ter zazidalnimi načrti. Potrebna je predhodna kompleksna študija, ki jo izdela pristojni zavod za spomeniško varstvo.

Ta režim velja za: Fužine, Štepanjo vas, Rudnik, Rakovnik, Vič, Bokalce, Dravljje, Šentvid, Stanežiče, Selo, Cankarjev vrh, Stožice in Koseze.

22. člen

Varstveni režim za spomeniške oblikovane zelene površine, parkovne gozde, drevorede, vrte in predvrte zahteva:

— varovanje temeljnih črt stilnega izraza nasadov,

— redno vzdrževanje in regeneracijo,
— načelno prepoved novogradenj.

Novogradnje so možne le po predhodni kompleksni študiji za celotno območje. Pristojni Zavod za spomeniško varstvo izdelava valorizacijo, predpiše projektantu pogoje in študijo potrdi.

Ta režim velja za: Tivoli s Tivoljskim gradom, Švicarijo in Cekinovim gradom, grajsko pobočje z gradom in historičnimi objekti, za drevorede in predvrte na Prešernovi cesti in Resljevi cesti, za vrtove na območju cityja in Prešernove ceste, park Zvezdo, Marxov park, Tabor, Hrvatski trg, park Kodeljevo z graščino, Fužine z graščino.

23. člen

Za posamične arhitekturne spomenike in za objekte, povezane s pomembnimi zgodovinskimi dogodki in osebnostmi znotraj varovanih območij, pa tudi za nekatere zunaj njih, določa ohranitev spomeniških vrednot teh objektov z okoljem in namembnost, ki je njihovim spomeniškim lastnostim najbolj primerna, pristojni zavod za spomeniško varstvo. Ta ima tudi njihove sezname po trenutnem stanju evidence in po potrebi tudi določa zanje spomeniški režim. Pristojni spomeniški zavod deluje in dopolnjuje tudi register spomenikov.

24. člen

Pristojni organi spomeniške službe sodelujejo v vseh fazah urbanistične in arhitekturne obdelave spomeniškega območja Ljubljane. Elaborati, ki v skladu z gornjimi okviri konkretizirajo režimske določbe, so sestavni deli urbanističnih in arhitektonskih obdelav.

II. poglavje — Varstvo narave

25. člen

Na območju mesta Ljubljane spadajo med objekte varstva narave pokrajinski deli in naravne znamenitosti, za katere veljajo naslednji režimi:

- varstveni režim I. stopnje (naravni rezervati),
- varstveni režim II. stopnje (potencialni naravni rezervati),
- varstveni režim III. stopnje (varstvena območja).

26. člen

V naravnem rezervatu, za katerega velja varstveni režim I. stopnje, so prepovedani vsi posegi, ki bi kakor koli prizadeli obstoječe stanje, kot to določa od-

ločba o zavarovanju barskega gozda na Ljubljanskem barju (Uradni list LRS št. 24-129/51).

Ta režim velja za jugozahodni vogal Kozlerjevega gozda na Ljubljanskem barju, to so parcele št. 1130/17, 1130/18, 1130/19, 1130/20, 1130/21, 1130/22, 1130/23, 1130/24, 1130/25, 1130/26, 1130/27, 1130/28 k. o. Tomišelj v izmeri 5,1318 ha.

27. člen

V potencialnih naravnih rezervatih, za katere velja režim II. stopnje, je potrebno soglasje službe za varstvo narave k ukrepom, kot so:

- regulacija vodnih tokov in druga melioracijska dela,
- sečnje drevja in grmovja,
- kopanje jam, kanalov in kakršnih koli izkopov,
- spreminjanje oblike terena,
- izkoriščanje šote,
- izkoriščanje zelišč in naravnih sadežev,
- uničevanje ali poškodovanje flore in vegetacije,
- vse vrste gradenj,
- drugi ukrepi, ki bi prizadeli značilnost pokrajine.

Ta režim velja za:

- rezervat pri Grmezu,
- rezervat pri Črni vasi,
- rezervat ob potoku Mostec za Šišenskim hribom,
- rezervat ob potoku Mali Rakovnik za Šišenskim hribom.

28. člen

V varstvenih območjih, za katere velja režim III. stopnje, je potrebno soglasje službe za varstvo narave k ukrepom, kot so:

- regulacija vodnih tokov in druga melioracijska dela,
- sečnja drevja in grmovja,
- izkoriščanje proda in peska,
- spreminjanje oblike terena,
- drugi ukrepi, ki bi prizadeli značilnosti pokrajine.

Ta režim velja za:

- rekreacijski pas ob Savi,
- zeleni pas mesta Ljubljana,
- Ljubljansko barje.

29. člen

Za rekreacijski pas ob Savi in zeleni pas mesta Ljubljana je treba poleg omejitev iz 28. člena upoštevati določila ureditvenega načrta oz. pravila o varstvu in

vzdrževanju, ki jih določajo pristojni organi

30. člen

Zavod za spomeniško varstvo SRS lahko po poznejših podrobnejših proučitvah zmanjša območja potencialnih naravnih rezervatov pri Grmezu in Črni vasi, pri

tem pa določi morebitne dodatne varstvene omejitve.

Ljubljana, 19. 5. 1966.

Zavod za spomeniško varstvo SRS
Zavod za spom. varstvo, Ljubljana
Zavod za ureditev stare Ljubljane

Št. 37739. 14/11 1914

RAZGLAS +

Ker se ponovno dogajajo slučaji, da se preiskujejo predzgodovinski grobovi, takozvani "tuzali" ali gomile, od nevedskih ljudi na popolnoma nestrokovnaški način ter se pri tem narsikak dragocen predmet poškoduje ali uniči in se na drugi strani izkopani predmeti čisto prodajajo v inozemstvo, ne da bi se isti pomislili popreje na tuzalska pri tem v upoštevanje prihajajočih mestnih in morebitni nakup, opozarja c. kr. okrajno glavarstvo na naslednje predpise :

- 1.) Nasmeravano prekopavanje predzgodovinskih in zgodovinskih najališč vsake vrste (tumuli, grobovi, ostanki naselbin i.t.d.) v svrhu iskanja starinskih predmetov se mora poprej naznaniti c. kr. okrajnemu glavarstvu.
- 2.) Tudi po navdenu naznanilu se ne sme poprej začeti s kopanjem, dokler ni poteka c. kr. okrajnega glavarstva obveščeni konzervator, ozir. ravnatelj deželnega muzeja v Ljubljani določil način postopanja.
- 3.) Za presojo lastniške pravice na našli predmeti se merodajna tozadevna določila obč. drž. zakonika. vendar mora lastnik istih v slučaju, da bi jih nasmeraval prodati v inozemstvo, popreje naznaniti to c. kr. deželni vladi v Ljubljani v svrhu varovanja državne prekrupne pravice. Prestopki teh predpisov se bodo v smislu cesarske naredbi z dne 20. aprila 1854 drž. zak. št. 96 strogo kaznovali.

C. kr. okrajno glavarstvo v KRA N J U, dne 14. januarja 1914.

[Signature]

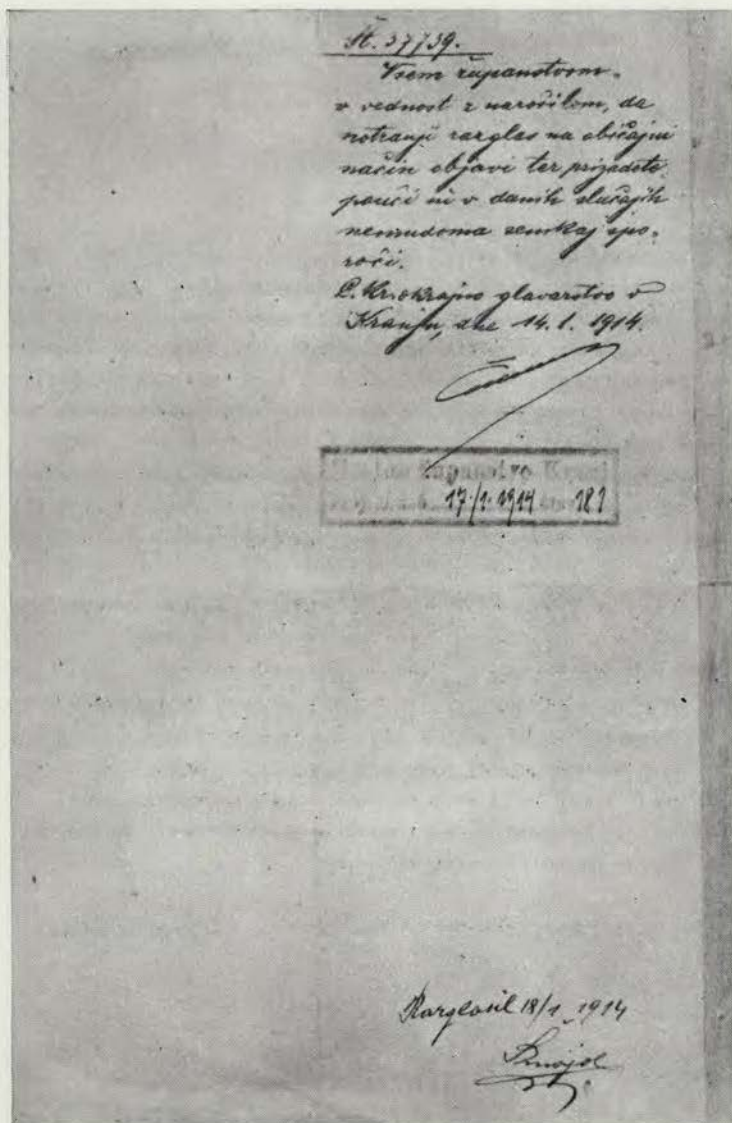
Spomeniškovarstveni
razglas c. kr. okrajnega
glavarstva
v Kranju z dne 14. I.
1914

**K ODLOČBI O ZAVAROVANJU STAREGA DELA MESTA KRANJA
Z NEPOSREDNO OKOLICO**

V zvezi z Odločbo o zavarovanju in varstvu kulturnih spomenikov in ambien-
ta mesta Kranja in okolice (predlog
Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju,
datiran 25/11-1964) je zanimiva uradna li-
stina izpred 50 let, ki je bila tudi uradno
razglašena. Izdalo jo je c. kr. okrajno gla-

varstvo v Kranju 14. januarja 1914 in je
lepa priča, kako so v tistih časih cenili
in varovali arheološke najdbe v Kranju
in okolici mesta.

Andrej Valič,
kustos za arheologijo,
Gorenjski muzej v Kranju

Avis sur la con-
servation des monu-
ments, publié per la
sous-préfecture de
Kranj le 14. 1. 1914

CELJE: URBANISTIČNI NAČRT

ZSV Celje je izdelal analize mesta in bližnje okolice za potrebe urbanistične službe. Analiza je poleg pregleda historičnega razvoja mesta in opisov pomembnejših spomenikov v naselju in tudi v širši regiji vsebovala predlog za zavarovanje spomeniško najpomembnejših mestnih predelov. Predeli so bili po svoji pomembnosti razdeljeni na cone z različnim spomeniškovarstvenim režimom. Varovalni režim za različne zavarovalne cone je bil v elaboratu podrobno razčlenjen. V poročilu se omejuje samo na oznako con.

Arheološke cone

A. Širše arheološke cone

Teren v teh conah je v glavnem že preiskan, vendar še obstajajo možnosti novih najdb, zato je za vse nove lokacije potrebno soglasje spomeniške službe.

1. Vrh Miklavškega hriba. Za to območje je že zelo zgodaj izpričana naseljenost. Arheologi so tu izkopalili številne predmete ilirskega in keltskega izvora, razen tega pa so tu ostanki v zasnovi še vedno vidnega ilirskega gradišča. Teren še ni do kraja raziskan, tako da obstaja možnost novih najdb, ki bodo lahko nadrobneje osvetlile najstarejše obdobje celjske zgodovine.

2. Pomerij antične Celeie. Ta cona obsega celotno območje, kjer je stala nekdanja Celeia. Jedro današnjega mesta je na tleh, ki so bila pozidana že za časa Rimljanov, tako da se pod sedanjimi stavbami in cestami skrivajo ne le ostanki nekdanje rimske kanalizacije, marveč tudi temelji številnih rimskih javnih zgradb in poslopij. Pri tem so sorazmerno dobro raziskani rimski objekti, ki se skrivajo pod stavbami iz zadnjega stoletja. Takrat je bilo zanimanje za antične starine že toliko prebujeno, da so najdbe vsaj deloma tudi dokumentirali, vendar pa je šlo pri tem po zlu precej ostankov nekdanjih rimskih javnih objektov, ki bi jih danes nedvomno skušali ohraniti. To velja za ostanke arxa na mestu današnje občinske skupščine, za kopališče ob Cankarjevi cesti, obe baziliki na prostoru današnje pošte itd. Kljub sorazmerno gosti zazidavi tega območja so ponekod še dane možnosti novih gradenj ali pa delnega rušenja starih objektov, ki naj bi jih zamenjali novi. Zato je ce-

lotno območje stare Celeie šteti kot širšo zavarovano arheološko cono. Cona obsega prostor, čigar meje tečejo od mostu čez Sušnico na Ljubljanski cesti do izliva Sušnice v Savinjo, dalje preko Savinje in parka do obronkov nekdanjega Rajterberga. Meja se nato nadaljuje po obronku parka in teče mimo kapucinskega samostana do Belaja. Tam se obrne na sever in teče ob Savinji do novega mostu, kjer prečka Savinjo, gre po ulici 14. divizije čez Titov trg ter po Aškerčevi ulici do Mariborske ceste. Ob Mariborski cesti je nato desno in levo 50-metrski varovalni pas do Tovarne emajlirane posode, ker je tu tekla itinerrarna pot, ki je povezovala Celeio z mesti v vzhodnih predelih rimskega imperija. Meja cone nato pri tovarni emajlirane posode prečka Mariborsko cesto in se tam zahodno od nje obrne nazaj proti jugu. Tu teče do stičišča med Vrunčevo ulico in pešpotjo za hotelom Celeio, nato se obrne po Vrunčevi do Levstikove in gre od tu dalje po Gregorčičevi do Ipavčeve. Nato teče spet vzporedno z Ljubljansko cesto, kjer je v širini 100 m varovalna cona do Ločnice, in sicer ob stari komunikaciji Celeia—Emona. Meja cone teče nato dalje po Ložnici do Ljubljanske ceste in po Ljubljanski do mostička čez Sušnico.

B. Ozje arheološke cone

Te cone obsegajo tiste predele nekdanje Celeie v sklopu širše zavarovane cone, ki doslej še niso bile sistematično arheološko raziskani in kjer se po dosedanjih ugotovitvah skrivajo pod tanjšo zemeljsko plastjo ostanki pomembnejših celeianskih stavbnih objektov.

Režim zavarovanja je zelo strog in določa, da mora investitor na lastne stroške pred vsako nameravano gradnjo omogočiti sondiranje terena in se obvezati, da bo v primeru najdb upošteval zahteve spomeniške službe (eventualna odložitve del zaradi izkopavanja ali prezentacija najdb in situ itd.).

1. Štirikotnik med Cankarjevo, Stanetovo, Vrunčevo, Mariborsko in Aškerčevo ulico. V tem pravokotniku je bilo staro rimsko kopališče in domnevno tudi forum. V severnem delu se skriva pod nasutinami ena izmed celjskih nekropol.

2. Pravokotnik ob Ozki ulici in Zagati, ki ga na jugu omejuje Zidanškova ulica.

Tod so bila še pred to vojno vrata z antikami, ki so postala žrtev bombardiranja. Ta predel je še v celoti neraziskan.

3. Kvadrat zahodno od Kočevarjeve ulice v Zavodni. Tu so arheologi že pred desetletji naleteli na dobro ohranjene temelje rimske vile. Teren so pozneje spet zasuli, tako da danes natančna lokacija objekta ni več znana. Vsekakor se skriva tukaj eden izmed objektov, ki jih bo po ponovnem odkritju potrebno primerno reprezentirati.

Izven naštetih con velja splošna arheološka zaščita, kot jo predvideva zakon.

II. Historične aglomeracije

A. Širša varovalna cona

Širša varovalna cona obsega celotno strnjeno mestno območje, ki se je v svojih poglavitnih potezah izoblikovalo do l. 1900. Njegova meja teče južno od Savinje ob obronkih Miklavškega hriba, tako da zaobjame tudi plato, na katerem stoje ostanki Heraklejevega templja, Dom Dušana Finžgarja in kapucinska cerkev s samostanom. Vzhodna meja cone teče od mostu preko Savinje po Ul. XIV. divizije in Titovem trgu do Cankarjeve u., kjer se obrne na desno in teče nato tik ob železniški progi do križišča savinjske

železnice z Mariborsko c. Od tu se ostro zasučje proti jugu in teče nato po Ljubljanski c. do mostu čez Koprivnico. Potem teče dalje po Levstikovi in Gregorčičevi u. do Slandrovega trga in od tam do Sušnice, ki ji nato sledi do njenega izteka v Savinjo.

Režim zavarovanja se ravna po vsakokratnih okoliščinah.

B .Ožja varovalna cona

Ožja varovalna cona velja za najstarejše celjsko naselbinsko jedro v okviru nekdanjega srednjeveškega mestnega obzidja, čigar meje tvorijo na jugu Savinjsko nabrežje, na zahodu Sušnica in nato kompleks gledališča, na severu Vodnikova u. in del Cankarjeve, na vzhodu pa Gubčeva u. do starega vodnega stolpa. Določila ožjega varovalnega režima veljajo tudi za vse stavbe, ki so z zunanje strani naslonjene na staro mestno obzidje. Kot posebej zaščiteni območja starega mestnega jedra je šteti zlasti Tomšičev in Slomškov trg ter Zidanškovo u., ker so se prav tu ohranili najstarejši spomeniki na celjskih tleh. Enako je tretirati tudi vzhodni del Trga V. kongresa, kjer stoji več historično pomembnih objektov.

V tej coni je nedopusten vsak poseg brez predhodnega soglasja spomeniške službe.

VARSTVENI REŽIM V DOLINI KRKE

ZSV Ljubljana je izdelal elaborat Varstveni režim v dolini Krke na območju SO Novo mesto, ki vsebuje:

1. splošne smernice za varstvo narave in oblikovanje pokrajine ob Krki ter kriterije za lociranje počitniških zaselkov,

2. širše in ožje zavarovano območje ob Krki,

3. seznam kulturnih spomenikov na obravnavanem območju s pregledno karto,

4. prometno omrežje,

5. lokacije počitniških zaselkov v dolini Krke,

6. smernice za komunalno ureditev počitniških zaselkov,

7. pravilnik za graditev počitniških zaselkov v dolini Krke.

Sodelovali so: A. Bar-Janša, J. Jarc, T. Knez, V. Kopač, S. Peterlin, M. Vidmar, M. Železnik.

Tod so bila še pred to vojno vrata z antikami, ki so postala žrtev bombardiranja. Ta predel je še v celoti neraziskan.

3. Kvadrat zahodno od Kočevarjeve ulice v Zavodni. Tu so arheologi že pred desetletji naleteli na dobro ohranjene temelje rimske vile. Teren so pozneje spet zasuli, tako da danes natančna lokacija objekta ni več znana. Vsekakor se skriva tukaj eden izmed objektov, ki jih bo po ponovnem odkritju potrebno primerno reprezentirati.

Izven naštetih con velja splošna arheološka zaščita, kot jo predvideva zakon.

II. Historične aglomeracije

A. Širša varovalna cona

Širša varovalna cona obsega celotno strnjeno mestno območje, ki se je v svojih poglavitnih potezah izoblikovalo do l. 1900. Njegova meja teče južno od Savinje ob obronkih Miklavškega hriba, tako da zaobjame tudi plato, na katerem stoji ostanki Heraklejevega templja, Dom Dušana Finžgarja in kapucinska cerkev s samostanom. Vzhodna meja cone teče od mostu preko Savinje po Ul. XIV. divizije in Titovem trgu do Cankarjeve u., kjer se obrne na desno in teče nato tik ob železniški progi do križišča savinjske

železnice z Mariborsko c. Od tu se ostro zasučje proti jugu in teče nato po Ljubljanski c. do mostu čez Koprivnico. Potem teče dalje po Levstikovi in Gregorčičevi u. do Slandrovega trga in od tam do Sušnice, ki ji nato sledi do njenega izteka v Savinjo.

Režim zavarovanja se ravna po vsakokratnih okoliščinah.

B .Ožja varovalna cona

Ožja varovalna cona velja za najstarejše celjsko naselbinsko jedro v okviru nekdanjega srednjeveškega mestnega obzidja, čigar meje tvorijo na jugu Savinjsko nabrežje, na zahodu Sušnica in nato kompleks gledališča, na severu Vodnikova u. in del Cankarjeve, na vzhodu pa Gubčeva u. do starega vodnega stolpa. Določila ožjega varovalnega režima veljajo tudi za vse stavbe, ki so z zunanje strani naslonjene na staro mestno obzidje. Kot posebej zaščiteni območja starega mestnega jedra je šteti zlasti Tomšičev in Slomškov trg ter Zidanškovo u., ker so se prav tu ohranili najstarejši spomeniki na celjskih tleh. Enako je tretirati tudi vzhodni del Trga V. kongresa, kjer stoji več historično pomembnih objektov.

V tej coni je nedopusten vsak poseg brez predhodnega soglasja spomeniške službe.

VARSTVENI REŽIM V DOLINI KRKE

ZSV Ljubljana je izdelal elaborat Varstveni režim v dolini Krke na območju SO Novo mesto, ki vsebuje:

1. splošne smernice za varstvo narave in oblikovanje pokrajine ob Krki ter kriterije za lociranje počitniških zaselkov,

2. širše in ožje zavarovano območje ob Krki,

3. seznam kulturnih spomenikov na obravnavanem območju s pregledno karto,

4. prometno omrežje,

5. lokacije počitniških zaselkov v dolini Krke,

6. smernice za komunalno ureditev počitniških zaselkov,

7. pravilnik za graditev počitniških zaselkov v dolini Krke.

Sodelovali so: A. Bar-Janša, J. Jarc, T. Knez, V. Kopač, S. Peterlin, M. Vidmar, M. Železnik.

Zavod za spomeniško varstvo SRS je v založbi Mladinske knjige izdal
doslej naslednje

Vodnike po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije

1. S. Peterlin: Triglavski narodni park (v slovenščini razprodan)
2. J. Jarc: Rog
3. I. Sedej — H. Menaše: Vrba
4. I. in J. Curk: Ptuj
5. P. Kunaver: Škocjanske jame
6. P. Kunaver: Rakov Škocjan
7. V. Kolšek: Kamniti spomeniki Celeje
8. M. Zadnikar: Slovenjgradec
9. P. Kunaver: Cerkniško jezero
10. L. Bolta — V. Kolšek: Arheološki spomeniki Savinjske doline
11. V. Premzl: Mariborski Lent
12. J. Curk: Slovenska Bistrica in okolica
13. Š. Podbevšek: Urh
14. L. Plesničar: Jakopičev vrt

V PRIPRAVI SO:

C. Avguštin: Kranj	I. Sedej: Bohinj
E. Cevc: Dvor pri Polhovem gradu	I. Sedej — T. Wraber: Trenča
J. Jarc — T. Knez: Novo mesto	E. Smole: Ajdovščina
J. Kastelic: Bled	F. Stele: Velesovo
F. Koblar — B. Marušič: Vrsno	J. Šašel: Emona
V. Kopač: Velika planina	S. Škaler: Brežice
I. Mlinar: Sevnica	A. Valič: Arheološki spomeniki Gorenjske
S. Peterlin: Pikel in Močilnik	S. Vrišer: Mariborski grad
V. Petkovšek: Nanos	T. Wraber: Notranjski Snežnik
P. Petru: Clausurae Alpium Iuliarum	

V posebni zbirki VODNIKI PO KULTURNIH IN NARAVNIH SPOMENIKIH bosta kot prva izšla:

J. Kastelic: Furlanija

M. Zadnikar: Gospa sveta